

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

DEVELİ KAZASI (1839-1910)

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet SÜME**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa TURAN**

ANKARA-2008

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Mehmet SİME tarafından hazırlanan ...Sevdi Karası (1839-1910)
başlıklı bu çalışma, ..08.10.2008..... tarihinde yapılan savunma sınavı
sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından
Tarih Anabilim.....dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.



Başkan Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ



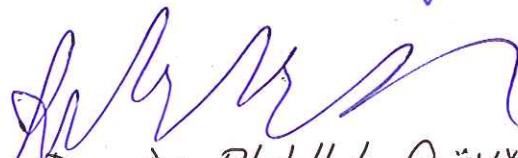
Üye Prof. Dr. E. Semih YALÇIN



Üye Prof. Dr. Necdet HAYTA



Üye Prof. Dr. Mustafa Turay (Danışman)



Üye Prof. Dr. Abdullah GÜNSÖĞÜT

ÖNSÖZ

Tarihin tanımında yer alan üç önemli unsur “insan, zaman ve mekan” dır. Tanımda yer alan mekan tarih biliminin bir alt dalı olan şehir tarihinin konusudur.

Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalar vaktiyle siyasi tarih üzerine yoğunlaşırken son yıllarda şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren kat ettiği gelişmeleri sadece siyasi olaylarla izah etmek ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal şartları da bilmemiz gerekir. Bu şartları belirlerken, izlenecek olan yollardan birisi de devletin idarî taksimâtının en alt birimleri olan nahiye ve kazadan başlayarak sancak ve eyaletler düzeyinde çalışmalar yapmaktır. İdarî sosyal ve iktisadî alanlarda devletin koymuş olduğu kuralların uygulama alanları idarî taksimâtta yer alan bu birimlerdir.

Nisbeten dar alanlarda derinlemesine yapılan çalışmalar daha sağlıklı sonuçlar verecek, bu sonuçların birleştirilmesi ile ele alınan dönemde Osmanlı Devleti’nin yapısına ilişkin daha doğru ve kapsamlı bilgiler elde edilecektir.

Çalışmamızın amacı, bu düşünceler ışığında Develi Kazası’nın (1839-1910) idarî, sosyal, demografik ve iktisadî yapısını ortaya koymaktır. Konu olarak Develi’yi ele almamızın nedeni, Develi’nin Türk hakimiyetine geçtikten sonra Selçuklu ve beylikler döneminde önemli bir merkez olmasıdır. Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra bu önemini bir müddet yitirmiş ise de Tanzimât’la birlikte ülkenin idari taksimâtında yapılan değişiklik sonucu eski önemini yeniden kazanmış, Kayseri’nin güney kıy yerleşiminin merkezi konumuna gelmiştir. Develi’nin bu tarihi önemini ortaya koyacak kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar daha çok sancaklar üzerine yoğunlaştığı için aslında kazayı konu edinen çalışmalara genel bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuçta çalışmamızın amacına uygun olarak Develi Kazası'nın (1839-1910) idarî, demografik, sosyal ve iktisadî yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle Develi tarihi hususunda var olan bir boşluğu doldurmuş olmayı ümit ediyoruz. Tespit ettiğimiz bazı bilgilerin Osmanlı taşra yönetimi ve toplum yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması en büyük dileğimizdir.

Çalışmamız sırasında değerli vakitlerini ayırarak tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mustafa TURAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca başta Arşiv Uzmanı Hacı Osman YILDIRIM olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri çalışanlarına, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Milli Kütüphane görevlilerine teşekkür ediyorum.

Mehmet SÜME

Ankara, 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar.....	ix
KAYNAKLAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVELİ KAZASI'NIN FİZİKİ VE İDARİ YAPISI VE NÜFUSU

I. DEVELİ KAZASI'NIN FİZİKİ YAPISI	8
A. Develi'nin Coğrafi Konumu.....	8
B. Develi'nin Fiziki Özellikleri	9
C. Mimari, Dini ve Sosyal Yapılar	10
1. Develi Kalesi	10
2. Camiler ve Mescitler.....	11
3. Zaviye, Tekke ve Türbeler.....	13
4. Develi (Seyrani) Hamamı	14
5. Develi Evleri	15
II. DEVELİ KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI	16
A. Kaza Yönetimi	19
1. Kaza Müdürü	20
2. Kaymakam	24
3. Kaza Meclisi	27
B. Belediye Teşkilatı	32
III. ADLİ İDARE	36
A. Kadı ve Nâib.....	37
B. Mahkeme Görevlileri	40
1. Müftü	41
2. Müstantık Muavini	41
3. Mukavelat Muharriri.....	41
4. Mukayyid	42

5. Kâtipler	42
6. Muhzır	42
7. Azalar	43
8. Diğer görevliler	43
9. Şuhûdû'l-hâl (Şâhitler).....	43
IV. NEFS-İ DEVELİ'NİN MAHALLELERİ VE KIR İSKÂN YERLERİ	45
A. Nefs-i Develi (Everek)	45
1. Mahalleler.....	46
2. Mahalle Muhtarları	48
3. Mahalle İmamları.....	49
4. Develi'ye Bağlı Köyler	50
B. Nahiyeler	53
1. Köstere Nahiyesi	51
2. Yahyalı Nahiyesi	56
3. Karahisar-ı Develi Nahiyesi	59
4. İncesu ve Arabsun (Gülşehri) Kazaları.....	60
V. DEVELİ KAZASINDA NÜFUS VE YERLEŞME.....	63
A. Kaza Nüfusu.....	63
B. Develi'nin Nüfusu 1830 Sayımı ve Sonrası	63
C. Nahiye ve Nahiyeğe Bağlı Köylerin Nüfusu.....	69
Ç. Aşiretler.....	71
D. Aşiretlerin Develi'de İskânı.....	73
E. Tanzimât Dönemi İskan Politikası ve Fırka-i Islâhiye	75
F. Göçmenlerin İskanı	82

İKİNCİ BÖLÜM

DEVELİ KAZASI'NIN SOSYAL YAPISI

I. OSMANLI MİLLET SİSTEMİ VE DEVELİ ÖRNEĞİ	85
A. Develi'de Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri	87
1. Hukuki Alanda Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri	88
2. Ticari Alanda Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri	90
3. Sosyal ve Kültürel Hayatta Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri ...	91
B. Ermeni Meselesi ve Develi Ermeni Olayları	93

II. AİLE YAPISI	99
A. Nişan ve Namzetlik	99
B. Evlilik ve Nikah Akdi	101
C. Evlilikte Mehir	103
Ç. Çok Eşlilik-Taa'ddüd-i Zevcât.....	105
D. Boşanma ve Boşanma Türleri.....	107
1. Talak	108
2. Karşılıklı Anlaşma ile Boşanma	108
3. Boşanma Hakkının Kadına Devredilmesi	110
4. Din Değiştirme Nedeniyle Boşanma	112
E. Nafaka ve Kisve (Baha)	113
F. Vekalet	115
G. Vasi Tayini	117
Ğ. Evlatlık Edinme	118
H. Ailedeki Çocuk Sayısı	120
I. Miras Taksimi	124
İ. Kişi Adları	129
1. Erkek Adları	130
2. Kadın Adları	131
3. Kişilerin Kullandığı Sıfat ve Lakaplar	132
III. DEVELİ'DE EĞİTİM	135
A. İlköğretim.....	137
B. Mekteb-i Rüştîye	140
C. Medreseler	142
Ç. Azınlık Okulları	144
D. Yabancı Okullar (Misyoner Okulları)	147
IV. FOLKLORİK UNSURLAR.....	153
A. Giyim Eşyaları	154
1. Başlıklar	154
2. Erkek ve Kadın Kıyafetleri	155
B. Ziyinet ve Süs Eşyaları	156
C. Ev ve Mutfak Eşyaları	157
V. SAĞLIK HİZMETLERİ	158

A. Belediye ve Sağlık Hizmetleri.....	158
B. Veba Salgını.....	160
C. Kuduzla Mücadele	163
VI. VAKIFLAR	164
A. Osmanlı Devleti'nde Vakıflar	164
B. 19. Yüzyılda Develideki Vakıflar	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVELİ KAZASININ İKTİSADİ HAYATI

I. TARIM.....	183
A. Develi'de Yetiştirilen Tarım Ürünleri	184
1. Tahıl Tarımı.....	185
2. 1887/1888'de Develi ve Çevresinde Yaşanan Kıtık.....	189
3. Sebze ve Meyve Tarımı	192
4. Bağcılık	193
5. Cehri.....	196
6. Kitre.....	199
7. Zeyrek	200
B. Ormancılık.....	201
C. Arazinin Tasarrufu.....	202
II. HAYVANCILIK	204
A. Küçükbaş Hayvancılık.....	205
B. Büyükbaş Hayvancılık.....	208
C. Arıcılık.....	213
III. TİCARET	213
A. Esnaf Zümresi	213
1. Develi'de Faaliyet Gösteren Esnaf	214
2. Develi Dışında Faaliyet Gösteren Esnaf.....	216
B. Tüccar Zümresi	220
1. Müstemmin Tüccar.....	220
2. Beratlı Avrupa Tüccarı.....	221
3. Beratlı Hayriye Tüccarı.....	224
4. Diğer Tüccarlar.....	226

5. Murabaha Taifesi	228
C. Su-Yolculuk Müessesesi ve Develili Su-Yolcular	230
IV. PARA VE FİYATLAR	234
A. Para	234
B. Fiyatlar	235
1. Tahıl Ürünleri ve Yiyecek Maddelerinin Fiyatları	237
2. Canlı Hayvan Fiyatları	239
3. Taşınmaz Malların Fiyatları	243
4. Giyecek ve Ev Araç-Gereçlerinin Fiyatları	246
5. İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları	248
6. İşçi ve Memur Ücretleri	250
C. Bankacılık	254
Ç. Düyûn-ı Umûmiyye'nin Develi Şubesi	258
D. Reji İdaresi	260
E. Madencilik	261
1. Demir, Sim ve Kurşun	261
2. Güherçile	262
F. Vergiler	266
1. Aşar (Öşür) Vergisi	267
2. Cizye	269
3. Ağnam ve Hayvânât-ı Ehliyye Vergisi	272
4. Temettü Vergisi	274
5. Emlak ve Akar Vergisi	275
6. Mahkeme Harçları	276
7. Mahkemede Alınan Aidât	278
8. Diğer Resimler	280
SONUÇ	282
KAYNAKÇA	287
EKLER	305
ÖZET	322
ABSTRACT	324

KISALTMALAR

AAKB	: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
AÜ. DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
BAAK	: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DŞS	: Develi Şer'iyye Sicili
EÜ.	: Erciyes Üniversitesi
Ed.	: Editör
GÜ.	: Gazi Üniversitesi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
KAYTAM	: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi
KB.	: Kültür Bakanlığı
KTO.	: Kayseri Ticaret Odası
M.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan Önce
NÜ.	: Niğde Üniversitesi
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sayısı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TCTA.	: Tanzimât'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TD.	: Tahrir Defteri
TDAİE.	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TDAV.	: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİ.	: Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ter.	: Tercüme
TK.KKA.	: Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

TABLOLAR

<u>Tablo-1. Develi Kaza Müdürleri ve Görevde Olduğu Yıllar</u>	23
<u>Tablo-2. Develi’de Görev Yapan Kaymakamlar ve Görevde Oldukları Yıllar</u>	26
<u>Tablo-3. 1840’ta Kurulan Develi Kaza Meclisi Üyeleri.....</u>	29
<u>Tablo-4. 1871’de Develi Meclis Üyeleri</u>	34
<u>Tablo-5. 1881’de Develi Meclis Üyeleri</u>	34
<u>Tablo-6. Develi Belediye Başkanları.....</u>	36
<u>Tablo-7. Develi’de Görev Yapan Nâibler</u>	40
<u>Tablo-8. Develi’deki İdari Görevliler (1839-1910).....</u>	44
<u>Tablo-9. Develi’nin Mahalleleri (1839-1910)</u>	47
<u>Tablo-10. Develi’ye Bağlı Olan Köyler.....</u>	52
<u>Tablo-11. Köstere Nahiyesine Bağlı Olan Köyler.....</u>	55
<u>Tablo-12. Yahyalı’ya Bağlı Olan Köyler.....</u>	58
<u>Tablo-13. İncesu Muhassıllık Meclisi Üyeleri</u>	61
<u>Tablo-14. Arabsun kazası Muhassıllık Meclisi Üyeleri.....</u>	62
<u>Tablo-15. 1878’de Develi’nin Nüfusu.....</u>	67
<u>Tablo-16. 1881-1907 Yılları Arasında Develi’nin Nüfusu.....</u>	68
<u>Tablo-17. 1875’te Develi Nahiye ve Köylerinde Erkek Nüfusu</u>	70
<u>Tablo-18. 1894-1895 Yılları İtibarıyla Develi’deki Ailelerde Eş ve Çocuk Sayısı</u>	121
<u>Tablo-19. Soysallı Karyesinden Emiroğlu Ali’nin Terikesi</u>	127
<u>Tablo-20. Develi Mekteb-i Rüştîyesinde Görev Yapan Muallimler ve Diğer Personel.....</u>	141
<u>Tablo-21. Develi’de Açılmak İstenen Misyoner Okulunun Ders Programı ve Okulda Görev Yapan Öğretmenler</u>	151
<u>Tablo-22. Kıyafetler ve Ayakkabılar.....</u>	156
<u>Tablo-23. Ev ve Mutfak Eşyaları ve Fiyatları.....</u>	157
<u>Tablo-24. 1902-1906 Yılları Arasında Kayseri Sancağında Uygulanan Aşı Miktarı....</u>	162
<u>Tablo-25. Develi Vakfiyelerine İlişkin Bilgiler (1839-1910).....</u>	168
<u>Tablo-26. Develi’de Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Miktarları.....</u>	186
<u>Tablo-27. 1875 Yılında Develi Kazası’nda Tarıma Açılan Arazi</u>	187
<u>Tablo-28. Develi’deki Bağ Mevkileri</u>	195
<u>Tablo-29. 1888 Yılından 1903 Yılı Sonuna Kadar Develi Kazasındaki Koyun ve Keçi Miktarı</u>	206
<u>Tablo-30. 1904 Yılında Kayseri Sancağı ve Develi Kazasındaki Büyükbaş Hayvan Miktarı</u>	212

<u>Tablo-31. Develi’de ve Develi Dışında Faaliyet Gösteren Esnaf</u>	219
<u>Tablo-32. İstanbul’da Su-Yolculuk Yapan Develili Su-Yolcular</u>	233
<u>Tablo-33. 1893-1895 Yılları Arasında Develi’deki Tahıl Ürünleri ve Yiyecek Maddelerinin Fiyatları.....</u>	238
<u>Tablo-34. Canlı Hayvan Fiyatları.....</u>	241
<u>Tablo-35. 19 Yüzyıl Sonlarında Develi’de Taşınmaz Malların Fiyatları</u>	245
<u>Tablo-36. Giyecek ve Çeşitli Ev Araç ve Gereçlerinin Fiyatları (1893 – 1903)</u>	247
<u>Tablo-37. İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları.....</u>	248
<u>Tablo-38. İşçi ve Memur Ücretleri.....</u>	251
<u>Tablo-39. 1884’te Develi’de Tahsil Edilen Cizye Miktarı</u>	270
<u>Tablo-40. Develi Şer’i Mahkemesinde Hazırlanan Evraktan Alınan Resmler</u>	279

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA'da yaptığımız katalog çalışması sonucunda temin edip yararlandığımız belgelerin açık adı aşağıda verilmiştir. Bu belgelerin numaraları kaynakçada verilecektir. Fon kodu, tasnif numarası, Hicri / Rumi ve Miladi tarihlerden ibaret olan künyeleri ise dipnotlarda belirtilmiştir.

1. Divan (Beylikçi) Kalemi ve Bağlı Birimlere Ait Belgeler (A.DVN)
2. Muhimme Kalemi Belgeleri (A.DVN.MHM)
3. Amedi Kalemi Belgeleri (A.AMD)
4. Sadaret Mektûbi Kalemi Belgeleri (A.MKT)
5. Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM)
6. Sadaret Mektûbi Kalemi Umûm Vilayet Yazışmaları (A.MKT.UM)
7. Sadâret Mektûbi Kalemi ve Devair Yazışmaları (A.MKT.NZD)
8. Sadâret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmaları (A.MKT.MVL)
9. Sadâret Mektûbi Kalemi Deavir Yazışmaları (A.MKT.DV)
10. Sadâret Mektûbi Kalemi Şûrâ-yi Devlet Yazışmaları (A.MKT.ŞD)
11. Sadâret Resmi Ma'rûzât Evrâkı (Y.A.RES)
12. Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI)
13. Dahiliye Nezâreti İdarî Kısım Belgeleri (DH.İD)
14. Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM)
15. Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şube Belgeleri (DH.EUM 5. şb.)
16. Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT)
17. Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR)

18. Zaptiye Nezâreti Belgeleri (ZB)

19. Cevdet Evkâf (C.EV)

20. Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Mu'amelât Ve Islâhat Komisyonu (DH.TMIK.S)

b) Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye Sicili: Sicil sözlükte, okumak, kaydetmek ve karar vermek anlamına gelir. Terim olarak ise insanlarla ilgili bütün hukuki olayları kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kağıtları ihtiva eden defterlere Şer'iyye Sicili denir¹.

Şer'i mahkemelerde tutulan defterler genellikle "şer'iyye sicili, defâtir-i Şer'iyye ve kadı sicilleri" olarak anılmaktadır. En yaygın olanı ise "şer'iyye sicili" tabiridir. Bu siciller, 15. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar gelen yaklaşık beş asırlık Türk tarihine ilişkin bilgiler ihtiva ettikleri için Türk tarihinin ana kaynaklarındandır².

Osmanlı Devleti'nde merkezle taşra arasında yapılan belli başlı yazışmaların, fermanların, kanunnamelerin ve her türlü hukuki davaların kaydedildiği bu defterler incelenmeden Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal ve iktisadi yapısını tam olarak ortaya koymak mümkün değildir³.

Şer'iyye Sicillerinin ihtiva ettiği belgeleri şöyle sıralayabiliriz:

- Hükümet merkezinden bildirilen bütün emirler (ferman, berât ve mektupların suretleri).
- Kadının şer'i ve hukuki vazifesine ait davalarda verdiği hükümler (ilamlar ve hüccetler).
- Vakfiyelerin tanzim, tescil ve vazifelerinin tayini.
- Mahkeme tarafından düzenlenen kefalet, vekalet, mukavele ve borçlanma gibi akitler.

¹ Ahmet Akgündüz, "Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca vd. Ankara, 2002, s. 57.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", **Ülkü Mecmuası**, C. V, Ankara, 1935, s. 29.

³ Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **A.Ü. DTCFD**, C. I, S. 1, Ankara, 1942, s. 89.

- Belediyelerin gördüğü vazifelere ait kayıtlar.
- Maden işletmelerine ait belgeler.
- Zabıta vakaları ve isyanlar için alınan tedbirler.
- Kadı, naip, muallim, müderris tayinleri.
- Sicilin tutulduğu mahaldeki mahalle ve köy isimleri.
- Terike kayıtları.
- Yangın, sel, fırtına, deprem gibi tabi afet ve olaylara ait kayıtlar.
- Aile hukukuyla ilgili belgeler.
- Gayr-i müslim tebaanın bulunduğu yerlerde müslim, gayr-i müslim münasebetlerine dair belgeler.
- Bölge halkının geçimini hangi yollardan sağladığına dair belgeler.
- Halkın kullanmış olduğu araç, gereç ve eşyalara dair belgeler.⁴

Zikr edilen bu bilgiler de gösteriyor ki bir sancak ve kaza hakkında bir çok bilgiyi Şer'iyye Sicillerinden elde edebiliriz. Elde edilen bu bilgileri genelleştirdiğimizde incelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin yapısı hakkında sağlıklı bilgilere ulaşmış oluruz.

Develi'ye ait 49 adet Şer'iyye Sicili bulunmaktadır. Bu siciller Milli Kütüphanede muhafaza edilmekteyken Mart 2006'da Milli Kütüphane ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arasında yapılan bir protokolle Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Ancak tamamı mikrofilme alınmış olan siciller Milli Kütüphane tarafından araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Develi Şer'iyye Sicillerin en erken tarihli H. 1301 – 1303 (M.1883 -1885), en geç tarihli ise H. 1338 -1340 (M. 1919 – 1921) yıllarına aittir. Sicillerinin kataloğu yayınlanmıştır⁵.

⁴ Bkz. Ahmet Akgündüz, vd. **Şer'iyye Sicilleri**, C. I-II, TDAV Yayınları, İstanbul, 1989,

⁵ Tufan Gündüz, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru Develi Şer'iyye Sicilleri Katalogu” **OTAM**, S. 9, Ankara, 1998, s. 451-455.

Bu sicillerden bazıları yüksek lisans düzeyinde çalışmalara konu olmuş, ele alınan defterlerin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Ayşe Arık Kaygısız, “1 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili (H.1311/M.1893 – H.1313/M.1895 Transkripsiyon ve Değerlendirme”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

2) Emine Subaşı, “52 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili (H.1320-1/M.1902-3) Transkripsiyon ve Değerlendirme” E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006. Bu çalışmada sicil numarası sehven 52 olarak belirtilmiştir. Develi’ye ait 49 adet Şer’iyye sicili olduğu için 52 numaralı sicil bulunması mümkün olamaz. Konuya ilişkin yaptığımız çalışmada ilgili sicil 11 numaralı Develi Şer’iyye Sicili olduğunu tespit ettik. Muhtemelen sicilin mikrofilm numarası olan 8052 sayısının son iki rakamı sehven sicil numarası olarak alınmıştır.

3) Mehmet Fatih Karadağ, “37 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili (H.1329-1332/M.1911-1914) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

4) Mehmet Süme, “42 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili (H.1312-1313/M.1894-1895)”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

5) Yunus Emre Uçan, “46 Numaralı Develi Şer’iyye Sicilleri”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

6) Bilgin Aydınak, “47 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1315-1317/M.1897-1899)”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

Bu çalışmaların sonlarına ilgili sicillerin orjinallerinin fotokopileri eklenmiştir. Çalışmalardan yararlanırken aldığımız bilgiye ait olan bölüm çalışma sonundaki fotokopiler ile karşılaştırılmış, bilhassa yer ve şahıs isimlerinde görülen yanlışlıklar düzeltilmeye çalışılmıştır.

Transkripsiyonu yapılan yukarıda belirttiğimiz sicillerin dışında incelediğimiz zaman dilimini kapsayan 2, 3, 6, 7, 8, 10, 15, 19, 20, 21, 24, 27, 29, 30, 34, 35, 36, 39, 41 ve 48 numaralı Develi Şer'iyye Sicilleri taranmış ve konumuzu ilgilendiren bilgiler alınmıştır.

c) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapmış olduğumuz katalog taraması sonucunda Develi'ye ait 74 adet vakfiye kaydı tespit edilmiş, bunlardan çalıştığımız döneme ait olanlar metin içerisinde açıklanmıştır. Ayrıca vakfiyelerin künyeleri kaynakçada belirtilmiştir.

2. Salmeler

Ele aldığımız dönemde Develi, Ankara Vilayeti dahilinde bulunan Kayseri Sancağına bağlı bir kaza merkezidir. Develi'nin bağlı bulunduğu Kayseri Sancağına ait müstakil salname bulunmamaktadır. Ancak Ankara Vilayeti Salmelerinde Kayseri Sancağı ve sancağa bağlı kaza ve nahiyelere ait bilgiler derlenerek "Salmelerde Kayseri" adı altında yayınlanmıştır⁶. Eserde 1871'den 1908'e kadar geçen sürede yayınlanan 12 adet Ankara Salmesi'ndeki Kayseri ve çevresine ait olan bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca devlet, maârif ve ticaret salnamelerindeki Kayseri'ye ait bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmamız sırasında Develi'ye ilişkin salname bilgilerini bu eserden aldık.

3. Araştırma Eserler

Develi ve çevresi Hititler döneminden başlayarak Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde önemli bir merkez olmasına rağmen hakkında yeterince tarihi çalışma yapılmamıştır.

⁶ Bkz. Uygur Kocabaşoğlu – Murat Uluğtekin, **Salmelerde Kayseri**, KTO Yayınları, Kayseri, 1998

Develi üzerine yapılan ilk çalışma Ahmet Gürlek tarafından yazılan “Memleketim Develi” adlı eserdir⁷. Bu eserde Develi’nin tarihi, coğrafyası, sanatı ve sosyal yapısı üzerinde durulmuştur.

İkinci olarak ise 26-28 Ekim 2002 tarihleri arasında yapılan I. Develi Bilgi Şöleninde sunulan bildirilerin bir araya getirilmesiyle “Bütün Yönleriyle Develi” adlı eser hazırlanmıştır. Eserde adından da anlaşılacağı üzere tarih, edebiyat, sanat, folklor, ticaret vb. pek çok alanda Develi bütün yönleriyle ele alınmıştır.

Kadir Özdamarlar tarafından yapılan “Develi Yöresinin Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafyası” adlı doktora çalışmasında yine Develi bütün yönleriyle incelenmiştir⁸. Belirttiğimiz bu çalışmaların dışında Develi üzerine yapılan çalışmalar Develi’deki tarihi eserleri mimari ve sanat tarihi yönünden ele alan araştırmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çalışmamız sırasında şekil ve metod yönünden yararlandığımız şehir tarihi üzerine yapılmış pek çok çalışma oldu. Bunların başında Mehmet Karagöz tarafından yapılan “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)” adlı doktora çalışması gelmektedir⁹.

⁷ Ahmet Gürlek, **Memleketim Develi**, Ankara, 1975.

⁸ Kadir Özdamarlar, “Develi ve Yöresinin Folklor ve Halk Edebiyatı ve Etnoğrafyası”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1997.

⁹ Mehmet Karagöz, “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993.

GİRİŞ

Develi adı; Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında Develü (دوله لو)¹⁰, Develi (دوله لی)¹¹ ve Devellü (دوله للو)¹² şekillerinde yazılmıştır. En yaygın kullanımı Develü, daha sonra Develi şeklinde olup Devellü kullanımına oldukça az rastlanmaktadır. Şer'iyye sicillerinde ise Develü (دوله لو) şeklinde yazılmıştır¹³.

Develi'nin Türk hakimiyeti öncesi tarihi Eski Bronz Çağına (MÖ. 2500-2000) kadar gitmektedir. Bölgeye hakim olan Hitit ve Frigler döneminde Develi'ye ne ad verildiği bilinmemektedir. MÖ. 546'dan itibaren Pers hakimiyetiyle birlikte Orta Anadolu'ya Kapadokya adı verildi. Kapadokya sınırları içinde kalan Develi bu dönemde Gabdanya (Gabadania) olarak adlandırılmaktadır¹⁴. Bizans hakimiyetinin sonuna kadar bu adla anılan¹⁵ bölgenin Türk hakimiyetiyle birlikte Develü adıyla anılmaya başladığını görüyoruz.

Türklerin Anadolu'yu fethettikten sonra yerleştikleri bölgelere yer adı koymada boy, oymak ve şahıs adlarından yararlandıkları bilinmektedir. Bölgeye Develi adının verilmesinin sebebi bu anlayış ve gelenekte aranmalıdır. Bayındır, Eymür, Yazır, Kınık, Avşar ve Salur gibi 24 Oğuz boyuna ait isimlerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki yerleşim birimlerine ad olarak verilmiş olması bunun açık bir göstergesidir¹⁶.

¹⁰ BOA. DH. MKT. 1553/16 (4 Safer 1306/10 Ekim 1888) – BOA. Y. PRK. UM. 18/48 (19 Muharrem 1308/4 Eylül 1890) – BOA. A. MKT. UM. 10/79 (29 Rebiyü'l-ahir 1266/23 Şubat 1850).

¹¹ BOA. A. MKT. UM. 22/50 (3 Ramazan 1266/13 Temmuz 1850) – BOA. A. MKT. NZD. 65/28 (3 Cemâziye'l-evvel 1269/12 Şubat 1853)

¹² BOA. DH. TMIKS. 69/21 (12 Cemâziye'l-ahir 1325/23 Temmuz 1907) - BOA. DH. TMIKS. 39/43 (6 Cemâziye'l-evvel 1320/11 Ağustos 1902)

¹³ DŞS. 15/22, s. 30 vd. – 48/2, s. 1 vd, - 39/3, s. 2 vd.

¹⁴ Ahmet Gürlek, a.g.e. s. 18.

¹⁵ Bilge Umar, **Kappadokia**, İzmir, 1998, s. 129. – Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1984, s. 192. Osman Turan eserinde Develi isminin yanına parantez içinde Gabdanya açıklamasını yapmakta, konuya ilişkin verdiği dipnotta ise Mihael, Ebu'l-Ferec ve Vartan gibi Süryani ve Ermeni Vakayinamelerini göstermektedir ki Develi ve çevresinin Bizans Devleti hakkında bilgi veren Süryani ve Ermeni kaynaklarında Gabdanya adıyla anıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri** (11-13 Eylül 1984 Ankara) Ankara, 1984, s. 27, - Türkiye'de adını 24 Oğuz boyundan olan yerleşim birimlerinin bazılarının sayısı şu şekildedir. Avşar 82, Kızık 21, Kınık 46, Eymür 28,

Develi adı hakkındaki görüşlere gelince;

Bunlardan birincisi 11. yüzyılda bölgeye gelen Yörük-Türkmen zümresinden Develüoğullarının buraya kendi isimlerini verdikleri iddiasıdır¹⁷.

İkincisi, Sultan Alparslan'ın kız kardeşinin oğlu olup rivayete göre yaklaşık üç arşın boyunda olan Dev Ali (Devlebeg) adıyla anılan ve 1094'te öldüğü belirtilen Türkmen Beyi'nin adından geldiği görüşüdür¹⁸.

Üçüncüsü ise, Türk hakimiyeti öncesinde kullanılan Gabdonya adının Türkçeye çevrilmesinden geldiğidir¹⁹.

Develüoğulları adı verilen Yörük-Türkmen zümresinin Develi'ye gelip yerleşmiş olması tarihen sabittir. Bu aileye mensup olduğu anlaşılan bir Türkmen Beyinin (Devlebeg) 12. yüzyıl olarak tarihlendirilen türbesi Develi'de hâlâ ayaktaadır. Bunlara istinaden Develi adının yukarıda belirttiğimiz üzere Türklerde yer adı verme geleneğine bağlı olarak yerleştiği kanaatindeyiz²⁰.

Develi adı ister Devellüoğullarından, isterse Dev Ali adından gelsin bu adı bölgeye verenler Yörük-Türkmen zümresidir. Develi'nin Türk idaresine geçtikten sonraki tarihinin her aşamasında Develüoğulları isminin geçmesi, idarî bölümde açıklanacağı üzeri Tanzimât döneminde dahi kaza müdürlüğü, kaza meclisi ve belediye teşkilatında Develüzade adı verilen şahısların sıkça yer alması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Develi'nin coğrafi konumu gelişmeye müsait olmadığı için Tanzimât döneminde, 1857'de Develi'nin idarî birimleri 3 km kuzeybatıda

Çepni 24, Dadurga 11, Kayı 33, Deger 6. Bkz. Mecdi Emiroğlu, "Bolu Yöresi Yer Adları", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, (11-13 Eylül 1984 Ankara), Ankara, 1984, s.189.

¹⁷ Kazım Özdoğan, **Kayseri Tarihi Kültür ve Sanat Eserleri**, C. I, Kayseri, 1948, s. 41.

¹⁸ Mehmet Bilgehan, "Yer Adı Verme Geleneği Açısından Develi Yer Adına Yaklaşımlar", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 456.

¹⁹ Umar, a.g.e. s.129.

²⁰ Yediyıldız, Anadolu'da daha Selçuklu ve Osmanlı döneminde dahi yaşanabilen Türk öncesi yer adlarının nisbetinin çok düşük olmasına rağmen, özellikle batılı araştırmacıların Anadolu'da antik yer adlarıyla ilgili bir çok araştırma yaptıkları ve öz ve öz Türkçe yer adlarını dahi antik adlarla aynileştirmek istediklerini belirtmekte ve bu tür çalışmaları "kontROLSÜZ bir muhayyilenin acele ile ileri sürülen varsayımların ciddi ve sistemli muhakeme yokluğunun ürünleri" olarak nitelendirmektedir. Bu tür çalışmaların bir kısmının da kasten ve bilerek yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Yediyıldız, a.g.m. s. 29, 30. Bu bilgiler ışığında Develi adının Gabdanya'nın Türkçeleştirilmiş şeklidir yönündeki görüşleri manidar buluyoruz.

bulunan ve eski bir yerleşim yeri olan Everek'e taşınmıştır²¹. Bu taşınma işleminden sonra sadece kaza merkezi kastedildiğinde Everek adı kullanılmış, nahiye ve köyler de dahil olduğunda bütün kazaya Develi denilmiştir. Zaman içinde Everek kullanımı kalkmış, Develi adı bütün kazaya şamil olarak kullanılmıştır.

Develi'nin Osmanlı hakimiyetine kadar olan kısa tarihçesine bakacak olursak İlkçağdaki durumu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Develi'ye bağlı olan Fraktin Köyü ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen kap, kakak ve bunların üzerinde bulunan motifler, bölgenin tarihinin Eski Bronz Çağına (MÖ. 2500-2000) kadar gittiğini göstermektedir²². Bu tarihten sonra bölgede sırasıyla Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans dönemleri yaşandı²³.

7. yüzyılda İslâm ordularını Kayseri ve çevresinde görüyoruz. Kayseri ve çevresi İslâm ordularının Bizans üzerine yaptığı seferler sırasında belirlenen üç ayrı güzergahın üzerinde yer alan bir merkez haline gelmiştir²⁴.

8. ve 9. yüzyıllarda Kayseri, İslâm orduları tarafından kuşatılıp vergiye bağlandı. 805-806'da Bizans İmparatoru Nikapheros'un ödemesi gereken yıllık vergiyi ödememesi üzerine Abbasi Halifesi Harun Reşid Kayseri ve çevresini zapt etmiştir²⁵. Yıllarca süren Abbasi-Bizans

²¹ Özdoğan, **a.g.e.** s. 42. – Develi'nin idari birimlerinin taşınması yanlış anlaşılmış, bu taşınma işlemi Develi Kazasının yer değiştirmesi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Everek'in de ilk kez 19. yüzyılın ortalarında bu taşınma sonucunda kurulduğu dile getirilmiştir. Bu değerlendirmeler ilk kez Reşat İzbirak tarafından yapılmış, daha sonra Develi üzerine yapılan pek çok çalışmada tekrar edilmiştir. Bkz. Reşat İzbirak, **Develi Ovası ve Ekonomik Gelişimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s. 23. Ancak 1530 tarihli Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde ve İç-il tahrir defterinde Everek, Niğde Kazasına bağlı bir karye olarak kayıtlıdır ve Müslim Everek, Kafir Everek ve Fenese olmak üzere 3 mahalleden meydana gelmektedir. Bkz. **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)**, I (Tıpkıbasım), BOA Yayınları, Haz. Ahmet Özkılınç vd. Ankara, 1996, Varak 177, s. 143.

²² Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 37.

²³ Fraktin Höyüğü'nde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu medeniyetlere ait eserler bulunmuştur. 1947 ve 1954 yıllarında Fraktin Höyüğünde Ankara Üniversitesi Müzesi adına Tahsin Özgüç başkanlığında yapılan çalışmalar sonucunda üst üste iki Hitit yapı katı ve bunların üzerinde de Frig yapı katının bulunduğu tespit edilmiştir. Bkz. Nimet Özgüç, "Fraktin Eserleri", **Belleten**, C. XIX, s. 75, Ankara, 1955, s. 295, Fraktin Höyüğünde yapılan kazı çalışmalarının sonuçları hakkında bkz. Tahsin Özgüç, "Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri", **Belleten**, C.XII, s. 45'ten ayrı basım.

²⁴ Erkişletlioğlu, **Kayseri Tarihi**, Kayseri, 1993, s. 66.

²⁵ Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, Haz. Kemal Göde, KB. Yayınları, Ankara, 1982, s. 26.

mücadeleleri sırasında Abbasi hakimiyetinde kalan Kayseri, Bizans kumandanı Phokas'ın Abbasilere karşı kazandığı zafer sonucunda 963'te tekrar Bizans'a geçmiştir²⁶.

Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Türkmenler Anadolu yönünde akınlar yaparak doğuda Fırat havzasında, Orta Anadolu'da Kızılırmak–Yeşilirmak havzalarında fetih hareketlerine giriştiler. Orta Anadolu'ya yayılan Türkmenler 1067'de Kızılırmak vadisini takiple Kayseri'yi fethettiler²⁷.

Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alparslan'ın emriyle Selçuklu komutanları Anadolu'daki fetih hareketlerine devam ettiler. Başta Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Mansur, Alp İlek ve Devlet olmak üzere Artuk, Tutak ve diğer komutanlar Orta Anadolu'da, 1067'de yapılan fetihleri daha da geliştirdiler²⁸.

Bu komutanlardan bir diğeri de Sultan Alparslan'ın hizmetinde iken Malazgirt Savaşına katılan Danişmend Gazi'dir. Danişmend Gazi zaferden sonra kendisine iktâ edilen Sivas'ı fethetti (1071). Daha sonra Sivas'ı merkez yaparak Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Çorum ve Develi'yi maiyetindeki emir ve beylerle zapt etmiştir²⁹. Danişmend Gazi'nin yapmış olduğu bu fetih hareketleri neticesinde Develi Türk iradesine geçmiş oldu (1071).

Develi daha sonra sırasıyla Anadolu Selçuklu³⁰, Eretna³¹ ve Kadı Burhanettin Ahmet Devleti³² sınırları içinde kaldı. Beylikler döneminde ise Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları arasında sık sık el değiştirdi³³.

²⁶ Erkiletlioğlu, **Geniş Kayseri Tarihi**, Kayseri, 2006, s. 103.

²⁷ Turan, **a.g.e.** s. 19.

²⁸ Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 77.

²⁹ Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi," **Türkler**, C. VII, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 272. - Sefer Solmaz, "Danişmendliler", **Türkler**, C. VI, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 431.

³⁰ Turan **a.g.e.** s. 192, 474, 475. - Erkiletlioğlu, "Develi Kitabeleri ve Develi'de Darbedilen Sikkeler", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 680.

³¹ Kemal Göde, **Eratnalılar** (1327-1381), Ankara, 1994, s. 154-Göde "Develi'de Eratnalılar Devri (1327-1381) Şeyh Ümmi Zaviyesi ve Vakfiyesi. **Bütün Yönleri ile Develi I. Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, Develi 2003, s. 277-279.

Fatih Sultan Mehmet döneminde bu mücadeleye Osmanlı Devleti de katıldı. Fatih tarafından 1468'de, Gedik Ahmet Paşa tarafından 1474'de yapılan iki sefer sonucunda Karamanoğlu Beyliğine son verilerek toprakları Osmanlı Devleti'ne katıldı. Develi bu kez bir daha elden çıkmamak üzere Osmanlı hakimiyetine geçti³⁴.

Beylikler döneminde beyliklerin sahip oldukları sınırların kesiştiği bir noktada olduğu için sık sık gündeme gelen Develi'nin Osmanlı hakimiyetiyle birlikte uzunca bir süre gündemden düştüğünü görüyoruz.

Develi, Tanzimât'a kadar geçen zaman içerisinde Karaman Eyaleti dahilinde kimi zaman Niğde, kimi zaman ise Kayseri'ye bağlı nahiye/kaza statüsünde varlığını sürdürdü.

Tanzimât'la ülke yeniden teşkilatlandırılırken Develi'nin idarî statüsünde önemli bir değişiklik olmuş, o vakte kadar Niğde'ye bağlı olan Develi buradan ayrılarak Ankara Vilayetinin Kayseri Sancağına bağlanmıştır. Bu değişiklik Develi'nin önemini artırdı. Develi, konumu ve büyüklüğü itibarıyla Kayseri'nin güney bölgesindeki yerleşim birimlerinin merkezi konumuna geldi. Kayseri ile güney yerleşim birimleri arasında bulunan Erciyes Dağı ulaşımı güçleştirdiği için hem resmi işlemlerin yürütülebileceği hem de ticari faaliyetlerin sürdürülebileceği ikinci bir merkez ihtiyacı doğmuştur. Böylece Develi kuzeydoğuda Tomarza, güneyde Yahyalı, güneybatıda ise Niğde'ye kadar uzanan alanları içine alan bölgenin merkezi konumuna gelmiştir.

Tanzimât'ın getirdiği yenilikler ülkenin her yerinde aynı anda yürürlüğe konulamamış, merkeze yakın ve devletin kesin kontrolü olan bölgelere öncelik verilmiştir. Develi, Tanzimât döneminde getirilen pek çok yeniliğin ilk uygulandığı yerlerden biri olmuştur. Tanzimât'la birlikte getirilip, iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde kaldırılan Muhassıllık teşkilatının Develi'de

³² Aziz B.Erdeşir-i Esterabâdî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, KB. Yayınları, Ankara, 1990, s. 286 - Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.176.

³³ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.29.

³⁴ Halil İnalcık, "Mehmet II.", **İ.A. C. VII**. MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s. 523-527.

kurulmuş olması bunun güzel bir örneğidir. Bu yönüyle Develi, devletin getirdiği yeniliklerin tecrübe edildiği yerlerden biridir diyebiliriz.

Yeni idarî statüde Develi'nin Ankara Vilayetine bağlılığı, resmi bağlılıktan öteye gitmemiştir. Çünkü her türlü ticari faaliyette Develi ahalisi başkent İstanbul ile sıkı bir bağ kurmuştur. Öyle ki bu durum Develi'nin bağlı bulunduğu sancak merkezi olan ve ticareti ile ön plana çıkan Kayseri'yle olan ilişkilerin dahi önüne geçmektedir.

Develi'de yaşayan Müslim ve gayr-i müslim pek çok ailenin İstanbul ile ticari bir ilişkisi bulunmaktadır. Her iki kesimin de İstanbul'da yakın akrabaları bulunmakta, burada mal mülk edinmektedirler. Hatta zaman zaman Develi'den İstanbul yönüne göç hareketi görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden temin ettiğimiz belgeler arasında çok sayıda "mürur tezkiresi" bulunmaktadır. Sahip olduğu mesleği İstanbul'da icra etmek ve çeşitli işlerde çalışmak üzere İstanbul'a giden şahıslar bir müddet sonra ailelerini Develi'den İstanbul'a götürebilmek için mürur tezkiresi talebinde bulunmaktadırlar.

Develi'den İstanbul'a giden ahali İstanbul'un Parmakkapı, Kumkapı, Üsküdar, Gedikpaşa, Galata, Unkapanı ve Aksaray semtlerinde kuyumculuk, haffafılık, taşçılık ve amelelik yapmaktadırlar. İstanbul'un su ve kanalizasyon işlerinin büyük bir bölümü Develili su-yolcular ve lağımçı esnafı tarafından yürütülmektedir. "Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetler ağırlıklı olarak gayr-i müslimlerin elindeydi." şeklindeki genel bilgilerin izlerini Develi Kazası'nda da görebiliriz. Bununla birlikte Develi'de 19. yüzyılın sonlarında sermaye birikimi olan ve ticaretle uğraşan bir Türk tüccar zümresi doğmaya başlamıştır. Bu gelişme, temelleri II. Mahmut devrinde atılan Müstemin ve Beratlı Avrupa Tüccarlarının yanında onlarla ticaret yapıp, rekabet edebilen "Hayriye Tüccarı" adı altında yerli bir tüccar sınıfı meydana getirme düşüncesinin uzak sonuçları olarak değerlendirilebilir.

Sadece ticari alanda değil, idarî, hukuki ve sosyal alanda da Develi’de meydana gelen gelişmeler Osmanlı taşra toplum yapısının anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Mesela Develi Şer’iyye Sicillerindeki kayıtlardan Osmanlı Hukukunun bir kaza merkezindeki uygulamaları hakkında bilgi edinebiliriz. Evlenme, boşanma ve miras gibi daha çok aile hukukunu ilgilendiren belgelerden özelde Develi’deki aile yapısını öğrenirken, genelde Osmanlı aile yapısı hakkında ipuçları elde edebiliriz. Terike kayıtlarındaki bilgiler iktisadî yapıyı aydınlatacaktır.

Develi Kazasında nüfus itibarıyla Türk ahalinin yanında gayr-i müslim unsurlardan Rumlar ve Ermeniler bulunmaktadır. Bu unsurların hukuki statüleri dini ve kültürel hayatlarına ilişkin ortaya konan bilgiler Osmanlı Millet Sisteminin bir kaza merkezindeki uygulamaları hakkında bilgi verecektir. Develi’de Müslim gayr-i müslim ilişkileri açısından 19. yüzyılın sonlarına kadar önemli bir problem yoktur ve yüzyılın sonunda Ermeni meselesi gündeme gelmektedir. 1890-1895 yılları arasında meydana gelen ilk Ermeni isyanları arasında Develi Ermeni isyanları da yer almaktadır. Bu isyanlarda misyonerlik faaliyetlerinin etkisi olduğu, Ermenilerin misyonerler tarafından kışkırtıldıkları bilinmektedir. Develi, Amerikalı misyonerlerin faaliyet alanları içinde yer almış, misyonerler burada okul ve yetimhane kurma girişimlerinde amaçlarına ulaşmışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVELİ KAZASI'NIN FİZİKİ VE İDARİ YAPISI VE NÜFUSU

I. DEVELİ KAZASI'NIN FİZİKİ YAPISI

Develi ve çevresi yer şekilleri itibarıyla sade bir görünüme sahiptir ve bu yönüyle İç Anadolu'nun kendisine mahsus olan yeryüzü şekillerinin genel özelliklerini yansıtır. Develi, etrafı dağlarla çevrili, ortası çanak şeklinde kapalı bir havza durumundadır. Havzanın etrafını çevreleyen dağların yanında irili ufaklı tepeler de mevcuttur. Bunlar, Develi'nin doğusunda İlibe ve Haç Dağı, güneyinde ise Büyük ve Küçük Karnıyarık, Beşparmak ve Kartın Tepesidir. Bu tepelerin yanı sıra Erciyes Dağı çevresinde Tekir, Beleşme ve Kartınardı Yaylaları bulunur³⁵.

A. Develi'nin Coğrafi Konumu

Develi, İç Anadolu Bölgesinin orta Kızılırmak bölümünde, bu bölümün en büyük şehri olan Kayseri'ye bağlı bir ilçe merkezidir. Develi, Erciyes Dağı'nın 6 km güneyinde kurulmuş olup, 38⁰-27' kuzey enlemi ve 33⁰-17' doğu boylamında bulunmaktadır.

Develi'nin kuzeyinde Kayseri, güneyinde Kayseri'nin Yahyalı İlçesi ve Adana'nın Feke ve Saimbeyli İlçeleri, doğusunda Kayseri'nin Tomarza ve Adana'nın Tufanbeyli İlçeleri, batısında ise Kayseri'nin Yeşilhisar ve İncesu İlçeleri yer almaktadır. Develi'nin yüzölçümü 1.903 km² olup deniz seviyesinden yüksekliği 1.150 metredir³⁶.

³⁵ Gürlek, a.g.e. s. 4, 5.

³⁶ Harun Tuncel, "Develi İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s. 1.Bkz.EK-1.

B. Develi'nin Fiziki Özellikleri

Develi'de kara iklimi hakimdir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Yıllık ortalama yağış miktarı 300-500 mm arası değişir. Yurdumuzun en az yağış alan yerlerinden biridir. Yağışlar genellikle ilkbahar aylarında düşer³⁷.

Seyhan Nehrinin büyük kollarından biri olan Zamantı Irmağı Develi'ye bağlı olan Köşeler, Eşelik, Çukuryurt ve Gümüşören Köylerinden geçmektedir. Develi'nin diğer önemli su kaynakları Elbiz, Köşkpınar ve Develi Çayıdır (Fenese Suyu). Bu su kaynaklarının, ilçenin bağ, bahçe ve bostanlarının sulanmasında önemli bir yeri vardır. İçme suyu ise daha çok Erciyes'ten beslenen yer altı su kaynaklarından elde edilir³⁸.

Develi Ovasının ortasında her yıl ve her mevsimde yağış miktarına göre büyüklüğü değişen, çeşitli kaynaklarda Deve Gölü veya Kurbağa Gölü olarak belirtilen ancak halkın "Yay Gölü" adını verdiği göl bulunur³⁹. Sultan Sazlığı, Yay Gölünün etrafını çevreler ve 40.000 hektarlık bir araziye kaplar⁴⁰. Sazlığın meydana getirdiği tabii olan çok sayıda kuş türünün yaşamasına imkan verir.

Develi'nin kuzeyinde yer alan Erciyes Dağı, Develi çevresini iklim, ulaşım, iktisadi yapı vb. pek çok alanda etkileyen iki fiziki yapıdan biridir. Diğerisi ise Güney'de bulunan Develi Ovasıdır. Kış aylarında çok miktarda kar yağışı alan Erciyes, Develi ve çevresindeki su kaynaklarını ve yeraltı sularını beslemektedir. Develi'nin doğusunda yer alan Develi Dağı, güneybatıda yer alan Bakır Dağı ve doğuda bulunan Sümengen Dağları Develi'nin diğer önemli dağlarıdır.

Develi Ovası'na gelince, Yukarı Kızılırmak bölümünün en büyük, Türkiye'nin büyük ovalarından biridir. Büyük bir bölümü çorak toprak yapısı itibarıyla, bir bölümü de bataklık olduğu için tarım faaliyetleri

³⁷ Bayındırlık Bakanlığı, Kayseri İli Yapı Malzemesi ve Mahalli Şartlar, Ankara, 1969, s. 93.

³⁸ Gürlek, a.g.e. s. 67.

³⁹ İzbirak, a.g.e. s. 1.

⁴⁰ Gürlek, a.g.e. s. 8.

yapılamamaktadır. Ancak büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri için geniş otlak alanları sunmaktadır⁴¹.

Develi ve çevresinde İç Anadolu'nun tipik bitki örtüsü olan bozkır geniş yer tutar. Sulanabilir alanlarda başta kayısı olmak üzere çok sayıda erik, elma, armut, ceviz, kavak ve söğüt ağaçları bulunur. Erciyes'in güney yamaçlarında maki bitkilerini andıran küçük meşe türleri bulunur. Ormanlık alan ise Bakırdağ bölgesindedir.

C. Mimari, Dini ve Sosyal Yapılar

Tarih boyunca çok çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan İç Anadolu Bölgesinde, kültürel değerlere saygısı nedeniyle sahip olduğu mimari değerleri günümüze kadar taşıyabilmiş merkezlerden biri de Develi'dir. Develi'de, eski şehir merkezinde meydana gelen sokak dokusu, Osmanlı şehir dokusunun izlerini taşır. Anadolu'da bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi şehrin nüvesini Develi'de de cami, medrese ve çeşmeler meydana getirir. Sokak genişlikleri sabit olmayıp, yer yer daralır, genişler, bazen de bir çıkmaz sokakta son bulur. Zemin döşemesi taş kaplı olan sokaklarda duvar yükseklikleri sabit olmayıp tek ve iki katlı evler bulunur⁴².

Develi özellikle Anadolu Selçuklu Devletinin son dönemlerine ait olmak üzere bünyesinde çok önemli tarihi eserler barındırmaktadır. Bunlardan bazılarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Develi Kalesi

Develi Kalesi, Yukarı Develi'de şehrin batısında hakim bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kaleye ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bundan dolayı kalenin ne zaman ve kimler tarafından inşa ettirildiği

⁴¹ İzbirak, **a.g.e.** s. 1, 2.

⁴² Mustafa İncesakal, "Develi'de Geleneksel Yapı Kültürü ve Mimari Kimlik Sorunu", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 256.

bilinmemektedir. Develi Kalesi İç Anadolu'daki bir çok kale gibi merkezde bir iç kalesi bulunan ve iç kalenin etrafını iç ve dış surların çevrelediği üç bölümlü Anadolu kalelerinin bir benzeri konumundadır. Kale, özellikle Selçuklular döneminde büyük bir görev üstlenmiş, Danişmendli, Karamanlı ve Dulkadiroğulları'nın mücadelesinde kilit bir rol oynayarak beylikler devrinde de önemini korumuştur. Ancak Osmanlı Devleti bölgeye sahip olduktan sonra önemini kaybederek yıkılmaya yüz tutmuştur⁴³.

2. Camiler ve Mescitler

Develi'de tarihi önemi olan yapıların başında Develi Ulu Cami (Sivasti Hatun) gelmektedir. III. Keyhüsrev zamanında Göçerarslanoğlu Nasrullah⁴⁴ ve eşi Sivasti tarafından H.680/M.1282 yılında yaptırılmıştır⁴⁵. Camiin mimarı bilinmemektedir. Cami, tamamen kesme taştan inşa edilmiş olup, gerek mimari özellikleri gerekse tezniyatı ile Anadolu Selçuklu döneminin en olgun Ulu Camileri içerisinde yer almaktadır. Özellikle mehirabı yüksek kabartma tekniğinde yapılmış bitkisel ve geometrik bezemeleriyle Anadolu Selçuklu döneminin en güzel mehirapları arasında yer almaktadır⁴⁶. Ahşap olan minberi ise aynı özellikleri taşımaktadır⁴⁷.

Yapı özelliklerinden çeşitli dönemlerde restore edildiği anlaşılan caminin bir restorasyonu da ele aldığımız dönem içerisinde 1898'de yapılmıştır. 1898'de aslen Develili olan keskin Kaymakamı Mehmed Emin Bey, Develi'ye yaptığı bir ziyaret sırasında Ulu Caminin bazı bölümlerinin tamire muhtaç olduğunu görmüş, o tarihte caminin tamir ihtiyaçlarını karşılayacak vakfı olmadığını da dile getirerek caminin tamir masraflarının

⁴³ Sultan Topçu, **Develi'deki Türk Eserleri**, Develi 2007, s. 21-23.

⁴⁴ Göçerarslan, Anadolu Seyçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus döneminde sübaşılık görevinde bulunmuş olan bir komutandır. İzzeddin Keykavus tarafından Memlûklü Sultanı Baybar'a "İnanç Kutluğ Bilge" unvanıyla elçi olarak gönderilmiştir. Bkz. Turan, **a.g.e.** s. 496, 497.

⁴⁵ Kerim Türkmen, "Develi Tarihine Işık Tutacak Kitabeler", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 220.

⁴⁶ Topçu, **a.g.e.** s. 131.

⁴⁷ Mehmet Çayırdağ, "Develi Ulu Camii Minberi", **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 699.

Hazine-i Hassa'dan karşılanması için Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Dairesine gönderdiği bir yazı ile müracaatta bulunmuştur⁴⁸.

Develi Ulu Caminin yanında tarihi eski olan bir diğer cami de Kopçullu (Kara Bey) Camiidir. Develi'de beylikler dönemine ait tek eser olması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Yapılan tadilatlar neticesinde cami, yapı olarak orijinalliğini kaybetmiştir. Orijinal halinden geriye sadece mehirabı kalmıştır⁴⁹. Ele aldığımız dönemde Karabey Camiine ait şu bilgiler yer almaktadır: 1897'de cami-i şerifin imam ve hatipliğini yürüten ve vakfın ¼ hissesine berat-ı şerif ile mutasarrıf olan Kopçullu Mahallesinden Esseyyid El-hac Mehmed Halife ibn-i Mehmed Emin Efendi'nin vefatı üzerine adı geçen imamlık ve hatiplik görevlerini yürütebilmek için oğulları Musa ve Hikmet Efendiler berat-ı şerif talebinde bulunmuşlardır⁵⁰.

Develi'de bulunan Ulu Camilerden bir tanesi de Everek Cami-i Kebir'dir. Caminin inşa tarihi ve banisini veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak camide asılı bir pano içerisinde deri üzerine yazılmış sekiz satırlık tamir kitabesine göre cami, 1731 tarihinde Bay Ali tarafından tamir edilmiş ve 1769 tarihinde genişletilmiştir. Aynı kitabe caminin 77 yıl sonra 1844'de Mehmed ibn-i İbrahim bin Yusuf Efendizade tarafından yeniden tamir edildiğini belirtmektedir. 1900 tarihli bir başka tamir kitabesinde ise bu tarihte caminin bir kez daha onarıldığını anlıyoruz⁵¹.

Develi'de kısaca bilgi verdiğimiz bu üç caminin dışında tarihi değeri olan 11 cami daha bulunmaktadır. Ancak bunlar Develi Cami-i Kebir ve Everek cami-i Kebir gibi abidevi eser değildirler. Bulundukları mahallelerde mescit olarak inşa edilmişlerdir. Zaman içerisinde nüfusun artmasıyla 19. yüzyılın sonlarında bu yapılara birer minber eklenerek camiye çevrilmişlerdir. Bunlardan bazıları Abdülbaki, Nalbant, Köşkerli ve Reşadiye Camileridir. Başlangıçta mescit olan yapıların minber eklenerek camiye çevrilmesi işlemi ve camilerin aydınlatılmaları, Develi halkının kurduğu vakıflar ile

⁴⁸ EK-7.

⁴⁹ Topçu, a.g.e. s. 33, 34.

⁵⁰ Bkz. DŞS. 15/28, s. 35. - Vakfiyeler bahsinde 22 sıra numarası ile belirttiğimiz vakfiye.

⁵¹ Topçu. a.g.e. s. 35.

karşılanmaktadır. Vatandaşların bağ ve bahçelerinin yıllık gelirlerinin bir miktarını bu camilerin giderlerine ayırdıklarını, burada görev yapan imam ve hatiplerin maaşlarının kurulan vakfiyelerden karşılandığını görüyoruz. Konuyla ilgili örnekler Develi’de kurulan vakfiyeler bahsinde verilmiştir.

3. Zaviye, Tekke ve Türbeler

Zaviye, terim olarak herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde ve yollar üzerindeki bina yahut bina topluluğunu ifade etmektedir. Selçuklular ve Osmanlı Devleti döneminde zaviye yerine zaman zaman rıbat, astane ve dergah gibi tabirler de kullanılmıştır⁵². Zaviye ile tekke terimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır⁵³.

Develi’de Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemine ait tekke ve zaviyeler bulunmaktadır. Seyyid Şerif Tekke ve Türbesi bunlardan biridir. Şeyh Muhammed tarafından Rufâî Tarikatı Şeyhi Seyyid Şerif adına 1295’te yaptırılmıştır⁵⁴. Anadolu’da en çok tercih edilen sekizgen gövdeli türbelerden sonra ikinci sırada yaygın uygulama alanı bulan kare planlı türbeler grubuna girer⁵⁵. Osmanlı dönemi kayıtlarında bu türbeden Seyyid Şerif Zaviyesi olarak bahsedilmektedir. Bu belgeler müezzin tayini ve zaviye hizmetlisinin maaşının ödenmesiyle ilgilidir⁵⁶.

Develi’de bulunan bir diğer türbe Yukarı Develi’de şehrin güneydoğusunda hakim bir tepe üzerinde bulunan Hızır İlyas Türbesidir. Üzerinde inşa tarihi ve banisini veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Türbe, kare bir gövde üzerine oturtulan kubbeden ibarettir. Genel yapısı,

⁵² Ahmet Yaşar Ocak - Suraiye Faroghı, “Zaviye”, İ.A. C. XIII, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s. 468.

⁵³ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, C. III, s. 445 – Hasan Akay, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1995, s. 470.

⁵⁴ Topçu, **a.g.e.** s. 78.

⁵⁵ Hakkı Önkıl, Develi Türbelerinin Sanat ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, “**Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002)”, Develi, 2003, s. 227.

⁵⁶ Yusuf Küçükdağ, “Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi Kazası’nın Tekke ve Zaviyeleri”, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 269.

kubbe şekli ve taş örgüsü bakımından Seyyid Şerif Türbesine benzemektedir. Bu benzerlikten hareketle türbe 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir⁵⁷.

Dev Ali Türbesi Yukarı Develi'de, Kopçullu Mahallesinde bulunmaktadır. Rivayete göre Develi'ye adını veren Dev Ali'ye (Devlebeğ) aittir. Tek satırlık kitabesi tahrip olduğundan dolayı tamamen okunamamaktadır. Bu yüzden yapım tarihi için kesin bir tarih vermek mümkün gözükmemektedir. Mimari özelliklerinden yola çıkarak araştırmacıların bir kısmı türbeyi 13. yüzyıl, Kayseri'deki benzerlerinden hareket ederek konuya yaklaşanları ise 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini öne sürmektedirler⁵⁸.

4. Develi (Seyrani) Hamamı

Hamamın banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. 1889, 1893, 1900, 1902 Ankara Vilayet Salnamelerinde Develi'de bir adet hamamın olduğu belirtilmektedir. Develi Hamamı genel olarak bilinen hamam planlarına göre farklılık arz etmektedir, eyvansız ve tek halvetlidir. Hamamda malzeme olarak kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır. Hamamda hiçbir süs unsuru bulunmamaktadır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kayseri ve çevresinde geç dönemde inşa edilen küçük taşra hamamlarının soyunmalık bölümlerinin üst örtüleri Develi Seyrani Hamamında olduğu gibi ahşap direklerle taşınan düz toprak damla örtülüdür. Sonuç olarak bu hamam taşıdığı mimari özellikleri ile muhtemelen 19. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür⁵⁹.

⁵⁷ Topçu, a.g.e. s. 73.

⁵⁸ Bkz. Topçu, a.g.e. s. 70-73 - Türkmen, a.g.m. s. 219-224 – Çayırdağ, a.g.m. s. 699-710 – Önkol, a.g.m. s. 225-229.

⁵⁹ Mustafa Denктаş, **Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları**, Kayseri, 2000, s. 211-215.

5. Develi Evleri

Geleneksel Develi evlerinin planlarını arsanın ve sokağın konumu, iklim şartları, gelenekler ve ailenin ekonomik durumu belirlemiştir. Develi'deki evler bir veya iki katlı inşa edilmişlerdir. İki katlı olanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Alt katlar genellikle bodrumdur. Zemin katlar günlük işlerin yapılmasına yönelik planlanmıştır. Zemin katlarda selamlık odası, tokana ve bölümleri, ahır, samanlık ve tuvalet bulunmaktadır. Türk ev mimarisinin planlarının belirleyicisi olan sofa, Develi evlerinin planlarının da belirleyicisi olmuştur⁶⁰. Evlerde iklime göre kış odası, yaz odası gibi özelleşen mekanlara da rastlanır. Develi evlerinde baş oda her evde bulunur. Evin üst katında sokağa çıkma yapılarak geniş bir görüş açısı kazandırılır. Tek katlı evlerde ise evin giriş kapısının hemen yanında yer alır. Misafirlerin kabul edildiği oturma ve yatma amacıyla kullanılan odalar özenle döşenir. Tavan ve duvarlarda ahşap ve alçı süslemelere rastlanır. Evlerde hazınevi veya kayıtevi (kiler) olarak isimlendirilen ve yiyeceklerin depo edildiği mekan yer alır. Hazınevinde yiyeceklerin depo edilmeleri için dolaplar, terekler, küpler ve ambar bulunur. Zemini toprak kaplı havadar mekanlardır. Evlerin tamamı taş ve yığma yapım tekniğinde yapılmıştır. Kullanılan taş türleri yonutaşı (çengeme), cingi taş (karataş), ispile taşı (sal taşı), kevek taşı ve kireç taşıdır. Evlerin subasmanlarında karataş kullanılırken, üst katlarda özellikle süslemelerin bulunduğu bölümlerde işlenmesi kolay olan yonutaşı kullanılmıştır. Döşemeler ahşap ve taş kaplama olarak iki şekilde karşımıza çıkar, taş döşemelerde kaplama olarak sal taşı kullanılmıştır⁶¹. Evlerin cephe düzenlemeleri, dikdörtgen prizmaların, çıkmaların, oyma ve kabartma desenlerin, çörtenlerin, heykel ve sütunların ölçülü bir şekilde kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Sonuç olarak Develi evleri geleneksel Türk evi plan kuruluşuna genel çizgileriyle bağlı olmakla birlikte yörenin çeşitli özelliklerini mekan kullanımı ve yapı kültürüne yansıtmıştır. Genel mimari özelliği olarak

⁶⁰ Sibel Soyer, "Develi Evleri", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000, s. 79.

⁶¹ İncesakal, a.g.m. s. 256, 257.

yapılarda kullanışlılık, insan boyutlarına uygunluk, tabiiyet ve ekonominin ön plana çıktığı görülür. Develi'deki yapı kültürü gelecek mimarisi için önemli ana fikirler taşıyan kaynak niteliğindedir⁶².

II. DEVELİ KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI

Osmanlı taşra teşkilatının temel birimi sancaktı. Sancaklar, her birinin başında birer Kadı'nın bulunduğu kaza adı verilen idarî birimlere ayrılmıştı. Kazalar da kendi içinde aynı özellikleri taşıyan köylerin birleşmesinden meydana gelen nahiyelere taksim olunmuştu⁶³. Develi Kazasının Osmanlı idarî teşkilatındaki yerine baktığımızda, çeşitli tarihler itibarıyla hem “kaza” hem de “nahiye” birimi olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁴.

Çalışmamızın zaman olarak başlangıcını teşkil eden Tanzimât'a (1839) kadar Develi Karaman Eyaleti dâhilindeki Niğde Vilayetine bağlıydı⁶⁵.

1468-1474'de Karaman'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla aynı adla bir eyalet kuruldu⁶⁶. Develi Kazası bu eyaletin sınırları içinde yer aldı. 1476 tarihli Karaman evkaf defterinde Develi, Ürgüp Kazasına bağlı nahiye olarak kaydedilmiştir. 1500'de Develi bu statüsünü korumaktadır. 1502'de ise Karahisar-ı Develi Kazasının ihdasıyla bu kazaya bağlanmıştır⁶⁷. 1518 tarihli Karaman mufassal tahrir defterinde, eyalete bağlı kazaların birleştirilmesiyle kurulan altı sancak kayıtlıdır. Bu altı sancaktan biri de Niğde Sancağıdır. Sancak, dört kazadan meydana gelmektedir. Bunlar; Niğde, Karahisar-ı

⁶² İncesakal, a.g.m. s. 258.

⁶³ Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 110.

⁶⁴ Develi, TD. 32, TD. 455, TD. 1047, Niğde Livası Mufassal Tahrir Defteri ile TD. 371, TD. 392 numaralı icmal defterlerinde Niğde'ye bağlı nahiye, TK KKA. 584 nolu evkâf defterinde ise kaza olarak gösterilmektedir. Bkz. **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman...**, s. 4.

⁶⁵ Develi Kazasındaki Câmî-i Kebire imam tayini ile ilgili 20 Ocak 1839 tarihli belge; “Der-i Devlet mekine arz-ı dâî-i kemineleleridir ki Medine-i Niğde Sancâğına vaki Develü Kazâsında Sivâs-î Hâtûn nam sahibü'l-hayratın bina eylediği cami-i kebirde...” şeklinde başlamaktadır. **BOA. C. EV. 163/8130** (5 Zi'l-kâde 1254 / 20 Ocak 1839) bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Develi, Tanzimât'ın ilanı olan 3 Kasım 1839 tarihinin hemen öncesine kadar Niğde Vilayetine bağlı bir kaza merkezidir.

⁶⁶ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 87.

⁶⁷ Mustafa Oflaz, “16. Yüzyıl Başlarında Karahisar-ı Develi Kazası”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** (06-07 Nisan 2000), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000, s. 338.

Develi, Andugı ve Ürgüp'tür⁶⁸. Develi, bu değişiklikle Niğde Sancağı dâhilindeki Karahisar-ı Develi Kazasına bağlı bir nahiye konumunu almıştır. 1518-1584 yılları arasında çevre yerleşim birimlerine göre büyük bir gelişme gösteren Develi, 1584'te bu kez Niğde Sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir⁶⁹.

Develi, 17 ve 18. yüzyıllarda idarî açıdan kimi zaman Niğde kimi zaman ise Kayseri'ye bağlı olmuştur. 26 Nisan 1667 tarihli ve Miralay-ı Niğde Seyyid Mehmed imzalı bir arz tezkiresindeki bilgilere göre Niğde'ye bağlı iken⁷⁰ Receplü Avşarı'nın iskânına dair 1712 tarihli bir fermanla Kayseri'ye bağlı olduğu görülmektedir⁷¹.

19. yüzyılda ülkenin ulaşım ağı, dış ticaret kanalları ve üretim kontrol merkezleri değişti. Bundan dolayı gelişen ve yeni doğan merkezlerin zorlamasıyla eyalet teşkilatında sürekli olarak düzenlemeler yapıldı⁷². Bu arada yapılan düzenlemelerde güvenlik problemlerinin ve devletin Tanzimât'la birlikte taşra yönetiminde gerçekleştirmeye çalıştığı merkeziyetçi devlet anlayışının da etkili olduğunu belirtmemiz gerekir.

Tanzimât'ın getirdiği yenilikler, ülkenin her yerinde aynı anda uygulamaya konulamamıştır. Öncelik, merkeze yakın olan ve kesin kontrol altında bulunan yerlere verilmiştir. Başta Edirne olmak üzere Bursa, Aydın, İzmir, Konya, Sivas ve Ankara Eyaletlerinde mal, mülk ve nüfus sayımı yapılarak uygulamaya geçildi⁷³. Bu düzenlemeler sırasında getirilen en önemli yenilik muhassıllıkların kurulmasıdır. Yaklaşık iki yıl süren muhassıllık uygulamasında Develi, Sivas Eyaletindeki Bozok Muhassıllığına bağlı bir kaza statüsündeydi⁷⁴. Bu düzenlemeler sırasında sadece Ankara ve Çankırı

⁶⁸ Oflaz, a.g.m, s. 339.

⁶⁹ C. Ronald Jeninigs, "The Popilation, Society and Economy of The Region of Erciyes Dağı in The Sixteenth Century", Collection turcia II, **Contributions a 'I' Historie Economi guet et Sociale de I' Empire Otoman**, Paris, 1985, s. 175, 176 - Oflaz, a.g.m, aynı yer.

⁷⁰ BOA. İE. AS. 23/2058 (2 Zi'l-kâde 1077 / 26 Nisan 1667).

⁷¹ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966/1200)**, İstanbul, 1989, s. 146.

⁷² İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİ Yayınları, Ankara, 1979, s. 288, 289.

⁷³ Musa Çadırcı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'nın Geçirdiği Evrim", **Tarih İçinde Ankara**, Der. Ayşıl Tükel Yavuz, 2. basım, TBMM Basımevi, Ankara, 2000, s. 93.

⁷⁴ Coşkun Çakır, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2001, s. 243.

Sancaklarından oluşan Ankara Eyaletine Kastamonu, Bozok ve Kayseri sancakları da bağlandı⁷⁵.

İşte 1842 yılı başlarında yapılan bu düzenleme ile aşağıda belirtilecek olan kısa süreli değişiklikler dışında Develi Kazası, 19. yüzyıl boyunca sürecek olan yeni statüsüne kavuştu. Bu statü bir yönüyle günümüze kadar devam etti. Yeni idarî yapıda Ankara eyalet merkezi, Kayseri bu eyalete bağlı sancak, Develi de Kayseri Sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu⁷⁶. Ancak, zaman zaman eyalet sınırları ya da Paşa Sancağı adı verilen eyalet merkezlerinde değişiklik yapıldı.

1848-1850 yılları arasında merkezi Yozgat olan Bozok Eyaleti kuruldu. 1851-1855'te Ankara yeniden eyalet oldu. 1855-1859 yılları arasında ise Bozok ikinci kez eyalet yapıldı. Son olarak 1860'ta eyalet olan Ankara bu statüsünü 19. yüzyıl boyunca korudu⁷⁷. Bu değişiklikler esnasında Bozok'un eyalet olduğu dönemlerde Kayseri Sancağı ve Develi Kazası Bozok Eyaletine bağlı idi⁷⁸. Bir yandan taşra yönetiminde bu tür düzenlemeler yapılırken diğer yandan da bu düzenlemelerin tepkisiz kalmadığı görülmektedir. Uzun süren tepkiler bazı bölgelerde ayaklanmalara kadar vardı. Bazı bölgelerde ise yeni idarî yapıya karşı mahalli eşraf çeşitli tepkiler gösterdi⁷⁹.

Develi'nin Niğde Sancağından ayrılarak Kayseri Sancağına bağlanmasında da benzer bir tepki görüldü.

⁷⁵ Çadırcı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara...", s. 93.

⁷⁶ 19. yüzyılın ikinci yarısında kayıt altına alınmış olan Develi Şer'iyye Sicillerindeki pek çok belge "Ankara Vilayet-i Celilesi dahilinde Kayseriye Sancağına muzâf Develi Kazası..." ifadesiyle başlamakta ve bu yeni idari yapıyı tamamlamaktadır. Bkz. **DŞS.** 30/9, s. 6 vd. – 7/106, s. 74 vd. Develi ile ilgili resmi yazışmalar ise çoğu zaman daha kısa bir ifadeyle "Kayseriye Sancağı dahilinde vaki Develü Kazası" şeklinde başlamaktadır. Bkz. **BOA. A. MKT.** 147/42, **BOA. A. MKT. UM.** 541/3.

⁷⁷ Çadırcı, a.g.m. s. 94 – Ayrıca bkz. Gülün Erdem, "Kastamonu, Aydın, Hüdavendigâr ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272 h / 1855 b ile 1328 h / 1910-1)", N.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001, s.89-109.

⁷⁸ Niğde ve Nevşehir'e sürülen Develi Kazası eski müdürleri Osman ve Hacı Ahmed Ağaların ıslâh-ı nefis eylemeleriyle Meclis-i Vâlâ tarafından affedildikleri hakkındaki 1848 tarihli bir kaime Bozok Mutasarrıfına yazılmıştır ki, bu belge bu tarihte Bozok'un eyalet merkezi, Develi'nin de Bozok Eyaletine bağlı kaza olduğunu göstermektedir. Bkz. **BOA. A. MKT.** 135/84 (20 Receb 1264 / 22 Haziran 1848), Yine aynı şekilde 1848 yılında istifa eden Develi Kaza Müdürü Bekir Beyin yerine Mehmed Ağa'nın vekil tayin edildiğine dair yazı, Bozok mutasarrıfına gönderilmiştir. Bkz. **BOA. A. MKT.** 147/42 (12 Şevval 1264 / 11 Eylül 1848).

⁷⁹ Ortaylı, a.g.e. s.290.

Kaza müdürü ile birlik olan bazı kimseler, eskiden olduğu gibi yeniden Niğde'ye bağlanma talebiyle dilekçe verdiler⁸⁰. Hatta kazada yaşayan Ermenilerden mühür toplamak suretiyle sahte mahzar* tanzim ettirdiler⁸¹. Gerekçeleri, sancak merkezi olan Kayseri ile Develi arasında bulunan Erciyes Dağının ulaşımı güçleştirmesi idi. Yolculuk esnasında hayvanların telef olup, insanların öldüğünü ileri sürdüler. Kayseri'deki yöneticilerden zulüm gördüklerini iddia ettiler. Başta vergi tahsili olmak üzere her türlü resmi işlemlerin Niğde Sancağı tarafından yürütülmesini istediler⁸². Bu gelişmeler üzerine merkezden Konya ve Ankara Valilerine gönderilen yazılar ile iddiaların doğru olup olmadığının tetkik edilmesi, şayet Kayseri'deki yöneticilerden zulüm görmüşler ise bunun sebebinin araştırılması istendi⁸³. Kayseri'den ayrılma yönünde dilekçe Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü. Meclis, tahkikat sonucu elde ettiği bilgilere dayanarak dilekçenin İstanbul'da bulunan bazı Develili şahısların tahrikiyle verildiği, halkın ekseriyetinin bu düşüncede olmadığı, kazanın Tanzimât'ın başlangıcından itibaren Kayseri Sancağına bağlı olarak hüsn-i idare olunmakta olduğu gerekçeleri ile Develi'nin Kayseri'ye bağlı kalması yönünde karar verildi⁸⁴. Bu karar daha sonra Ankara Valisine ve Maliye Nezaretine bildirildi. Kayseri müstakil sancak oluncaya değin (1914) Develi Kazasının Ankara'ya bağlılığı devam etti⁸⁵.

A. Kaza Yönetimi

Kaza; iktisadî, sosyal ve coğrafi şartlar bakımından belirli büyüklük veya nitelikteki nahiye ve köyler grubuna tabi yönetim merkezi durumunu

⁸⁰ BOA. A. MKT. UM. 200/4 (18 Şevval 1271 / 4 Temmuz 1855).

* **Mahzar** : Yüksek makama sunulacak bir dilek veya şikayetin yazılışında hazır bulunanların, onun doğruluğunu tasdik anlamında imzalarını koydukları belgeye verilen addır. Mahzar, çok imzalı dilekçe şeklinde de tarif edilebilir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul, 1994, s. 315.

⁸¹ BOA. A. MKT. UM. 197/96 (23 Ramazan 1271 / 9 Haziran 1855).

⁸² BOA. A. MKT. UM. 181/84 (23 Cemâziye'l-evvel 1271 / 11 Şubat 1853).

⁸³ BOA. A. MKT. UM. 200/4 (18 Şevval 1271 / 4 Temmuz 1855).

⁸⁴ BOA. A. MKT. UM. 79/72 (14 Şevval 1272 / 20 Nisan 1856).

⁸⁵ Nedim İpek, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimatı", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, (10-11 Nisan 2000) Kayseri, KAYTAM Yayını, Kayseri, 2003, s. 299.

kazanmış bir yerleşim birimidir. Kazalar, tanımda zikredilen köy, nahiye ve merkez olan yerleşim birimini adlî, idarî ve diğer işlerini yürütmek üzere kurulmuş bir yönetim kademesi şeklinde gelişmiştir⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden Tanzimât'a gelinceye değin kadı ve nâibin görev yaptığı her yerleşim birimi kaza olarak adlandırılırdı. Ancak Tanzimât'la birlikte 1842'de yapılan düzenleme ile getirilen kaza kavramı öncekinden oldukça farklı bir anlam taşımaktadır⁸⁷ ki hemen hemen bugünkü ilçelerin karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.

1. Kaza Müdürü

Kaza müdürlüğü Tanzimât'la gündeme gelen yeni bir kurumdur. Bu kurum, vergileri zamanında toplamak, halkın güvenliğini ve refahını sağlamak amacıyla ihdas edildi. Konuyla ilgili Meclis-i Vâlâ kararında “eşrâf-ı hanedandan” bir müdür seçilmesi isteniyordu. Müdür olarak seçilen veya atanacak şahısların durumu Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp, padişaha sunuluyordu. Padişahın uygun gördüğü şahıslar kaza müdürü olarak atanıyordu⁸⁸. Develi'ye eşrâf-ı hanedandan atanan müdürlerin “Develizâde” adı verilen aileden seçildiği görülmektedir. 1850 yılında kaza müdürü Develizade Mehmed Ağa'dır⁸⁹. 1853'te ise aynı aileden Develizade Emin Ağa kaza müdürü olarak atanmıştır⁹⁰.

Kaza müdürlerinin yöre ileri gelenlerinden seçilmeleri genel kural olarak benimsenmişti. Ancak, uygulamada sancak kaymakamlarının kendi yakınlarını bu göreve getirdikleri de görülmektedir. Ayrıca, bölgede bu görevi yerine getirebilecek uygun nitelikte kimse bulunamazsa, merkezden müdür

⁸⁶ Oğuz, **a.g.e.** Ankara, s. 17.

⁸⁷ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, **Belleten**, C. LIII, S. 206, Nisan 1989, s. 237.

⁸⁸ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s. 238.

⁸⁹ **BOA. A. MKT. UM.** 18/56, s. 1, 2 (5 Şaban 1266 / 16 Haziran 1850).

⁹⁰ **BOA. A. AMD.** 46/82. (7 Şevval 1269 / 14 Temmuz 1853), Develizade Emin Ağa daha önce de (Haziran 1849'da) birleştirilen Köstere ve Zamantı Karyelerine kaza müdürü olarak atanmıştı. Bkz. **BOA. A. MKT.** 110/29 (23 Safer 1276 / 21 Eylül 1859).

ataması yapılmaktaydı⁹¹. Müdür değişiklikleri sırasında ilk atamalar genellikle vekâleten yapılıyordu. Atanan müdürün çalışmalarına ve yöre halkının memnun olup olmama durumuna bakılarak daha sonra asaleten atanıyordu. Yukarıda adı geçen Develizade Emin Ağa önce vekâleten atandı. 14 Temmuz 1853 tarihinde ise 800 kuruş maaşla asaleten atanmıştır⁹². Müdür atamalarında karşımıza çıkan bir diğer husus ise “kefalet” sistemidir. Osmanlı Devleti’nde halk ile doğrudan doğruya ilişkide bulunan görevlilerden hali vakti yerinde, güvenilir bir kefil istenmiştir. Amaç, devlet hizmetinde görev alan şahısların yolsuzluk yapmalarını önlemektir. Zimmetine para geçiren bir görevli daha sonra bu parayı ödeyemezse, para kefilinden talep edilmekteydi. Bu kural, hem Tanzimât öncesinde hem de Tanzimât sonrasında uygulanmıştır. 1852 yılında Develi Kazası Müdürü Said Ağa’nın görevinden azledilmesi üzerine, onun yerine 800 kuruş maaşla Ferecik* Kazası eski müdürü Mustafa Ağa atandı. Mustafa Ağa’nın kefilisi ise vüzerâ-yı âzâm kapı kethüdalarından Halid Efendi’ye⁹³.

Tanzimât uygulamalarını başarıya ulaşması bir yerde ülkenin dört bir yanında görev yapan kaza müdürlerinin de başarısına bağlıydı. Çünkü getirilen yenilikleri uygulayacak ve halka anlatacak olanlar, onlardı. Bundan dolayı devlet, kaza müdürlüğüne seçilen şahıslara gereken kolaylığı sağlayarak, onlara her türlü desteği verdi.

1850 yılında merkezden Ankara Valiliğine gönderilen bir emirnamede; Develi Kazası Müdürlüğüne seçilen Develizade Mehmed Ağa’ya yardım edilmesi istenmektedir⁹⁴.

⁹¹ Çadırcı, “Türkiyede Kaza...”, s. 239.

⁹² BOA. A. AMD. 46/82 (7 Şevval 1269 / 14 Temmuz 1853).

* **Ferecik**: Günümüzde Yunanistan’da Dedeoğlu bölgesinde bulunan eski bir Türk yerleşim birimidir. Keşan-İpsala sınır kapısından geçildikten hemen sonra Ferecik’e ulaşılmaktadır.

⁹³ BOA. A. A. MKT. NZD. 65/28 (3 Safer 1269 / 16 Kasım 1852), Yine aynı şekilde görevinde başarılı olamadığı için azledilen Develi Kazası Müdürü Ahmet Bey’in yerine 13 Kasım 1859’da emr-i kefalet ile Kenkırı (Çankırı) hanedanından Hacı Bekir Ağa atanmıştı. BOA. A. MKT. MVL. 111/55. (17 Rebiyü’l-ahir 1276 / 13 Kasım 1859).

⁹⁴ Bu durum ilgili belgede şöyle ifade edilmektedir. “...Kayseriye’ye tabi Develi Kazası Müdürü bulunan Develizade Mehmed Ağa orada muteber ve hanedandan olup, tavsiye-yi mesâlih vâkasıyla hakkında lâzıme-i riayetin ifâsı icâb-ı halden olmağla mûmâ-ileyhin umûr-ı memûresinde muavenet

Ankara Valisi Mehmed Vecihi Paşa Sadârete gönderdiği 13 Temmuz 1850 tarihli cevabi yazıda, Develi Kazası Müdürü Mehmed Ağa'ya gerekli yardımın yapıldığını bildirmiştir⁹⁵.

Bazen de yukarıdaki uygulamanın aksine, kaza müdürü sadâret makamına başvurarak işlerine yardım edilmesini isteyebilmektedir. Develi Kaza Müdürü Mehmed Said Ağa Sadâret makamına gönderdiği 24 Ocak 1852 tarihli bir dilekçede işlerine yardım edilmesi için Sadâret makamından Kayseri Kaymakamına hitaben bir emirnamenin gönderilmesini talep etmektedir⁹⁶. Bu istek yerine getirilmiş ve Kayseri Kaymakamına ilgili emirname gönderilmiştir⁹⁷.

Devletin kaza müdürlerine verdiği desteği, çalıştığı ve başarılı olduğu sürece kaza halkı da vermektedir. 2 Ekim 1850 tarihinde toplanan Develi Kazası Meclisi, Kaza Müdürü Mehmed Ağadan memnun olduklarına dair bir mazbata düzenlemiştir⁹⁸. Tespit edebildiğimiz Develi Kaza Müdürlerinin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ve hakkında dahi hürmet ve riayet-i mukteziyenin icrâsı emr ü irâde hazret-i men-lehül-emrindir ki.” Bkz. **BOA. A. MKT. UM.** 18/56, s.2 (5 Şaban 1266 / 16 Haziran 1850).

95 Konuyla ilgili belgede şu ifadeler yer almaktadır: “...Develü Kazası Müdürü Mehmed Ağa'nın mahâll-i hanedanından olmasıyla umûr-ı memuriyesinde muavenet ve hakkında hürmet ve riayet olunması emr ü işa'r buyurulmuş ve her bir işarât-ı devletlerinin icrâsı icâbı müterettib zemin kadar husûsiyet-i iti'yadım olduğundan gayri ağa-yı mûmâ-ileyh bendeleri nefsü'l-emirde mukâddem...” Bkz. **BOA. A. MKT. UM.** 22/50 (3 Ramazan 1266 / 13 Temmuz 1850).

96 **BOA. A. MKT. UM.** 92/24, s.1 (1 Rebiyü'l-ahir 1268 / 24 Ocak 1852).

97 İlgili emirnamede şu ifadeler yer almaktadır: “...Develü Kazası Müdürü Mehmed Said Ağanın umûr-ı memûriyesinde böyle hareket itmekte olduğu rivâyet olunûb bu misûllülerin maslâhât-ı mevkûlesinde hüsn-i hizmet ve istikâmeti görüldükçe hakkında mu'avenet-i lâzimenin icrâsı icâb-ı halden olmâğla mûmâ-ileyhin umûr-ı memûriyesinden dolayı vukû bulacak husûsatında mu'avenet ve tahsilât-ı mukteza ve hakkında dahi hürmete ri'ayet-i lâyıkanın ifası husûsuna mübaderet eylemeniz...” Bkz. **BOA. A. MKT. UM.** 92/24, s.2 (1 Rebiyü'l-ahir 1268 / 24 Ocak 1852).

98 **BOA. A. MKT. UM.** 33/63 (25 Zi'l-ka'de 1266 / 2 Ekim 1850).

Tablo-1. Develi Kaza Müdürleri ve Görevde Olduğu Yıllar

KAZA MÜDİRÜ	GÖREVLİ OLDUĞU YIL	KAYNAK
Hacı Ahmed Ağa (esbâk)	22 Haziran 1848 öncesi	BOA. A. MKT. 135/84
Osman Ağa (sâbık)	22 Haziran 1848 senesi	BOA.A.MKT. 135/84
Bekir Bey	11 Eylül 1848 istifa tarihi	BOA.A.MKT. 147/42
Develizade Ahmed Ağa	11 Eylül 1848-15 Mayıs 1851	BOA.A.MKT. 147/42 BOA.A.MKT.UM. 59/41
Hacı Ömer Efendi	15 Mayıs 1851	BOA.A.MKT.UM. 59/41
Said Efendi	20 Temmuz 1851-16 Kasım 1852	BOA.A.MKT.MVL. 43/56 BOA.A.MKT.NZD. 65/28
Mustafa Ağa	16 Kasım 1852 göreve başlama	BOA.A.MKT.NZD. 65/28
Develizade Emin Ağa	14 Temmuz 1853 asaleten atama	BOA.A.AMD. 46/82
Mustafa Ağa	11 Nisan 1859 görevi bırakma	BOA.A.MKT.MVL. 106/79
Develizade Halil Ağa	11 Nisan 1859 göreve başlama	BOA.A.MKT.MVL. 106/79
Ahmed Bey	13 Kasım 1859 görevi bırakma	BOA.A.MKT.MVL. 111/55
Hacı Bekir Ağa	13 Kasım 1859-22 Haziran 1860	BOA.A.MKT.MVL. 111/55 BOA.A.MKT.UM. 411/69
Osman Ağa	11 Ekim 1860-13 Ocak 1861	BOA.A.MKT.MVL. 121/1 BOA.A.MKT.MVL. 128/82
Şatırzade Mehmed Efendi	22 Şubat 1861	BOA.A.MKT.MVL. 128/82
Ahmed Bey	11 Haziran 1866	BOA.İ.DH. 550/38273

2. Kaymakam

Tanzimât'ın ülke yönetimine getirdiği yeniliklerin uygulamaları sırasında bir dizi aksaklıklar meydana geldi. Bu aksaklıkları gidermek ve ülke yönetimini yeniden düzenlemek amacıyla 8 Ekim 1864'te Vilayet Nizamnamesi yayınlandı⁹⁹.

Öncelikle Tuna Vilayetinde uygulamaya konulan nizamname, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile ülke genelinde yaygınlaştırıldı. Nizamname hükümlerine uygun olarak devlet; vilayet, sancak, kaza ve köy olmak üzere idarî birimlere ayrıldı. Bu düzenlemede ünvan ve atamalarda bazı değişiklikler oldu. İdarî yapıda kaza, statüsünü korudu. Ancak, çoğu zaman seçimle belirlenen “kaza müdürü” yerine devletçe atanan “kaymakam” geldi. Böylece en önemli değişiklik kaza yönetiminde yapılmış oldu¹⁰⁰.

Zaman zaman yapılan küçük değişikliklere rağmen kaza yönetimindeki bu statü günümüze kadar devam etti.

Develi'ye atanacak kaymakamlarda kazanın önemine binaen belirli bir ehliyetin gözetildiğine şâhit oluyoruz. 8 Ağustos 1909 tarihli, Ankara Valiliğinden Dahiliye Nezaretine çekilen bir telgrafta Develi Kaymakamlığına tayin olunan Hayri Bey'in hâlâ görev yerine gelmediği, kazanın önemine binaen uzun müddet vekaletle idare edilemeyeceği belirtilmektedir¹⁰¹.

Yine aynı şekilde 1860'da Develi Kaza Müdürü bulunan Bekir Ağa'nın istifası üzerine Yozgat hanedanından sabık binbaşı Osman Ağa Develi Kaza Müdürlüğüne atanmıştı. Meclis-i Vâlâ, Develi'nin önemine istinaden Osman Ağa'nın hal ve idarece oraya kâfi gelemeyeceği yönünde karar verdi. Bu durum Dahiliye Nezaretinden Ankara Mutasarrıfına iletilerek “Develi'ye hüsn-i idareyi temin edebilecek liyakat ve dirayet sahibi” bir kimsenin atanmasını istedi¹⁰². Daha sonra Ankara Vilayeti ve Maliye

⁹⁹ Tuna Vilayet Nizamnamesi metni için bkz. Hüdaî Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 253-271.

¹⁰⁰ Musa Çadircı, **Tanzimât Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 251, 252.

¹⁰¹ **BOA. DH. MUİ.** 7/3-5 (27 Şaban 1327 / 13 Eylül 1909).

¹⁰² **BOA. A. MKT. UM.** 411/69 (3 Zî'l-hicce 1276 / 22 Haziran 1860).

Nezaretine hitaben gönderilen ikinci bir yazı ile adı geçen Osman Ağanın sergerde Osman Ağa olmadığı, Yozgat hanedanından ve Asakir-i Redife yüzbaşısı Osman Ağa olduğu açıklandı. Vekâleten atanmış olan Osman Ağa daha sonra asaleten atandı¹⁰³.

Gayr-i Müslimlerden de kaymakam ve kaymakam muavini ataması yapılabiliyordu. 1909'da Develi Kaymakamlığına Lambeki Efendi adında bir Ermeni atanmıştı¹⁰⁴. 1903'de Kaymakam Muavini Bedosaki Efendinin, Selanik istinaf mahkemesine tayini çıkması üzerine, muavinliğe Torosyan Karabet Efendi getirildi¹⁰⁵.

Bir yandan Develi'nin önemi vurgulanırken ki burada kastedilen güvenlik ve önemli bir ticari merkez olmasıdır, diğer yandan 1890'lı yıllardan itibaren devlete başkaldırmış olan Ermenilerden yönetici atanması başlangıçta tezat teşkil ediyor gibi görünmektedir. Bu husus, şu üç gerekçeyle izah edilebilir:

Birincisi; Tanzimât'ın ilanı olan 1839'dan 1890'lı yıllara kadar gayr-i müslimlerin kaza ve belediye meclislerinde görev almaları "Osmanlı Millet Sistemi" anlayışının bir gereğidir.

İkincisi; 1890'dan 1908'e kadar olan dönemde II. Abdülhamit'in uyguladığı siyasettir ki bu unsurlara görev ve yetki vererek, onları devletin yanına çekme düşüncesine dayanmaktadır.

Üçüncüsü ise 1908 ikinci meşrutiyetle birlikte estirilen hürriyet havasının bir gereği olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu iyi niyetli girişimlere rağmen görevi suiistimal¹⁰⁶, belde halkının yöneticilerden memnun olmaması¹⁰⁷, ehliyetsizlik¹⁰⁸, kaza müdürü ve

¹⁰³ BOA. A. MKT. MVL. 121/1 (25 Rebiyü'l-evvel 1277 / 11 Ekim 1860).

¹⁰⁴ BOA. DH. MUİ. 10-2/22 (20 Ramazan 1327 / Lambeki Efendi göreve başladıktan kısa bir süre sonra yine bir Ermeni olan Anastas Efendi ile becayiş yaptı. Bkz. BOA. İDH.1478 (14 Şevval 1327 / 29 Ekim 1908).

¹⁰⁵ BOA. DH. MKT. 666/2 (15 Zi'l-hicce 1320 / 15 mart 1903). s.1,2,3, Ayrıca, Bedos (1903), Hacı Karabet (1905) adındaki Ermenilerde kaymakam muavinliklerinde bulunmuşlardı. Bkz. BOA. DH. MKT 556/2 (2 Cemâziye'l-ahir 1320 / 7 Ağustos 1902) ve BOA. DH. MKT 975/37 (18 Rebiyü'l-ahir 1323 / 22 Haziran 1905).

¹⁰⁶ EK-10.

kaymakamlarının sık sık becayiş yapmaları gibi¹⁰⁹ nedenlerden dolayı yönetimde yapılan yeniliklerden istenilen sonuç elde edilememiştir.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin hem içeride ve hem de dışarıda karşı karşıya kaldığı büyük problemlerin olumsuz etkilerini de unutmamak gerekir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Develi'de görev yapan kaymakamların isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-2. Develi'de Görev Yapan Kaymakamlar ve Görevde Oldukları Yıllar

KAYMAKAM	GÖREVLİ OLDUĞU YIL	KAYNAK
Hamdi Efendi	1871-1872	Salnamelerde Kayseri s.6
Nuri Bey	1872-1873	Salnamelerde Kayseri s.16
Hilmi Efendi	1873-1874	Salnamelerde Kayseri s.24
Ali Rıza Efendi	1876	Salnamelerde Kayseri s.34
Raif Efendi	1878-1879	Salnamelerde Kayseri s.44 BOA.İ.ŞD. 42/2567
Mehmed Rauf Bey (salisen)	1881-1882	Salnamelerde Kayseri s.61
Süleyman Sırrı Efendi	1882-1883	Salnamelerde Kayseri s.76 BOA.İDH. 853/68410
Mahmud Bey	6 Ağustos 1887-20 Mart 1888	BOA.DH.MKT. 1437/2 BOA.DH.MKT. 1493/21
Ali Rıza Efendi	20 Mart 1888-8 Haziran 1889	BOA.DH.MKT. 1493/21

¹⁰⁷ 1893'te Develi Kazası Malmüdürünün birtakım uygunsuz hareket ve yolsuzluk yapması üzerine görevden alınması için mahalle muhtarları tarafından dilekçe verilmiştir. **BOA. DH. MKT** 21/17 (9 Şevval 1310/26 Nisan 1893).

¹⁰⁸ Develi Kaymakamı, vazifesinde gösterdiği rehavet üzerine azledilmiştir. **BOA. DH. MKT** 1493/21 (25 Cemaziye'l-ahir 1305/9 Mart 1888).

¹⁰⁹ Develi Kaymakamı Pertev Bey ile Sivrihisar Kazası Kaymakamı Nafi Efendi 1899 yılında becayiş yapmışlardır. **BOA. İ. DH.** 1155/90281 (7 Safer 1307 / 3 Ekim 1889). BOA'da bulunan kaymakamlara ait becayiş dosyalarında becayiş yapan kaymakamların hal tercümeleri ve sicillerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

		BOA.İ.DH. 1139/88916
Pertev Bey	8 Haziran 1889-3 Ekim 1889	BOA.İ.DH. 1139/88916 BOA.İ.DH. 1155/90281
Nafiz Efendi	3 Ekim 1889	BOA.İ.DH. 1155/90281
Mehmed Nafi Efendi	22 Eylül 1890 1891-1892	BOA.DH.MKT. 1763/67
Mehmed Şevki Bey	30 Haziran 1892 atama 1893-1894 (salise)	BOA.DH.MKT. 1968/63
Mahmud Mahir Bey	10 Aralık 1859 atama	BOA.İ.DH. 1329/39
Mahir Efendi	20 Temmuz 1899 ayrılışı	BOA.DH.MKT. 2223/58
Kâmil Bey	20 Temmuz 1899 atama	BOA.DH.MKT. 2223/58
Mahmud Bey	29 Eylül 1899	BOA.DH.MKT. 2523/134
Feyzullah Efendi	1900-1901	Salnamelerde Kayseri
Ahmed Teyfik Bey	13 Şubat 1901	BOA.DH.MKT. 2439/48
Ali Osman Efendi	15 Mayıs 1902-30 Eylül 1903	BOA.DH.MKT. 504/41 BOA.İ.DH.MKT. 1414/27
Hasan Halis Bey	30 Eylül 1903-23 Mayıs 1905	BOA.İ.DH.MKT. 1414/27 BOA.DH.MKT. 960/55
Osman Nuri Bey	23 Mayıs 1905	BOA.DH.MKT. 960/55
Hasan Rifat Bey	23 Ekim 1906 atama 1907-1908 (salise)	BOA.İ.DH. 1444/12 Salnamelerde Kayseri
Sabri Bey	29 Temmuz 1909	BOA.İ.DH. 1476/15
Lambeki Efendi	5 Ekim 1909-1 Kasım 1909	BOA.DH.MUİ. 10-2/22 BOA.İ.DH. 1478/14
Anastas Efendi	1 Kasım 1909-5 Ocak 1914	BOA.İ.DH. 1478/14 BOA.İ.DH. 1509/7

3. Kaza Meclisi

Tanzimât Fermanı'nın getirdiği yenilikler 1840 yılından itibaren uygulamaya konuldu. Mal ve mülk sayımının ne şekilde yapılacağı, mali ve idarî işlerin tanzimi, sancak ve kazalarda meclislerin ne şekilde kurulacağına dair bir talimatname yayınlandı. Bu talimatnamenin ikinci bendi vilayetlerde ve kazalarda kurulacak meclislerin teşkilatı; üçüncü bendi ise meclislerin

çalışma tarzı ile ilgiliydi¹¹⁰. Bu hükümlere göre muhassıl atanan yerlerde muhassıllık meclisleri kuruldu.

Muhassıllar, kendilerine verilen talimatı gittikleri yerlerde beldenin ileri gelenleri önünde okuyup açıklama yapacaklardı. Ayrıca muhassıllık uygulamalarının başarılı olup, olmadığını denetlemek amacıyla teftiş heyetleri kuruldu. Develi 4 kola ayrılan Anadolu teftiş güzergahının orta kolunun merkezi olan Kayseri'ye bağlı olarak teftiş güzergahında yer aldı¹¹¹. Daha sonra kurulan muhassıllık meclisleri, o beldenin durumuna göre verginin tespit ve tahsilini yapacak, gerekli masraflar düşüldükten sonra artan para hazineye gönderilecekti. Muhassılların yanında para, nüfus ve emlaktan sorumlu kâtipler bulunacaktı. Bu görevlilerin dışında o beldenin kadı veya nâibi, müftüsü ve zaptiye memuru ve belde ileri gelenlerinden dört kişinin katıldığı meclis kurulacaktı. Gayr-i müslim halkın bulunduğu yerlerde de bunların ruhani liderleri metropolit veya hahambaşı ya da temsilcileri meclislerde görev alabileceklerdi. Meclis, haftada 2-3 gün toplanacak, başta vergi olmak üzere beldenin diğer meselelerini görüşecekti. Muhassıl bulunmayan kazalarda ve ya bir araya gelen köylerde “küçük kaza meclisleri” kurulacaktı¹¹².

Başlangıçta küçük meclislerin yöre şartlarına göre düzenlenmesi tavsiye olunmuştu. Üye sayısı ve meclisin yapısı bu şartlara göre belirlenecekti. Daha sonra yayınlanan ek nizamname ile bu meclislerin üyeleri kadı, zabıta memuru, muhassıl vekili ve yöre ileri gelenlerinden iki kişi olmak üzere beşe çıkarıldı. Meclislerin kuruluşunda talimat hükümlerine uyulduğu gibi farklı uygulamalar da görüldü. Özellikle üye sayısı konusunda talimatname hükümleri zorlanmıştır. Küçük kaza meclislerinde gayr-i müslim ruhani reisler ve kocabaşı ile üye sayısı yediye çıkabilirdi. Zaman zaman bu sayının da aşıldığı görülmektedir¹¹³.

¹¹⁰ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimât**, TTK Yayını, Ankara, 1991, s. 234-239.

¹¹¹ Çakır, **a.g.e.** s. 108.

¹¹² Çadırcı, **Tanzimât Döneminde Anadolu ...**, s. 212-215.

¹¹³ İlber Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları Ankara, 2000 s. 34.

Develi Muhassıllık Meclisi 4 Mart 1840'ta kuruldu¹¹⁴. Bu bilgidен hareketle Develi'nin Tanzimât yeniliklerinin uygulamaya konulduğu ilk kazalardan biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira Tanzimât'ın getirdiği yeniliklerin aynı anda ülke genelinde uygulanmaya konulmadığı bilinmektedir. Develi Muhassıllık Meclisine seçilen reis ve azaların isim ve maaşları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹¹⁵.

Tablo-3. 1840'ta Kurulan Develi Kaza Meclisi Üyeleri

	Üye Adı	Görevi	Aldığı Maaş
1	Nefs-i Develi Kazasının, ashâb-ı emlâk ve itibar ve eşrâf-ı hanedanından El-hac Ahmet ağa	Maliye, zabtiye, vilayet ile irtibat vb. konular.	1.000 Kuruş
2	Develi hanedan-ı kadiminden ve ashâb-ı emlâk ve itibardan Develizâde Osman Ağa	Kaza sandığı sorumlusu	500 Kuruş
3	Çavuşzade Mehmet Efendi	Merkûm bendelerine tensip görülen (münasip görülecek olan bir iş)	250 Kuruş
4	Kasaba-i Everek'den ve ashâb-ı emlâk ve muteberan-ı ticariyeden El-hac Ömer Ağa	Merkûm bendelerine tensip görülen	250 Kuruş
5	Everek kasabası ahalisinden ve muteberan-ı tüccardan Yusuf Ağa	Merkûm bendelerine tensip görülen	250 Kuruş
6	Müderrişiyûndan Esseyid Osman Efendi	Bu dairelerine tensip görülen	450 Kuruş
7	Ermeni milletinın murahasları cümlesi meclise gelüp aza intisab itmiş oldukları Çomaklıoğlu Aher Arak (?)	Mersûma tensib görülen	250 Kuruş
8	Rum milletinın taleb ve intihablarıyla azalığa tensim görmüş oldukları metropolid vekili Papaz Yuankiyos (?)	Mersûma tensib görülen	250 Kuruş
Develi Nâibi Ahmed Efendi (Mühür)		Develi Zabtiye Miralayı (Mühür)	Develi Muhassılı ve Meclis aza reisi Hasan Efendi (Mühür)

¹¹⁴ BOA. C. DH. 198/9896 (29 Zi'l-hicce 1255/4 Mart 1840).

¹¹⁵ Bu tablo; Develi Kaza Meclisi üye seçimi tutanak defterinde yer alan bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. 4 Mart 1840 tarihli defterin giriş bölümünde kaza meclisi üye seçim esaslarından bahsedilmektedir. "...Azalığa memur tayin olunanların ne makule adamlar idiği etrafiyla bilinüb anlaşılması lazım gelmiş olmağla bir emirname-i âliye ile tahrir olunan azâ defteridir ki bir vech-i ati zikr u beyân olunur." ifadesinden defterin bir emirname gereği tutulduğunu anlıyoruz. Ayrıca bu tarihte İncesu ve Arapsun (Gülşehri) kasabalarının "umûr-ı Şer'iyye ve tahsiliye ve zabtiyesi" Develi kazasına bağlıdır. Bundan dolayı adı geçen kasabalarda kurulan "küçük kaza meclisi" üyelerinin isimleri de bu defterde kayıtlıdır. Defterin son bölümünde ise Develi'den seçime katılan ancak seçilemeyen onbir üyenin ismine yer verilmiştir. Bkz. BOA. C. DH. 198/9896, (29 Zi'l-hicce 1255/4 Mart 1840)

Tabloda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere meclis üyeleri kaza ileri gelenlerinden, hali vakti yerinde olanlar ve itibar sahibi kimselerden seçiliyordu. Ermeni ve Rum üyelerin ise kendi cemaatleri tarafından tespit edildiği görülmektedir.

Meclis üyeleri başlangıçta merkezi hükümetin birer memuru gibi düşünölmüş ve kendilerine maaş verilmiştir. Ancak bu uygulama devlete çok büyük mali yük getirdiği için kısa bir süre sonra kaldırıldı. Osmanlı taşra yönetiminde buna benzer kurullarda alınacak olan görevlerin fahri olduğu yayınlanan nizamnamelerde açıkça belirtildi. Meclis çalışmaları sırasında bazı problemler doğdu. Bu problemlerin başında merkezi hükümet memurları ile meclis üyeleri arasında yaşanan rekabet gelmektedir. Bu rekabet meclis çalışmalarını aksattı¹¹⁶. Bu arada meclise başkanlık eden muhassılların sık sık yolsuzlukla gündeme gelmeleri, bu kurumun kısa süre içerisinde kaldırılmasına yol açtı. Uygulamada kaldığı kısa dönem içerisinde Develi muhassılı üç kez değişti¹¹⁷. Muhassıllık müessesesinin uygulamaya konulmasından yaklaşık bir yıl sonra (1842) uygulamadan kaldırılması üzerine bu meclislerin adı değiştirildi. Muhassıllık Meclisi, “Memleket Meclisi” adını aldı, yapısı ve işleyişinde herhangi bir değişikliğe gidilmedi¹¹⁸.

Küçük kaza meclislerine gelince, bu meclisler muhassıllık meclislerine bağılıydılar. Meclis üç ayda bir toplanıyordu. Gelir ve giderler incelendikten sonra zabıt ve borç defterleri kaza müdürlerine teslim ediliyordu. Küçük kaza meclislerinin görüş ve kararları muhassıllık meclislerinde tekrar incelendikten sonra kesin karar veriliyordu. Karşılaşılan problemler hakkında Bâbîâli ile yazışma yetkisi muhassıllık meclisinde idi¹¹⁹. Küçük kaza meclisleri Eylül 1841’de Meclis-i Vâlâ kararı ile kaldırıldı. Gerekçe olarak vergi gelirlerindeki azalma, buna karşılık giderlerdeki artış

¹¹⁶ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s. 38-40.

¹¹⁷ Develi Muhassılı Hasan Ağa bazı uygunsuz davranışlarına istinaden azledildi. Yerine getirilen Tahir Efendinin kısa bir süre sonra istifa etmesi üzerine müteveffa Osman Hayri Paşa kethüdası Hasan Ağa muhassıl tayin edildi. Bkz. **BOA. İ. DH.** 16/759. s. 1, 2 (28 Rebiyü'l-ahir 1256/11 Temmuz 1839).

¹¹⁸ Çadircı, **Tanzimât Döneminde Anadolu...**, s. 215.

¹¹⁹ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s. 34-35.

gösterildi. Ocak 1849'da yayınlanarak yürürlüğe giren bir nizamname ile taşrada kurulacak olan meclislerin kuruluş ve çalışma esasları yeniden düzenlendi¹²⁰.

Bu dönemde faaliyet gösteren Develi Kaza Meclisi; kaza nâibi başkanlığında toplanan, ikisi eşraftan, biri Ermeni, diğeri Rum olmak üzere toplam beş üyeden meydana geliyordu¹²¹.

Kaza idare meclislerinin yapısı ve işleyişi 1864 Vilayet Nizamnamesi ve bu nizamname hükümlerini ülke genelinde yaygınlaştıran 1871 nizamnamesi ile yeniden düzenlendi. Buna göre kaza idare meclisi kaymakam başkanlığında toplanmaktadır. Malmüdü, tahrirat katibi, kaza hâkimi (nâib), müftü ve gayr-i müslim cemaatin ruhani reisleri meclisin tabii üyeleridir. Bu tabii üyelerin yanında seçimle belirlenen ikisi Müslüman, ikisi gayr-i müslim dört üye de mecliste görev almaktaydı¹²².

1871 yılından itibaren kurulan Develi Kaza Meclislerinde görev alan üyelerin adlarını Ankara Vilayet Salnamelerinden öğrenebilmekteyiz. 1871'de, bir önceki dönemin özelliklerini taşıyan Develi Kaza Meclisi 1873'ten itibaren nizamnamede belirtilen hususlar dâhilinde teşkilatlanmıştı¹²³.

Kaza idare meclisleri önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiştir. Ancak, taşra yönetim hiyerarşisi içerisinde, hareket ve karar yeteneği az olan organlardı. Pratikte yüklendikleri görev ve sorumlulukların pek çoğunu yerine getiremediler. En ufak konuları dahi üst kademelere yazışma konusu haline getirerek bürokrasiyi arttırdılar¹²⁴.

Ancak, bütün olumsuzluklara rağmen o günün şartlarında nizamname ile belirlenen bir seçim sisteminin olmasını, bu seçimler

¹²⁰ Musa Çadircı, "Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması", **Yusuf Hikmet Bayar'a Armağan**, TTK Yayınları, Ankara, 1985, s. 261, 269.

¹²¹ **BOA. A. MKT. UM.** 33/63.(25 Zi'l ka'de 1266/2 Ekim 1850)

¹²² Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s. 82.

¹²³ 1871'de Develi Kaza İdare Meclisinde şu üyeler görev yapmaktaydı. Reis: Kaymakam Hamdi Efendi, Üyeler: Vasil Efendi, Toros Efendi, Mehmet Ağa, İlyas Ağa, Parsih Ağa, Katip: Mehmet Efendi. Bkz. Kocabaşoğlu – Uluğtekin, **a.g.e.** s.6, 7, 24.

¹²⁴ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, aynı yer.

sonucunda bir meclisin oluşturulmasını önemli gelişmeler olarak kabul etmek gerekir.

B. Belediye Teşkilatı

Kaza meclisi bölümünde açıklamaya çalıştığımız üzere, Tanzimât'la birlikte muhassıllık ve küçük kaza meclisleri kurulmuştu. Bu meclislerin kuruluşu ülkemizde mahalli idarelerin ilk örneği olarak değerlendirilebilir. Çünkü adayların seçiminde sınırlı da olsa bölge sakinlerinin katkısı vardı. Üyeler, bölgenin ileri gelenleri arasından seçiliyordu. Belki de en önemlisi, meclisler bazı beledi işleri ifa ediyorlardı.

Böylece, Osmanlı klasik döneminde şehir yönetiminde görülen yerel birtakım hizmetleri üstlenmiş olan kurumlar, fonksiyonunu tamamlamış oldu. Modernleşme ve yönetimde merkezileşme anlayışının egemen olduğu Tanzimât döneminde söz konusu hizmetlerin tek elden yürütüldüğü belediye teşkilatı ortaya çıktı¹²⁵.

Belediye teşkilatının ortaya çıkmasında iki unsur vardır. Bunlardan birincisi Sanayi İnkılâbından sonra üretim ve tüketim ilişkilerinin Doğu Akdeniz liman şehirlerine yansması, ikincisi ise değişime karar veren ve uygulamaya koyan Osmanlı devlet adamlarının Kanun-i Kadim'den Batı Avrupa kaynaklı kıstaslara doğru yönelişi idi. Bu iki unsur “yerel hizmet” kavramının yeniden tanımlanmasını sağladı¹²⁶.

Bugünkü manada belediye teşkilatının kuruluşu yolunda ilk adım başkent İstanbul'da atıldı. 19. yüzyılın getirdiği hızlı değişim ve göçler nedeniyle ortaya çıkan nüfus yoğunluğu, beraberinde pek çok problem getirdi. Bu problemleri çözmek amacıyla 16 Ağustos 1854'te İstanbul Şehremaneti kuruldu. Uygulamada karşılaşılan bir dizi problem ve kazanılan tecrübelerin neticesinde Aralık 1857'de İstanbul'u 14 belediye dairesine ayıran yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. Ancak ağırlık, Beyoğlu ve Galata

¹²⁵ Tarkan Oktay, “Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar”, **TALİD**, C.3, s.6, İstanbul, 2000, s. 257.

¹²⁶ Oktay, a.g.m, aynı yer. Ayrıca geniş bilgi için bkz. İ. Ortaylı; **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s. 123,124.

çevresini içine alan Altıncı Daire-i Belediye'ye verildi. İlk başarılı sonuçlar burada alındı. Burada elde edilen tecrübeler daha sonra ülke genelinde belediyecilik alanında yapılan çalışmalara örnek teşkil etti¹²⁷.

Develi'de belediye teşkilatının kuruluşuna gelince; bundan birkaç yıl öncesine kadar Develi Belediyesi'nin ambleminde belediyenin kuruluşunu simgeleyen 1866 tarihi bulunmaktaydı. Bu tarihin neye istinaden ve kim tarafından belirlendiğine dair yaptığımız çalışmalardan bir sonuç elde edemedik. Ancak, 1864 Vilayet Nizamnamesinin hükümlerine dayanarak 1864-1871 yılları arasında bazı liman şehirleri ve önemli ulaşım ve ticaret merkezlerinde sınırlı sayıda belediye teşkilatı kurulabilmiştir¹²⁸. Belediye teşkilatı, Develi'nin bağlı bulunduğu Kayseri Sancağında ise 1869'da kurulmuştur¹²⁹. Bundan dolayı Develi'de belediye teşkilatının 1866'da kurulmuş olmasına şimdilik ihtiyatlı yaklaşmamız gerekmektedir.

1871 Vilayet Nizamnamesinin bir bölümü şehir ve kasabalarda olan belediye meclislerinin kuruluş, yetki ve çalışma usullerini düzenlemektedir. Nizamnamenin 111. maddesi vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehirde bir belediye meclisinin kurulmasını öngörüyordu. Böylece belediye teşkilatı vilayet idaresi içinde idarî bir statü kazandı¹³⁰.

1871'de Develi'nin mülkî amiri kaymakam olduğuna göre nizamnamenin ilgili maddesine istinaden Develi Belediyesi 1871'de kurulmuş olmalıdır. Gerçekten de Develi Belediyesinin kuruluşuna ilişkin ilk sağlıklı bilgiye 1871 tarihli Ankara salnamesinde rastlıyoruz¹³¹.

¹²⁷ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s.132-156. İstanbul Şehremaneti ve Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediye teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Cilt, 3-4. Yayın Yönetmeni Cengiz Özdemir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

¹²⁸ Belediye teşkilatının kurulduğu bu yerler İzmir (1864), Tuna (1866), Bağdat (1869) ve Adana (1869)'dır. Tuna ve Bağdat'ta Mithat Paşa'nın valilik yaptığı unutulmamalıdır. Geniş bilgi için bkz. Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s.178-181.

¹²⁹ Erkiletlioğlu, **Geniş Kayseri...**, s.520.

¹³⁰ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s.175,176.

¹³¹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s.7.

Develi’de Belediye teşkilatının kuruluşu ve gelişimi hakkında bilgi edinmek amacıyla 1871 ve 1881 yıllarında belediye meclisinde görev alan üyeler tablo 4 ve tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo-4. 1871’de Develi Meclis Üyeleri

AZALAR	KÂTİP	SANDIK EMİNİ
Hacı İbrahim Ağa Mehmet Ağa Anastas Ağa Hacı Malkon Ağa	Hüseyin Ağa	Ohannes Ağa

Tablo-5. 1881’de Develi Meclis Üyeleri

REİS	AZALAR	KÂTİP ve SANDIK EMİNİ	MÜFETTİŞ	ÇAVUŞ	ODACI
Hacı Hasan Efendi	Nikogos Ağa Hacı Agop Ağa Minas Ağa Estil Ağa	Agop Ağa	Halil Ağa	Bekir Ağa	Ali Ağa

Tablolardan da anlaşılacağı üzere on yıllık bir zaman zarfında belediye, yeni görevlilerin katılımıyla daha teşkilatlı bir hale gelmiştir. Sonraki yıllarda bu üyeler arasına belediye tabibi ve aşı memuru da katılacaktır¹³².

Üye seçilebilmek için cinayetle mahkûm olmamak, Osmanlı uyruğundan olmak, zabıtan ve memurinden olmamak şartları aranıyordu.

¹³² Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 112, 145.

Ayrıca müteahhitlik yapanların üye olmaları yasaklanmıştı¹³³. Haftada iki gün toplanacak olan meclisin görevleri şunlardı: Yol ve kaldırım yapımı, su yollarının bakımı, temizlik işleri, esnafın denetimi, sağlık ve sosyal yardım işleri ve imar denetimi. 1906 yılında Everek Fenese Mahallesi oturan Ermeni cemaati, kiliselerinin tamiri için Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celilesine müracaat etmiştir. Bu tamirin yapılabilmesi için ruhsat gerekmektedir. Ruhsat için gerekli olan dosya daki tahmini masraf cetveli ve hasar tespit raporu, Develi belediye kalfaları tarafından onaylanmıştır¹³⁴. Sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi de belediyenin görev dâhilindeydi. Nitekim 1904'te Develi Belediye Tabibi çağrılmasına rağmen bir askerin hasta olan babasının muayenesine ücretsiz gitmeyeceğini belirtmiştir. Bu gelişme üzerine Develi binbaşısı, durumu Kayseri Fırkâ-i Askeriye Kumandanlığı vasıtasıyla Dahiliye Vekâletine bildirmiştir¹³⁵. Dahiliye Vekâleti ise Ankara Valiliğine gönderdiği bir yazı ile asker ve zabitan ailelerinin ücretsiz muayene sorumluluğunun belediyenin görevi dâhilinde olduğunu belirterek ilgili doktorun ikaz edilmesini istemiştir¹³⁶. Belediye tabibinin maaşı devlet tarafından karşılanmaktaydı. Develi belediyesinin, tabibin yanında eczacı ve aşı memurları da istihdam ettiğine şâhit oluyoruz¹³⁷. Develi'de görev yapan belediye başkanlarından tespit edebildiklerimizin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹³³ Ortaylı, *Tanzimât Devrinde Osmanlı...*, s. 176.

¹³⁴ BOA. Y. A. RES.155/16, s. 1,2,3 (13 Rebiyü'l-evvel 1326/15 Temmuz 1908)

¹³⁵ BOA. DH. MKT. 838/36, s. 1 (19 Muharrem 1322/5 Nisan 1904).

¹³⁶ BOA. DH. MKT. 838/36, s. 2 (19 Muharrem 1322/5 Nisan 1904).

¹³⁷ BOA. DH. MKT. 579/31 (13 Cemâziye'l-ahir 1320/17 Eylül 1902).

Tablo-6. Develi Belediye Başkanları¹³⁸

BELEDİYE BAŞKANIN ADI	GÖREVLİ OLDUĞU YIL
-	1871-1872
Hacı İbrahim Efendi	1872-1873
Ali Rıza Efendi (Kaymakam)	1876-
Hacı Hasan Efendi	1881-1882
Hacı Parsih Ağa	1882-1883
Bekir Efendi	1891-1892
Osman Ziya Efendi	1893-1894
Ali Efendi	1900-1901
Mahmud Nedim Efendi	1902-1903
Mahmud Efendi	1907-1908

III. ADLİ İDARE

Osmanlı Hukuku denince aklımıza İslâm Hukukunun esaslarıyla bu hukukun altı asırlık uygulamaları sonucunda aldığı şekiller gelmektedir. Bunlara Osmanlı hükümdarlarının kendilerine tanınan alanlarda koyduğu hukuk kuralları ve kanunları da eklemek gerekir. Osmanlı hukukunu oluşturan bu iki unsurdan İslâm Hukukuna “ahkâm-ı Şer’iyye”, Osmanlı hükümdarları tarafından konulan hukuk kurallarına ise “örf” denilmektedir. Bu durum hukuki belgelerde şer’-i şerif ve kânun-ı kadîm şeklinde birlikte anılmıştır¹³⁹. Tanzimât döneminde ise başta ticaret ve ceza kanunları olmak üzere Fransa’dan bazı kanunlar alınmıştır.

¹³⁸ Tablo, Ankara Vilayet Salnamelerinden elde edilen bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹³⁹ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, C.X, Ed. Salim Koca, vd. Semih Ofset, Ankara, 2002, s.15.

A. Kadı ve Nâib

Osmanlı Devleti'nde kazaî ve adlî yetkileri olan kimseye Kadı adı verilirdi. Kadılar bugünkü hakim ve savcıların görev yetkilerine sahipti¹⁴⁰. Yukarıda belirttiğimiz kanunlar çerçevesinde hüküm verirlerdi.

Teoride ve uygulamada kadı genel olarak medeni hukuk alanına giren konular ile cezaî dediğimiz davalara bakarlardı. Fakat görevinin şer'i niteliği, idarî bir takım görevleri de yürütmesini gerektirmiştir. Lonca düzeni ve yönetiminin gözetilmesi, fiyat tespiti ve kontrolü, şehirlerin altyapı denetimi, vakıf yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi çeşitli görevleri vardı¹⁴¹.

Tanzimât öncesinde yargı gücünü hemen hemen tek başına kullanan kadının yetkileri, II. Mahmut döneminden itibaren azalmaya başladı. 1837 yılında kazaskerliklerin birer mahkeme haline getirildikleri ve kadının, idarî ve mahalli idarelere ilişkin yetkilerinin kaldırıldığını görüyoruz¹⁴². Bu alandaki görevler daha önce açıklamaya çalıştığımız üzere, Tanzimât döneminde önce kaza meclislerinin, daha sonra belediye teşkilatlarının uhdesine verildi. Kadılar, bu dönemde daha çok hukuk-i Şer'iyeye denilen konulara baktılar.

Ancak kadıların kendi yetki alanına dâhil olan bölgelere tek başına hizmet götürmeleri, dönemin ulaşım şartları göz önüne alındığında mümkün görünmemektedir. Bu hizmet, kadının atadığı naibler aracılığı ile yerine getirilmektedir¹⁴³. 18. yüzyıldan itibaren kadıların kazalara gitmeyerek, yerine naib atama usulü iyice yerleşmişti¹⁴⁴.

Nâib, vekil demektir. Kadı, nâib tayin ederken o bölgenin ulemasından olanları seçerdi. Bunlar o yerin medreselerinden icazet almış

¹⁴⁰ Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, 1986, s.166.

¹⁴¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", **Amme İdaresi Dergisi**, C.I, S.1, Ankara, 1976, s. 94-95.

¹⁴² Halil Cin, "Tanzimât Döneminde Osmanlı Hukuk ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimât**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 24.

¹⁴³ Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması, 17. Yüzyıl**, KB. Yayınları, Ankara, 2001, s.59.

¹⁴⁴ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, KB. Yayınları, Ankara, 1985, s. 211.

kimselerdi. Ele aldığımız dönemde Develi'deki hukuki işleri naip yürütmektedir¹⁴⁵.

Develi Şer'iyye Sicillerinde kayıtlı pek çok belgenin altında nâibin onayına rastlamaktayız. Haziran 1902'de Develi Şer'i mahkemesinin üyelerinin aidatına tahsis amacıyla 445 kuruş, 20 para ahz (alma) ettiği sicile kayıt edilmiştir. Bu kaydın altında sandık emini, mahkeme-i Şer'iyye katibi ve Develi nâibinin mühürleri bulunmaktadır¹⁴⁶. Nâibin kazada bulunmadığı zaman onun görevini naip vekili üstlenmektedir. Yukarıdaki örneğe benzer bir durumda Temmuz 1902'de ahz edilen para miktarının altında “ vekil-i nâib-i Develü” onayı bulunmaktadır¹⁴⁷.

Miras, vekil ve vasi tayini, emlak alım satım işleri, evlenme ve boşanma gibi hukuki konuları kadı adına nâibler yürütmekteydi.

19. yüzyıl ortalarına kadar kadı ve naiplerin görevlerini ifa ettikleri müstakil bir mahkeme binası yoktu. Kadı konağının bir bölümü mahkeme olarak işlev görüyordu¹⁴⁸. Kimi zaman cami veya mescitlerin bir bölümü veya medreselerin bir odası şer'i mahkeme olarak kullanılırdı¹⁴⁹.

Hükümet işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için Develi'de bir hükümet konağı inşa edildi¹⁵⁰. Bu konakta Develi Kaza Meclisine,¹⁵¹ şer'i¹⁵² ve nizamiye¹⁵³ mahkemelerine birer oda tahsis edildi.

¹⁴⁵ Ankara Vilayet Salnamelerinde 1871'den itibaren takip edebildiğimiz Develi, Deavi Meclislerinin reisleri naip efendi şeklinde kaydedilmiştir. 1881'den itibaren ise deavi meclislerinin yerini Bidayet Heyeti almaktadır ki reis yine naip efendidir. Geniş bilgi için bkz. Kocabaşoğlu-Uluğtekin, **a.g.e.**s.61

¹⁴⁶ **DŞS**, 40, s. 17.

¹⁴⁷ **DŞS**. Aynı yer.

¹⁴⁸ Hülya Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 104, 105. 19 yüzyılın ilk yarısında Ankara Mahkemesi, naibin ikamet ettiği evin bir bölümü idi. Bkz. Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, KB. Yayınları, Ankara, 1986, s.185.

¹⁴⁹ Ahmet Akgündüz vd.**a.g.e.** C.I, s. 77.

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Topçu, **a.g.e.** s. 97.

¹⁵¹ Develi hükümet konağında kaza idare meclisine ait odanın olduğunu şu ifadelerden anlıyoruz. “Ankara Vilayet-i celilesine merbut Kayseriye Sancağına muzaf Develi Kazası... kaza-i mezkûrun hükümet konağında ve meclis-i idareye mahsus odada...” **DŞS**. 15/22, s. 30.

¹⁵² Hükümet konağında mahkeme-i Şer'iyyeye ait odanın olduğu şu şekilde ifade edilmektedir. “Kayseriye Sancağına muzaf Develü Kazasının... kazâ-i mezkûrun mahkeme-i Şer'iyyesine mahsus odada makûd meclis-i şer'-i şerif-i enverde...” **DŞS**. 8/65, s.31.

¹⁵³ **DŞS**. 7/70, s. 22.

Davalar mahkeme binasında görülebildiği gibi mahkeme dışında da şer'i meclis kurulabiliyordu. Mahkeme tarafından görevlendirilen (çoğu zaman başkâtip) bir yetkili, ilgili mahalle gidip davaları görüşebiliyordu. Bu uygulamayı şu örnekle açıklayabiliriz: “Zikr-i atî vekâlet-i takririn mahallinde ketb ve tahrir içün savb-ı şer'i enverden mezûnen bi'l-iltimas irsâl olunan mahkeme-i Şer'iyye başkatibi Salih Efendi ibn-i Ömer Ağa, Kayseri Sancağına muzâf Develü Kazasının merkez hükümeti bulunan Everek Kasabası mahallatından Fenese Aşağı Mahallesinde sakin muarrefetü'z-zen Esmâ Hanım ibniyye Hüseyin bin Ali nam hatunun sakine olduğu menziline varub, mahalle-i mezkûr imamı Dedemanzade Mehmed Efendi ibn Mehmed ve muhtarı Mustafa Efendi ibn Hasan hazır oldukları halde akd eylediği meclis-i şer'-i alîde...”¹⁵⁴ Bu şekilde kurulan şer'i mecliste alınan kararlar daha sonra mahkemedeki sicile kayıt ediliyordu.

Nâib atamalarında, atama süresi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte genellikle bu sürenin bir yıl olarak belirlendiğini söyleyebiliriz¹⁵⁵. Develi'de görev yapan nâiblerden isimlerini tespit edebildiklerimiz aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁵⁴ Mehmet Süme, ''42 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1312-1313/M.1894-1895)'', E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993, s.15.

¹⁵⁵ Develi Naibi Yusuf Ziyaüddin Efendi Fî 15 Cumade'l-ula 1312'de göreve başlamış, 15 Cumade'l-ula 1313'de görevi son bulmuştur. Başlangıç ve bitiş tarihi itibarıyla görev süresi tam bir yıl olması dikkat çekicidir. Yusuf Ziyaüddin Efendiden boşalan Develi Naibliğine 15 Cemaziye'l-evvel 1313'te Mesut Efendizade Hasan Efendi getirilmişti. Süme, a.g.t. s. 271. Birbirini takip eden salnamelerde de benzer durum gözlenmektedir. 1871 tarihli Ankara Salnamesinde Develi Naibi Mehmed Adil Efendi iken 1872'de Ali Şükrü Efendi atanmıştır. Bkz. Kocabaşoğlu-Uluğtekin, **a.g.e.** s. 6, 16.

Tablo-7. Develi’de Görev Yapan Nâibler

NÂİBİN ADI	GÖREVLİ OLDUĞU YIL	BELGE
Esseyid Ahmed Efendi	1844	BOA. C. EV. 69/3443
Abdülkerim Efendi	1855-1856	BOA.A.MKT. DV. 83/66
Mehmed Yümni Efendi	1858-1859	BOA.A.MKT. UM.
İsmail Hakkı Bey	1860-1861	323/32
Ali Efendi	1865-1866	BOA.A.MKT. DV. 183/75
Mehmed Adil Efendi	1871/1872	BOA.A.MKT. MHM.
Ali Şükrü Efendi	1872/1874	338/16
Mustafa Efendi	1876/1877	Salnamelerde Kayseri
Abdurrahman Efendi	1878/1879	“ “
İbrahim Rasih Efendi	1881/1883	“ “
Esseyid Ahmed Cevdet Efendi	1886/1887	“ “
Hasan Hüsnü Efendi	1891/1892	VGMA. DN. 586. s. 160
Mehmet Refik Bey	1893/1894	Salnamelerde Kayseri
Yusuf Ziyaüddin Efendi	1894/1895	“ “
Mesut Efendizade Hasan Efendi	1895/1896	DŞŞ. 42/140
Hasan Hulki Efendi	1896	DŞŞ. 42/141
Hüseyin Nafi Efendi	1897	VGMA. DN. 591/5 s. 168
Yusuf Ziyaeddin Efendi	1898	VGMA. DN. 602 s. 116
Ahmed Necip Efendi	1899	VGMA. DN. 603. s. 106
Esseyid Hamdi Efendi	1900/1903	Salnamelerde Kayseri
Mehmet Refik Efendi	1903	VGMA. DN. 598. s. 232
Şerif Efendi	1904	VGMA. DN. 603. s. 57
Saib Efendi	1907/1908	Salnamelerde Kayseri
	1908	DŞŞ. 2/16. s. 8.

B. Mahkeme Görevlileri

Mahkeme, yargı görevini yerine getirirken nâibe yardımcı olan bir yargı ekibi vardı. Bu yargı ekibi “meclis-i deavi-i kaza” adıyla anılmaktaydı. Develi Deavi Meclisinde yer alan görevlilerin adlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Müftü

Mahkefmelere evlenme, boşanma, miras, vekil ve vasi tayini, hırsızlık, hakaret ve tehdit gibi pek çok konuda başvuru söz konusuydu. Adı geçen konular mahkemede görüşülürken, karşılaşılan problemlerde müftüden fetva istenmektedir. Mahkemede alınması gereken karar kısaca özetlenerek müftüye “olur mu?” ifadesiyle soruluyordu. Müftü; “el-cevap olur/olmaz” ifadesiyle kararını bildiriyor, daha sonra gerekçesini İslâm Dininin bir hükmüne dayandırıp, açıklayarak belgenin altını onaylıyordu¹⁵⁶.

2. Müstantık Muavini

Müstantık, söyletmek isteyen, sorgu hakimi anlamına gelmektedir¹⁵⁷ ki müstantık muavininin, mahkemede sorgulama konusunda nâibe yardımcı olan görevli olduğu anlaşılıyor. 1881 yılından itibaren Develi mahkemesinde bu görevlinin yer aldığını görüyoruz. Develi Bidayet Mahkemesinde 1881’de mustantık muavini Haçator Efendi iken, 1900’de aynı görevi Müfit Efendi sürdürmektedir¹⁵⁸.

3. Mukavelat Muharriri

Eskiden noter yerine kullanılan bir tabirdir¹⁵⁹. Bugün noterlerce düzenlenen vekalet, kefalet ve borçlanma mukaveleleri gibi belgeler, bu görevliler tarafından hazırlanıyordu. 1900/1901 yıllarında Develi Bidayet Mahkemesi’nde Mukavelat Muharriri Hafız Hıfzı Efendiydi¹⁶⁰.

¹⁵⁶ DŞS. 30/42, 45. vd. İlgili defterde “Mehmed Şakir Müfti-î Kaza-î Develü” onaylı pek çok belge bulunmaktadır.

¹⁵⁷ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1984, s. 889.

¹⁵⁸ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 60, 144.

¹⁵⁹ Pakalın, **a.g.e.** C.II, s. 579.

¹⁶⁰ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 144.

4. Mukayyid

Mahkemede yapılan duruşmanın tutanaklarının kaydı hususunda katiplere yardımcı olan görevlilere verilen isimdir. Mukayyidler, belirli bir süre görev yaptıktan sonra katipliği, hatta başkatipliğe yükselebilmektedirler. 1881’de Develi Bidayet Mahkemesi’nde Mukayyidlik görevini Macid Efendi yerine getiriyordu¹⁶¹.

5. Kâtipler

Mahkeme katibi izin, ölüm, azl vb. durumlarda nâibliğe vekalet ederdi. Mahkemeye ait gelir ve giderlerin tutulması, mahkemedeki diğer görevlilerin denetimi, sicillerin usulüne uygun olarak tutulması katibin sorumluluğundaydı. Daha önce de örneği verildiği üzere nâib vekili sıfatıyla mahkeme binasının dışında “akd-i meclis-i şer’i” eyleyerek davalara bakabiliyordu. Katip sayısı, beldenin büyüklüğüne bağlı olarak mahkemenin yoğunluğuna göre değişiyordu. 1871, 1872 ve 1873 yıllarında Develi mahkemesinde bir tane katip varken, 1883 ve 1891 yıllarında başkatip ve ikinci katip görülmektedir¹⁶². Başkatiplik ihdas edildikten sonra yukarıda belirttiğimiz nâib vekilliği görevini başkatip üstlenirken, kayıt ve yazım işleri ikinci katipler tarafından tutulmuştur.

6. Muhzır

Muhzırın görevi, mahkemenin istediği şahısları mahkemeye getirmek, duruşmanın seyrini bozacak olayların çıkmasına engel olmak ve yed-i emin sıfatıyla mahkemenin el koyduğu eşyaları korumaktır¹⁶³. Ayrıca muhzırların, sicillerdeki belgelerin altında yer alan “şuhudü’l hal” bölümlerinin değişmez üyesi olduğuna şâhit oluyoruz. Mesela 42 numaralı Develi Şer’iyye

¹⁶¹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 62.

¹⁶² Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 62, 111.

¹⁶³ Özdemir, **a.g.e.** s. 198.

sicilinde birkaç istisna hariç, neredeyse bütün şuhudü'l hâl bölümlerinde Muhzır Hasan bin Mustafa ismi görülmektedir¹⁶⁴.

7. Azalar

Develi mahkemesinde yöre ileri gelenlerinden olduğu anlaşılan şahıslardan seçilmiş, genellikle iki aza bulunuyordu. Gayr-i müslimler de aza olabiliyordu¹⁶⁵.

8. Diğer görevliler

Develi Bidayet Mahkemesinde üç neferden oluşan iki mübaşir, bir odacı bulunuyordu¹⁶⁶.

9. Şuhûdü'l-hâl (Şâhitler)

Şuhûdü'l-hâlin; davaya konu olan olaya şâhitlik eden ya da meydana gelen olayın sebebi ve gelişimi hakkında bilgisi olan şahıslar oldukları anlaşılmaktadır. Olay, bir mahallede cereyan etmiş ise mahalle muhtarı, mahalle imamı ve birkaç mahalle sakininden meydana gelmektedir. Sadece mahalle sakinlerinden oluşan şuhudü'l-hal bölümlerine de rastlanmaktadır. Köylerde de aynı durum söz konusudur. Herhangi bir şahıs mahkemeye gelmeden dava vekili aracılığı ile mahkemeye başvuruyorsa, böyle bir durumda şuhûdü'l-hal bölümleri, mahkeme katibi, muhzır ve diğer görevlilerden oluşmaktaydı¹⁶⁷.

Develi'deki idarî görevliler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

.

¹⁶⁴ Süme, a.g.t., s. 3,5,8,15 vd. Ayrıca bkz. DŞS. 45/25. s. 32, 33.

¹⁶⁵ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 77.

¹⁶⁶ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 77, 91.

¹⁶⁷ Süme, a.g.t. s. 18, 104, 134, 161 vd.

Tablo-8. Develi'deki İdari Görevliler (1839-1910)¹⁶⁸

İdare Heyeti	Bidayet Heyeti
Kaza Müdürü	Reis (Nâib)
Kaymakam (1871'den sonra)	Mustantık Muavini
Nâib	Başkatip
Müftü	Katib-i Sâni
Kaymakam Muavini	İcra Mübaşiri
Malmüdürü	Mukavelat Muharriri
Tahrirat Katibi	Odacı
Tahrirat Katibi Muavini	Ziraat Bankası
Ruhani-i Rum (Metropolit Vekili)	Reis
Ruhani-i Ermeni (Murahhasa)	Aza
Protestan Temsilcisi	Muhasebe Katibi
Azalar	Duyûn-ı Umumiye
Belediye Dairesi	Memur
Reis	Katip
Aza	Zabıta Dairesi
Muhasebe Kâtibi	Mülazım
Tabip	Polis Komiseri
Eczacı	Polis Memuru
Aşı Memuru	Mekteb-i Rüştî
Müfettiş	Muallim-i evvel
Diğer Memurlar	Muallim-i Sâni
Reji Memuru	Bevvâb (Hademe)
Tapu Katibi	
Mahalle ve Köy İdaresi	
Muhtar-ı Evvel	
Muhtar-ı Sâni	
İmam	
İhtiyar Heyeti	

¹⁶⁸ Tabloda yer alan görevliler hakkında metin içinde gerekli bilgiler verilmiştir.

Askeri Görevliler (14. Alayın 4. Develi Taburu)
Binbaşı
Kolağası
Mülazım-ı Evvel
Yüzbaşı
Mülazım-ı sâni
Tabur katibi
Depo memuru

IV. NEFS-İ DEVELİ’NİN MAHALLELERİ VE KIR İSKÂN YERLERİ

A. Nefs-i Develi (Everek)

Nefs; asıl, kendi, bir şeyin ta kendisi anlamlarına gelmektedir¹⁶⁹. Nefs-i Develi Güney, Kopçullu, Yedek ve Cami-i Kebir Mahallelerinden meydana geliyordu. Develi Kalesinin doğu yönünde olan ve fiziki olarak bir çanağı andıran bu bölge nüfus artışıyla meydana gelecek büyüme ve genişlemeye müsait değildi. Bu yüzden Develi’nin idarî birimleri kuvvetle muhtemel 19. yüzyılın ortalarında Erciyes’in güney yönünde geniş düzlüklere sahip ve eski bir yerleşim yeri olan Everek’e taşındı. En erken tarihlisi 1883 yılına ait olan Develi Şer’iyye Sicillerinde pek çok belge “Ankara Vilayet-i celilesine merbût, Kayseriye Sancağına muzaf Develi Kazasının merkez hükümeti bulunan Everek Kazası” şeklinde başlamaktadır¹⁷⁰. Ayrıca bazı belgelerde “...Develi Kazası merkez hükümeti bulunan Nefs-i Everek tabiri de kullanılmaktadır¹⁷¹. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere ele aldığımız dönemde merkez kaza Everek’tir. Aynı ifadeler bize kazanın bütün nahiye ve köyleriyle anıldığında Develi adının sadece merkez kastedildiğinde ise Everek adının kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu dönemde eski idare merkezi olan ve

¹⁶⁹ Develioğlu, a.g.e. s. 979.

¹⁷⁰ DŞS. 15/41, 42. s. 48. Develi Şer’iyye Sicillerindeki bilgilere dayanarak yapmış olduğumuz bu tespiti 1907 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde verilen bilgiler teyit etmektedir. Bkz. Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 203, 204.

¹⁷¹ Süme, a.g.t. s. 223.

4 büyük mahalleden meydana gelen yerleşim birimi için de Nefs-i Develi tabiri kullanılmaya devam etmektedir¹⁷². Bu husus, merkezin 19. yüzyılda Everek'e kaydırıldığıının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

1. Mahalleler

Burada mahallenin sadece idarî ve hukuki fonksiyonu açıklanacaktır. Mahallenin yerleşme, nüfus, Müslim ve gayr-i müslim ilişkileri vb. özellikleri, nüfus ve yerleşme bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Mahalle; birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı dönemindeki deymi ile aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Bu itibarla mahalle, Osmanlı şehrinde temel bir yönetim birimidir. Mahalleler genellikle dini bir yapının ya da bir pazarın etrafında kurulup, gelişirdi. Her mahalle kendi gelenekleri ve yaşayış tarzları ayrı ve farklı cemaatleri içine alıyordu¹⁷³. Fakat aynı şehirli olmanın getirdiği sosyal, ticari ve kültürel ilişkiler zaman zaman bu dışı kapalılığı ortadan kaldırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde mahalle halkı, birbirlerine karşılıklı olarak kefil tutulmuşlardı. Bu durum, hem şehir güvenliğinin sağlanmasında, hem de Osmanlı hukukunun uygulamasında önemli bir faktördü. İşlenen herhangi bir suçun failinin bulunmaması sonucu mahalle halkının bir bütün olarak cezalandırılması pek çok olayın örtbas edilmesini önlemekteydi. Diğer yandan mahkemeye intikal eden herhangi bir davada, kişiler hakkında mahalle halkının “iyi” veya “kötü” şeklinde görüş beyan etmesi, davanın sonucunu doğrudan etkiliyordu. Yine benzer bir şekilde mahallenin huzurunu

¹⁷² Yukarı Develi Kopçullu Mahallesinde bulunan Karabey Camii'ne ait 1899 tarihli bir vakfiye “Nezâret-i Evkâf-ı hümayuna mülhâk evkâfdan Ankara Vilâyet-i Celilesine merbut, Kayseriye Sancağına muzâf nefis-i Develü Kazasında vak'î Karabey Camii şerifi vakfından olmak üzere...” şeklinde başlamaktadır ki bu ifade yukarıdaki düşüncemizi desteklemektedir. DŞS. 15/21 s.30. Ayrıca Yukarı Develi'de bulunan Kopçullu, Yedek, Güney ve Cami-i Kebir Mahallelerinde oturan ahaliye ait davalar Nefs-i Develi tabiri ile başlamaktadır. Bkz. DŞS. 15/21, s. 30-42/78/82/98.

¹⁷³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, C.I. Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, s. 407, 408.

bozan veya ahlaka mugayir davranışta bulunanlar hakkında “mahalleden ihraç” kararı alınabiliyordu. Mahallenin ortak kararı olduğu için kadı veya nâib, kendisine sunulan bu tür davaları geri çevirmeden onaylıyordu¹⁷⁴. Develi Şer’iyye Sicillerinden tespit edebildiğimiz mahalle isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo-9. Develi’nin Mahalleleri (1839-1910)

S.NO	MAHALLELER
1	Güney Yukarı Mahallesi
2	Güney Yukarı Cami-i Kebir
3	Kopçullu Mahallesi
4	Yedek Mahallesi
5	Güney Aşağı (Aygözme)
6	Everek Cami-i Kebir
7	Meteris İbrahim Ağa Mahallesi
8	Meteris Abdülbaki Mahallesi
9	Tirem Mahallesi
10	Cami-i Cedit Mahallesi
11	Orta Mahalle
12	Fenese Aşağı Mahallesi ¹⁷⁵
13	Fenese Yukarı Mahallesi
14	Aygösten Mahallesi ¹⁷⁶
15	Kasapoğlu Mahallesi
16	Su Mahallesi
17	Tekuşa Mahallesi
18	Kilise Mahallesi

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Abacı, **a.g.e.** s. 200-204.

¹⁷⁵ Fenese Mahallesi Develi Şer’iyye Sicillerinde Fenese İslâm Yukarı/Aşağı Mahallesi ve Fenese Hristiyan Yukarı/Aşağı Mahallesi şeklinde geçmektedir. **DŞS.** 39/19. S. 14 / 30/33. s. 25.

¹⁷⁶ Aygösten Mahallesi de bazı belgelerde Aygösten İslâm Mahallesi, Aygösten Hristiyan Mahallesi şeklinde geçmektedir. Bkz.. Süme, a.g.t. s. 124.

2. Mahalle Muhtarları

II. Mahmut'un yapmış olduğu yenilikler Tanzimât döneminde yapılan pek çok yeniliğin altyapısını oluşturdu. Muhtarlık teşkilatının kuruluşu, bu gelişmenin güzel bir örneğidir.

Muhtarlık ilk kez 1829'da İstanbul'da Eyüp ve Üsküdar'da kuruldu. Taşradaki ilk örneği ise 1833'te Kastamonu'da görülmektedir. Kastamonu'daki uygulamanın başarılı olması üzerine padişah fermanı ile ülke genelinde uygulamaya geçilmiştir¹⁷⁷.

Mahallece tanınan ve sevilen, becerikli kimselerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni adı ile iki kişi ittifakla muhtar seçiliyordu. Her muhtar kendi mahallesinin halkına kefil oluyordu. Muhtarlara ise imamlar kefil edilmişlerdir. Muhtarlık uygulamasının ilk yapıldığı yer olan Kastamonu'da mütesellim Dede Mustafa Ağa, muhtarlara mahalle imamını, mahalle halkına da muhtarları kefil etmişti. Ayrıca mahalle ileri gelenleri de birbirlerine kefil oluyorlardı. Muhtarın görevleri mahallede asayiş sağlaması, vergi miktarlarının belirlenmesinde ve toplanmasında yardımcı olmak, mahalleden başka bir bölgeye göç edecek olanlara mürur tezkiresi vermek, doğum ve ölümleri mahalle defterine kaydetmek, gerektiğinde şer'i meclise katılmak şeklinde özetlenebilir¹⁷⁸. Mesela Develi, Meteris İbrahim Ağa Mahallesinden İbrahim bin Hasan'ın vefatı üzerine çocuklarına, anneleri Ayşe binti Mustafa'nın vasi tayin edildiği şer'i mecliste, mahalle muhtar-ı evveli Veli Kâhya bin Hacı Musa ve muhtar-ı sâni Hacı İbrahim bin Ali şâhit olarak hazır bulunmuşlardır¹⁷⁹.

Gayr-i müslimlerin oturduğu mahalle ve köylerin idaresi 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar eskiden olduğu gibi papaz ve kocabaşlar tarafından yürütülmüştür¹⁸⁰. Develizade Hacı Ahmed Ağa'nın fenalıklarını şikayet

¹⁷⁷ Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, C. XXXIV, S. 153, Ankara, 1970. s. 409, 411.

¹⁷⁸ Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık...", s. 410, 411.

¹⁷⁹ Bkz. **DŞS**, 11/45, s. 35. 2) Emine Subaşı, "52 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1320-1/M.1902-3) Transkripsiyon ve Değerlendirme" E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 78

¹⁸⁰ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...**, s. 109.

amacıyla Develi ahalisi tarafından düzenlenen 6 Eylül 1858 tarihli bir mazbatada Türk muhtarları mührü yanında gayr-i müslimleri temsilen vekil-i millet-i Protestan, vekil-i millet-i Ermeni ve vekil-i millet-i Rum mühürleri bulunmaktadır¹⁸¹. 1864'ten sonra ise gayr-i müslim ahali de Türklerde olduğu gibi muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni sıfatları ile kendi muhtarlarını seçmişlerdir¹⁸². Muhtarlar, devlet ile halk arasındaki irtibatı sağlıyorlardı.

3. Mahalle İmamları

Osmanlı şehirlerinde genellikle her mahallede bir cami veya mescit ve bir mektep bulunuyordu. Cami ve mescitlerde görev yapan imamlar, nâibin ilamı ile merkeze teklif edilmekteydi. Teklif incelendikten sonra onay için padişaha sunulmakta, imamın görev ve sorumluluklarının belirtildiği Berat-ı Şerif'in verilmesiyle atama gerçekleşmekteydi¹⁸³.

1829 yılında muhtarlık teşkilatının kuruluşuna kadar mahalleler imamlar tarafından yönetiliyordu. İmam, mahallede bir nevi kadının temsilciliğini yapıyordu¹⁸⁴. Yukarıda muhtarlık teşkilatı için sıraladığımız her türlü görev, önceleri imamlar tarafından yerine getiriliyordu. İmamlar muhtarlık teşkilatı kurulduktan sonra ise muhtarlara kefil olmak, bazı davalarda şuhudü'l-hal üyesi olarak bulunmak gibi çeşitli görevleri yürüttüler.

Everek Cami-i Kebir Mahallesinden Hasan bin Süleyman bin Mehmed'in terike tevzii ile ilgili belgenin şuhudü'l-hal bölümünde adı geçen mahalle imamının mührü bulunmaktadır¹⁸⁵.

¹⁸¹ BOA. A. MKT. UM. 328/4, s. 1, 2 (27 Safer 1275/6 Ekim 1858).

¹⁸² DŞS. 37/27, 173.

¹⁸³ Özdemir, a.g.e. s. 173.

¹⁸⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, C. I, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, s. 433.

¹⁸⁵ Ayşe Arık Kaygısız, "1 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1311/M.1893 – H.1313/M.1895 Transkripsiyon ve Değerlendirme", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.s,240

4. Develi'ye Bağlı Köyler

Osmanlı Devleti'nde idarî birim olarak köyün statüsü mahalle yönetimiyle eş zamanlı olarak değişmiştir. Bir başka deyişle II. Mahmut döneminde muhtarlık teşkilatının kurulup, yaygınlaşmasıyla (1829-1833 ve sonrası) köy imamı ve eşrafın fonksiyonu azalmış, yerini muhtarlık ve ihtiyar heyeti almıştır. Ancak imam, yardımcı bir unsur olarak idarî ve hukuki konular da varlığını sürdürmüştür. Köyün yönetiminden sorumlu olan muhtarların görevi ve sorumlulukları hemen hemen mahalle muhtarlarınıninki ile aynıydı.

Tanzimât döneminin getirdiği yeniliklerden en az etkilenen idarî birim, belki de köydü. Ancak 19. yüzyılda ülkenin bünyesinde meydana gelen hızlı değişim, köylerde de yeni düzenlemeleri beraberinde getirdi. Zira Balkanlarda, Suriye'de ve Ege'de köyler bir değişim içindeydi Hem Balkanlardan, hem de Kafkaslardan yapılan göçlerde, Orta Anadolu bozkırlarında yeni muhacir köyleri doğuyordu. Bütün bu gelişmeler 1864 ve 1871 nizamnameleri ile köy yönetimine yeni bir statü verme mecburiyetini doğurdu¹⁸⁶.

Yeni statü, yirmi haneden fazla olan her köyün muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni sıfatları ile iki muhtar seçmesini öngörüyordu. Türklerin yanında gayr-i müslim ahalinin bulunduğu köylerde gayr-i müslim cemaat, ayrıca kendi muhtarını seçebilecekti¹⁸⁷.

Muhtarların, devletin nizamname ve tebliğlerini duyurmak yanında, vergi toplama işinde mühim rol oynaması, nüfus kayıtlarını tutması ve veraset davalarında mahkemeye yardımcı olması; onları merkezi devletin temsilcileri durumuna getiriyordu¹⁸⁸. İlgili nizamnameler gereğince köylerde ihtiyar heyeti

¹⁸⁶ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...** s. 111, 112.

¹⁸⁷ Hem Türk, hem de Ermenilerin bulunduğu Çomaklı Karyesinde Ermeniler, muhtar-ı evvel olarak Serkiz Kâhya'yı, muhtar-ı sâni olarak ise Nişan Kâhya'yı muhtar seçmişlerdi. Bkz. **DŞS.** 1/8, Kaygısız, a.g.t. s. 43. Tezde muhtar-ı sâninin ismi Numan şeklinde okunmuştur. Osmanlıcası ile karşılaştırdığımızda bu ismin Nişan olduğu anlaşılmıştır.

¹⁸⁸ Ortaylı, **Tanzimât Devrinde Osmanlı...** s. 112, 113. 1 Nolu Develi Şer'iyye Sicili çoğunlukla Develi'ye bağlı köylerde yaşayan vatandaşların terike tevzii ile ilgilidir. Terike tevzii, kazadan gönderilen "memur-ı mahsus" tarafından yapılmakta, bu işlem sırasında muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni ve köy imamı görevli memura yardımcı olmakta ve belgenin altını mühürlemektedirler. Bkz. Kaygısız, a.g.t. s. 80, 81, 83, 84, 89, 91.

meclisleri de kuruldu. Meclis, muhtarı denetleyecekti. Yolsuzluk ve uygunsuzluğu görülürse, kaza kaymakamına şikâyet ve azlini isteme hakkı vardı.

19. yüzyılda merkezi hükümetin köye yapacağı herhangi bir tesis, angarya yükümlülüğünü de beraberinde getirdi. Bununla birlikte merkezi hükümetin köye ait bir takım hizmetleri yerine getirdiği görülmektedir. Birçok köyün cami ve yollarının tamiri devletçe karşılanıyordu¹⁸⁹.

Sarıca Karyesine yapılacak olan çeşmenin masrafı belediyece karşılanacaktı. Ancak karye halkının karşılıksız olarak çalışmalara yardımcı olması istenmiştir¹⁹⁰.

Köy yönetimindeki düzenlemenin temel amacı, vergi salınması ve toplanması gibi işlemlerin hakkaniyetle yürütülmesi idi. İlerleyen zaman içerisinde bu amaca ulaşamadı. Çünkü bizzat bu görevi yerine getirmekle görevli muhtar, usulsüzlüğün içinde yer aldı. Çoğu zaman köylüden gerçek miktarın üzerinde vergi aldılar veya aldıkları para karşılığı makbuz vermedikleri için aldığı vergiyi inkâr edip, aynı vatandaştan ikinci kez vergi alma yoluna gittiler. Köydeki muhtar baskısının tek nedeni, onu denetleyecek kimsenin olmayışı idi. İhtiyar heyeti, denetleme görevini yerine getirmekten oldukça uzaktı. Muhtarların bu tür yolsuzlukları vilayet kanunu müzakereleri sırasında Meclis-i Mebusanda şikâyet konusu oldu¹⁹¹. Köy yönetiminde o günlerden günümüze gelinceye değin çok köklü değişikliklerin olmadığını görüyoruz. Ele aldığımız dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan Develi'ye bağlı olan köyler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹⁹².

¹⁸⁹ Ortaylı, *Tanzimât Devrinde Osmanlı...* s. 114.

¹⁹⁰ BOA. DH. MKT. 93/40, (23 Muharrem 1313 / 16 Temmuz 1895).

¹⁹¹ Ortaylı, *Tanzimât Devrinde Osmanlı...* s. 115, 116.

¹⁹² Köy isimleri çalışmamız sırasında yararlandığımız ve daha önce numaralarını belirttiğimiz Develi Şer'iyye Sicillerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo-10. Develi'ye Bağlı Olan Köyler

KÖYÜN ADI
Sindelhöyük
Senderemeke
Soysallı
Hacı Paşa
Tombak
Zile
Gazi
Öksüt
Karacaviran
Kulpak
Kızık
Millidere
Çomaklı
Küçük İncesu
Süleymanfakılı
Ayvazhacı
Madazı
Gömedi
Kazlı Gömedi
Girenit
Punku
Şahmelik
Ebce Sultan
Çöten
Fraktın

Tabloda yer alan Kızık, Kulpak ve Zile Karyeleri 20. yüzyılın başlarında Develi'ye bağlandı. Konuya ilişkin gelişmeler şu şekilde gerçekleşmiştir: 1902 yılı itibarıyla Zile, Konya Vilayetine tabi Niğde Sancağının Nevşehir Kazasına bağlıydı. O günün şartlarında Zile, bağlı bulunduğu Nevşehir'e 14, Develi'ye ise 1,5 saat mesafededir. Karye halkı resmi işlemleri için Nevşehir'e gidip, gelmekte zorlanmaktadır. Yol üzerinde bazı bölgelerin dağlık olması, özellikle kış şartlarında ulaşımı oldukça güçleştirmektedir. Bu durum karyede bulunan Rum ahali tarafından Rum

Patrikhanesine iletilmiş, patrikhane ise durumu Dahiliye Vekaletine iletmıştır¹⁹³. Daha sonra Şûrâ-yı Devlet'te görüşülen konu önceden başta askeriye olmak üzere bazı devlet kurumlarının görüşleri de alınarak, belirlenen “Karyeler bağlı bulunduğu kazaya 3 saat mesafeden uzak olmamalıdır.” Hükmüne dayanılarak Zile Karyesinin Nevşehir'den ayrılıp, Develi'ye bağlanması ile sonuçlandırıldı¹⁹⁴. Alınan karar Maliye Nezaretine Nüfus-ı İdare-i Umumiyesine ve Ankara Valiliğine bildirilerek gereğinin yapılması istendi¹⁹⁵.

Kızık ve Kulpak ise 1912 yılına kadar yine Nevşehir Kazasına bağlıydı. Bu iki karye Develi'ye 2-3 saat mesafede iken, buralardan Nevşehir'e ulaşmak 25-30 saati buluyordu. Dahiliye Vekaleti buna benzer bazı karyeleri de içine alan ve durumlarının değerlendirilmesini istediği bir yazıyı Konya Valiliğine gönderdi. Konya Valiliği cevabi yazısında karyelerin daha yakın oldukları kazalara bağlanmalarının uygun olacağını bildirdi. Gelişmeler Dahiliye Vekaleti tarafından Sadâret makamına iletili. Sadâret makamı Kızık ve Kulpak'ın Develi'ye bağlanmasını onayladı. Değişiklik işlemlerinin yürütülmesi için Dahiliye Vekaletini görevlendirdi¹⁹⁶.

B. Nahiyeler

Nahiye, Osmanlı Devleti'nde coğrafi manada bazen küçük, bazen de tam aksine büyük bir bölgeyi ifade eden bir kavramdı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de idarî teşkilatta mülki taksimatın en küçük birimini ifade eden bir kavram olarak kullanıldı¹⁹⁷. 1864 Vilayet Nizamnamesindeki “birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşmeler, kaza olmayıp kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır.” hükmüyle yer aldı. Ancak, 1871 nizamnamesi ile daha etraflıca düzenlenerek taşra yönetimindeki kaza ile köy

¹⁹³ BOA. DH. TMIKS. 59/2, s. 1-3. (5 Cemâziye'l-evvel 1323 / 8 Temmuz 1905).

¹⁹⁴ BOA. İ. DH. 38, s. 1, 2 (20 Safer 1324 / 1 Nisan 1912).

¹⁹⁵ BOA. DH. TMIKS. 62/69 (7 Rebiyü'l-evvel 1324 / 15 Nisan 1906).

¹⁹⁶ BOA. İ. DH. 19, s. 1, 2 (13 Cemâziye'l-evvel 1330 / 1 Nisan 1912).

¹⁹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, İ.A. C. 9. MEB Yayınları, İstanbul, 1964, s. 37.

arasındaki yönetim birimi statüsünü aldı. Buna göre nahiye statüsündeki köy ve çiftliklerdeki en az 500 erkek nüfus olması gerekmektedir¹⁹⁸.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Develi'ye bağlılığını sürdüren tek bir nahiye vardı. O da Köstere Nahiyesidir. Bunun dışında kısa süreli de olsa Yahyalı, İncesu ve Develi Karahisar, Develi'ye bağlı nahiye konumunda idare edilmişlerdir. Rum nahiyesinin ise daha önceden olduğu gibi Develi'ye bağlanması gündeme gelmiş, ancak bu çeşitli nedenlerle gerçekleşmemiştir¹⁹⁹.

1. Köstere Nahiyesi

Köstere, Tanzimât'ın ilk yıllarında Kayseri'ye bağlı bir kaza merkeziydi. 1850 yılında kaza müdürü olan Ömer Efendi'nin istifası üzerine, Kayseri ahalisinden İsmail ağa iki yüz kuruş maaşla asaleten müdür atanmıştır²⁰⁰. 1860 yılında bu kez kaza müdürü Halil Ağa'nın istifası üzerine Köstere Kazası ile hemhudut olan Zamantı Kazasının müdürü Osman Efendi zımnen müdür tayin edilmişti. Daha sonra Köstere ve Zamantı kazalarının yönetimi birleştirilmiş ve Kayseri hanedanından Develizade Emin Ağa, beş yüz kuruş maaşla müdür tayin edilmiştir²⁰¹.

1871 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde ise Köstere, Develi Kazasına bağlı bir nahiye olarak görünmektedir. Köstere, kuvvetle muhtemel bu yeni statüsünü 1871 Vilayet Nizamnamesi ile kazanmıştır.

Kösterenin kaza statüsünden nahiye statüsüne dönüştürülmesinin nedeni, civar kazalara göre daha küçük olması ve ücra bir konumda bulunmasından kaynaklanmış olduğu görülüyor. Çünkü 1850 yılında, kaza müdürlüğüne önce vekâleten atanan İsmail Ağa'nın, daha sonra asaleten atanmasıyla ilgili yazıda atanma gerekçesi şöyle izah edilmektedir: “200 kuruş maaşla buraya hüsn-i idareyi sağlayacak müdür

¹⁹⁸ Ortaylı, *Tanzimât Devrinde Osmanlı...* s. 99.

¹⁹⁹ BOA. DH. TMIK. S. 39/43 (6 Cemaziye'l-ahir 1320/11 Ağustos 1902).

²⁰⁰ BOA. AMD. 26/34. (27 Muharrem 1267/2 Aralık 1850).

²⁰¹ BOA. A. MKT. MVL. 110/29 (23 Safer 1276/21 Eylül 1859).

gönderilemeyeceğinden adı geçen İsmâil Ağa'nın 200 kuruş maaşla asâleten atanması uygundur..." denilmektedir²⁰².

Köstere'nin 1871'den sonra Osmanlı idarî taksimatındaki yeri "Ankara Vilayet-i celilesi dahilinde Kayseriye Sancağına mûzâf Develü Kazasına tabî Köstere Nahiyesi" şeklinde tanımlanmaktadır²⁰³. Tomarza, 19. yüzyılın son çeyreğinde köyleriyle birlikte anıldığında "Köstere Nahiyesi" ibaresi kullanılıyordu. Sadece nahiye merkezi söz konusu olduğunda ise "Develi Kazasına tabî Köstere Nahiyesi nefsi-i Tomarza"²⁰⁴ veya "Develü kazasına tabî Köstere Nahiyesinin merkez idaresi olan Tomarza" tabiri kullanılmaktaydı²⁰⁵.

Aşağıdaki tabloda Tomarza Nahiyesine bağlı olan köy isimleri verilmiştir. Tablo, çalışmamız sırasında yararlandığımız Develi Şer'iyye sicillerindeki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Tablo-11. Köstere Nahiyesine Bağlı Olan Köyler

KÖYLER
Ardıç
Böke
Cebir
Cücün
Cüreğen
Çilmeze
Çömlekçi
Datcık
Değirmendere
Dikir
Ferikcik
Göbü
Kabaklı

²⁰² Bkz. BOA. AMD. 26/34 (27 Muharrem 1267/ 2 Aralık 1850)

²⁰³ Süme, a.g.t. s.54,57, vd.

²⁰⁴ Süme, a.g.t.s.48

²⁰⁵ Süme, a.g.t.s.81

Kalâ
Kanber
Kelkin
Kepez
Koçcağız
Kömür
Köpekli
Maracak
Mardin
Persenk
Pusatlı
Sakaltutan
Sarımehmetli
Sosun
Söğütlü
Şahmelik
Şeyh-barak
Şiraz
Tıravşın
Virancık
Yamaçlı

2. Yahyalı Nahiyesi

Adını, bölgeye yerleşen Yahyalı Yörükân Taifesinden alan Yahyalı Nahiyesi, 19. yüzyılın sonunda Niğde Sancağına bağlıydı. Ancak Niğde'ye 18, Develi'ye 6 saat mesafede olduğu için o günün koşullarında nahiye halkı posta ve telgraf işlerini Develi'den yürütüyor, meyve, sebze ve zahirelerini Develi'de satıyordu. Ayrıca askeri yönden Develi'ye bağlı oldukları için askerlik işlerini Develi Askerlik Şubesi yürütüyordu. Hukuki konularda ise

uzaklığından dolayı zamanında Niğde'ye ulaşmak her zaman mümkün olmuyordu²⁰⁶.

Sıraladığımız nedenlerden dolayı Yahyalı Nahiyesinin idarî açıdan Develi'ye bağlanması pek çok kez gündeme gelmiştir. İlkinde, 16 Aralık 1891'de Ankara Valisi, Sadâret makamına gönderdiği tahriratta vilayet dahilindeki bazı yerlerin statülerinin değiştirilmesi yönünde istekte bulunmaktadır. Bu istekler arasında Niğde'ye bağlı olan Yahyalı Nahiyesinin Develi'ye bağlanması da vardır²⁰⁷.

Ankara Vilayetin'in istediği Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüş, Niğde Sancağının bağlı bulunduğu Konya vilayetinin de görüşleri alınarak bu tür değişiklikleri gerektirecek acil bir durumun olmadığı gerekçesi ile reddedilmiştir. Ret kararı mülkiye dairesinin 1898 tarihli mazbatasına ile Ankara Valiliğine bildirilmiştir²⁰⁸.

Ankara Valisi bu kez Dahiliye Vekaletine 6 Nisan 1903'te gönderdiği bir yazı ile Yahyalı Nahiyesinin Develi'ye bağlanması konusundaki taleplerini biraz daha genişleterek dile getirmiştir. İlgili yazıda Yahyalı'nın Develi'ye bağlanmasının yanında Nevşehir ve Arapsun'a bağlı bazı karyelerin de Develi'ye bağlanmasını istemiş ve bunun faydalı olacağını bildirmiştir²⁰⁹.

Bu arada Yahyalı mahalle ve köy muhtarları Develi'ye bağlanma isteklerini "Hacı ve Refikası" imzalı bir dilekçe ile Kayseri Mutasarrıflığına bildirdi. Aynı dilekçeler telgraf yoluyla Maliye Nezaretine de gönderilmiştir²¹⁰.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda konu "Teşri-i Mua'melât ve Islâhât Komisyonu"nda görüşüldü ve Yahyalı'nın köyleriyle birlikte Develi'ye bağlanması uygun bulundu. Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen karar 20 Haziran 1904'te tescil edildi. Böylece Yahyalı Nahiyesi resmi olarak Develi'ye

²⁰⁶ İpek, a.g.m. s. 303.

²⁰⁷ BOA. DH. MKT. 140/3 (11 Teşrin-i sâni 1309 / 23 Kasım 1893).

²⁰⁸ BOA. DH. MKT. 468/45, s. 1-3 (24 Zi'l-hicce 1319 / 3 Nisan 1902).

²⁰⁹ BOA. DH. TMISK. 43/28, s. 1, 2 (15 Muharrem 1321 / 13 Nisan 1903).

²¹⁰ BOA. DH. TMISK. 58/20, s. 1-5 (10 Rebiyü'l-evvel / 15 Mayıs 1905).

bağlanmış oldu²¹¹. İleriki yıllarda Yahyalı'nın idarî yapısında yine değişiklikler oldu. Kimi zaman Kayseri'ye, kimi zaman ise tekrar Niğde'ye bağlandı.

Pehlivanlı, Salarlı, Yüzdepare, Kocahacılı, Dereköy, Varsak ve Delü-Alilu gibi konar-göçer Yörük-Türkmen Taifesine mensup Türk oymak ve cemaatlerin meskun olduğu Yahyalı'nın mahallelerinin başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz: Yenice, Gazibeyli, Dağbağlı, Kavacık, Tombaklı, Çiğli, Madazı ve Cami-i Kebir²¹². Yahyalı'ya bağlı olan köyler ise aşağıda belirtilmiştir.

Tablo-12. Yahyalı'ya Bağlı Olan Köyler²¹³

KÖYLER
Ağcaşar
Avlağa
Balcıçakırı
Burhaniye
Büyükçakır
Faraşa (Çamlıca)
Çubukharmanı
Karamadazı
Delialıuşağı
Denizovası
Dikme
İlyaslı
Kapuzbaşı
Karaköy
Kirazlı
Kocahacılı
Kopçu
Kuzoluk
Mustafabeyli

²¹¹ BOA. DH. TMISK. 46/58, s. 1, 2 (3 Rebiyü'l-ahir 1321 / 29 Haziran 1903)

²¹² Sami Köşker-Veli Türkmenoğlu, **Her Yönüyle Yahyalı**, Yahyalı, 1992, s. 3, 4.

²¹³ Köy isimleri Köşker - Türkmenoğlu, **a.g.e.** s. 4'ten alınmıştır.

Sazak
Senirköy
Süleymanfakılı
Taşhan
Barazama (Ulupınar)
Yerköy
Yeşilköy
Yuları

3. Karahisar-ı Develi Nahiyesi

İdari teşkilat bölümünde Karahisar-ı Develi'nin 1502'de ihdas edildiğini ve Develi'nin nahiye olarak buraya bağlandığını belirtmiştik. Zaman içerisinde Develi, Karahisar-ı Develi'ye nispetle daha büyük bir gelişme göstererek ön plana çıktı. Karahisar-ı Develi idarî açıdan 19. yüzyılın sonlarına kadar Kayseri ve Niğde arasında el değiştirdi. Yüzyılın sonunda İncesu'ya bağlı bir nahiye olmasına rağmen, nahiye'nin statüsünün belirlenmesi devletin yetkilileri arasında pek çok yazışmaya konu oldu.

Niğde, Kayseri ve Develi arasında bulunan Karahisar-ı Develi ve köylerinin statüsünün belirlenmesi konusunda Ankara Valiliğinin düşüncesi yerleşim birimlerini Kayseri veya Develi'ye bağlamaktır. Ancak Niğde Sancağının bağlı bulunduğu Konya Valiliği buna karşı çıkmaktadır. Yahyalı bahsinde belirttiğimiz yazışmaların içinde Karahisar-ı Develi'nin Develi'ye bağlanması yolundaki düşünceler de geçmektedir.

Ankara Valiliği 24 Mart 1903'te diğer bazı nahiye ve köyleri de ilgilendiren bir yazı ile Karahisar-ı Develi'nin Develi'ye bağlanması yönünde Dahiliye Nezaretine bir yazı gönderdi. Bu yazıda Karahisar-ı Develi'nin Niğde ve Kayseri'ye 12'şer, Develi'ye ise 8 saat mesafede olduğu, askerlik işlemlerinin Develi Redif Taburuna bağlı bulunduğu, ahalinin çoğunluğunun

Develi ve Kayseri ile alışveriş yaptığı belirtiliyordu. Konuyla ilgili evraklar ve bölgenin haritası Dahiliye Vekaletine gönderildi²¹⁴.

Ancak bu gelişmeler üzerine Karahisar-ı Develi halkı Niğde Sancağına bağlı olmak istedikleri yönünde hazırlamış oldukları bir dilekçeyi Sadâret makamına gönderdi²¹⁵. Dilekçeyi alan Sadâret makamı, Dahiliye Vekaletine gönderdiği bir yazıyla durumun tetkik edilerek, gereğinin yapılmasını istedi. Tesrî-i Mua'melât ve Islahât Komisyonunda görüşülen mesele 1904'te Karahisar-ı Develi Nahiyesinin Develi'ye bağlanmasıyla sonuçlandı²¹⁶.

4. İncesu ve Arabsun (Gülşehri) Kazaları

Tanzimât'la birlikte ülke yönetiminde köklü bir değişiklik olmuş, illerde ve kazalardaki mevcut yöneticilerin yanı sıra bir de muhassıllık ihdas edilmişti. Her türlü mali konular muhassıllara bırakılmış, bu işlerin yürütülebilmesi için sancaklarda ve kazalarda muhassıllık meclisleri oluşturulmuştu. Nispeten küçük kazalarda oluşturulan meclisler "Küçük Kaza Meclisi" adıyla teşkilatlanırken, kendisine yakın olan bir muhassıllık meclisine bağlanmıştı. İşte bu gelişmeler esnasında teşkilatlanan İncesu ve Arabsun küçük kaza meclisleri Develi Muhassıllığına bağlandı ve adı geçen kazaların "Umur-ı Şer'iyye, Tahsiliye ve Zaptiye" işleri Develi Muhassıllığınca yürütüldü. Dolayısıyla muhassıllık uygulamasının olduğu 1840-1842 yılları arasındaki 2

²¹⁴ BOA. DH. TMIS. K. 43/28 (15 Muharrem 1321 / 13 Nisan 1903)

²¹⁵ Gönderilen dilekçede şu hususlar yer almaktadır: "Nahiyemiz Karahisar'ın mezrası, Niğde Kazasıyla karışık, sularımız Niğde toprağından çıkar. Alışverişimiz civarımızdaki Niğde Köyleriyle. Niğde eski merkezimiz olup, aramızdaki mesafe uygundur. Bu yüzden Niğde'ye bağlanmamız yararlı olacaktır. Niğde'ye bağlanma yolunda bir yıldan beri pek çok kez baş vurduk, bir sonuç alamadık. Sermayemiz Kayseri bankalarında kaldı, bir para artıramadık. Ziraat ve felaket zamanları geldi, bir kaba rüzgar esti, bağ ve bahçelerimizin tımarı suya muhtaç oldu, bir tarafa müracaat edemedik. Velinimetim Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin duasını edada kusur etmedik. Zat-ı âliniz gibi devlet ve millet hakkında iyi hizmeti cümlelerin malumu olan bir vezir-i âlişanın tekrar istida ve istirhamıyla adalet talebinden geri durmaya bir sebep görmedik... Vekil-i ahali." bkz. BOA. DH. TMIS. K. 43/28 (15 Muharrem 1321 / 13 Nisan 1903). Ayrıca Karahisar-ı Develi halkı daha önce 1902'de Kayseri'den ayrılıp, eskiden olduğu gibi Niğde'ye bağlanma talebini "Vekil-i ahali-i Karahisar Hüseyin" imzalı bir telgrafı Sadâret Makamına göndermişti. Bkz. BOA. DH. TMISK. 39/17, s. 1, 2 (18 Rebiyü'l-ahir 1320 /)

²¹⁶ BOA. DH. TMIS. K. 46/58, (3 Rebiyü'l-ahir 1321 / 29 Haziran 1903) – DH. TMIS. K. 43/28, (15 Muharrem 1321 / 13 Nisan 1903).

yıllık zaman zarfında İncesu ve Arabsun Kazaları idarî açıdan Develi'ye bağlıdırlar. Bu kazalarda oluşturulan muhassıllık meclislerine seçilen üyelerin isimleri Develi Muhassıllık Meclisi seçim tutanak defterine kayıt edilmiştir. Bu üyelerin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-13. İncesu Muhassıllık Meclisi Üyeleri

S.N.	Üye Adı	Görevi	Aldığı Maaş (Kuruş)
1	Kaza-i mezbûrda Nâib-i Şer'i Şerif Odcazade Mehmed Efendi	Bu da'ilerine tensip görülen (Münasip görülen bir iş)	500
2	Muhassıl-ı emvâl vekili vücuhanından Tekkelizade Hasan Ağa	Merkûm bendelerine tensip görülen	750
3	Zaptiye Vekili Başçavuşu Dursun Ali Ağa	Merkûm bendeleri ahali-i heyetiyeden olmağla tensip görülen. Maaşı bab-ı Hazreti seraskeride takdir olunan askeri defterinde mestur (kayıtlı) idiğü.	-
4	Vücûh-ı hanedan ve ashâb-ı emlâk ve i'tibar E'bûudzade Esseyyid Halil Ağa	Merkûm bendeleri erbâb-ı ?olmağla tensip görülen	500
5	Mu'teberân-ı rea'ya dan ve ashâb-ı emlâkden keşiş-i torun kocabaşı İstefan	Mersûma tensim görülen	250

Tablo-14. Arabsun kazası Muhassıllık Meclisi Üyeleri

S.N.	Üye Adı	Görevi	Aldığı Maaş (Kuruş)
1	Kaza-i mezbûrda Nâib-i Şer'-i Şerif Mehmed Şakir Efendi	Bu da'ilerine tensim görülen (Uygun görülen herhangi bir görev)	500
2	Mahâl-i emvâl vekili kaza-i mezbûr vüçûh-ı hanedandan Hacızade Hüseyin Ağa	Merkûm bendelerine tensim görülen	750
3	Zaptiye Vekili yüzbaşı Hasan	Maaşı defter-i askeride mestur idiğü.	-
4	Vüçûh-ı hanedan ve ashâb-ı emlâk ve i'tibardan Hasan Efendi	Merkûm bendeleri tensim görülen	250
5	Mu'teberân-ı rea'ya dan ve ashâb-ı emlâkden kocabaşı Hırsto	Mersûma tensib görülen	250

1842'de muhassıllık kaldırılınca İncesu ve Arabsun Kazalarının idarî açıdan Develi'ye bağılılıkları sona erdi.

19. yüzyılın sonlarında Arabsun'a bağılı Eğriköy, Madazı (Karamadazı), Çiftlik, Mustafabeyli ve Musahacılı Karyelerinin, Ankara Valiliğinin isteğı üzerine Develi'ye bağılanması gündeme geldi. Konuyla ilgili yazışmalar Yahyalı ve Karahisar-ı Develi Nahiyyelerinin Develi'ye bağılanması yönünde yapılan yazışmaların içinde yer aldı. Sonuçta Yahyalı ve Karahisar-ı Develi'nin Develi'ye bağılanması kabul edildiyse de adı geçen karyelerin Develi'ye ilhakı yönündeki istek gerçekleşmedi²¹⁷.

²¹⁷ BOA. DH. TMIKS. 46/58, s. 2 (3 Rebiyü'l-ahir 1321 / 29 Haziran 1903)

V. DEVELİ KAZASINDA NÜFUS VE YERLEŞME

A. Kaza Nüfusu

Nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nin yabancı olduğu bir kavram değildir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta yeni fethedilen yerler olmak üzere devletin hakim olduğu bütün bölgelerde sayımlar yapılmıştı. 16. yüzyılda düzenli bir şekilde sürdürülen bu sayımlar 17. yüzyıldan itibaren yapılmamış, sadece düzensiz yoklamalarla yetinilmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin nüfusunu hesaplamaya yarayacak birinci dereceden kaynakların yetersizliğinden dolayı sağlıklı tahminler yapılamamaktadır. 18. yüzyılın sonlarında geleneksel düşünce yapısından çıkmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, yeni ihtiyaçların baş göstermesiyle 19. yüzyılın başlarında yeni sayım sistemlerine ilgi duymaya başladı²¹⁸.

B. Develi'nin Nüfusu 1830 Sayımı ve Sonrası

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı teşebbüsü 1826-1828 yılları arasında oldu. Nüfus sayımı konusunda önemli bir tecrübe olan bu girişim Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle sonuçlandırılmadı. Savaşın 1829 Edirne Antlaşmasıyla sonuçlanmasıyla 1831'de Osmanlı Devleti yeni bir sayım girişiminde bulundu. Bu nüfus sayımı Anadolu ve Rumeli'de başarıyla neticelendirilmiştir²¹⁹.

Nüfus sayımları, arazi tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi 19. yüzyıl idaresi açısından son derece önemliydi. Yönetimdeki merkezileşme anlayışı devlete yeni idarî sorumluluklar yüklemişti. Bu sorumlulukların başarıyla yerine getirilebilmesi için beşeri ve mali kaynaklara ilişkin bilgi edinilmesi gerekiyordu. Modern bir orduya asker alınması ve ordunun güçlü ve yedek birimler olarak teşkilatlanması mecburiyeti erkek nüfusun yaşı ve

²¹⁸ Nuri Akbayar, "Tanzimât'tan Cumhuriyete Osmanlı Devleti Nüfusu", *TCTA*. C. 5. s. 1238/1239.

²¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943, s. 8.

sayısı hakkında doğru bilgiler edinmeyi gerektiriyordu²²⁰. Müslümanların sayısı ordunun teşkilatlanmasını yakından ilgilendirirken, Hristiyan tebaanın sayısı ise toplanacak cizyenin miktarını belirleyeceğinden ekonomik açıdan oldukça önemliydi.

1831 nüfus sayımı yalnızca erkek nüfusu gösterdiği için Anadolu ve Rumeli'nin tam nüfusunu göstermekten uzaktır. Ancak erkek sayısı kadar kadın olduğu varsayılınca tahmini bir rakama ulaşmak mümkündür. Sayım sonucunda 4 milyona yakın görünen erkek nüfusunun 1,5 milyonu Rumeli'de, 2,5 milyonu ise Anadolu'da gözükmektedir. Bütün sancak, kaza, nahiye ve çiftliklerde halk Müslüman ve Reaya olmak üzere iki kısma ayrılmıştır²²¹.

1831 nüfus sayımında sayım yapılan yerlere ilişkin tutanaklarda bazı eyaletlerin sancak ve kazalarının isimleri açıkça belirtildiği halde, 1831 itibarıyla Develi'nin bağlı bulunduğu Karaman Eyaletinde her bir kaza ayrıca yazılmamış, sonuçları liva merkezi, kazalar ve karyeler şeklinde genel olarak verilmiştir²²². Bu yüzden 1831'de yapılan sayımda Develi'de nasıl bir sonuç elde edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz, ancak Develi'nin bu tarih itibarıyla bağlı bulunduğu Karaman Eyaletinin Niğde ve Tanzimât'tan sonra bağlanacağı Kayseri Sancaklarına ilişkin bilgiler şöyledir²²³:

²²⁰ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, İstanbul, 2003, s. 44.

²²¹ Karal, **a.g.e.** s. 17, 20.

²²² Karal, **a.g.e.** s. 14.

²²³ Bilgiler, Karal, **a.g.e.** s. 113'den, toplam nüfustaki reaya sayısı ise Karpat, **a.g.e.** s. 153'ten alınmıştır.

Niğde Sancağı merkez, kaza ve köylerin toplamı²²⁴:

	Hane	Kübar (Büyükler)	Sigar (Küçükler)	Asker	Alil (A'ma, Hasta)
Niğde	1.661	2.005	1.245	81	22
Köyler	311	561	327	2	5
Kaza	16.135	23.864	16.622	393	146
Toplam	18.107	26.430	18.194	476	173

Genel Toplam: 45.273

Niğde Sancağında bulunan reaya sayısı: 14.703

	Hane	Kübar (Büyükler)	Sigar (Küçükler)	Asker	Alil (A'ma, Hasta)
Kayseri	5.184	7.903	5.317	215	31
Köyler	7.693	12.199	8.511	234	61
Kaza	1.972	2.960	1.965	71	18
Toplam	14.849	23.062	15.793	520	110

Genel Toplam: 39.485

Kayseri Sancağında bulunan reaya sayısı: 15.901

Sayım sonuçlarının değerlendirilmesi ve nüfus işlerinin yürütülmesi üzere 1831'de "Ceride Nezareti" kuruldu. Eyaletlerde ve sancaklarda ise buna paralel olarak nüfus işlerini yürütmek üzere "Defter Nazırlığı" oluşturuldu. Defter nazırlığında bir defter nazırı, beldenin büyüklüğüne göre mukayyid ve katipler görevlendirilirdi. Kayseri'de defter nazırı ve mukayyidler 1834'te göreve başladılar. 500 kuruş aylıkla el-hac Ömer defter nazırı, 150'şer kuruş maaşla Seyyid Ahmed Mesud birinci, Başkatipzade, Seyyid Mehmed ise ikinci mukayyid olarak atandı. 1835'te el-hac Ömer'in ifa

²²⁴ 1831 tarihi itibarıyla Niğde ve Kayseri, Karaman Eyaletine bağlı sancak statüsündeydiler. Bkz. Fazıla Akbal, "1832 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", **Belleten**, C. XV, Ankara, 1951, s. 620.

edemediği gerekçesiyle görevine son verilirken Kayseri'nin ileri gelenlerinden Emirzade Mehmed defter nazırlığına getirildi²²⁵.

Tanzimât döneminde yapılan bu çalışmalar, yeni bir sivil ve askeri bürokrasinin oluşturulması, ekonomik alandaki düzenlemeler nüfus sayımının önemini yeniden gündeme getirdi. 1843'te yine askeri ve ekonomik gerekçelere dayanarak yeni bir nüfus sayım kararı alındı ve sayım 1844'te yapıldı. Serasker Rıza Paşa öncülüğünde yapılan seçimlerde, yeni vergiler konacağı yolundaki söylentiler yüzünden birçok yerde seçim karşıtı direnişler oldu. Bu yüzden bazı bölgelerde hiç sayım yapılmadığı gibi bazı yerlerde sonuçlar gerçek nüfusun çok altında çıktı. Bu yüzden sayım sonuçları açıklanmadı²²⁶.

1844 sayımlarında Kayseri'de de benzer aksaklıklar yaşanmıştı. Serasker Paşa tarafından Kayseri'ye gönderilen ve "Kayseri ve tevabi kazalarının mukaddema tahrir-i nüfusu hakkıyla uygulanmadığından..." ifadesiyle başlayan tezkirede isimlerine kura isabet edenlerin nüfus sayımı sırasında türlü müşkülâtlar çıkarttıklarından bahisle bu şahısların ve aşiretlerin tespit edilebilmesi için yeni bir sayım gerektiği belirtilip, bu konuda kura memurlarına ve diğer görevlilere gerekli tembihler yapılmaktadır²²⁷.

1849/50 yıllarında Kayseri'de bulunan Seyyah A. D. Mordtman 1849 verilerini esas alarak şehrin nüfusuna ilişkin verdiği bilgilerde Develi'de 4.342 Müslüman, 2.299 Ermeni ve 798 Rum olmak üzere toplam 7.369 erkek nüfusun olduğunu belirtmektedir²²⁸.

Osmanlıda yapılan nüfus sayım sonuçları çok geç alındığı için bu sonuçlar 1844 sayım sonuçları olmalıdır.

Develi'nin nüfusuna ilişkin ilk sağlıklı bilgilere salnamelerde rastlıyoruz. Aslında bu durum bütün Osmanlı ülkesi için geçerlidir.

²²⁵ Çadırcı, *Tanzimât Döneminde Anadolu...* s. 47.

²²⁶ Akbayar a.g.m. s. 135.

²²⁷ BOA. A. AMD. 22/87 (29 Zi'l-hicce 1266/5 Kasım 1850).

²²⁸ Osman Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, KTO Yayınları, Kayseri, 2000, s. 135.

Osmanlı Devleti'nin tamamı için nüfus sayıları ilk kez 1877–78 yılında basılan bir ciltte görüldü²²⁹. 1878 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi verilerine göre Develi'nin nüfusu aşağıda belirtilmiştir.

Tablo-15. 1878'de Develi'nin Nüfusu²³⁰

	İslâm Nüfusu	Rum Nüfusu	Ermeni Nüfusu	Toplam Nüfus	Hane Sayısı
Develi Kaymakamlığı Kasabası (Everek)	3.526	298	2.783	6.612	2.572
Develi'ye Bağlı Köyler (19 Köy)	1.850	634	824	3.308	1.277
Develi'ye Bağlı Tomarza Nahiyesi	251		1.721	1.972	566
Tomarza'ya Bağlı Köyler (38 köy)	4.245				1.510
Toplam	9.872	932	5.337	16.141	5925

Tabloda verilen rakamlar sadece erkek nüfusu göstermektedir. Osmanlı nüfusu üzerine yapılan çalışmalarda bir hanenin kaç kişi kabul edileceği tarihçiler arasında tartışma konusu olmuş ve bu konuda farklı rakamlar zikredilmiştir. Ömer Lütfi Barkan, 16. yüzyıl için (1520-1530) bu rakamı 5 olarak kabul etmektedir²³¹.

Nejat Göyünç ise yaptığı çalışmalar sonucunda 19. yüzyıl sonları itibarıyla hanedeki kişi sayısını “4’ün biraz üzerinde” tespit etmiştir²³². Biz de ileride Develi'deki ailelerde çocuk sayısı bahsinde belirteceğimiz üzere hanedeki kişi sayısını 5 olarak tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu rakam bu konudaki genel kabüllere uygun düşmektedir. Buna göre yukarıdaki tabloda

²²⁹ Karpat, **a.g.e.** s. 44.

²³⁰ Tabloda yer alan bilgiler, Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 48'den alınmıştır.

379 Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul, 1951, s.11.

²³² Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, **İÜEF Tarih Dergisi**, C. XXVII, İstanbul, 1979, s. 345.

yer alan 5925 hane sayısını 5 ile çarptığımızda Tomarza Nahiyesi de dahil olmak üzere Develi'deki toplam nüfusu 29625 olarak tespit etmiş oluruz.

Salnamelerle başlayan sağlıklı nüfus bilgileri, 1881/82-1893 yılları arasındaki sayımlarla daha da güvenilir hale geldi. 1881'de başarılı bir şekilde uygulanan nüfus sayımı ile Osmanlı Devleti ilk kez genel ve güvenilir bir nüfus bilgisine sahip oldu. Düzenli bir kayıt sistemi kurulabildi. Kayıta kişinin yaşı, fiziki özellikleri, medeni ve sosyal durumunu içeren bilgiler yer alıyordu. Sayımın bir özelliği de ilk defa kadınların da sayılmasıydı. 1882'de yapılmaya başlanan sayım 1890'da tamamlanabildi. Sonuçlar ise 1893'te açıklandı²³³.

1881/82'de yapıp 1893'te sonuçları alınan nüfus sayımından 1907 tarihine kadar Develi'deki nüfusta meydana gelen değişiklikleri yıllar itibarıyla şöyle gösterebiliriz:

Tablo-16. 1881-1907 Yılları Arasında Develi'nin Nüfusu²³⁴

Yıl	Türk		Rum		Ermeni		Protestan		Toplam		Toplam Nüfus	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek		
1881/82-1893	10.746	11.032	886	935	5.241	5.605	120	118	16.993	17.690	34.683	
1900/1901	12.059	12.168	908	935	6.285	6.092	182	157	19.434	19.352	38.786	
1902/1903	12.093	12.250	909	935	6.399	6.175	182	175	19.583	19.535	39.118	
1907/1908	12.735	12.688	Kadın: 7.845					Erkek: 7.561		20.508	20.249	40.829
1914	30.948		2.085		15.689		404		Ermeni Katolik 2		49.128*	
1917 yılı itibarıyla Develi Kazasının merkezi olan Everek'in nüfusu 11.508'dir. ²³⁵												

²³³ Akbayar, a.g.m. s. 1241.

²³⁴ Tabloda 1881/82-1893 ve 1914 yıllarına ait veriler Ali Güler, "Kayseri'de Demografik Durum (1831-1914), **III. Kayseri ve Yöresi tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)**, KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000, s. 211, 213'ten alınmıştır. Diğer yıllara ait veriler ise Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 146, 171, 205'ten alınmıştır.

* Nahiye ve köyler dahil.

²³⁵ 1917'de Dahiliye Nezareti illerden nüfusu 3.500 ve üzerinde olan kaza ve nahiyelerin isimleri ve nüfuslarını bildiren cetveller istemiştir. Kayseri Sancağından Dahiliye Nezaretine gönderilen cetvelde Develi'nin merkez nüfusu 11.508 olarak belirtilmiştir. **BOA. DH. EUM. MEM** (14 Rebiyu'l-evvel 1336 / 28 Aralık 1917)

Tablodaki bilgileri değerlendirecek olursak 1831, 1844 ve 1878 sayımlarından farklı olarak kadın sayısının sayıma dahil edildiğini görüyoruz. Develi nüfusu 1878-1914 yılları arasında 29625'ten 49.128'e yükselmiştir.

1878 verilerine göre Develi'de Protestan gözükmemektedir. 1881/83-1893 sayımında ise Protestan sayısı 238'dir. İlerleyen zaman içerisinde Protestanların sayısı artmaktadır. Bu durum bize Develi'de 1860'larda başlayan misyonerlik faaliyetlerinin sonuç verdiğini göstermektedir. Bunda eğitim bahsinde belirteceğimiz üzere Develi'de açılan Protestan yetimhane ve okulunun etkisi olsa gerektir.

C. Nahiye ve Nahiyyeye Bağlı Köylerin Nüfusu

Nahiye ve nahiyyeye bağlı köylerin nüfusu söz konusu olduğunda sadece Köstere (Tomarza) Nahiyesinin nüfusu hakkında bilgi verilecektir. Çünkü ele aldığımız dönemde sürekli Develi'ye bağlı olan yegane nahiye Köstere'dir. İdare bölümünde değindiğimiz diğer nahiyyelerin Develi'ye bağlılıkları çok kısa sürmüş veya Rum Nahiyesi örneğinde olduğu gibi Develi'ye bağlanması gündeme gelmiş fakat bu gerçekleşmemiştir.

Köstere'nin sahip olduğu nüfusa ilişkin ilk bilgilere 1877/78 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde rastlıyoruz. Bu bilgilere göre Tomarza merkezinde erkek nüfus olmak üzere 251 Müslüman, 1721 Ermeni bulunuyordu. Buna karşılık Tomarza Nahiyesine bağlı 38 köyde 4.245 Müslüman yaşıyordu. Köylerde Ermeni bulunmamaktaydı. Ancak Ermeni nüfusun bulunduğu bazı köyler 19. yüzyılın sonunda Tomarza'ya bağlandı.

Her bir köye ait nüfus bilgileri salnamelerde yer almamaktadır. Ancak Teğmen Bennet'in raporunda, 1875 yılında derlenen köy nüfusu bulunmaktadır. Buna göre aşağıdaki tabloda Develi ve Köstere'ye bağlı köylerin nüfusu belirtilmiştir.

Tablo-17. 1875'te Develi Nahiye ve Köylerinde Erkek Nüfusu²³⁶

Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus			
		Türk	Rum	Ermeni	Toplam
Ayvazhacılı	86	200			200
Öksüt	92	219			219
Epçesultan	31	80			80
Faraşa (Çamlıca)	297	17	545		562
Fırakdin	97	231			231
Gazi	94	220			220
Gömedi	18	54			54
İlipınar	9	24			24
İncesu	106	72		243	315
Karacaviran	76		89	111	200
Madazı (Yazıbaşı)	28	82			82
Millidere	11	28			28
Sarıca	55	136			136
Soysallı	88	204			204
Sendirmeke	60	122			122
Tombak	55	136			136
Çomaklı	155	25		470	495
Ardıç	30	93			93
Böke	30	86			86
Bektaşlıçiftliği	1	2			2
Dikir	27	75			75
Elmalı	5	19			19
Elbeyliçiftliği					
Eşelikçiftliği					
Girenit	65	168			168
Kelkin	122	328			328
Göbü					
Hacıpaşaçiftliği		10			10
Harmancıkçiftliği					
Cebir	37	98			98

²³⁶ Bilgiler Teğmen F. Bennet, **Kayseri Sancağı Hakkında Genel Rapor**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, KTO Yayınları, Kayseri, 1996, s. 28'den alınmıştır.

Cücün	77	25		250	275
Cüregen	12	32			32
Koçcağız	27	71			71
Kamber	70	191			191
Kepez	63	218			218
Kömür	28	72			72
Kabaklı	47	119			119
Kale	17	57			57
Mardin	39	103			103
Maracık	24	88			88
Pusatlı	104	344			344
Şıhbarak (Şeyhbarak)	61	164			164
Sosun (Ortakavak)	60	153			153
Sakaltutan	45	156			156
Sarımehmet	42	93			93
Süleymanlı	82	216			216
Şahmelik	71	205			205
Söğütlüçiftlik					
Tıraşın	78	213			213
Çilmeze	14	42			42
Çömlekçi	35	118			118
Çöten	82	218			218
Vengicek (Yazılı)	33	100			100
Virancık	32	83			83
Yamaçlı	20	73			73
Tomarza	550	75		1.860	1.935
Develi (Everek)	2.393	3.529	198	2.783	6.510
Kaza Toplamı	5.931	9.487	832	5.717	16.036

Ç. Aşiretler

Aşiretler söz konusu olduğunda meseleyi üç aşamada ele almak gerekir. Birincisi Yörük ve Türkmen tabir ettiğimiz konar-göçer Türk

aşiretlerinin Anadolu coğrafyasının Türkleşmesinde oynadığı rol, ikincisi bu coğrafya daki aşiretlerin nüfus hareketleri, üçüncüsü ise konar-göçer olan Türkmen kitlelerinin yerleşik hayata geçişi sırasında karşılaşılan güçlükler ve bundan doğan problemlerdir. Şüphesiz ki Develi ve çevresine yerleşen aşiretleri bu üç aşamada ele alıp her yönüyle değerlendirmek müstakil bir çalışmanın konusu olabilir. Bu yüzden dile getirdiğimiz üç hususa ilişkin kısa bilgiler vererek konu hakkında bir fikir elde etmeye çalışacağız.

Anadolu 11. yüzyıldan itibaren Türk yerleşimine açılmış olmasına rağmen 15-16. yüzyıllarda hâlâ büyük bir çoğunluğu teşkil eden ve yerleşik hayata tam olarak geçmemiş Türkmen-Yörük unsurlarına rastlanmaktadır. Bu unsurlar Maraş, Kadirli, Adana, İçel, Tarsus, Aydın, Muğla, Kütahya, Ankara, Yozgat, Konya, Niğde ve Kayseri’de yoğun olarak görülmektedir²³⁷.

Develi coğrafi olarak sıraladığımız bu şehirlerden Niğde ve Kayseri gibi iki önemli Yörük-Türkmen aşiretlerinin bulunduğu şehirlerin tam ortasında yer alır. Dolayısıyla bir Yörük-Türkmen yerleşimidir. Kayseri ve civarına ağırlıklı olarak Dulkadirli Yörükleri²³⁸, Niğde ve civarında ise daha çok Dineşmendlü Türkmenleri yerleşmişlerdir²³⁹. Develi’ye her iki Türkmen grubundan yerleşen aşiretler ve cemaatler olmuştur. Develi’ye adını veren Develü Oymağı, Dulkadirli Ulusuna bağlıydı²⁴⁰.

1708’de Danişmendlü Türkmenleri mukataasına tâbi Cevanişür ve Kaşıkçılar cemaatleri iskân bölgeleri olan Hamid, Kütahya ve Karahisar Sancaklarında iskân kabul etmeyerek, çeşitli yerlere dağılmışlardı. Bunun üzerine Develü Mukataasına tâbi olup Niğde Sancağı, Kayseri ve Develü Kazalarında bulunan Öyük, Yarlık, Kocak, Çakır Ağıl, Karacaviran ve Millidere adlı harap köylere yerleştirilmişler, şer’i ve örfi vergi vermeyi ve

²³⁷ Erhan Afyoncu, “Kayseri Sancağında Yörükler”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, (16-17 Nisan 1998), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 1998, s. 1.

²³⁸ Afyoncu, a.g.m. s. 1.

²³⁹ Şaban Bayrak, “18. ve 19 Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Aşiretler, Eşkışyalık Hareketleri ve Diğer Olaylar”, **Niğde Tarihi Üzerine**, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, 2005, s. 54.

²⁴⁰ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1999, s. 213.

ziraatla uğraşmayı kabul etmişlerdir. 1708’de ise iskânları hususunda ferman gönderilmiştir²⁴¹.

Herhangi bir bölgeye yerleşen Türk aşireti genellikle oraya ya başındaki “bey”in adını ya da bağlı bulunduğu Türk boyunun adını verir ki böylece Türkleşme yolunda ilk adım atılmış olurdu. Develi’ye bağlı pek çok yerleşim biriminde bu hususu müşahade etmek mümkündür²⁴².

İl veya ulus adı altında teşkilatlanmış konar-göçerler sırasıyla boy (aşiret), oymak (cemaat), oba (mahalle) gibi bölümlere ayrılıyorlardı. Konar-göçer halk üzerinde bulundukları toprakların ayrıldığı şekle göre yani tımar, zemaat ve has reayası olarak bulunuyordu. Yörükler genellikle tımar ve has, Türkmenler ise has reayası idiler²⁴³.

D. Aşiretlerin Develi’de İskânı

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Anadolu’da ve Balkanlar’da toprakları iskân ve Türkleştirme maksadıyla yürüttüğü politika 18. ve 19. yüzyıllarda da devam etti. Ancak bu yüzyıllarda yapılan iskânların çoğu sosyal ve siyasi nedenler ve asayiş sağlama amacıyla yapıldı²⁴⁴.

Osmanlı Devleti’nin iskân siyasetinin ana esaslarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Konar-göçerleri terk edilmiş boş alanlara yerleştirmek,
- 2- Konar-göçerlerin kendiliğinden iskânı için uygun ortam hazırlamak,
- 3- Konar-göçer aşiretlerin yerleşik ahaliye zarar vermesini önlemek,
- 4- Yeni kasaba ve köyler kurmak,

²⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 63.

²⁴² Bkz. Tablo 17.

²⁴³ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s. 16.

²⁴⁴ Bayrak, a.g.m. s. 52.

5- Çeşitli nedenlerle köy ve kasabalarını terk eden ahalinin eski yerlerine iskânını sağlamak.

6- Aşiretleri sürgün yoluyla cezalandırmak²⁴⁵.

Yukarıda sıraladığımız iskân siyaseti unsurlarına Develi'den şu örnekleri verebiliriz:

Boş ve harap yerlerin şenlendirilmesinde en çok konar-göçer unsurlardan yararlanılmıştır.²⁴⁶ Böylece hem konar-göçer unsur yerleştiriliyor hem de harap yerler şenlendiriliyordu.

Eşkıyalık yapan Lekvanık, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri Develi yakınlarındaki Harmancık mevkiinde bulunan harap bir köye yerleştirilmek istenmişti. Ancak cemaatlerin eşkıyalığa devam etmesi üzerine bir süre sonra Halep Eyaletinde Munbic Nahiyesine iskânları emredilmiştir. Adı geçen cemaatler bu yeni iskân mahallerinde düşmanlıkları bulunan İl-beyi Türkmenlerinin bulunması nedeniyle buraya yerleşmek istemeyerek iskânlarından vazgeçilmesi ve Anavarza harabelerine yerleştirilmeleri için istekte bulunmuşlardı²⁴⁷. Kimi zaman da aşiretler kendiliğinden eski bir yerleşim yerini benimseyip oraya yerleşiyordu. Konuya ilişkin bir örnek şöyledir: 1904 yılı itibarıyla Develi Kazası'nda eski bir yerleşim yeri olan Sezak (?) adlı mahalde 20 yıl önce kendi kendine yerleşmiş olan 28 hane halkının nüfus sayımında tescil edilmesi gerekmiş, ancak karye henüz isimlendirilmemiş olduğundan bu mümkün olmamış, karyenin teşkil ve isimlendirilmesi hususunda Dahiliye Vekaletinden Sadâret Makamına yazı gönderilmiştir²⁴⁸.

İskan edildikleri yerlerden ayrılıp Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eşkıyalık eden bazı aşiretler mecburi istikamete tabi tutularak buraları mamur

²⁴⁵ Bkz. Halaçoğlu, a.g.e. s. 43-124.

²⁴⁶ Halaçoğlu, a.g.e. s. 25.

²⁴⁷ Halaçoğlu, a.g.e. s. 61.

²⁴⁸ BOA. DH. MKT. 918/8 (19 Şevval 1322/ 27 Aralık 1904)

hale getirmeleri istendi. Bunlardan biri olan Civanşir Cemaati Develi’de “evler ve damlar bina etmek” şartıyla iskân edilmiştir²⁴⁹.

1699’da Rakka’ya iskânları emredilen ancak iskânlarına gitmeyerek iki-üç yıldan beri Develi Ovasında sakin bulunan Güngördü Delili ve Kırıntılı Cemaatlerinden 400 kadar şaki, Niğde, Bor, Ürgüp, Şücaeddin (Ulukışla), Anduğu (Kaymaklı), Kayı ve Ereğli Kazaları etrafında gezerek harman vakti ahalinin mallarını yağmalıyorlar, yol kesiyorlar ve insanları öldürüyorlardı. Karaman, Niğde, Bor, Yahyalı kadılarının şikâyetleri üzerine 1702’de Maraş Beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Bey’e gönderilen bir emirle adı geçen cemaatlerin bulundukları yerlerden kaldırılarak Kıbrıs’a nakledilip boş ve harabe yerlere iskân edilmeleri sağlanmıştı²⁵⁰. Böylece sürgün yoluyla bir aşiret cezalandırılmış oluyordu.

E. Tanzimât Dönemi İskan Politikası ve Fırka-i Islâhiye

Tanzimât döneminde aşiretlerin iskânı konusu üzerinde daha çok duruldu. Aşiret üyelerinden bulundukları yerlerden başka bölgelere gitmek isteyenlere kolaylık sağlandı. Özellikle büyük aşiretler toplu halde değil parçalar halinde farklı bölgelere yerleştirmeye çalışıldı. İsteyen aşiretler yaylak ve kışlaklarına yerleştiler. Kaza ve sancaklarda ise boş bulunan mevkilere bölgenin kaza müdürü ve kaymakamı kontrolünde yerleştirildiler. Yerleşik hayata geçenler ziraatla uğraşmaları yönünde teşvik edildi. Tanzimât’ın getirdiği bu yeniliklerin öncelikle uygulanacağı yerler Bursa, Sivas, Konya, Aydın ve Ankara Eyaletleri ve bu eyaletlere bağlı kaza ve köylerdi²⁵¹. Ankara Eyaleti dahilinde bulunan Develi’de iskân konusunda Tanzimât dönemi esaslarının ilk uygulanacağı yerlerden biriydi.

1866 yılında o zamana kadar hiçbir zaman iskânı sağlanamamış olan Anadolu’nun güneyindeki aşiretlerin iskânı ele alındı. Bu iskân için

²⁴⁹ Refik, **a.g.e.** s. 156.

²⁵⁰ Halaçoğlu, **a.g.e.** s. 47.

²⁵¹ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.** s. 113-115.

oluşturulan komisyona Fırka-i Islâhiye adı verildi. Başında Derviş Paşanın bulunduğu komisyonda Ahmet Cevdet Paşa da bulunuyordu. Komisyonun emrinde askeri bir birlik de bulunmaktaydı. Fırka-i Islâhiye'nin ilk hedefi, devlet nüfuzunun hiçbir zaman varamadığı Kozan Dağı ve Çukurova'da olan aşiretleri kontrol altına almak ve daha sonrada iskânlarını sağlamaktı²⁵².

Fırka-i Islâhiye'nin faaliyet sahasına bir ölçüde Develi ve havalisi de girmektedir. Çünkü Kozan'a bağlı Rum Nahiyesi ve nahiyeye bağlı köyler Kozan'a bağlı olmakla birlikte her türlü ihtiyaçlarını Develi'den karşılamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa Tezâkir adlı eserinde konuya ilişkin şu bilgileri vermektedir: "Rum Nahiyesi, Zamantı Nehri boyunca verimli topraklara sahip bir beldedir. Eşepınarı (Ayşepınar), Çataloluk, Kiske, Kaleköyü, Şıhlı, Yeniköy, Afşarköyü ve Karaköy adlı karyeler ve diğer küçük köyleriyle birlikte toplam 300 hanedir. Eşepınarı Kozan'ın hududu olan Zamantı Nehri kenarında ve Kayseri'den Belenköy'e giden yol üzerinde ve Kayseri Sancağına bağlı Develi Kazasının merkezine 5 saatlik mesafededir. Develi Kazasına bağlı Fraktin Karyesi ise Develi'ye 4, Eşepınarı'na 1 saat mesafededir. Rum Nahiyesi ahalisi genellikle ihtiyaçlarını Develi Kasabasından karşılarlar ve Kayseri ve Niğde Sancakları ahalisiyle görüştükleri için oldukça insan görmüş ademlerdir. Dağ ahalisine nispetle munistirler. Rum Nahiyesiyle bağlı bulunduğu kaza olan Belenköy arasında yüksek dağlar olup kışları çok karlı olduğu için yollar kapanır ve Belenköy tarafına geçilmez olur. Eşepınarı ile Belenköy arasında 2 saatlik mesafe vardır. Belenköy 100 haneden meydana gelen bir belde olup kışları Kozan-ı Garbi ağası ve akrabaları burada ikamet ederler"²⁵³. Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Kozan ve havalisi Develi ile sınır ve birçok beldesi Develi'ye daha yakındır.

Hem Fırkâ-i Islâhiye'nin kuruluşundan sonra hem de öncesinde Develi ve havalisi aşiretlerle yapılan mücadele sahasında yer aldı. Daha

²⁵²Orhonlu, **a.g.e.** s. 115, Fıkra-i Islâhiye'nin kuruluşunun gündeme gelmesi, teşkilatlanması ve taburlarında yer alan komutanlar ve hususiyetleri hakkında bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Haz.Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980, s. 112-119.

²⁵³ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, (21-29) Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1991 s. 115, 116.

Fırka-i Islâhiye kurulmadan önce Kozandağı ahalisinden Kozanzade Mehmed Ağa ile yapılan mücadelede bir çok asker hayatını kaybetmişti. Bu dönemde, Antakya'dan bölgeye gelen İbrahim Paşa yeni bir mücadeleye girmeyerek, Mehmed Ağa'nın amcası olup Maraş'ta oturan Samur Ağa'ya Kozandağı beyliğini vaat edip, Samur Ağa ve oğluna hilat gönderdi. Bunun üzerine Samur Ağa Kozandağı ahalisini Mehmed Ağa'ya karşı tahrik edip bölgeyi terk etmesini istedi. Mehmed Ağa'nın bölgeyi terk etmemesi durumunda askerlerle birlik olup üzerine yürüyeceğini bildirdi. Mehmed Ağa 80-100 kadar adamını alarak haneleriyle birlikte Develi'nin Fraktin Karyesine çekilip, Fraktin Karyesi, Bereketlü Madeni ve Yahyalı'da iskân olmak istediğini bildirmişti. Ancak adı geçen bölgeler Kozan Dağına yakın olduğu için Develi ve Niğde taraflarına yerleştirilmeleri düşünülmüştür²⁵⁴.

1863'te kurulan Fırka-i Islâhiye'nin amacı daha önce nüfusa kayıt edilmemiş aşiretleri kaydetmek ve aynı zamanda yeni askeri kuvvet elde etmektir. 1865'te devlete karşı isyankar davranışlarda bulunan aşiretler hakkında genel bir af çıkartıldı. İskan etmeye yatkın aşiretleri ikna için onları iyi tanıyan şahıslar memur edildi. İskan işinde devlete itaatkar ve yarı yerleşik hayat yaşayan aşiretlerin büyük rolleri oldu. Asi Kara Fakılı aşireti bir baskın ile mağlup edilince bu haber diğer asi aşiretler üzerinde de tesir ederek onları dehşete düşürdü²⁵⁵.

Develi kaymakamları, Kozanoğlu Aşiretine girişilen harekatlarda Fırka-i Islâhiye kuvvetlerine yardım etti. 1878 yılında Kozanlı Ahmed Paşa, Fırka-i Islâhiye'nin harekatı üzerine Develi yönüne geçmiş bir takım adamlarıyla beraber eşkıyalık yaparak ahalinin mallarını ve hayvanlarını gasp etmeye başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine durum Ankara Vilayetine bildirilerek 1 zabıta ile 9 nefer takviye kuvvet istihdamı gerektiği bildirilmiş, Ankara Vilayeti de Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafla gelişmeleri hakkında bilgi verip, 1 zabıta ile 9 nefer takviyesi için izin istemiştir. Dahiliye vekaleti giderleri masrafı "tertibat-ı fevkalade"den karşılanması şartıyla gereken

²⁵⁴ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 22315 (9 Şevval 1251/ 28 Ocak 1836)

²⁵⁵ Orhonlu a.g.e. s. 116

kuvvetlerin istihdamını Maliye Nezaretine havale edip edemeyeceğini Sadâret makamına sormuş, Sadâret Makamı ise gereken izni vermiştir. Bunun üzerine Develi Kaymakamı Ali Raik Efendi, Kozanlı Ahmed Paşa ve avanesiyle giriştiği mücadelede başarılı olmuş, Bu başarısının sonucunda mükâfat olarak kendisine beşinci dereceden Nişan-ı Mecidiye verilmiştir.²⁵⁶

Sonuçta yapılan çalışmalar meyvesini verdi. Bölgede bulunan Kozanoğlu Aşiretine bağlı aşiretlerin başında bulunan beylere çeşitli görev ve unvanlar verilerek Anadolu'nun farklı yerlerinde iskân edilmeleri sağlandı. Kozanoğulları'ndan Ahmed Ağa'ya Paşa unvanıyla Kütahya Sancağı Kaymakamlığı verildi. Her hangi bir görev verilmeyen aşiret ileri gelenlerine ise kayd-ı hayat şartıyla çeşitli miktarlarda maaş bağlandı. Ömer Ağa'ya ise kaydı hayat şartıyla 4.000 kuruş maaş bağlanarak, bir de çiftlik sözü verilerek Konya'da ikameti sağlandı. Yine Kozanoğulları Aşiretinden Torun tabir edilen beylerden Hüseyin Ağazade Mehmed Ağa, Kayseri'de ve Derviş Ağazade Ahmed Ağa ile Mehmed Ağa'nın oğulları Hamza ve Mustafa Beylerin Develi Kazasının merkezi olan Everek'de ikametlerine karar verildi ve Hamza Bey'e 600, kardeşi Mustafa Bey'e 200 kuruş maaş tahsis edildi²⁵⁷. Aşiret mensuplarından bazıları Kayseri, Sivas, Tokat ve Samsun'a gönderildi. Böylece Kozan Sancağı büyük ölçüde tahliye edilmiş oldu²⁵⁸.

Fırka-ı Islâhiye'nin faaliyetleri sırasında Amik Ovasından Kozan Dağı havalesine kadar bulunan bölgede pek çok yeni beldeler kurulurken, vaktiyle kurulmuş olan beldeler de yeniden mamur hale getirildi. Hassa, Islahiye, Osmaniye, Reyhaniye ve Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) bunlardan bazılarıdır²⁵⁹.

Develi'ye yerleşen Yörük-Türkmen unsurlarına gelince bunları şu şekilde sıralamak mümkündür²⁶⁰:

²⁵⁶ BOA. İ. ŞD. 47/2567 s.1-5 (5 Şeval 1296/ 22 Eylül 1879).

²⁵⁷ Cevdet Paşa, a.g.e. (21-29), s. 178.

²⁵⁸ Cevdet Paşa, a.g.e. (21-29), s. 188.

²⁵⁹ Orhonlu, a.g.e. s. 117.

²⁶⁰ Develi ve çevresine yerleşen Yörük-Türkmen aşiretlerinin isimleri aşağıdaki çalışmalar taranarak tespit edilmiştir. Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1979 — Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, İstanbul, 2007 – Mehmet

Şeyler Cemaati: Köstere mezralarında bulunuyordu.

Kabaklı Karyesi ve Sarı Keçilü Cemaati: Kabaklı kışlağında bulunuyorlardı.

Vartan Yörükleri: Söğütlü Mezrasında bulunuyorlardı.

Cevni Karyesi Yörükleri: Kelkin Karyesi bu Yörüklerin tasarrufundaydı.

Aşağı Mersin Yörükleri: Cemaat 1518'den sonra Pusadlı adını almıştır.

Şeyh Baraklı (Sümengen) Cemaati: 1483'de karye olan Sümengen 1518'den itibaren Şeyh Baraklı adıyla anılmıştır.

Saru Mehmedlü Cemaati: Cüreğen ve Çilmeze Köylerinde bulunuyorlardı.

Hacı Paşalı Cemaati: Gizin Karyesi Yörükleri ismiyle anılan bu cemaat daha sonradan Hacı Paşalı adını almıştır.

Evlâd-ı Çöten Cemaati: Çilmeze Mezrasını tasarruf ediyordu.

Emir Kethüda Cemaati: Cemaate adını veren Hüseyin Bey muhtemelen 15. yüzyılın sonlarında yaşamıştı.

Kamberlü Cemaati: Dikiltaş ve Karacaviran'da bulunuyorlardı.

Süleymanlı Cemaati: Mesek (?) Mezrasında bulunuyorlardı.

Yörükkan Cemaati: 1543'te Sis'ten gelen bu cemaat Köstere Yörüklerine dahil edilmiştir.

Çivril Cemaati: Kabaklı mezrasında bulunuyorlardı.

Musa Hacılı Cemaati: Develi'de bulunuyorlardı.

Bezircilü Cemaati: Sürtme Karyesinde bulunuyorlardı.

Canikli Cemaati: İncesu'da bulunuyorlardı.

İvaz Hacılı (Ayvaz Hacılı) Cemaati: (Mehmed veled-i Ramazan) Yortan Karyesinde ve Gelbulas mezrasında bulunuyorlardı.

Karalar (Karalu-Canibek/Canikli) Cemaati: Belviran Karyesinde bulunuyorlardı.

Evlâd-ı Tacir Cemaati: Viranşehir ve Derecik mezralarında bulunuyorlardı.

Ardıç Yörükleri: Koramaz Nahiyesinde bulunuyorlardı.

Gözübağlı Cemaati: İvaz Hacılı (Ayvazhacılı) Yörüklerindendir.

Virancık Cemaati: Derecik mezrasında bulunuyordu.

Paşalı Cemaati: Kozluca Karyesinde bulunuyorlardı. Canbaz kışlağı bu cemaatin tasarrufundaydı.

Sosun Cemaati: Cebel-i Erciyes Nahiyesindeki Sosun mezrasında oturuyorlardı.

Kuyucaklı Cemaati: Kelkin Karyesinde bulunuyorlardı.

Köstere Yörükleri Cemaati

Sevinçli Cemaati: Kelkin kışlağında bulunuyorlardı.

Kaçak Cemaati: Çömlekçi ve Cüreğen mezralarında bulunuyorlardı.

Kırmızı Yörükleri Cemaati: Karacaviran mezrasında bulunuyorlardı.

Atçeken Ulusu: Cemallü, Yuvalı, Bereketli, DüNDARLI, Bulgarlı, Benderbeği, Yahyalı isimli oymaklar Atçeken ulusuna bağlı olup Develi ve çevresinde bulunuyorlardı.

Bahrili Avşarı: Konar-göçer Türkmen-Yörükler taifesinden.

İmamkulu Avşarı: Türkmen taifesinden.

Bektaşlı-Bektaşoğulları: Konar-göçer Türkmen Ekrâdı taifesinden. Harmancık mevkiine yerleşmişlerdir.

Kartal, Kartallı: Konar-göçer Türkmen Ekrâdı taifesinden.

Kartınlı-Karnıtlı: Konar-göçer Türkmen Ekrâdı taifesinden.

Kuşçu-Ceridi: Konar-göçer Türkmen-Yörükan taifesinden.

Soysallı Cemaati: Yörükan taifesinden.

Sarukayalı Cemaati: Yörükan taifesinden.

Yüzde (Yüzdepare Türkmeni): Konar-göçer Türkmen taifesinden.

Receplü Avşarı: Türkmen taifesinden.

Devlioğlu-Develilioğlu (Develioğulları): Yörükan taifesinden.

Pehlüvanlı Cemaati: Konar-göçer Türkmen taifesinden.

Salarlı: Türkmen taifesinden.

Sarıca (Saricalu): Türkmen, Yörükan taifesinden.

Yahyalar (Yahyalu): Türkmen, Yörükan taifesinden.

Karaevli Aşireti (Karakoyunlu): Everek'te kışlarlar.

Güngördü Cemaati: Develi Ovasına yerleşmişlerdir.

Delili Cemaati: Develi Ovasına yerleşmişlerdir.

Kırıntılı Cemaati: Develi Ovasına yerleşmişlerdir.

Cevânişür Cemaati: Danişmendlü Türkmenlerindendirler.

Kaşıkcılar Cemaati: Danişmendlü Türkmenlerindendirler.

F. Göçmenlerin İskânı

19. ve 20. yüzyıldaki Osmanlı nüfusuyla ilgili bir çalışmada, Osmanlı topraklarına yönelik göç ele alınmadığı takdirde eksik kalır²⁶¹.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi coğrafyası büyük değişikliklere uğradı. Aynı zamanda ülke, büyük nüfus hareketlerine sahne oldu. Bu hareketler hem nüfusun dağılımını ve yerleşme düzenini hem de ekonomik ve sosyal yapıyı derinden etkiledi. Nüfus hareketlerini meydana getiren başlıca faktör göçtü²⁶².

Osmanlı Devleti'nin hem Rusya'ya karşı girdiği savaşlarda mağlup olması hem de Balkanlarda kaybettiği savaşlar sonucunda, terk etmek zorunda kaldığı topraklar üzerinde yaşayan binlerce Türk ahali Anadolu yönünde göç etmeye başladı.

Osmanlı devletine yönelik ilk göç Kırım üzerinden oldu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım üzerinde egemenlik kurmaya başlayan Rusya'nın baskıları karşısında burada bulunan Türk nüfus, 1790'lardan itibaren Osmanlı sınırları içine göç etmeye başladı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen her savaş daha sonraki yıllarda bu göç hareketini daha da hızlandırdı. 1790–1865 yılları arasında Kırım'dan Osmanlı ülkesine göç eden ahalinin sayısı yaklaşık 700.000 civarındaydı²⁶³.

Rusya'nın baskıları sonucunda başlayan göç sadece Kırım'dan olmamıştır. 1856 Kırım Savaşından sonrada üzerlerinde olan Rus baskısının artmasıyla Kafkaslardan Osmanlı ülkesine yoğun bir göç dalgası başlamıştır ve 1881–1914 yılları arasında göç edenlerin sayısı yaklaşık 500.000'dir²⁶⁴.

Şüphesiz ki Osmanlı ülkesine yönelik bir diğer göç dalgası da Balkanlar yönünden geldi. 1913'de Balkan Savaşlarının kaybedilmesi üzerine

²⁶¹ Karpat **a.g.e.** s. 102.

²⁶² Akbayar, **a.g.m.** s. 1242.

²⁶³ Akbayar, **a.g.m.** aynı yer.

²⁶⁴ Karpat, **a.g.e.** s. 108-113.

Doğu Rumeli hariç bütün Balkan toprakları devletin elinden çıktı ve burada yaşayan Türk ahalinin %70'i göç etmek zorunda kaldı²⁶⁵.

Osmanlı Devleti, sınırlarına yönelik bu çok kapsamlı göç hareketleri karşısında göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayarak onları uygun yerlere yerleştirecek bir teşkilata sahip değildi. Kırım Savaşından sonra yaşanan büyük göç dalgası devleti bu konuda bir takım kararlar almaya mecbur etti²⁶⁶. 1860'ta kurulan Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla göçler karşısında tedbirler alınmaya başladı. Muhacirin Komisyonu göçmenlerin nakli, iskânı, ev-bark ve toprak sahibi olup yeniden üretici duruma geçmeleri, iskân edildikleri yerlere uyum sağlamaları gibi çok güç ve karmaşık görevleri başarmaya çalıştı²⁶⁷. 1878'te İdare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu ve buna bağlı olarak muhacirin müdürlükleri kuruldu. 1914'te ise yine aynı amaçlara yönelik Aşair ve Muhacirin Müdüriyetleri kuruldu. Komisyon önceleri aşiretleri de faaliyet sahası içine aldı²⁶⁸.

Develi ve çevresine gelen muhacirlerin iskânını sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Muhacirin Müdürlüğüne bağlı olarak Develi Muhacirin Dairesi kurulmuştu²⁶⁹.

Develiye hem Kafkaslardan hem de Balkanlar üzerinden göç olmuştur. Develi'ye bağlı Taşçı Karyesine Batum ve Rumeli'den gelen göçmenler yerleştirildi²⁷⁰.

1871 yılında Kafkaslardan göç eden Çeçen muhacirlerinden bir bölümünün Köstere Kazasına bağlı Harmancık mevkiine iskân ettirmeleri düşünülmüştür. Kayseri Sancağı memurları ve ileri gelen aileleri bu muhacirlere yapacağı yardım konusunda bir mazbata düzenlemiştir²⁷¹.

²⁶⁵ Akbayar, a.g.m. s. 1243.

²⁶⁶ Orhonlu, a.g.e. s. 119.

²⁶⁷ Akbayar, a.g.m. s. 120.

²⁶⁸ Orhonlu, a.g.e. s. 120.

²⁶⁹ Develi'de muhacirin dairesinin bulunduğunu, Muhacirin Dairesi Muhasebe Memurluğunda görevli olan Mehmed Sait Beyin Erzurum Vilayeti Muhasebe müdürlüğüne tayininin çıktığını bildiren bir belgeden öğreniyoruz. bkz. **BOA. DH. UMN. 5/11 (22 Şevval 1336/ 31 Temmuz 1918).**

²⁷⁰ 1928 yılı itibarıyla Taşçı'da 28 Hane Batum 17 hane Rumeli muhaciri bulunuyordu. Bkz. Yalman, a.g.e. C. II, s. 169/170.

²⁷¹ **BOA. A. MKT. NZD. 384/51.**

Konuya ilişkin bir başka belgede de Harmancık mevkiine yerleştirilecek olan ve Aydın'dan gelen Çeçen muhacirlerine Kayseri'de bulunan memurlar, ileri gelenler ve Kayseri halkının büyük ilgi gösterdiği belirtilmektedir. Uzunyayla'da iskân edilmek üzere Aydın'dan gelen Adil ve Tahir Ağaların takımı 350 Çeçen hanenin burada barındırılmayacağı, bu yüzden Köstere Nahiyesine bağlı olan Harmancık mevkiine yerleştirilmeleri gündeme gelmiştir. Kayseri halkı bu gelişmelerle yakından ilgilenmiş, memurlar ve ileri gelen bazı Kayserili aileler 1.000 keyl hinta yardım etmiştir. Kayseri halkı ise; 350 hanenin Harmancık mevkiine sığmayacağı, bu mümkün olsa dahi bölgede bulunan Lek ve Kırıntılı Aşiretlerinin muhacirlere rahat vermeyeceğinden bahisle muhacirlerin Uzunyayla'ya yerleştirmeleri yönünde dilekçe vermişlerdir. Kayseri halkının bu örnek davranışı büyük takdir almış ve Ceride-i Havadis'te "neşr ve ilan" edilmesine karar verilmiştir. Daha sonra Ceride-i Havadis'e gönderilen bir tezkire ile yapılan yardım miktarı, yardımda bulunanların listesi ve ahalinin tutumu hakkında bilgi verilip bunların yayınlanması istenmiştir²⁷².

Develi'ye Balkanlar üzerinden de göç olmuştu. Aile bahsinde, muhala türü boşanma örneğinde adı geçen Ümmügülsüm bint-i Mustafa, Develi Fenese İslâm mahallesinde ikamet etmekte olup Niş* muhacirlerindendi²⁷³.

²⁷² BOA. A. MKT. UM. 522/86.

* Niş:Osmanlı Devleti döneminde Tuna Vilayeti sınırları içerisinde yer alan günümüzde ise Sırbistan sınırları içerisinde kalan yerleşim birimidir.

²⁷³ DŞS. 39/19 s.14.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVELİ KAZASI'NIN SOSYAL YAPISI

I. OSMANLI MİLLET SİSTEMİ VE DEVELİ ÖRNEĞİ

İslâm Kamu Hukukunda halk iki ana gruba ayrılır; Vatandaşlık hak ve görevleri olan Müslümanlar ile siyasi hakları ve tâbi oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmîler. Zimmiler, İslâm devleti tarafından zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları meydana getirirler. İslâm Devleti ile bu kimseler arasında yapılan tek taraflı sözleşmeye “zimmet” adı verilir²⁷⁴. Zimmet akdi ile İslâm Hukukunda devlet, gayr-i müslimlere din ve ibadet hürriyeti tanımakta, can, mal ve namus güvenlikleri garanti altına almaktadır²⁷⁵.

Osmanlı egemenliği altındaki zimmiler, mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı Devleti tarafından gruplandırılmış, bu gruplara “millet” adı verilmiştir. Bu durumda millet, Osmanlı Devleti'ndeki dini toplulukların ismidir. Rum, Ermeni ve Yahudi milleti vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletin üyesi sayılırken, Ermeniler Gregoryen, Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir²⁷⁶.

Develi Şer'iyye Sicillerinde çoğunluğu Gregoryen olan Ermenilere ait herhangi bir belge “...Tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin Ermeni Milletinden...” şeklinde başlamaktadır²⁷⁷. Misyonerlik faaliyetleri sonucunda Ermenilerin bir kısmı Protestanlığı benimsemiştir. Protestan olan şahıs ise yine sicillerde “...Tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin Protestan Milletinden...” şeklinde tanımlanmaktadır²⁷⁸. Ayrıca salnamelerde Ermenilerin nüfuslarına ilişkin

²⁷⁴Gülnihal Bozkurt, **Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 7, 8.

²⁷⁵Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca vd. Ankara, 2002, s. 216.

²⁷⁶Bozkurt, **a.g.e.** s. 9.

²⁷⁷**DŞS.** 34/35, s. 22 vd.

²⁷⁸ 42 numaralı Develi Şer'iyye Sicilindeki 178 numaralı belge “...Tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin Protestan Milletinden...” Ohannes veled-i Agob'a aittir. Bkz. Süme, a.g.t. s. 245.

verilen bilgilerde Develi'deki Protestan Ermenilerin sayıları ayrı yazılmıştır²⁷⁹. Develi'de bulunan Rumlar için ise Ermeniler örneğinde olduğu gibi "...Tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin Rum Milletinden..." ifadesi kullanılmaktadır²⁸⁰.

Temelinde İslâmi esaslara bağlılık yatan ve Osmanlı yöneticileri tarafından idare kolaylığı sağlama amacıyla geliştirilerek orijinal bir kuruma dönüştürülen "Millet Sistemi"nin tarihi Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar gider. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra "Rum Milleti"ne seçtiği patriğe, cemaatini idare için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak onu tüm Ortodoksların başına getirdi. Sonradan aynı imtiyazlar Ermeni ve Yahudi topluluklarına da verildi²⁸¹.

İslâm Devletinin kuruluş yıllarında devletin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan "ümme" anlayışına dayanan Osmanlı Millet Sistemine göre gayr-i müslim tebaa, padişahın kaydına tabi olmak şartıyla kendi başkanlarını kendileri seçerler, hayatlarını kendi dini hükümlerine göre tanzim ederlerdi²⁸².

İdare bölümünde belirttiğimiz üzere Develi Muhassıllık Meclisinde yer alacak olan Ermeni ve Rum temsilciler kendi cemaatleri tarafından belirlenmişlerdi²⁸³.

Osmanlı Devletinin geliştirdiği bu sistem sayesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar asırlarca her türlü özellikleriyle İslâm kültür ve medeniyeti çerçevesi içinde varlıklarını koruyabilmişlerdir. Sonu gelmez din ve mezhep kavgalarının süregeldiği Orta Doğu'da asayişi sağlayabilen tek güç Türkler olmuştur. Bu da "millet sistemi" anlayışının bir sonucudur²⁸⁴.

²⁷⁹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 123.

²⁸⁰ **DŞS.** 15/101, s. 187.

²⁸¹ Bozkurt, **a.g.e.** s. 10.

²⁸² Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimât", **Mustafa Reşit Paşa Dönemi Seminer Bildirileri**, Ankara, 13-14 Mart 1985, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1994, s. 13.

²⁸³ **BOA. C. DH.** 198/9896 (29 Zi'l-hicce 1255 / 4 Mart 1840).

²⁸⁴ Küçük, **a.g.m.** s. 13, 14.

Millet kavramı Osmanlı tebaasının birbirine bakış açısını ifade eder. Ekalliyet (azınlık) kavramı, devletin son zamanlarında toplum hayatına girmiştir. Millet sisteminde yer alan bir kimse, modern toplumlardaki azınlık ferdi gibi çevre ile didişme, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona direnme, dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi durumlar söz konusu değildir²⁸⁵.

Ancak devletin güçlü olduğu dönemlerde iyi işleyen “millet sistemi”, 19. yüzyıldan itibaren “millet” kavramına yüklenen anlamın değişerek bugünkü kavramı oluşturmaya başlamasıyla yıkılma sürecini hızlandıran bir unsur oldu²⁸⁶.

Millet sistemine ilişkin vermeye çalıştığımız bu izahatta yer alan hususları Develi’de müşahade etmek mümkündür. Ancak 19. yüzyılın sonlarında ülke içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler neticesinde millet kelimesine farklı anlamlar yüklendi ve gayr-i müslimler arasında yayılan bağımsızlık fikirleri ve bu yöndeki faaliyetler Develi’de de görülmeye başlandı.

A. Develi’de Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri

Osmanlı Millet Sistemine ilişkin verdiğimiz bilgilerde İslâm Hukukunda “zimmet akdi” ile gayr-i müslimlere din ve ibadet hürriyetinin tanındığını, can, mal ve namus güvenliklerinin devletin garantisi altında olduğunu belirtmiştik. Bu akit ile birlikte yaşayan Müslümanlarla gayr-i müslimler, Osmanlı Devleti’nin sağladığı hoşgörü ortamında birlikte yaşamanın en güzel örneklerini sergilediler. Develi’deki Müslim, gayr-i müslim ilişkilerini şu başlıklar altında ele alabiliriz.

²⁸⁵ Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet...”, s. 217.

²⁸⁶ Bozkurt, **a.g.e.** s. 11.

1. Hukuki Alanda Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri

Develi Şer'iyye Sicillerine ve diğer belgelere göre gayr-i müslimlerin kendi aralarındaki vasi ve vekil tayini, nafaka talebi ve miras taksimi gibi konularda karşılaştıkları problemleri kendi inanç esaslarına göre çözme hakları vardı. Ancak gayr-i müslimler çoğu zaman bu haklarını kullanmak yerine Şer'iyye ve nizamiye mahkemelerine başvurarak bu alanlardaki problemlerini İslâm Hukuku esaslarına göre çözme yoluna gitmişlerdir. Bunun çok çeşitli nedenleri olabilir, ancak bunların başına devlete ve onun uyguladığı sisteme olan güven duygusunu koymak gerekir. Çünkü uygulanan sisteme güveni olmayan bir gayr-i müslimin, nedeni ne olursa olsun ondan yararlanma yoluna gitmesi beklenemez²⁸⁷. Adı geçen hukuki konularda Şer'iyye sicillerinde pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

Everek Tekuşa Mahallesinden Karabet veled-i Yanos'un küçük oğlu ve kızı için geride bıraktığı malların çocuklar reşit oluncaya kadar korunması için dedeleri Kirkor, Şer'i mahkemede kadı tarafından vasi tayin edilmiştir²⁸⁸.

Bir başka belgede, Everek Kilise Mahallesinden ve kuyumcu esnafından Manuk veled-i Mikael'in ölümü üzerine geride bıraktığı mallar büyük oğlu Agob'a kalmıştır. Ancak Agop bu sırada Develi'de değildir. Adı geçen Agop, Develi'ye gelinceye değin malların sorumluluğu şer'i mahkeme tarafından kayyum tayin edilen Agob'un eniştesi Agob veled-i Agob'a verilmiştir²⁸⁹.

Nafaka talebiyle ilgili bir belgede ise şu bilgiler yer almaktadır:

Everek Fenese Yukarı Mahallesinden Serbenk bint-i Hacı Nişan, şer'i mahkemeye müracaat ederek yine Fenese Mahallesinden kocası olan Tenmir oğlu Serkiz veled-i Kalos'un bir yıl önce kendisini terk edip, başka bir

²⁸⁷ Gayr-i müslimlerin kendi cemaat mahkemeleri yerine kadı mahkemelerini tercih etmelerinin nedenleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana*, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. by Kemal Çiçek, Ankara, 2001, s. 31-49.

²⁸⁸ DŞS. 48/45, s. 34.

²⁸⁹ DŞS. 48/112, s. 76.

diyara gittiğini, bu yüzden Serkiz'den olma oğlu Karnin ile şiddetle nafakaya ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Adı geçen Serbenk şer'i mahkemeden kocasının malından ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir meblağın takdir edilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine mahkemede hazır bulunan şâhitlerin bu duruma şâhitlik etmeleriyle hakim, Serbenk ve oğlu Karnin'in geçimlerini sağlayabilmeleri için müracaat tarihinden itibaren Serkiz'in malından olmak üzere günlük ikişer kuruş farz ve takdir buyurmuştur²⁹⁰.

Ölen bir gayr-i müslimin terike tevzii, İslâm Hukuku esaslarına göre Şer'i Mahkeme tarafından yapılmaktadır. Bu konuya açıklık getirmek için şöyle bir örnek verebiliriz:

Everek Tekuşa mahallesinden Karabet veled-i Panos'un ölümü üzerine geride bıraktığı mallar, varisleri olan zevcesi Margiret bint-i Aşyak, oğlu Eğiya, büyük kızı Katrina, küçük kızı Altun, babası Panos veled-i Karabet ile annesi Maryam arasında şer'i mahkeme tarafından İslâm Hukuku esaslarına göre paylaştırılmıştır.

İslâm Hukukunun konuya ilişkin hükümlerini çok genel hatlarıyla belirtecek olursak mirasçıların hakları şu şekildedir:

Eş (Zevce): Ölen kocanın çocukları varsa kadın, kocasından kalan malların 1/8'ini alacaktır.

Baba (Eb): Ölen oğlun çocukları varsa baba, mirasın 1/6'sını alır.

Anne (Ümm): Annenin durumu baba ile aynıdır.

Kız (Bint, Sulbiye): Ölen şahsın kızları yanında erkek Evlâdı bulunmuyorsa muayyen hisse sahipleri, hisselerini aldıktan sonra kalan miktar kız çocuklarıyla erkek çocukları arasında paylaştırılır. Yalnız burada bir oğula iki kız hissesi verilir²⁹¹.

Yukarıda mirasçı olan eş, baba, anne, kız ve oğlun İslâm hukukuna göre sahip olduğu haklar sadece verdiğimiz örnekteki durumlarına göre sahip oldukları haklardır. Aksi takdirde eş, anne veya babanın hisseleri, ölen şahsın

²⁹⁰ Süme, a.g.t. s. 14.

²⁹¹ Hamza Aktan, **Mukayeseli İslâm Miras Hukuku**, İstanbul, 1991 s. 102-111.

çocuğunun olup olmasına göre değişiklik gösterir. Bu uygulamaların gerekçeleri ve izahı İslâm Miras Hukuku içerisinde vardır. Biz burada bu genel bilgileri bir durum tespiti yapmak amacıyla verdik. Buna göre yukarıda bahsettiğimiz Karabet veled-i Panos'un mirası şu şekilde paylaştırılmıştır:

Mahkeme masrafları ve çeşitli vergiler düşüldükten sonra miras olarak kalan malların toplamı 1.200 kuruştur. Karabet'in zevcesi bu paradan 150 kuruş, 20 para almıştır. Bu miktar, yukarıda İslâm Hukukunun eş için belirttiğimiz hükmüne uygun düşmektedir. Bir başka deyişle çocukları olan eş, mirasın 1/8'ini almıştır. Karabet'in babası ve annesine düşen hissenin miktarı 200'er kuruştur. Her ikisi de yukarıda baba ve anne için belirtilen 1/6 oranında hisse almışlardır. Mirastan Karabet'in oğlunun hissesine 325 kuruş düşerken, kızları bu miktarın yarısı olan 162 kuruş almışlardır. Ancak oğlunun aldığı miktar olan 325 kuruş ikiye tam olarak bölünemediği için 1 kuruşluk artan miktarın 20 parası eşe, 20 parası ise büyük kıza verilmiştir²⁹².

Elde edilen bu bilgilerden Hristiyan olan Ermeni bir ailenin miras taksimini İslâm Hukuku esaslarına uygun olarak yaptığını açıkça görmekteyiz.

2. Ticari Alanda Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri

Gerek BOA belgelerinde, gerekse Develi Şer'iyye Sicillerinde gayr-i müslimlerden bahsedilirken tüccar, kunduracı, haffaf esnafı ve sarrafattan tabirleri kullanılmaktadır. Gayr-i müslimlere ait olan terike kayıtlarının çoğunda dükkana sahip oldukları görülmektedir. Ticaretin dışında bağcılık faaliyetleri de gayr-i müslimler arasında oldukça yaygındır. Hayvancılık alanında doğrudan kendileri hayvan beslemese de Türklerle ortak olarak hayvancılık faaliyetinde bulunmaktadırlar. Ticari faaliyetler esnasında Müslim ve gayr-i müslim ahali karşılıklı olarak birbirinden borç alıp, vermekteydiler.

İstisnaları olmakla birlikte tarım ve hayvancılık faaliyetleri daha çok Türk ahali tarafından gerçekleştirilmekteydi. Tarımla uğraşanlar "rençber

²⁹² DŞS. 48/44, s. 33.

taifesi” olarak adlandırılmaktadırlar. Böylelikle birlikte yaşayan Türkler ve gayr-i müslimler ortaya koydukları iş bölümü ile karşılıklı olarak ticaret, tarım ve hayvancılık alanlarında birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Açıklamaya çalıştığımız Müslim ve gayr-i müslimler arasındaki ticari ilişkilere dair örnekler, iktisadî hayat bölümünde ayrıntılı olarak verildiği için burada teferruata girilmemiştir.

3. Sosyal ve Kültürel Hayatta Müslim, Gayr-i Müslim İlişkileri

19. yüzyılın sonlarına kadar Develi’de Müslim, gayr-i müslim ilişkilerinin iyi olduğunu görüyoruz. Fenese Aşağı ve Fenese Yukarı olarak ikiye ayrılan ve büyük bir mahalle olduğu anlaşılan mahallelerde Fenese İslâm ve Fenese Hristiyan Mahalleleri adı altında Türklerle Ermeniler birbirlerine yakın evlerde yaşıyorlardı. Aynı durum Türkler-Rumlar için Aygösten Mahallesinde de söz konusudur²⁹³.

Mahallenin klasik tanımı olan “...Aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir...” şeklindeki ifadenin teoride kaldığı gözükmemektedir. Bu eğilim, merkez tarafından kural altına alınmasına rağmen katı bir kural şeklinde uygulanamamıştır. Çoğu zaman Müslümanlar ile gayr-i müslimler komşu olarak yaşamışlardır²⁹⁴. Bu konuya ilişkin şu iki örneği verebiliriz:

Birinci örneğimizde Develi Kazası, Redif Taburu Kolağası Hasan Kazım Efendi Kilise Mahallesinde oturmaktadır, dolayısıyla Ermenilerle komşudur²⁹⁵. İkinci örneğimizde ise demirci esnafından Ohannes veled-i Hacı

²⁹³ Aygösten Mahallesinin sadece Rumlardan meydana geldiği, bkz. Özdemir, **Milli Mücadelede Develi**, Kayseri, 1973, s. 98. Fenese Mahallesinin ise sadece Ermenilerden meydana geldiği yönünde yanlış bilgiler bulunmaktadır. Adı geçen mahallelerde Aygösten İslâm ve Fenese İslâm Mahallesi adı altında Türklerin de bu mahallelerde oturduğu anlaşılmaktadır. Kimi zaman ise sicillerde İslâm ya da Hristiyan ibaresi takılmadan bir Türk, Ermeni ya da Rum’un Fenese ve Aygösten mahallesinde oturduğu belirtilmektedir.

²⁹⁴ Abacı, **a.g.e.** s. 199.

²⁹⁵ **DŞS.** 21/2, s. 1.

Kabriel, Tomarza Nahiyesinin Cami mahallesinde oturmaktadır ki bu şahıs da tabî olarak Müslümanlarla komşudur²⁹⁶.

Ticaret bölümünde belirttiğimiz üzere Ermeni Çarşısı adlı çarşıda Hacı Arapzade Ali Efendi ve Mülazım İsmail Efendi, komşusu Açıkoğlu Ohannes ile birlikte ticaret yapıyordu. Ayrıca Açıkoğlu'nun dükkanının bir tarafı Halil Ağa'nın evi ile bitişikti. Yoğurtpazarı Çarşısında da Müslümanlarla gayr-i müslimlerin yan yana dükkanları bulunuyordu.

Türklerle gayr-i müslimler arasında arazi alışverişi yapılabilirdi. Fenese Mahallesinden Şakir Efendizade Esseyid Mehmed Emin Efendi'nin, Hacı Toros adlı Ermeni'ye satmış olduğu bir kıta' bahçeye daha evvelen adı geçen bahçenin sahibi olan Hacı Hafız Mehmed'in müdahale etmesi üzerine Hacı Toros müdahalenin önlenmesi için müracaatta bulunmuş, bunun üzerine Kayseri Kaymakamlığına gönderilen bir yazı ile müdahalenin men edilmesi istenmiştir²⁹⁷.

Türk olan bir aile mahkemeye intikal eden herhangi bir davada gayr-i müslim bir davavekilini kendisine vekil tayin ettiği gibi bunun aksi de görülmektedir. Bu duruma uygun düşen örnekler şöyledir:

Köstere Nahiyesinin Şeyhbarak Karyesinden Çakırcıoğlu Salih, yine aynı karyeden Fatıma bint-i Kara Ali ile aralarındaki talak ve nikah davasında davavekillerinden Melikyan Agob Efendi veled-i Ağıya'yı vekil tayin etmiştir²⁹⁸.

Diğer bir örnekte ise Fenese Yukarı Mahallesinden Gazaros veled-i Eğiya, her türlü arazi, emlak, alacak-verecek vb. konularda ve hakkında açılacak olan her türlü davada Meteris Abdülbaki Mahallesinden davavekili Mehmed Efendi ibn-i Yusuf'u vekil tayin etmiştir²⁹⁹.

Gayr-i müslimleri ilgilendiren bir davada Türkler de şâhitlik yapmaktadır. Konuya ilişkin örnek şöyledir:

²⁹⁶ DŞS. 41/71, s. 50.

²⁹⁷ BOA. A. MKT. DV. 109/32, s. 1, 2 (22 Ramazan 1273 / 16 Mayıs 1857).

²⁹⁸ DŞS. 35/84, s. 91.

²⁹⁹ DŞS. 15/29, s. 35.

Fenese Aşağı mahallesinden Gurihiye bint-i Agob'un ölümü üzerine geride bıraktığı malların paylaşımında varisleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Mahkemeye intikal eden konu hakkındaki davada şâhitler Mahkeme-i Şer'iyye Katibi Abdurrahman Efendi, Salih Efendi ibn-i Ömer ve muhızır Hasan bin Mustafa olmak üzere üçü de Türk'tür³⁰⁰.

Sosyal ilişkilerde dile getirilmesi gereken bir husus da Ermeni terikelerinde seccadelerin bulunmasıdır. Kilise Mahallesinden Ohannes veled-i Egiya'nın terikesinde 1 kuruş değerinde 1 adet³⁰¹, Fenese Aşağı Mahallesinden Ohannes veled-i Karabet'in terikesinde 25 kuruş değerinde 1 adet³⁰² Kasapoğlu Mahallesinden Mines veled-i Pelkoshi'ye ait 50 kuruş değerinde 1 adet seccade bulunmaktadır³⁰³. Ermenilerin terikelerinde yer alan bu seccadeler, eğer maddi değeri veya başka herhangi bir nedenle edinilmemiş ise bu durum bizi acaba bir Ermeni aile kendilerini ziyarete gelen Türk komşuları için seccade mi bulunduruyordu düşüncesine sevk etmektedir.

B. Ermeni Meselesi ve Develi Ermeni Olayları

Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde Türklerle iyi ilişkiler kuran azınlıkların başında gelmekteydi. Bu özellikleri itibarıyla tebaa-i sadıka (sadık millet) olarak adlandırılmışlardır³⁰⁴.

1875'lere kadar bir Ermeni meselesinin olmadığı, Ermenilerin refah ve huzur içinde yaşadıkları kendi iç işlerini, çok geniş bir şekilde kendilerinin yönettikleri ve Türklerle ilişkilerinin son derece dostane olduğu bilinmektedir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında ilişkiler düşmanlığa dönüştü. Bu değişikliğin

³⁰⁰ Süme, a.g.t. s. 17, 18.

³⁰¹ Kaygısız, a.g.t. s. 139, 143.

³⁰² Süme, a.g.t. s. 267.

³⁰³ Subaşı, a.g.t. s. 101.

³⁰⁴ 1863'te yürürlüğe giren "Nizamname-i Millet-i Ermeniyan" adlı nizamname ile Ermeniler dini, sosyal ve milli meselelerini serbest bir şekilde kendi meclisleri kanalıyla çözümlemek, din adamlarını ve öğretmenlerini serbestçe tayin etmek imkanını bulmuşlardır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, a.g.e, s. 181-187.

sebepleri çok çeşitli olmakla beraber gerçekte dış kışkırtmaların bir sonucudur.³⁰⁵

Ermeni meselesi esas itibarıyla “Şark Meselesi”nin bir parçasıdır. Şark meselesi, zaman ve mekâna göre farklı anlamlar taşısa da genellikle Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ne karşı bazen ayrı ayrı, bazen de birlikte yürüttükleri dış politikanın adıdır. Şark meselesi, Osmanlı hakimiyetindeki azınlıklar için imparatorluğun parçalanmasının ve kendi lehlerine reform yapılmasını ifade ediyordu. Meselenin çözümünü kendi bağımsızlıklarında ve Osmanlı’nın çökmesinde görüyorlardı. Avrupa devletleri de böyle bir çözümü onayladılar³⁰⁶.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti yenilmiş, bunun sonucunda Sırbistan bağımsızlığını kazanmış, Bulgaristan’a ise özerklik verilmişti. Benzer bir durumu Ermeniler için de sağlamak üzere harekete geçen Ermeni patriği Narses, önce Ruslarla görüşerek Ayastefanos Antlaşmasının 16. maddesinde kendi lehlerine ıslahat yapılması şeklinde bir kararın alınmasını sağladı. Ancak onların esas beklentisi tam bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. Patrik Narses bu kez İngilizlere başvurarak 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi’nde konunun gündeme gelmesini sağladı. Kongrede Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesi fazla bir değişikliğe uğramadan 61. madde olarak kabul edildi. Böylece Ermeni meselesi Avrupalı devletlerin gözetiminde olmak üzere, Osmanlı Devleti’nde yapılacak bir ıslahat meselesi haline geldi. Nihai hedefleri tam bağımsızlık olan Ermeniler bu durumdan pek memnun kalmadılar. Bu sebeple bir müddet sonra kilisenin öncülüğünde isyan çıkarmak ve kan dökmek suretiyle Avrupa ve Rusya’nın müdahalesini istediler³⁰⁷.

³⁰⁵ Abdurrahman Çaycı, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, **Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8-9 Mart 1990, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 83.

³⁰⁶ Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığında II. Abdülhamit’in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983, s. 161-180.

³⁰⁷ Bkz. Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, 1996, s. 39-55 – M. Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1986, s. 97-103.

Gerek Rusya, gerekse Avrupa ülkeleri ilerleyen zaman içerisinde kendi menfaatleri doğrultusunda Ermenilerin hareketlerini desteklediler. 1860'larda sosyal amaçla kurulan Ermeni dernekleri yüzyılın sonunda devlete başkaldıran komitelere dönüştü. Bu komitelerin önde gelenlerinden Hınçak ve Taşnaksutyun'un programlarına bakıldığında "mevcut düzeni yıkmak, bunun gerçekleştirilmesi için tedhiş uygulamak, harekete geçmek için herhangi bir devlet tarafından Türklere karşı savaş açılması, genel isyan ve yakın amacın gerçekleştirilmesi için en elverişli zamandır..." gibi düşüncelerin ön plana çıktığını görüyoruz³⁰⁸.

1890-1896 yılları arasında Erzurum, Merzifon, Kayseri, Yozgat, Van, Sason ve Develi'de Ermeni ayaklanmaları baş gösterdi. Bu arada İstanbul Kumkapı'da gösteri yapan Ermeniler, arkasından Babıali ve Osmanlı Bankası'na baskın düzenlediler. 1905'de ise meseleyi, devrin padişahına suikast düzenlemeye kadar getirdiler³⁰⁹.

Ermeni meselesinin ülke genelinde gelmiş bulunduğu bu durumun izleri Develi'ye de yansdı. Müslim ve gayr-i Müslim ilişkileri bölümünde açıklanmaya çalıştığımız birlikte yaşamının güzel örnekleri yavaş yavaş kaybolmaya başladı.

Çünkü Ermeni terör faaliyetlerini organize eden komitelerin şubeleri Develi'de de açılmıştı. Hınçak Kulübü Everek'te Artin Ağa hanesinde faaliyette bulunuyor ve müdürlüğünü Mehiran Kuzuyan yapıyordu. Everek Fenese Mahallesinde Hacı Ayan hanesinde açılan Surp Ahpur Kırathanesinin sorumlusu ise Zevrap Kavafyan'dı³¹⁰.

³⁰⁸ Öke, **a.g.e.** s. 94,95.

³⁰⁹ Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Haz. Necati Aktaş vd. BOA Yayınları, Ankara, 1994, s. XVIII.

³¹⁰ **BOA-DH. EYM.** 5. Şb. 79/26 (30 Zi'l-hicce 1337/27 Ağustos 1919) Bu belgenin tarihi ele aldığımız dönemin kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak Ermeni komitelerin 1860'lardan itibaren başlangıçta sosyal amaçlı dernekler şeklinde organize olduklarını düşünürsek Develi'deki Ermeni kuruluşlarının kulüp ve kiraathane adı altında faaliyet göstermeleri, bunların çok evvelden kurulduklarını işaret etmektedir. Ayrıca bu dönemde Taşnaksutyun, Hınçak, Zen Aşiret Cemiyeti ve İncil Şirketi gibi Ermeni kuruluşları yine kulüp ve kiraathane adı altında Kayseri'de Bağçebaşı ve Setenönü Mahallesinde faaliyet gösteriyorlardı.

1890–1896 yılları arasında ilk Ermeni isyanlarının görüldüğü ve ülke genelinde yayıldığını belirtmiştik.

1895'te 800 kadar Ermeni eşkıyasının Göksun Nahiyesini ve nahiyeğe bağılı karyeleri muhasara ettiğı haberi nahiye müdürü tarafından Kayseri'ye iletilmiştir. Kayseri Valiliğı, Göksun'un Tomarza ve dolayısıyla Develi ile hemhudut olduğı olayın meydana geldiğı mevkide ahalisinin bir bölümü Ermeni olan birkaç köy bulunduğı, dolayısıyla Ermeni eşkıyasının Develi'ye doğru yönelmesi durumunda bölgedeki İslâm ahaliyi korumak için tedbirler almak gerektiğini Dahiliye Vekaletine bildirmiştir. Kayseri ve Develi'de bulunan taburlardan 400 neferin silahlandırılmasını, yeterli olmadığı durumunda 200 neferle takviye edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Hangi taburun görevlendirilmesi ve daha başka ne gibi tedbirlerin alınabileceğinin bildirilmesini istemiştir. Konu hakkında Ankara Valiliğine çekilen cevabi telgrafta askerlerin Develi taburundan görevlendirilmesi, 400 değilse bile 200 kadar neferin silahlandırılması ve asayişin temini için alınan tedbirlerin taraf-ı Seraskeriye'ye bildirilmesi istenmiştir³¹¹.

9 Ocak 1894'te ise Kayseri Redif Fırkasından Makam-ı Seraskeriye'ye gönderilen şifreli telgrafnamede Niğde hükümet konağının kapısıyla bazı yerlere yaftalar* asıldığını, telgrafın altına yaftaların muhtevası yazılarak muhtevasından anlaşılacağı üzere hain Ermenilerin her tarafta rahat durmayacakları anlaşıldığından 20 kadar ihtiyat efradının ilave olarak istihdam edildiğı bildirilmiştir. Ayrıca Develi'de Niğde'den daha fazla Ermeni bulunduğı dile getirilerek, maazallah Develi'de Ermeniler tarafından bir uygunsuzluk meydana gelir ise derhal önünü almak için Develi taburu ve silah ve eşyasının bulunduğı merkez kara taburunun nakline müsaade edilmesi istenmiştir.³¹² Niğde hükümet konağına Ermeniler tarafından asılan

³¹¹ BOA. A. MKT. MHM (17 Cemaziye'l-evvel 1313/5 Kasım 1895)

* **Yafta**: Bir konu hakkında yazılı bilgi veren kağıt parçası bildiri demektir. **Türkçe Sözlük**, TDK, Yayınları, Ankara, 1988, s.1576. Yafta olayları hakkında bkz. Ahmet Kolbaşı, **Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları**, Kayseri, 2005 s.190-332.

³¹² Osmanlı Devleti'nde şehirlerde yaşayan Ermeni ve Rumların sayıca birbirlerine karşı durumları şöyleydi: Bazı şehirlerde Rumlara nazaran daha çok Ermeni vardır. Bazı şehirlerde ise bunun tam tersi daha çok Rum vardır. Örneğin azınlık unsur olarak Niğde'de Rumlar, Ermenilerden daha

yaftada şunlar yazılıydı "...Mezhepleri batıl, eşek Türkler sahiplerimiz büyüktür, devlet ve hükümetinizin ömür ve hükmü az kaldı. Bizim mezhebe giriniz, zira cümlemenizi kesüb, evlâd u ıyal, emlak, arazi vesairenizi zabt ideceğiz³¹³."

Ermeniler bu yafta ile gerçek amaçlarını ve amaçlarına ulaşmak için uygulayacakları yöntemi ortaya koymuş oluyorlardı. Yafta olayları daha evvel 1893'te Merzifon, Çorum, Amasya, Yozgat, Boğazlıyan, Aziziye, Kayseri, Talas ve Develi'de de yaşanmıştı. Hınçak ihtilalcileri bu defa Müslüman halkın da ayaklanmaya katıldığı hissini vermek istedi. Cami duvarlarına varıncaya kadar yapıştırılan yaftalardan bazılarının altında "Vatanseverler Müslümanlar Komitesi" imzası bulunuyordu. Bu yaftalarda II. Abdülhamit aleyhine ağır sözler yer alıyordu. Daha büyük ikinci bir yaftanın ise Müslümanların kurtuluş çarelerini arayan Hindistanlılar tarafından hazırlandığı ilan ediliyor ve bunda Abdülhamit'e karşı isyan isteniyordu³¹⁴.

Yafta olayına Develi'den Vartakoğlu Gabril, Serpik Kadın, Sinanoğlu Arşak, Dabioğlu Arakil, Kazarosoğlu Kırkor, Kel Artinoğlu Karabet ve Bıçakcioğlu Civan katılmıştı.³¹⁵ Yafta olayına karıştıkları belirlenip tutuklananlar Ankara'da yargılandılar. Ankara Valisi Abidin Bey mahkemenin gidişatı hakkında Yıldız Saray-ı Hümayûnuna gönderdiği telgraflarda sanıkların işledikleri suçları "ikrâr-ı cürüm" eylediklerini söyleyip, duruşmaların kemal-i sükun içinde geçtiğini bildiriyordu. 2 Haziran 1893'te gönderdiği telgrafta ise mahkemenin kemal-i intizam ve sükunet içinde sona erdiği belirtmekte ve mahkemenin neticesini şu şekilde açıklamaktadır: 17 suçlu idama, 6'sı 15 yıla, 8'i 10 yıla, 17'si kalebend, 1'i 2 sene zaptiye nezareti cezalarıyla mahkum olmuşlar ve mahkumiyetleri kendilerine tebliğ edilmiştir. 14 kişi ise beraat etmiştir³¹⁶. Ankara İstinaf Mahkemesinin aldığı bu

çoktu. Develi'de ise Rumlardan çok Ermeni bulunmaktaydı. Develi'de Niğde'den daha fazla Ermeni bulunmasının sebebi budur.

³¹³ BOA. Y. PRK. ASK. 96/73 (4 Recep 1311/9 Ocak 1894)

³¹⁴ Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 107.

³¹⁵ Kolbaşı, a.g.e. s. 295.

³¹⁶ BOA. Y. PRK. UM. 27/35, s. 1-14 (17 Zi'l-kâde 1310 / 2 Haziran 1893).

kararlarda Meclis-i Vükelaca bir indirim yapılarak padişaha sunulmuş, padişah da bu cezalar üzerinden ayrıca bir indirime gitmiştir³¹⁷.

Orta Anadolu'da yaşanan gerek yafta olayları gerekse diğer Ermeni terör faaliyetlerinde İngiliz Hükümeti ve onlara bağlı olan çeşitli kulüp, dernek ve misyoner grupların etkisi olmuştur.

Ankara Valisi Rıza Bey'in Dahiliye Vekaletine gönderdiği 14 Eylül 1895 tarihli yazı, konuya ışık tutması açısından önemlidir. İlgili yazıda şu bilgilere yer verilmektedir: Ankara Vilayetinde ticaretle uğraşan İngiliz tebaa yok iken Ankara'da Mister Komerbah adında bir İngiliz Konsolos bulunmaktaydı. Konsolos, Ermeni meselesi konusunda mübalağalı sözler çıkmakta olduğu, hakikat neden ibaret ise İngiliz Sefaretine o şekilde bilgi vermek amacıyla Ankara'da bulunduğunu söylemiştir. Ancak Ermeniler pek çok konuda konsolosa müracaat etmektedir ve Vali Beyin ifadesine göre "bunlar planlı bir şekilde yürütülmekte, konsolosa karşı her türlü dalkavukluk yapılmaktadır." Vali Bey Ermenilerin konsolosa müracaatlarını önlemek için elinden gelen gayreti gösterdiğini belirtmiştir. Bir müddet sonra Komerbah, Erzurum Konsolosluğunda görevlendirilmiş, yerine Mösyö Kontana adında bir vekil Ankara'ya gönderilmiştir. Mösyö Kontana Vali Beyle bir konuşmaları sırasında, Ankara Vilayetinde Ermenilerin sükûneti var, fakat Kayseri veya Develi'de bir vukuat olabileceğini söylemiştir. Vali Bey bunun üzerine Kayseri ve Kayseri'ye bağlı Ermeni nüfusu bulunan kazaların kaymakamlarına tedbirli olmaları yolunda haberler göndermiş, asayişin temini için Makam-ı Seraskeriden Kayseri ve Yozgat Kumandanlıklarına konu hakkında gerekli tebligat yapılması gerektiğini bildirmektedir. Ayrıca Develi Kaymakamı Şevki Bey hakkında gerek mülkiye gerekse askeri yönden şikayetler olduğu, iki yıl önce yaşanan yafta olayına karışan Develi Kazası Sorgu Hakimi Muavini Haçator Efedi'yi mahkeme üyeliğine getirdiği, yine gelen haberlere göre bir Ermeni okulunun tamirine ruhsatsız izin verdiği vb. konularda her nedense müsamahakar davrandığı anlaşılmış olup, Şevki Bey'in görevde kalmasının

³¹⁷ Kolbaşı, a.g.e. s. 318.

“siyasi mahzur” doğuracağından görevden alınarak meselenin ehemmiyetine binaen daha münasip bir kimsenin tayin edilmesinin gerektiğini bildirmiştir³¹⁸.

Yaklaşık bir yıl sonra Everek'te bir handan ateş açılması sonucunda Türklerle Ermeniler arasında arbede meydana gelmiş her iki taraf da silah kullanmış, arbede sonucunda 12 Ermeni ölmüş, 2 Türk yaralanmış ve 13 ev yanmıştır. Kayseri'den gelen Kuvve-i Seyyare ve zabitlerle olaylar derhal bastırılmış, sükûn ve asayiş sağlanmıştır. Evleri yananlar uygun mahallelere yerleştirilmiş, olayların tekrarını önlemek için gerekli tedbirler alınmış, olayların çıkmasına sebebiyet verenler araştırılmaya başlanmıştır. Bütün bu gelişmeler Kayseri'den Ankara'ya telgrafla bildirilmiş, Ankara Valisi Tevfik Bey de gelişmelerden bir yazı ile padişahı haberdar etmiştir³¹⁹.

İngiliz konsolos vekilinin işaret ettiği gibi Develi'de Ermeni olaylarının çıkması, kimliği belirsiz kişiler tarafından bir handan açılan ateş sonucunda kazada arbede yaşanması Ermeni olaylarında yabancı parmağı ve provokasyon olduğu gerçeğini bir kez daha göstermektedir. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere devletin yetkilileri olayları önlemek ve asayiş sağlamak adına azami gayret ve titizliği göstermektedirler.

Olaylar sonucunda suçlular adil bir şekilde yargılanmakta, hatta ortaya çıkan netice üzerinden Ermeni suçluları lehine indirimlere gidilmektedir. Böyle bir tablo sonucu Ermeni iddialarının ne denli yersiz ve mesnetsiz olduğu ortadadır.

II. AİLE YAPISI

A. Nişan ve Namzetlik

Nişanlılık süresi evlilik öncesi hazırlık dönemidir. Bu süreç değişik şekillerde pek çok toplumda görülür. Her toplumda olduğu gibi Osmanlı

³¹⁸ BOA. DH. MKT. 433/52(5 Rebiyü'l-ahir 1313/24 Eylül 1895)

³¹⁹ BOA. Y. PRK. UM. 36/22 (24 Cemâziye'l-evvel 1314/31 Ekim 1896)

toplumunda da evlilik öncesi hazırlık süreci çerçevesinin belirlenmesinde sosyo-kültürel, ekonomik ve dini faktörler etkili olmuştur³²⁰.

Evlenmeyi diğer akidlerden ayıran önemli özelliklerden bir tanesi bu akitten önce bir hazırlık döneminin geçirilmesidir. Toplumumuzda bu hazırlık dönemi “söz kesme” ile başlamakta, bunu “nişanlanma” izlemekte, evlilik daha sonra gelmektedir. Modern hukuklarda olduğu gibi esasî İslâm Hukuku esasına dayanan Osmanlı Aile Hukukunda da evliliğin ön aşaması olan nişanlanma, tarafların karşılıklı iradeyle evlenmek için anlaşmaya varmalarıdır. Ancak bu noktada şu iki hususun bilinmesi gerekir: Bunlardan birincisi, bir evlilik vaadinin İslâm Hukukunda taraflara evlilik mecburiyetini getirmemesidir. İleride kuracakları beraberliklerini sürdüremeyeceklerini anlayan nişanlılar her zaman için nişanı bozma hak ve yetkisine sahiptirler. İkincisi ise nişanlılığın taraflara evliliğin verdiği beraber yaşama hak ve yetkisini vermediğidir³²¹.

Nişanlılıkta erkek ve kadın karşılıklı olarak birbirlerinin namzedidir³²². Ancak bu namzetlik bazı durumlarda nikah akdi ile de belirlenmiş oluyordu. Ebeveynler reşit olmayan çocukları adına nikah akdi yapabiliyorlardı.

İslâm mezhepleri bu konuda görüşlerini ortaya koymuşlardır. Mezhepler arasında farklılık söz konusudur. Hanefi Mezhebi, velilerin (baba ve dedeleri hariç) çocuklarını evlendirmesi halinde çocukları rüştlarına eriştiklerinde evliliği geçerli sayıp, saymama konusunda serbest bırakmıştır. Bu karar, “buluğ muhayyerliği” şeklinde normlaştırılmıştır. Ancak küçük yaşta evlendirilen ve evliliği istemeyip, iptal ettirmek isteyen erkek veya kızın akıl-baliğ olduğunda şahitler huzurunda kararını açıklaması şart koşulmuştur. Ayrıca iptal kararının geçerliliği için de hakim (kadı veya nâib) kararı gerekir. Küçük yaştaki bireylerin evlilikleri hukuken ve fiilen askıya alınmış evliliklerdir.

³²⁰ Hayri Erten, **Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, KB. Yayınları, Ankara, 2001, s. 32.

³²¹ Mehmet Aydın, “Aile Hayatı”, **TDVİ**, C. II, Ankara, 2006, s. 201, 202.

³²² Namzetlik konusunda geniş bilgi için bkz. Abacı, **a.g.e.**, s. 139-141 – Erten, **a.g.e.**, s. 32-37. Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.II, s. 12-14. İstanbul, 1967.

Bütün İslâm mezhepleri buluş çağına kadar bu tür evlilikleri askıya alınmış olarak kabul etmişlerdir³²³.

Develi Şer'iyye Sicillerine yansıdığı kadarıyla bu tür evlilikler yok denecek kadar azdır ve sadece bir örneğe rastlanılmıştır ki o da şu şekildedir: Orta Mahalle ahalisinden Mehmed bin İbrahim ibn-i İsmail mahkemeye müracaat ederek, yine aynı mahalleden Hasan bin Bekir ibn-i Ahmed ve Ali bin Hamid ibn-i İbrahim adlı şahısların tarif ettiği Aişe bint-i Abdulkadir adlı kadından davacı olmuştur. Dava gerekçesi şöyledir: 1894 yılı itibarıyla yaklaşık 17 yıl önce Develi hududu dahilinde Onbah (Tonbak) denilen mevkide, bostan yerinde adı geçen Aişe'nin babası Abdulkadir, davacı Mehmed'in babası İbrahim'e vekalet ile kızı Aişe'yi "mehir-i akd-i nikah" etmiş, davacının babası İbrahim de bu nikah akdini oğlunun vekili olarak kabul etmiştir. Nikah akdinin şâhitleri davacı Mehmed'in o tarihte 3 yaşında olan amcası Yusuf, 14 yaşında olan Süleyman ve kız kardeşleri Aişe ve Fatma'dır. Davacı Mehmed, amcaları Yusuf ve Süleyman'ın Develi dışında olduğunu, onları şâhit olarak getiremeyeceğini ancak şâhit olan kız kardeşleri Aişe ve Fatma'nın nikah akdinin yapıldığı tarihte akil ve baliğ olduklarını, bundan dolayı "...mezbure Aişe'nin nefsinin bana teslimi taraf-ı şer'den tenbih olunması matlubumdur..." diyerek nikah akdinin geçerli sayılmasını istemektedir. Mahkeme, davacı Mehmed'in nikah akdinde şâhitleri olan amcalarının küçük yaşta olduğunu, başka şahidi bulunmadığını "ikrar ve itiraf" ettiği ve yalnız kadınların bu konudaki şâhitliklerinin geçerli olamayacağı gerekçeleriyle nikah akdini geçersiz saymıştır³²⁴.

B. Evlilik ve Nikah Akdi

Evlilik erkek ve kadının meşru olarak bir arada yaşamasını sağlayan sosyal, hukuki ve dini yönleri olan bir sözleşmedir. Evliliğe sözleşme vasfı kazandıran unsur nikah akdidir. Nikah akdi evliliğin dini, sosyal ve hukuki kabulünü sağlar. Bunun sonucunda aile kurumu ortaya çıkar.

³²³ Erten, a.g.e. s. 40, 41.

³²⁴ Süme, a.g.t. s. 33, 34.

Develi’de yapılan nikah akitleri nâib tarafından kaydedilmiştir. Kayıtlar, nikah akitleri için ayrılmış müstakil defterlere yapılmıştır³²⁵. Bu defterlere sıra numarası verilmiş, evlenecek gençlerin bulunduğu mahalle veya köy ile birlikte isimleri yazılıp, Hicri ve Rumi olmak üzere tarih atılmıştır. Uygulamaya açıklık getirmesi açısından şöyle bir örnek verebiliriz: 27 Numaralı Develi Şer’iyye Sicilinde “Numero 134, Everek Abdülbaki Mahallesinden Ahmed bin Mehmed mehir-i muaccel, yine mahalle-i mezkûrdan Nazife bint-i Mustafa fi 26 Şevval sene 323 – fi 10 Kanûn-ı evvel sene 1321”³²⁶ şeklinde gerçekleşen bir nikah akdi deftere kayıt edilmiştir. Defterin ilk sayfasının ilk kaydı olan bu örnek, 134 numarası ile başladığına göre nikah akitlerinin düzenli olarak tutulduğu başka defterler de olmalıdır. Kayıtların bazılarında mehir miktarı da yazılmıştır. 146 numara ile kayıtlı Ayvazhacı Karyesinden Ahmed bin Mehmed ile aynı karyeden Hatice bint-i Hasan’ın nikah akdinde mehir olarak 351 kuruş ve bir bahçe kayıtlıdır³²⁷.

İslâm Hukukuna göre evliliğin geçerli olabilmesi için bir takım şartlar vardır. Bunların başında evlenmenin şâhitler huzurunda yapılması gelir. Hz. Peygamberin “iki şâhit olmadan nikah caiz olmaz” (Buharî “Şehadet” 8) hadisi, evlilikteki en önemli şekil şartını getirmektedir³²⁸. Yukarıda verilen örnekte nikah akdi sicile kaydedilirken şâhitler belirtilmemiştir. Benzer durum mehir için de geçerlidir. Kayıtların bazılarında mehir ifadesi yazıldığı halde miktar belirtilmemiştir³²⁹. Kayıtlarda her bir nikah akdinin teferruatına girilmemiştir. Kimle kimin, ne kadar mehirle nikah akdeyletiği kısaca özetlenmiştir. Dolayısıyla bu kayıtlardan “nikah akitlerinde şâhit yoktu” sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü müstakil olmayan pek çok konudan bahseden sicillerde rastlanan nikah akitlerinde ya da anlaşmazlıklarında şâhitler tek tek yazılmakta, hatta şâhitlerin güvenilir kişiler olup, olmadıkları

³²⁵ Develi Şer’iyye Sicillerinden 24 ve 27 numaralı defterler müstakil izinname defterleri olup, nikah akitlerini ihtiva etmektedirler. Burada izinname ile nikah akdi kastedilmektedir. 24 numaralı defterin üzerinde “Şer’i Mahkeme İcazetname Defteridir. Numero 22, Yaprak 14, Tarih 1338-1340” kaydı bulunmaktadır. 24 numaralı defterin ilk sayfasında ise “Develi Mahkeme-i Şer’iyye İzinname Defteridir. 1321-1322, Numero 28, 17 sahife” ibareleri bulunmaktadır.

³²⁶ DŞS. 27/134, s. 1.

³²⁷ DŞS. 27/146, s. 1.

³²⁸ Aydın, a.g.m. s. 206, 207.

³²⁹ EK-9.

kadı veya nâib tarafından karye ya da mahalle muhtar ve imamlarına sorulmaktadır. Nikahta söz konusu olan mehir miktarı ise açıkça belirtilmektedir³³⁰. Bu durumda müstakil nikah akdi kayıtlarının bazılarında şâhitlere yer verilmemesi, kayıtların sayıca çok olması nedeniyle teferruatına girilmeme düşüncesinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu durumu genellemek gerekir. Şâhitlere yer veren müstakil nikah akdi defterleri de bulunmaktadır.

Yine nikah akitlerinin bulunduğu 24 numaralı defterdeki kayıtlar bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. İlgili defterde nikah akdi için izin veren veliler, şâhitler ve kaydı yapan muhızır veya nâib nikah akitlerinin altını imzalamışlardır. Bazı kayıtların altında ise mühür bulunmaktadır³³¹. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, nikah akdi için evlenecek kızların rızalarının alınmasıdır. Nikah akdi için verilen pek çok icazetnamede bu husus “kerimem kendi rızasıyla” ifadesiyle belirtilmektedir³³².

C. Evlilikte Mehir

Nikah akdi ile toplumsal, dini ve hukuki meşruiyetini kazanan evlilik, ilk çağlardan günümüze çeşitli kültürlerde farklı gelenek ve göreneklere sahne olan yükümlülükler getirmiştir. Mehir de bunlardan bir tanesidir³³³.

Mehir; erkeğin evlenirken eşine verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya başka bir mala verilen isimdir. Mehir, Osmanlı ailesinde kadının statüsüne ekonomik bakımdan güç katma, boşanmaya maruz kalmasını önleme veya kadına bir çeşit sigorta fonksiyonu üstlenmektedir. Mehir, tasarruf hakkı sadece kadına aittir. Kocanın ölümü veya ailenin dağılması

³³⁰ İncesu Karyesinden İbrahim oğlu Ali ile aynı karyeden Seyyid kızı Zahide evlenmişlerdir. Nikah akitlerinde her iki tarafın babası ve İbrahim’in vekili Tefvik Mehmed bulunmuştur. Adı geçen Ali 550 kuruş mehir-i muaccele, bir kat yatak, bir kilim ve bir batman bakır vermiştir. Bu bilgiler, doğrudan nikah akdi olan bir belgeden değil, boşanma ile ilgili bir davada verilen geriye dönük bilgilerden elde edilmiştir. Süme, a.g.t. s. 78, 79.

³³¹ DŞS. 24 numaralı defter, s. 1, vd.

³³² DŞS. 24/2, s.1, Aynı sayfada yer alan 5 nolu belgede kızın evliliğe razı olduğu “kerimem Emine nam biki-i baliğa kendi rızasıyla” ifadesiyle belirtilmektedir.

³³³ Erten, a.g.e. s. 51.

sonucunda mehir, kadının belirli bir süre kimseye muhtaç olmadan yaşamını idame ettirmesini sağlamaktadır. Mehir, nikah akdi ile birlikte evliliğin toplum içindeki ilanı anlamına gelmekte, onun meşruiyetini pekiştirmektedir. Mehir olarak her türlü mal veya maddi değeri olan her şey menfaat tespit edilebilir³³⁴. Develi Şer'iyye Sicillerinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Senderemek Karyesinden Süleyman bin Ali'nin terikesi, varislerinin isteği üzerine kayıt altına alındığında terikenin toplamı üzerinden 500 kuruş nikah bedeli ile izinnamede kayıtlı olan 1 koyun, 1 keçi karşılığı 250 kuruş yazılmıştır³³⁵.

Cami-i Kebir Mahallesinden Hacı İbrahim kızı Hatice'nin izinnamesinde ise 250 kuruş mehir-i müeccele ve 300 kuruş mehir-i muaccele ile bir kat yatak, 1 kilim, 1 seccade, 1 batman bakır kayıtlıdır³³⁶. Mehir, sahih evlenmenin şartlarından olmayıp, onun doğurduğu haklardan biri olduğu için akit esnasında dile getirilmese dahi, kadın lehine bir alacak olarak doğmaktadır³³⁷.

Mehir, ödenme zamanına göre muaccel veya müeccel mehir diye ikiye ayrılır. Muaccel Mehir, nikah ahdi sırasında peşin olarak ödenen mehir demektir. Ödenmesi sonraya bırakılan mehire de veresiye mehir anlamında müeccel mehir denmektedir. Müeccel mehir için bir ödeme zamanı belirtilmemişse mehirin vadesi, boşanmaya veya taraflardan birinin ölmesi durumunda gelmiş kabul edilir³³⁸.

Mehir, yabancı araştırmacılar ve Türkiye'ye gelen Avrupalı seyyahlar tarafından tam olarak anlaşılamamıştır. Birçoğu, eserlerinde Orta-Asya'dan kalan bir Türk âdeti olan "kalın" ve "başlık" ile karıştırmışlardır. Osmanlı ailesinde kadının ekonomik güvencesi olan mehir, "kalın" ve "başlık"tan

³³⁴ Aydın, a.g.m.s.217-219 – Erten, a.g.e. s. 52.

³³⁵ Kaygısız, a.g.t. s. 174.

³³⁶ Süme, a.g.t. s.82,83.

³³⁷ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, C. 2, İstanbul, 1985, s. 96.

³³⁸ Aydın, a.g.m. s. 219.

farklıdır³³⁹. Her şeyden önce mehir, kızın ailesine değil kendisine verilir. Her türlü tasarruf hakkı kendisine aittir.

Ç. Çok Eşlilik-Taa'ddüd-i Zevcât

Çok eşlilik oryantalist bir bakış açısıyla çoğu zaman eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştirilerin bir bölümü önyargılardan kaynaklandığı gibi büyük bir bölümü de konu hakkında İslâm Hukukunun belirlediği hükümlerin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Önyargılardan arınmış ve meseleyi anlamaya çalışan bir kimse konuyu araştırdığında İslâm Hukukunda, dolayısıyla Osmanlı Aile Hukukunda birden fazla kadınla evlenebilmenin pek çok şartı olduğu gerçeğiyle karşı karşıya gelecektir³⁴⁰. Nitekim uzun süre Osmanlı ülkesinde kalıp, Türkleri yakından tanıma fırsatı bulan Avrupalılar, bu durumu müşahade etmişlerdir³⁴¹.

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olup olmadığı konusunda en sağlıklı bilgiyi Şer'iyye sicilleri vermektedir. Bu sicillerde yer alan terike kayıtları, varislerin her birine ne kadar hissenin düştüğünü açıkça belirttiği için çok eşlilik varsa buradan rahatlıkla tespit edilmektedir. Osmanlı Devletini pek

³³⁹ Fanny Davis, Osmanlı kadını üzerine yaptığı çalışmada başlık, kalın ve mehri eş anlamlı kavramlar olarak kullanmaktadır. Bkz. Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, YK. Yayınları, İstanbul, 2006, s. 79.

³⁴⁰ Çok eşlilik sadece zaruret halinde müsaade edilen bir çıkış yolu olmuştur. Bu müsaade şartlarından biri kadınlar arasında adaletle hükmetmektir. "... şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir eş almalısınız veya sahip olduğunuzla yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygun budur. (Nisa Suresi, 3. Ayet) Eşler arasında adaleti sağlamanın önemi Hz. Peygamberin bir hadisinde şu ifadelerle yer almaktadır. "Bir erkeğin nikahında iki kadın bulunur da aralarında adalet gözetmezse, kıyamet gününde felçli olarak dirilir." Bkz. Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 375-384. Görüldüğü üzere sadece kadınlar arasında adaleti sağlama hükmü dahi birden fazla evliliği bir keyfiyet olmaktan çıkarmaktadır.

³⁴¹ İsveç'in İstanbul Büyükelçiliği'nde görev alan D'Ohson, III. Selim Devri Türk Devleti'ni anlatan eserinde konuya ilişkin şu bilgileri vermektedir: "... Çok eşlilik sanıldığı kadar yaygın değildir. Pek az Müslüman'ın iki karısı vardır. Dörde kadar evlenen zenginlere çok az rastlanır. Bütün kadınlara birden bakma güçlüğü, ev huzurunu bozma endişesi, hepsini birbiriyle geçindirmenin zorluğu ve nihayet ana-babanın evli erkeklere kız verme hususunda titiz davranmaları, şer'an caiz olmasına rağmen çok eşliliği önler. Çok defa da erkek, ancak evli kaldıkları müddetçe eşinin üstüne evlenmemek şartıyla kız alabilir..." Bkz. D'Ohson, **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler**, Çeviren: Zerhah Yüksel, Tercüman, 1001 Temel Eser, tarihsiz, s. 206.

çok yönüyle inceleyen Suraiya Faroqhi'nin konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “Osmanlı Devleti'nde evlilik konusunda şu ana kadar yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı belki de en önemli sonuç, çok eşliliğin iyice abartılmış olmasıdır. Terike kayıtları incelendiğinde birden fazla kadınla evlenenlerin hiç de çok olmadığı görülmektedir”³⁴².

Bu konuda isabetli sonuçlar elde edilmesi ve genelleme yapılabilmesi için bölgelere, şehirlere ve zamana göre çok eşlilik oranlarının incelenmesi gerekmektedir. 17. yüzyılda Bursa'da çok eşlilik nadir görülmekte, sadece teoride kalmaktadır. Aynı yüzyılda İstanbul ve Edirne'de çok eşlilik %10'un altındadır. 18. yüzyılda çok kadınla evlilik yok denecek kadar azdır. Bu yüzyılda Tokat'ta çok eşlilik yoktur. 18. yüzyılın ilk yarısında çok eşlilik oranı Ankara ve Konya'da yaklaşık %12'dir. Tanzimât dönemine gelindiğinde ise Bursa'da %2'dir. 1892-1908'de Yalvaç'ta çok eşlilik oranı %11,4'tür³⁴³.

Çok eşlilik konusunda bütün bu izahat ve oranlardan sonra Develi'deki çok eşlilik uygulamasına gelince, terike kayıtlarından elde edilen bilgiler ışığında şöyle bir sonuçla karşılaşırız.

1894-1895 tarihli 42 numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde Türklere ait 38 belgeden sadece birinde çok eşliliğe rastlanmıştır. Çomaklı karyesinden Halil oğlu Hacı Durmuş'un “veraset-i zevce-i menkûhâ-i metrukeleri Emine bint-i Hacı Habib ve Sıdika bint-i Ahmed” ifadelerinden iki eşi olduğu anlaşılmakta, terike taksiminde her ikisinin hissesi ayrı ayrı belirtilmektedir³⁴⁴. Çok eşlilik oranı %2,2'dir. Üç ve dört ešli olan herhangi bir şahısla karşılaşılmamıştır.

1891-1895 tarihli 1 numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde ise Türklere ait 86 adet belgeden 8 tanesinde çok eşliliğe rastlanmaktadır. Bunların tamamı

³⁴² Suraiya Faroqhi bu değerlendirmeyi 16. ve 17. yüzyıl Ankara ve Kayseri ile 18. yüzyıl başı Bursa kentleri için yaptığını belirtmektedir. Bkz. Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı**, Çev. Elif Kılıç, 4. bs. İstanbul, 2002, s. 117. – Ahmet Tabakoğlu klasik Osmanlı dönemi için çok eşlilik oranını %5 – 12 şeklinde tespit etmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyal Kültürel Değişimi Sırasında Türk Ailesi**, C. I, AAKB Yayınları, Ankara, 1992, s. 93.

³⁴³ Geniş bilgi için bkz. Erten, **a.g.e.** s. 55-68.

³⁴⁴ Süme, **a.g.t.** s. 114.

iki eşlidir. 3 ve 4 eşli herhangi bir şahıs yoktur. Buradaki oran ise %9,3'tür. 42 numaralı defterdeki %2,2'lik oranla kıyaslandığında bu oran yüksektir. Bu fark, kuvvetle muhtemel 1 nolu defterde yer alan belgelerin çoğunun köylere ait olmasından kaynaklanmaktadır. 42 nolu defter de dahil olmak üzere rastlanan toplam 9 adet çok eşlilikle ilgili belgeler köylere aittir. Buradan hareketle kırsal kesimde çok eşliliğin daha yaygın olduğu sonucuna varılabilir. Her iki defterdeki verileri birleştirerek 1893-1895 yılları için, eldeki veriler ışığında tahmini ortalama çok eşlilik oranına ulaşabiliriz. Buna göre toplam 124 belgede 9 çok eşliliğe rastlanmıştır ve çok eşlilik oranı %7,2'dir.

Yukarıda çeşitli tarihler ve bölgeler itibarıyla ortalama çok eşliliğin %5 ile 12 arasında değiştiğini düşünürsek, Develi'deki çok eşlilik oranı %7,2 ile bu oranların ortasında yer almaktadır.

D. Boşanma ve Boşanma Türleri

Aile kurumunu sona erdiren işleme "boşanma" adı verilir. Boşanma, eşlerden birinin ya da karşılıklı olarak her ikisinin isteği üzerine veya mahkeme kararı ile gerçekleşebilir. Boşanma işleminin gerçekleştiği Develi Şer'iyye Sicillerinde "tatlik", "zevc-i mutallâka", "zevc-i muhâlâa", "talak-ı selase", "talak-i bain" gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bu davalarda boşanma işlemi daha önce gerçekleşmiş ancak erkek, boşanma sonucunda doğan bazı yükümlülüklerini (nafaka ve mehir-i müeccele bedeli ödeme gibi) yerine getirmemiştir. Kadın bundan dolayı ya bizzat kendisi ya da vekili aracılığıyla mahkemeye müracaat etmekte, şikayetini dile getirirken tabii olarak daha önce gerçekleşmiş olan boşanma hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Boşanma çeşitlerini bazı başlıklar altında açıklamak mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Talak

Talak, kocanın tek taraflı olarak karısını boşadığını dile getirmesidir. Talak, genel olarak bütün boşanma türleri içinde kullanılmaktadır. Kocanın talak için herhangi bir gerekçe göstermesi gerekmez. Karısının yüzüne karşı “Seni boşadım!” veya gıyabında “Boş olsun!” gibi bir sözle iradesini beyan etmesi yeterlidir³⁴⁵.

Talak şekliyle boşanmada erkeğin mehir ve iddet nafakasını ödemesi gerekmektedir. Erkek ve kadının bu boşanma sonucunda başka şahıslarla evlenebilmeleri için boşanmanın mahkeme tarafından tescil edilmesi gerekmektedir³⁴⁶.

Develi’de talak yoluyla gerçekleşen boşanmaların sonunda, kadının mahkemeye müracaat ederek nafaka talebinde bulunduğunu görüyoruz. Konuya ilişkin bir belgede şu bilgiler yer almaktadır:

Fenese Mahallesinden Hacı Mehmed kızı Şerife, mahkemeye müracaat ederek aynı mahalleden kocası Mehmed Ali oğlu Mustafa Seyyid’in kendisini 13 gün önce talak-ı selase ile boşadığını ve “menaf-i mâlûmenin inkizasına değin zevc-i mutallakım, hazır-ı merkûm Seyyid üzerine kıbel-i şer’den kadr-ı kifaye nafaka farz ve takdir olunmak matlubumdur.” Diyerek nafaka talebini dile getirmektedir³⁴⁷.

2. Karşılıklı Anlaşma ile Boşanma Muhâlâa

Muhâlâa kelimesi, “hûlu” kökünden türemiştir. Hûlu’nun sözcük anlamı çıkmak, çıkarmak, uzaklaştırmaktır. Terim olarak manası ise kadının

³⁴⁵ Ali Aktan, “XVII. Yüzyıl başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, Kayseri, 2003, s.31. Geniş bilgi için bkz. Halil Cin - Ahmet Akgündüz, **Türk-İslâm Hukuku Tarihi**, C.2, s. 101-107.

³⁴⁶ Erten, **a.g.e.** s. 112.

³⁴⁷ Süme, **a.g.t.** s. 225, 226.

bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulmasıdır. Muhâlâa, bu konuda karı-kocanın karşılıklı olarak anlaşmaya vararak boşanmalarıdır³⁴⁸.

Talak türü boşanmada belirttiğimiz üzere erkek, tek taraflı olarak boşanma hakkına sahipti. Evlilik süresince yaşanan bir takım olumsuzluklar, kadın için de evliliği çekilmez bir hale getirebilir. İşte muhâlâa türü boşanma kadına bu imkanı sağlamaktadır. Konuya ilişkin şöyle bir örnek verebiliriz:

Fıraktın Karyesinden Şerife binti Ahmed, mahkemeye müracaat ederek aynı karyeden olan kocası Osman oğlu Aziz'den iki ay önce 350 kuruş mehir-i muaccele, 140 kuruş nafaka ve esvab bahasıyla toplam 500 kuruş hakkından vazgeçerek, "Zevcim mezbur Aziz ile muhâlâa-i sahiha-i Şer'iyye ile hûlu' olunub, ol dahi ber-cevh-i muharrer hûlu'-i mezkûreyi bade'l-kabul" ifadesiyle eşinden, karşılıklı anlaşarak boşandığını belirtmektedir. Ancak boşanma gerçekleşmesine rağmen adı geçen Aziz, Şerife'ye tekrar müdahale etmektedir. Şerife, mahkemeden Aziz'e, zevciyet davasıyla müdahale etmemesinin tembih olunmasını talep etmektedir. Aziz, Şerife'nin bütün iddialarını reddeder. Mahkeme, Şerife'den iddialarını ispat etmesini ister. Şerife, muhâlâa işleminin şahidi olan ve mahkemede hazır bulunan karye ahalisinden Durmuş oğlu Cafer, İbrahim oğlu Ali ve İbrahim oğlu Cafer'i şâhit olarak gösterir. Onlar da konuya ilişkin ifadelerinde: "... Mezbûre Şerife Hatun, merkûm Aziz'in zevce-i muhâlâası olduğına bizler şahidleriz ve şehadet-i Şer'iyye ideriz³⁴⁹" diyerek Şerife'nin haklılığını ortaya koyarlar. Sonuçta mahkeme muarazadan men kararı vererek Aziz'in, Şerife'ye müdahale etmesini engellemiş oldu.

Muhâlâa türü boşanmanın bütün özelliklerini yansıtan bir başka örnek şöyledir: Everek Fenese İslâm Mahallesinden Ümmügülsüm bint-i Mustafa, mahkemeye müracaat ederek yine mahkemede hazır bulunan eşi Hamdi Efendi ile "muhâlâa-ı Şer'iyye ile hûlu'" olduklarını belirtir. Ümmügülsüm, boşanmanın nedenini "beynimizde münâkerât vükû'una binâen" ifadesiyle şiddetli geçimsizlik olduğunu açıklar. Adı geçen

³⁴⁸ Karaman, a.g.e. C. 2, s. 118, 119.

³⁴⁹ Süme, a.g.t. s. 95, 96.

Ümmügülsüm, Hamdi Efendiden alacağı olan 351 kuruş mehir-i müeccele ile nafaka hakkında vazgeçmiştir. Hamdi Efendi bunları kabul etmiş ve aralarında “dava ve niza” kalmamıştır. Muhâlâa işleminin şâhitleri Meteris Abdalbaki Mahallesinden Osmanağa oğlu Mustafa ve Hasan oğlu Mehmed’dir. Ümmügülsüm’ün bu ifadeleri sonucunda boşanma mahkemece tasdik edilir³⁵⁰.

Görüldüğü üzere bu boşanma işleminde karşılıklı rıza, kadının alacaklarından vazgeçmesi, boşanma gerekçesi ve şâhitler gibi muhâlâanın gerektirdiği bütün unsurlar mevcuttur.

3. Boşanma Hakkının Kadına Devredilmesi

Boşanma hakkının kadına devredilmesi sonucunda meydana gelen boşanmaya “Talak-ı Muallak” ya da “Şartlı Talak” denir.

Bu tür boşanmalar erkeğin “... olursa” ya da “... olmazsa”, “... yaparsam” ya da “... yapmazsam eşim boş olsun” diye şart koşması sonucunda ortaya çıkar³⁵¹.

Koca, bir iş, ticaret veya benzeri bir sebeple bulunduğu yerleşim yerinden ve evinden ayrılmadan önce eşi ile konuşup, vaat ettiği süre içinde geri dönmediğinde ona boşanabileceğini söyleyebilmiştir. Boşanma yetkisini karısına veya yerine tayin ettiği vekiline vermiştir³⁵². Bu konuya şöyle bir örnekle açıklık getirebiliriz:

Senderemeke Karyesinden Hacı Hüseyin kızı Güntan mahkemeye müracaat ederek kocası, Fenese Mahallesinden Tokluoğlu Abdülkadir’den boşanarak başka bir kimse ile evlenebilmesine izin verilmesini talep etmektedir. Boşanma gerekçesi şöyledir. Mahkemeye müracaat ettiği tarihten üç yıl önce eşi evlerinde, karye halkından şâhitlerin huzurunda şöyle şart etmiştir: “... eğer ki ben ticaret için senden habersiz başka bir diyara gidecek

³⁵⁰ EK-8.

³⁵¹ Abacı, a.g.e. s. 160.

³⁵² Erten, a.g.e. s. 118, 119.

olur isem, iznin elinde olub, sen benden üç talak boş ol...” Adı geçen Abdülkadir Ağadan talak-ı selase ile boşanmış olduğunu ve “nefsini zevc-i ahara tezvice kibel-i şer’den izin verilmesi matlubumdur...” diyerek bir başkası ile evlenmek istediğini dile getirmiştir. Mahkeme, Güntan’dan iddiasını ispat etmesini istediğinde, üç yıl önce olaya şahitlik eden karye halkından Hüseyin oğlu Osman ile Hüseyin oğlu Nasuh’u şahit göstermiştir. İlgili kişilerin, olayın doğru olduğunu belirtmeleri üzerine bu şahısların güvenilir kimseler olup, olmadıkları mahkeme tarafından karye imamı Süleyman Efendi ile muhtaran Receb oğlu Osman ve Hasan oğluna soruldu. Onlardan da “şahidan-ı merkûmların mahkemeye maruf” kimseler olduğu yönünde olumlu cevap alınınca, adı geçen Güntan Hatun’a “nefsini ahara tezvice kibel-i şer’den izin virildi” ifadesiyle bir başka kimseyle evlenme izni verilmiş oluyordu.

Develi Şer’iyye Sicillerinde erkeğin şart koştuğu bir başka belgeye rastladık. Ancak bu örnekte şartı koyan erkek, şartı yerine getirmesi gereken ise kadındır. Bu durumda şart hükümleri; erkeğin kadını kastederek söylediği “... yaparsa” ya da “... yapmazsa” sözcükleri olmaktadır. Konuya ilişkin örnek şöyledir: Cami-i Kebir Mahallesinden Hacı İbrahim kızı Hatice Hatun, vekili İsmail oğlu Hasan Kahya aracılığı ile boşandığı kocası Güney Mahallesinden Sadık oğlu Mustafa Efendiye dava açmıştır. Vekil Hasan Kahya şu iddiada bulunmaktadır: Hatice’nin eski eşi Mustafa, dava tarihinden 20 gün önce “... Hatice bugün haneme gelmezse benden üç talak boş olsun diye ...” şart koşmuştur. Hatice o gün hanesine gitmediği için “talak-ı selase ile mutallaka” olmuştur. Şart vaki olduğundan vekil sıfatıyla Hasan Kahya adı geçen Mustafa Efendiden 300 kuruş mehir-i müeccele, 250 kuruş mehir-i muaccele ile 250 kuruş “nafaka-i iddet-i malume” talep etmektedir. Bu durum Mustafa’ya sorulduğunda iddiaları kabul etmemiş ancak “şart-ı talak” ve “talak-ı bain” ile boşadığını belirtip, “talak-ı selase” ile boşanma iddiasını kabul etmemiştir. Bunun üzerine vekil Hasan Kahya, Cami-i Kebir Mahallesinden Karaoğlan oğlu Hafız İbrahim, Hasan oğlu İsmail Efendi, Hacı İbrahim oğlu Mehmed ve İbrahim kızı Ümmühani’yi şahit gösterir. Şâhitler “...

yevm-i mezburda zevc-i merkûm Mustafa Efendinin hanesine gitmediği cihetle şart vaki olmağla talak-ı selase ile mutallaka olduğunu, bizler bu hususa bu vech üzere şahidleriz ve şehadet-i Şer’iyye dahi iderüz.” diyerek her biri vekil Hasan Kahya’nın iddiasına şâhitlik ederler. Şâhitlerin güvenilir kişi olup olmadıkları mahkeme tarafından Cami-i Kebir Mahallesi muhtarı İbrahim oğlu Mustafa’ya ve muhtar-ı sâni Balyoscuoğlu Bekir’e, azadan Mahmud oğlu Ali vd. sorulur. Onlar, şâhitlerden Mehmed oğlu Hacı İbrahim ile Hacı Ali kızı Ümmühani’yi emin kişiler olarak gösterip, diğerlerine kefil olmazlar. Bu gelişmeler üzerine vekil Hasan Kahya’nın başka şâhitleri olmadığı için boşanma işleminin Hasan Kahya’nın iddia ettiği gibi talak-ı selase ile değil, Mustafa’nın beyan ettiği talak-ı bain ile gerçekleştiği hükmüne varılır. Bunun dışında zevc-i mezbure Hatice’nin talep ettiği mehir-i muaccele ve mehir-i müeccele ile nafaka hakkı Hasan Kahya’ya teslim edilir³⁵³.

Anlatılanlar ışığında koca, hanımını kastederek “şunu yapmazsa benden üç talak” veya “talak-ı bain benden boş olsun” ifadesini kullandığında boşanma, erkeğin koyduğu şart sonucu gerçekleşiyor olsa da şayet kadın evliliği devam ettirmek istemiyorsa ona da bu konuda bir imkan tanınmış oluyordu. Bir başka deyişle böyle bir konuda kadın kendi düşünceleri ve çıkarları doğrultusunda hareket edebiliyordu.

4. Din Değiştirme Nedeniyle Boşanma

Bu tür boşanmalar gayr-i müslim bir kimsenin İslâmiyet’i seçmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumda İslâmiyet’i seçen kimsenin kadın mı yoksa erkek mi olduğu önem kazanmaktadır. Evli bir gayr-i Müslim çiftten kadın İslâmiyet’i seçerse, kocasına İslâmiyet’e geçmesi teklif ediliyor, şayet koca teklifi kabul etmezse evliliğe mahkeme tarafından son veriliyordu. Bu durumun aksi söz konusu olduğunda ise İslâmiyet’e geçen erkeğin eşine İslâmiyet’e geçmesi teklif ediliyor, eşi bu teklifi kabul etmezse

³⁵³ Süme, a.g.t. s. 103, 104.

evlilik devam ediyordu. Şayet İslâmiyet'e geçen erkeğin gayr-i müslim olan eşi boşanmak için mahkemeye müracaat ederse, mahkeme bu isteği onaylıyordu³⁵⁴.

Din değişikliği nedeniyle gerçekleşen boşanmaya dair şöyle bir örnek verebiliriz: 1891'de Develi Kazası ahalisinden ve Ermeni milletinden Karabet Kahya'nın Zevcesi Eva Hatun, 10 sene evvel arz-ı ihtida ederek Ali adlı bir şahısla evlenmiş, ancak daha sonra İslâmiyet'i inkar ederek eski kocasına teslimini istemiştir. Develi Şer'iyye Mahkemesi bu isteğin meşru olamayacağı gerekçesiyle Ali'den doğmuş olan kız çocuğunun Ali'ye teslimi ve Eva Hatun'un başka bir yere gönderilmesi yönünde karar vermiştir³⁵⁵.

Verilen örnekten anlaşılabileceği üzere "din farklılığı" bir boşanma nedeni olarak kabul görmektedir. Ayrıca vermiş olduğumuz örnekte evlilik, hakim kararı ile sonlandırıldığı için buradaki boşanma, boşanma çeşitlerinden "kazai boşanma" yani "tefrik" kapsamına girmektedir.

E. Nafaka ve Kisve (Baha)

Kadının sosyal çevresine göre normal bir hayat sürebilmesi için ihtiyaç duyduğu ve kocanın da temin ile yükümlü bulunduğu şeylerin tamamı nafaka kavramı içinde yer alır. Kocanın, karısının nafakasını karşılamakla yükümlü olması için zengin olması gerekmediği gibi kadının fakir olması da gerekmez. Kadın zengin de olsa masrafları kocaya aittir. Nafakanın normal yerine getirilme şekli kocanın, evinin her türlü masraflarını üstlenmesidir. Kocanın bu görevi yerine getirmedeği durumlarda kadın mahkemeye başvurarak, kendisine nafaka takdir ettirebilir³⁵⁶.

Konuya ilişkin bir belgede bu durum şöyle ifade edilmektedir: Köstere Nahiyesine bağlı Böke Köyünden Zeynep bint-i Mevlüt mahkemeye müracaat ederek, kocası Ahmed bin Mustafa'nın kendisini nafakasız

³⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Abacı, **a.g.e.** s. 164, 165 – Erten, **a.g.e.** s. 120.

³⁵⁵ **BOA. DH. MKT.** 1892/30 (19 Rebiyu'l-ahir 1309/ 22 Kasım 1891)

³⁵⁶ Karaman, **a.g.e.** s. 98, 99 – Aydın, **a.g.m.** s. 220. Geniş bilgi için bkz. Bilmen, **a.g.e.** C.1, s.444.

bırakarak terk ettiğini ve şiddetle nafakaya ihtiyacının olduğunu belirtmiştir. Adı geçen Zeynep, mahkemeden yeterli miktarda nafaka takdir edilerek, bunun kocasının malından sağlanmasını talep etmektedir. Belgenin sonunda isimleri yazılı olanların şâhitlikleri ile durumun doğru olduğu tespit edilmiş ve hakim, günlük 2’şer kuruştan aylık 60 kuruş farz ve takdir buyurmuş, adı geçen miktar Zeyneb’in “nafaka, kisve, vesair levazım-ı zaruriyesine harc ve sarf” olunmak üzere kocası Ahmed Ağa üzerine rücu ettirilmiştir. Davanın şâhitleri Karye İmamı El-hac Mehmed Ağa ve Muhzır Hasan Ağa ibn-i Mustafa’dır³⁵⁷.

Bir başka belgede ise benzer bir durum şöyle ifade edilmektedir: İstanbul’da bulunan Nizamiye Tekkesi Şeyhi Osman Kemaleddin Efendi, zevcesi Hatice Hanımı nafakasız bırakıp memleketi olan Develi’ye dönmüştür. Zevcesi Hatice Hanım Sadâret makamına şikayette bulunarak memleketine dönen eşinin 14 aydan beri bir akçe göndermediğini, bazı mahallere kendisini boşadığı yönünde mektuplar gönderdiğini duyduğunu belirtmiştir. Eşinin kendisini boşamış ise gereken nikah ve nafakasının tarafına gönderilmesini, şayet boşamamış ise İstanbul’a getirilmesini talep etmektedir. Gereken yazışmaların yapılması sonucunda Osman Kemaleddin Efendi zevcesi Hatice’den memnun olduğunu, yakında İstanbul’a geleceğini beyan etmiş ve adı geçen tekkeden kendisine ait olan günlük 300 dirhem koyun etinin 1861 senesi, Ocak ayından itibaren zevcesine verilmesi için kasap Hacı Molla Ağa’yı vekil tayin ettiğini belirtmiştir. Ancak, tekkeden koyun eti hissesi verilmediği gibi Şeyh Osman Kemaleddin Efendi de İstanbul’a dönmemiştir³⁵⁸. Bu hususun Hatice Hanım tarafından bir kez daha şikayet konusu edilmesi üzerine Kayseri Kaymakamına bir emirname gönderilerek, yukarıda belirtilen hususlar dile getirildikten sonra “bir daha tekide hacet bırakılmaksızın” gereğinin yapılması istenmiştir³⁵⁹.

Mahkemeye intikal eden nafaka davalarında, nafaka miktarını tespitte karı-kocanın mali ve sosyal durumları birlikte dikkate alınır. Takdir

³⁵⁷ Süme, a.g.t. s. 135.

³⁵⁸ BOA. A. MKT. UM. 520/40, (24 Cemâziye’l-ahir 1278 / 27 Kasım 1861)

³⁵⁹ BOA. A. MKT. UM. 524/5, (13 Şevval 1278 / 13 Nisan 1862)

edilen nafaka miktarı ödenmediği takdirde bu borç icra yoluyla alınır. Hatta böyle durumlarda koca için hapis cezaları dahi mümkündür³⁶⁰.

Maddi açıdan zor durumda bulunan kadın, oğlunun malından da nafaka talep edebilmektedir. Konuya ilişkin bir belgede şunlar ifade edilmektedir: Meteris İbrahimağa Mahallesinden Şerife bint-i Ahmed mahkemeye müracaat ederek, kendisinin fakir olduğunu belirtip, gücü yerinde olan oğlu Mehmed Kalfa'nın malından günlük kırk maruf nafaka ve kisve parası farz ve takdir olmasını talep etmiştir. Şerife'nin fukara olduğu şâhitler tarafından doğrulanınca, hakim, dava tarihinden itibaren oğlu Mehmed Kalfa'nın malından olmak üzere Şerife Hatun'a aylık 2 adet sim-i mecidiye nafaka ve kisve bahası farz ve takdir buyurmuştur³⁶¹.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere mağdur duruma düşen kadın, Osmanlı Aile Hukuku dahilinde korunmakta, ekonomik açıdan güvence altına alınmaktadır.

F. Vekalet

Vekalet; hukuki temsil çeşitlerinden biridir. Hukuki temsil, temsil olunan şahsın isteği ile olursa buna vekalet denir³⁶².

Develi Şer'iyye Sicillerinde çok sayıda vekalet kaydı bulunmaktadır. Develi'de veya köylerinde yaşayan ahali, mahkemeye intikal eden her türlü davalarında Develi ahalisinden önde gelen şahıslardan birine veya çoğu zaman bir dava vekiline vekaletname vermektedir. Vekaletnameler bazen sadece bir konu hakkında verilirken, bazen de "vekalet-i âmm" adıyla umumi vekaletname şeklinde verilmektedir. Kesin bir kural olmamakla birlikte diğer belge türlerinde de olduğu gibi kimi zaman vekaletnamenin üst kısmına "vekalet-i âmm" veya kısaca "vekalet" ifadesi yazılmaktaydı. Bu vekaletnamelerden bir tanesi şu şekildedir: Köstere Nahiyesinin Şeyhbarak

³⁶⁰ Aydın, a.g.m. s. 220.

³⁶¹ Süme, a.g.t. s. 112.

³⁶² Karaman, a.g.e. s. 41.

Karyesi ahalisinden Çakıroğlu Salih oğlu Mustafa, aynı karyeden Fatma bint-i Kara Ali'ye açtığı boşanma davası için mahkemeye müracaat etmiş ve ilgili, nikah davasında dava vekillerinden Melikyan Agop Efendi'yi vekil tayin etmiş, Melikyan Agop Efendi'nin bu vekaleti kabulü üzerine vekalet sicili kayıt edilmiştir³⁶³.

Bir başka vekaletnamede Kopçullu Mahallesinden Hafız Mehmed Efendi bin Hacı Ali ağa, herhangi bir dava söz konusu olmaksızın mahkemeye müracaat ederek, ileride kendisi tarafından mahkemeye intikal ettirilecek davalarda veya kendisi hakkında açılacak olan davalarda dava vekillerinden Melikyan Agop Efendi'yi “vekalet-i âmme ile vekil ve nâib nasb ve tayin eyledim” diyerek umumi vekaletname vermiştir. Dava vekilinin, vekaleti kabul etmesiyle vekalet sicile kayıt edilmiştir³⁶⁴.

Vekaletnamelerin pek çoğu Develi ahalisinin İstanbul'da bulunan herhangi bir işi üzerine düzenlenmiştir. O günün ulaşım şartları göz önünde bulundurulduğunda sık sık İstanbul'a gidip gelemeyen halk, İstanbul'daki hukuki işlerini orada bulunan bir yakınına veya tanıdığına vekalet vererek takip ettiriyordu. Konuya ilişkin bir vekaletname şu şekildedir: Cami-i Kebir Mahallesinde Zülfiye bint-i İsmail mahkemeye müracaat ederek, babası İsmail'den kalan ve İstanbul'da Sultan Bayezid civarında su-yolculuk yapan dayısı Durmuş Kalfa ve diğer şahıslarda olan alacağının tahsili için doğacak olan davalarda Develi Kopçullu Mahallesinden Lağımçı esnafı kethüdası Nazif bin Mehmed'e “vekalet-i âmme-i mutlâka-i sahihâ-i şer'iyye ile vekil ve nâib-i menab nasb ve tayin eyledim...” diyerek umumi vekaletname vermiştir. Vekaletname Cami-i Kebir Mahallesinden olan şâhitler huzurunda sicile kayıt edilmiştir³⁶⁵.

³⁶³ DŞS. 35/84, s. 91.

³⁶⁴ DŞS. 39/2, s. 2.

³⁶⁵ DŞS. 15/24, s. 32.

G. Vasi Tayini

Vasi, bir yetimin veya akılca zayıf ve hasta olan bir kimsenin malını idare eden kimse anlamına gelmektedir³⁶⁶. Ölen bir şahsın geride bıraktığı malları tasarruf edemeyecek kadar küçük çocukları varsa, bu çocuklara mahkeme tarafından bir vasi tayin ediliyordu. Vasi atamaları ölüm ve boşanma gibi durumlardan sonra gerçekleşiyordu. Bu gibi durumlarda öncelikle anne ve babadan birisi vasi tayin ediliyordu. Ana ve babanın dışında dede, amca, dayı ve diğer akrabalarından herhangi birisi vasi tayin edilebiliyordu.

Mahkeme tarafından vasi tayin atama işlemi hüccet olarak tertip ediliyor, buna “vasi hücceti” adı veriliyordu. Vasi tayininin hüccet olarak tertip edildiği bazı belgelerin üst kısmı “vasi hücceti”³⁶⁷ ya da kısaca “vesayet”³⁶⁸ yazılıyordu. Vasi olarak atanacak olan kimsenin vasiliği yerine getirip, getiremeyeceğine dair şâhitler bulunuyor, onların şâhitlik ettiği “...vesayet ile ma'rûfe ve istikametle mevsûfe ve her vecihle umûr-ı vesayet uhdesinden gelmeğe kadir/kadire idüğü zeyl-i vesikada muharrelü'l-esâmi müslimin tarifleriyle mütehakkak olan işbu valideleri/babaları...” şeklinde belirtilip, kadı/nâib tarafından vasi tayin ediliyordu.

Şer'iyye Sicillerinde çok sayıda vasi tayini kayıtları yer almaktadır. Konuya ışık tutması açısından vasi tayinine ilişkin bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Öksüd Karyesinden Ahmed bin Yusuf'un vefatı üzerine oğulları Mehmed, Cemal ve Tevfik'e emval ve eşya dan olmak üzere bir miktar mal kalmıştır. Adı geçen oğullar küçük yaşta olduğu için reşit oluncaya değin mallarının “ahz, kabz ve hıfzı” için anneleri Asiye Hatun, hakim tarafından vasi tayin buyrulmuşlardır. Asiye Hatun vasiyeti kabul etmiş, mahkemede

³⁶⁶ Devellioğlu, a.g.e. s. 1368. Cin-Akgündüz, a.g.e. s. 29-32.

³⁶⁷ Süme, a.g.t. s.115

³⁶⁸ DŞS. 48/84, s. 58.

bulunan şâhitlerin de Asiye Hatun'un vesayeti yerine getirebileceği yönündeki şâhitlikleri üzerine vasi tayini gerçekleşmiştir³⁶⁹.

Kimi zaman çocukların haklarının korunup, mallarının gözetilmesi için sadece vasi tayini ile yetinilmemiş, tayin edilen vasinin bu görevi layıkıyla yapıp, yapmadığını denetlemek amacıyla “nâzır” sıfatıyla bir başka şahıs daha görevlendirilmiştir. Konuya ilişkin bir belgede şu bilgiler yer almaktadır: Millidere Karyesinde Ahmed Kahya bin Osman, ölmeden mallarını küçük oğlu Osman'a bırakmıştır. Ahmed Kahya'nın vefatı üzerine hakim, adı geçen Osman'a vasi olarak annesi Ayşe Hatun'u tayin etmiş, aynı karyeden Ahmed Kahya bin Musa'yı da Ayşe Hatun üzerine nazır tayin etmiştir³⁷⁰.

Anne ve babanın dışında yakın akrabalarından bir kimse vasi tayin edilebilmektedir. Yakın akrabaların vasi tayin edildiğine dair de şöyle bir örnek verebiliriz: Öksüd Karyesinden Hüseyin bin Ahmed Ağa'nın vefatı üzerine oğlu Mustafa'ya reşit oluncaya değin amcası Süleymanağa vasi tayin edilmiştir³⁷¹.

Sonuç olarak Osmanlı Aile Hukuku “vasi” uygulaması ile çocukların haklarını gözetmiş, reşit oluncaya değin hem kendilerinin ve hem de mallarının korunması sağlanmıştır.

Ğ. Evlatlık Edinme

Osmanlı Devleti'nde kimsesiz çocukların evlatlık adı altında ve hiçbir hukuki sonuç doğurmaksızın hayırseverler tarafından bakılıp, büyütülmesinin örneklerine rastlanmaktadır. Evlat edinmeyle ilgili işlemler Şer'iyye Sicillerine kayıt edilmişlerdir. Bu kayıtlara evlatlık, yani “tebenni kaydı” adı verilmiştir³⁷².

Tebenni: Nesebi belli olan çocuğu evlat edinme demektir³⁷³. Evlat edinme çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bunlar, kimsesiz bir çocuğun evlat

³⁶⁹ DŞS. 48/84, s. 58.

³⁷⁰ Süme, a.g.t. s. 21.

³⁷¹ DŞS. 48/85, s. 58.

³⁷² Aydın, a.g.m. s. 943. Geniş bilgi için bkz. Cin - Akgündüz, a.g.e. s. 118-121.

³⁷³ Pakalın, a.g.e. C. III, s. 429.

edinilmesi veya çocuğu olmayan bir ailenin bir başka ailenin rızasını alarak evlat edinmesi şeklinde gerçekleşebilir. Bu tür evlat edinmelerin yakın akrabalar arasında gerçekleştiği bilinmektedir. Kuvvetle muhtemel bunların büyük bir bölümü mahkemeye yansıtılmıyordu. Maddi imkansızlık gibi bazı durumlarda bir aile, çocuğunun velayet hakkını bir başka aileye bırakabilmektedir. Her ne şekilde olursa olsun, evlat edinme işlemi hakim tarafından onaylanıyordu³⁷⁴.

Develi Şer'iyye Sicillerinde konuyla ilgili iki kayda rastladık. Bunlardan birincisinde şu bilgiler yer almaktadır: Develi Redif Taburu yüzbaşısı vekili Mülazım İbrahim Efendi'nin eşi Hatice Hanım, İncesu Kazası karyelerinden Medircan (?) Karyesi ahalisinden muteveffa Fatıma bint-i İbrahim'i evlat edinmek için mahkemeye müracaat etmiştir. Fatıma'nın kimsesi yoktur. Hatice Hanım, adı geçen Fatıma'nın nafaka, kisve ve levazım-ı zaruriyesinin karşılanması için kendisine "icar olunmasını" talep etmektedir. Bunun üzerine şâhitler Abdurrahman bin Feyzullah ve Salih bin Ömer huzurunda aylık 10 kuruş karşılığında Fatıma'nın velayeti Hatice Hanım'a verilir. 10 kuruşun 8 kuruşu³⁷⁵ Fatıma'nın nafakası ve diğer ihtiyaçları için harcanacak, 2 kuruş ise Fatıma'ya verilecektir³⁷⁶.

İkinci örnekte ise belgenin üzerinde "icar-ı hüccet" yazmakta olup, şu bilgiler yer almaktadır. Develi Redif Taburu katibi Nazif Efendi'nin eşi Rabia Hanım mahkemeye müracaat ederek, İncesu Kazasına bağlı Karahisar Nahiyesi ahalisinden Mehmed bin Ahmed ve Cennet bint-i Ali'nin kızları, 12 yaşındaki Fatıma'nın kendi yanında ve terbiyesinde olduğunu ve aylık 5 kuruştan yıllık 60 kuruş karşılığında kendi velayetine almak istediğini belirtmiştir. Bu miktarın 40 kuruşu nafaka ve kisve için sarf edilecek, geriye kalan 20 kuruş ise Fatıma'ya verilecektir. Hakim tarafından bu şartları kabul edip etmedikleri Fatıma'nın anne ve babasına sorulduğunda onlar şifahen

³⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Abacı, **a.g.e.** s. 180, 181.

³⁷⁵ Sicilde 9 kuruş yazmaktadır. 2 kuruş da Fatıma'ya verildiğine göre toplam 11 kuruş eder ki muhtemelen yanlış yazılmıştır.

³⁷⁶ **DŞS.** 15/25, s. 33.

tasdik ettiklerini beyan ederler ve böylece Fatıma'nın velayeti Rabia Hanıma geçmiş olur³⁷⁷.

Belgelerden elde edilen bilgiler ışığında şeklen bir evlat edinme gözükmemektedir. En azından çocuğun velayeti bir başka aileye geçmektedir. Yapılan işlem mahkemeye tasdik ettiriliyor, şahitler var, ikinci belgede velinin izni alınıyor ancak her iki belgede de nafaka için harcanacak paranın icar olarak nitelendirilmesi, ikinci belgede belgenin üst kısmına “ücret-i icar” ifadesinin yazılması, birinci belgedeki çocuğun yaşı belli değilse de ikinci belgedeki çocuğun 12 yaşında olması, özellikle ikinci belgedeki işlemin evlat edinmeden ziyade çocuğu bir başka aileye “besleme”^{*} olarak verme işlemine benzemektedir. Bir memur eşi olan Rabia Hanım, günlük işlerinde kendisine yardım etmesi için 12 yaşındaki Fatıma'nın velayetini üzerine almış görünüyor.

H. Ailedeki Çocuk Sayısı

Ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarını terike kayıtlarından çıkarmak mümkündür. İncelediğimiz dönemde Develi'deki ailelerin çocuk sayıları hakkında fikir edinmek amacıyla 42 numaralı Develi Şer'iyye Sicilindeki 56 terike kaydını ölçü aldık. Bu terike kayıtlarından 9 tanesi gayr-i müslimlere aittir. Tablo 18'de terikelerde yer alan eş ve çocuk sayıları ve hangi mahalle ya da köye ait olduğu verilmiştir.

³⁷⁷ Süme, a.g.t. s. 40.

^{*} **Besleme:** Evlatlık olarak alınan ve ev işlerinde çalıştırılan kız demektir. Türkçe Sözlük, C.I, TDK Yayınları, 1988, s. 174.

Tablo-18. 1894-1895 Yılları İtibarıyla Develi'deki Ailelerde Eş ve Çocuk Sayısı

Sayfa No	Terike Sahibinin Mahalle veya Köyü	Eş	Erkek Çocuk	Kız Çocuk	Toplam	Gayr-i Müslim Aile			
						Eş	Erkek Çocuk	Kız Çocuk	Toplam
1	Şahmelik Köyü	1	3		3				
4	Fenese İslâm Mah.	1	2	2	4				
6	Fenese İslâm Mah.	1	1	2	3				
16	Değirmendere	1	3	1	4				
19	Millidere	1	1		1				
25	Fenese İslâm Mah.	1	4	1	5				
28	Senderemeke	1	1	1	2				
30	Senderemeke	1	1		1				
37	Faraşa	1	1	1	2				
45	Datcık	1	2	1	3				
48	Tomarza					1	4	1	5
51	Datcık	1	3	3	6				
54	Pusatlı	1	2	3	5				
58	Çomaklı	1	3	2	5				
61	Çomaklı					1	1	1	2
64	Soysallı	1	1	2	3				
68	Soysallı	1	2	2	4				
70	Öksüd	1	1	2	3				
85	Koçcağız	1	1	2	3				
88	Aygösten					1			
90	Aygösten	1							
97	Su					1	3	1	4
114	Kabaklı	2	3	5	8				
124	Aygösten (Kadın)		2		2				
129	Kilise					1	3	1	4
136	Süleymanfakılı	1	3	1	4				
139	Sarıca	1	4	1	5				

143	Fraktın	1	1	2	3				
146	Gazi Kayseri	1	2	1	3				
149	Sarıca	1	4	1	5				
152	Senderemeke	1	1	1	2				
155	Madazı	1	4	4	8				
158	Soysallı	1	1		1				
172	İbrahimağa	1	2	2	4				
175	Güney	1	2	1	3				
180	Kilise					1	2		2
186	Sendereme	1	1		1				
191	E. Cami-i Kebir	1	4		4				
195	E. Cami-i Kebir	1	3	1	4				
204	Güney	1	3	4	7				
211	Yedek	1	2	1	3				
215	Cami-i Kebir	1	2	2	4				
218	Güney	1	2		2				
222	Güney (Kadın)			1	1				
223	Cami-i Cedit (Kadın)			1	1				
225	Cami-i Cedit		3	1	4				
229	Sindelhöyük (Kadın)			1	1				
232	Sindelhöyük	1	2	1	3				
235	Fenese Yukarı					1	1	2	3
239	Fenese Yukarı					1	4	2	6
245	Fenese Aşağı					1	2	1	3
256	Cami-i Cedit (Kadın)		1	1	2				
259	Güney (Kadın)			1	1				
261	Sindelhöyük (Kadın)			1	1				
263	Kulpak	1	2	1	3				
266	Fenese					1	2	1	3

Tabloyu incelediğimizde şu sonuçlarla karşılaşyoruz (Gayr-i müslim aileler ayrı değerlendirilecektir):

Ailelerin Çocuk Sayısı:

Çocuğu olmayan aile sayısı:	1
Bir çocuklu aile sayısı:	9
İki çocuklu aile sayısı:	6
Üç çocuklu aile sayısı:	6
Dört çocuklu aile sayısı:	6
Beş ve daha fazla çocuğu olan aile sayısı:	10
Yalnız erkek çocuğu olan aile sayısı:	8
Yalnız kız çocuğu olan aile sayısı:	8

Çocukların Cinsiyeti:

Erkek çocuk sayısı:	88
Kız çocuk sayısı:	61
Toplam çocuk sayısı:	149

Toplam 57 ailedeki çocuk sayısı 149'dur. Buna göre aile başına düşen çocuk oranı %2,6'dır. Bir başka deyişle Develi'deki aileler ortalama olarak 3 çocuk sahibidirler. Ayrıntılı olarak verdiğimiz çocuk sayılarında üç çocuklu aile sayısının (12) diğerlerinden sayıca çok çıkması bunun bir başka göstergesidir. Dikkat çeken bir nokta da erkek çocuk sayısının kız çocuk sayısından daha fazla olmasıdır.

Gayr-i Müslim Ailelerin Çocuk Sayısı:

Çocuğu olmayan aile sayısı:	1
Bir çocuklu aile sayısı:	-
İki çocuklu aile sayısı:	2
Üç çocuklu aile sayısı:	3
Dört çocuklu aile sayısı:	2
Beş ve daha fazla çocuğu olan aile sayısı:	2

Çocukların Cinsiyeti:

Erkek çocuk sayısı:	22
Kız çocuk sayısı:	10
Toplam çocuk sayısı:	32

Toplam 10 gayr-i müslim ailedeki çocuk sayısı 32'dir. Buna göre aile başına düşen çocuk sayısı 3,2'dir. Bu oran, Müslüman ailelerdeki çocuk oranından (2,6) daha yüksektir³⁷⁸. Burada da dikkat çeken bir nokta; Müslüman ailelerde olduğu gibi erkek çocuk sayısının kız çocuklardan daha fazla olmasıdır.

Şüphesiz ki sınırlı sayıda aile sayısı üzerinde yapılan bu tür değerlendirmeler tam olarak gerçeği yansıtmayabilir. Ancak elde edilen sonuçlarla 19. yüzyıl sonunda Develi'deki ailelerin çocuk sayıları hakkında genel bir fikir edinebiliriz. Sonuç itibarıyla 19. yüzyıl sonlarında Develi'deki aileler ortalama 3 çocuğa sahiptiler. 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başı itibarıyla (1774-1800) Kayseri'de de benzer sonuçlar elde edilmiştir³⁷⁹.

Bizim tespit ettiğimiz ortalama 3 çocuk sayısı, anne ve babanın katılımıyla hanedeki kişi sayısını 5'e çıkartmaktadır ki bu sayı daha önce nüfus bahsinde belirttiğimiz genel kabullerle uygunluk göstermektedir³⁸⁰.

I. Miras Taksimi

Miras Hukuku, İslâm Hukuku içerisinde "Feraiz" başlığı altında işlenmektedir. Bir hukuk branşı olarak feraiz, terikede hakkı olan şahıslarla

³⁷⁸ Tokat'ta ailenin sosyo-ekonomik yapısı üzerine inceleme yapan Rıfat Özdemir de benzer sonuçla karşılaşmıştır. 1771-1810 tarihleri itibarıyla gayr-i müslim ailelerin çocuklarının sayısının Müslüman ailelerin çocuk sayısından daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bkz. Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", **BAAK Aile Yazıları**, C. I, Der. Beylu Dikeçli – Ahmet Çiğdem, Ankara, 1990, s. 434.

³⁷⁹ Ahmet Gündüz, "XVIII. Yüzyıl Son Çeyreğinde Kayseri'de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800)", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** (10-11 Nisan 2003), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2003, s. 261-265.

³⁸⁰ Bkz. Göyünç, a.g.m.s. 345.-Barkan, a.g.m.s.11.

her birinin payını ve bu paylarla ilgili hesap şekillerini gösteren hükümler ve kaideler şeklinde tarif edilmektedir³⁸¹.

Şer'i mahkemelerin, dolayısıyla kadı veya nâibin önemli görevlerinden biri de miras taksimi yapmaktır. Taksimi yapılan miras kayıtları ya müstakil terike defterlerine kaydedilmiştir veya diğer sicil kayıtlarının yanında dağınık halde de bulunmaktadır. Bu defterlere terike, kassam, mefrukat veya muhallefat isimleri verilmektedir³⁸².

Terike kayıtlarında terikenin kime ait olduğu, köyü ya da mahallesi açıkça belirtilmekte, ancak ölen şahsın ölüm tarihi belirtilmemektedir. Kişinin ismi belirtilirken bundan “akdem vefat iden” ifadesi kullanılmaktadır. Ölen şahıs gayr-i müslim ise daha çok “bundan akdem fevt olan” ifadesine yer vermektedir. Daha sonra mirasçılar sıralanmaktadır. Terike taksimi için varislerden herhangi biri veya vekilleri başvuruda bulunmaktaydı³⁸³.

Terike taksimi çoğu zaman şer'i mahkemede nâib veya terike taksiminde uzmanlaşmış kişi olan kassam tarafından yapılmaktaydı. Bazı terike kayıtlarının baş tarafında “Bâ'is-i defter-i kâssâm oldur ki” ifadesi bulunmaktadır³⁸⁴. Mahkemenin görevlendirdiği bir memurun köylere kadar giderek muhtar, köy imamı ve azadan bazı şahısların hazır bulunduğu bir mecliste terike yazımı yapabiliyordu. Konuya ilişkin bir belgede şu bilgiler yer almaktadır: Şeyhbarak Karyesinden Hasan oğlu Halil'in terikesi, adı geçen karyede mahkemenin görevlendirdiği “memur-u mahsus” Abdurrahman Efendi marifetiyle yazılmıştır. Köy muhtarı ve karyeden bazı şahıslar, mecliste hazır bulunmuşlardır.

³⁸¹Hamza Aktan, **a.g.e.** s. 15 – Karaman, **a.g.e.** s. 157. Geniş bilgi için bkz. 123-167.

³⁸²Abacı, **a.g.e.** s. 170, Develi'ye ait olan terike kayıtlarından müstakil defterlere kaydedilen terikeler olduğu gibi diğer kayıtlar arasında dağınık halde olanlar da bulunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere 1 numaralı Develi Şer'iyye Sicili müstakil terike defteridir. 7, 15, 34, 35, 39, 41, 42, 48 vd. defterlerde dağınık halde terike kayıtları bulunmaktadır.

³⁸³Abacı, **a.g.e.** s. 172'de terike taksimi için varislerin başvurduğuna dair bir işaretin olmadığını belirtmektedir. Bunun genel bir uygulama olmadığı anlaşıyor. Şöyle ki; Sarıca Karyesinden Mükremin oğlu Mehmed'in terike taksiminin yapılması hususunda başvuru, varisler ve amcaları tarafından yapılmış ve bu husus"... vasi-i mensubeleri amucaları İsmail ile verese-i kibarın taleb-i marifetiyle ve marifeti şer'le tahrir ve terkim..." ifadesi belirtilmiştir. Bkz. Süme, **a.g.t.** s. 149.

³⁸⁴Süme, **a.g.t.** s. 124.

Ancak memur vasıtasıyla yapılan yazımların sonunda her bir varise ne kadar hisse düştüğü belirtilmemektedir. Kuvvetle muhtemel bu uygulamada sadece terikenin yazımı yapıp, malların fiyatları belirleniyor, taksim işi bizzat mahkemede yapılıyordu. Köylerde yapılan terike kayıtlarının daha sonra mahkemedeki bir başka deftere kayıt edilmesi, ikinci kayıta birinci kayıta yer almayan varislere düşen hisselerin belirtilmesi, terike taksiminin mahkemede yapıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir³⁸⁵.

Terike taksimi sırasında çeşitli isimler altında belirli oranlarda bir takım resmler ve harçlar alınırdı. Bu konuda vergi bahsinde gerekli bilgi verilmiştir.

Terikede bulunan mallar tek tek yazılır, takdir edilen değerleri kuruş veya para olarak belirtilirdi. Bu malların toplamından cenaze masrafları ve resmler çıkarılır, geriye kalan miktar varisler arasında paylaştırılırdı. Kimi zaman terikede bulunan mallar müzayedeye satılabiliyordu. Ölen şahıs geride borç bırakmış ise bu borç satış sonucunda elde edilen parayla ödeniyordu. Ölen şahsın yakınları hali vakti yerinde kimseler ise terikede bulunan mallar ölen şahsın hayratı için müzayedeye çıkarılıyor ve elde edilen miktar hayır işlerine sarf olunuyordu³⁸⁶. Muayyen hisse sahipleri hisselerini aldıktan sonra kalan miktar ölenin erkek evlatları ve baba tarafından bütün

³⁸⁵ 1893-1895 yılları arasındaki terike kayıtlarını ihtiva eden 1 numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde yer alan bazı terike kayıtları, 1894/95 tarihli 42 numaralı deftere tekrar kayıt edilmiştir. Örneğin Kabaklı Karyesinden Halil oğlu Hacı Durmuş Kahya'nın terike kaydı her iki defterde de bulunmaktadır. Ancak 42 numaralı defterde her bir varise ne kadar hisse düştüğü belirtilirken, 1 numaralı defterde malların sadece dökümü yapılmıştır. 1 numaralı defterde terikenin kayıt tarihi 16 Ağustos 1895'tir. 42 numaralı defterdeki kayıt tarihi ise 18 Ağustos 1895'tir. Öyle anlaşıyor ki mahkeme görevlisi tarafından bizzat Kabaklı Karyesinde tutulan 1 numaralı defterdeki kayıt, 2 gün sonra mahkemedeki deftere kaydedilmiştir. Bu ikinci kayıta varislere düşen hisselerin miktarları belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında terike taksiminin mahkemede yapıldığı anlaşıyor. Bkz. Süme, a.g.t. s. 114 – Kaygısız, a.g.t. s. 207.

³⁸⁶ Develi Kazası Redif Yüzbaşısı Ali oğlu Mehmed Rahmi Ağa'nın terikesinde bulunan mallar müzayedeye olunmuş, elde edilen gelir nakit olarak Develi Eytam Müdürü Yusuf Efendi'ye teslim edilmişti. Bkz. Kaygısız, a.g.t. s. 80.

akrabalardır ki bunlara da “asabe-i nesebiye” adı verilirdi³⁸⁷. Ölen şahsın kimsesi yoksa malları tespit edilip, beytü'l-mâl'a emanet edilirdi³⁸⁸.

Terike konusunda yapılan açıklamaların daha iyi anlaşılması açısından aşağıdaki tabloda bir terike örneği verilmiştir.

Tablo-19. Soysallı Karyesinden Emir oğlu Ali'nin Terikesi³⁸⁹

Emval	Adedi	Değeri
Karye-i mezkûrda vaki mülk menzil	1 bâb	250 kuruş
Yatak	1 kat	70 kuruş
Nühasiye	1 batman	50 kuruş
Çul	1 adet	20 kuruş
Çuval	2 adet	10 kuruş
Öküz re's	2 adet	200 kuruş
Koyun re's	6 adet	300 kuruş
Merkep re's	1 adet	50 kuruş
Tohumluk müd	3 adet	150 kuruş
Şa'ir müd	1 adet	19 kuruş
Hurdavat-ı buyut		10 kuruş

Cemân yekun terike Guruş

Yekun emlak 250

Yekun eşyâ-i menkul 879

1.129

Minhâü'l ihracat:

Resm-i âdi 22 kuruş 30 para

³⁸⁷ Aktan, **a.g.e.** s. 89.

³⁸⁸ M. Zahit Yıldırım, “Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)”, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 260.

³⁸⁹ Süme, **a.g.t.** s. 68, 69.

Emlak taksim harcı	3 kuruş
Kaydiyye mâ'a pul	3 kuruş
Vasi hüccet mâ'a pul	30 kuruş
Taksim müzekkeresi	7 kuruş 20 para
Dellaliye resmi	17 kuruş
Ücret-i mekkari	7 kuruş

Ceman yekünü'l-ihracat 90 kuruş 10 para

Sahhü'l-baki li't-taksim beyne'l-verese

Yekun emlak 250

Yekun eşyâ-i menkul 789

1.039

Hisse-i zevce-i mezbure Hatice

Emlakten: 31 kuruş 10 (para)

Eşya dan: 98 kuruş 25 (para)

129 kuruş 35 (para)

Hisse-i ibnu'l merkûm sagir Durmuş

Emlakten: 72 kuruş 36 (para) 2 akçe

Eşya dan: 230 kuruş 5 (para)

302 kuruş 41 (para) 2 akçe

Hisse-i ibnu'l merkûm sagir Salih

Emlakten: 72 kuruş 36 (para) 2 akçe

Eşya dan: 230 kuruş 5 (para)

302 kuruş 41 (para) 2 akçe

Hisse-i ibnu'l merkûm sagire İsmihani

Emlakten: 36 kuruş 18 (para) 1 akçe

Eşya dan: 115 kuruş 2 (para)

151 kuruş 20 (para) 1 akçe

Hisse-i ibnu'l merkûm sagire Nesli

Emlakten: 36 kuruş 18 (para) 1 akçe

Eşya dan: 115 kuruş 2 (para)

151 kuruş 20 (para) 1 akçe

İ. Kişi Adları

İnsanların çocuklarına vermiş olduğu adlar, onların kişiliklerinin ve kültürlerinin bir yansımasıdır. Çocuklara verilen isimler ailenin dünya görüşünün de bir aynası olabilmektedir³⁹⁰. Böylece bir toplumda yaygın olan kişi adlarına bakarak o toplumun inanç ve düşünceleri hakkında genel bir kanaate sahip olabiliriz.

19. yüzyılda Develi'de yaygın kişi adlarını Develi Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlardan öğreniyoruz. Çalışmamız sırasında yararlandığımız ve numaralarını daha önce belirttiğimiz sicillerde rastladığımız kişi adlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁹⁰ Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları", **OTAM**, S.4, Ankara, 1993, s. 223.

1. Erkek Adları ³⁹¹

Ahmed	Mahmud
Mehmed	Emir
İbrahim	Şakir
Ali	Muhsin
Hüseyin	Ağca
Osman	Kasım
İsmail	Yusuf
Ömer	Dursun
Abdullah	Durmuş
Abdulkerim	Abdülmelik
Mustafa	Mükremin
Abdurrahman	İshak
Zeynel	Emin
Burhan	Derviş
Bekir	Şaban
Zülfikar	Fevzi
Abdi	Abdil
Duran	Ömer
Musa	Abdülbaki
Salih	Rıfat
Arif	Abdülcelil
Veli	Sadeddin

³⁹¹ Sıraladığımız erkek ve kadın adları ile lakaplar çalışmamız sırasında yararlandığımız ve künyelerini kaynakçada verdiğimiz Develi Şeriye Sicilleri taranarak elde edilmiştir.

Muhsin	Hikmet
Halil	Süleyman
Yahya	Feyzullah
Enbiya	Edhem
Mehmed Emin	Salih
Nazif	Mevlûd
Veli	Yakub

En yaygın olan isimler Mustafa, Mehmed ve Ahmed olarak Hz. Peygamber (A.S.)'a ait olan isimlerdir. İkinci olarak Hasan, Hüseyin, Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah gibi Hz. Peygamber (A.S.)'ın babası, torunları ve Hulâfâ-i Raşidin'in adlarına rastlanmaktadır. Yakub, İbrahim, Yahya ve İshak gibi Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin isimleri yaygın olan kişi adları arasında yer almaktadır³⁹². Durmuş ve Dursun gibi Türkçe adlara da rastlanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle 19. yüzyılda Develi'de çocuklara ad vermede dini inancın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

2. Kadın Adları

Erkek adları için söz konusu olan durum kadın adları için de geçerlidir. Emine, Hatice, Ayşe, Fatıma ve Ümmügülsüm gibi Hz. Peygamber (A.S.)'ın annesi, hanımı ve çocukları olan kadınların isimleri kadın adları olarak verilmiştir. Hatun, İsmihani, Teslime, Nesli ve Döne gibi Türkçe kadın isimlerinin Türkçe erkek isimlerine nazaran daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu adları şu şekilde sıralayabiliriz.

³⁹² 19. yüzyılda Demirci Kazası ve 18. yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı üzerine yapılan çalışmalarda da benzer sonuca ulaşılmıştır. Bkz. Ertan Gökmen, Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Demirci Kazası, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 183-184 – Yıldırım, a.g.t. s. 261, 262.

Raziye	Aniş
Sultan	Nazmiye
Enise	Elif
Hatun	Safiye
Dudu	Medine
Elif	Hacıkadın
Fatıma	Raziye
Emine	İsmihani
Aişe	Teslime
Asiye	Zahide
şerife	Zeliha
Nesli	Rabia
Ümmühan	Gülşen
Elmas	Arife
Ümmügölsüm	şefika
Döne	
Sabire	

3. Kişilerin Kullandığı Sıfat ve Lakaplar

Kişilerin isimlerinin başında ya da sonunda bulunan sıfatlar bizlere sosyal statüleri hakkında bilgi vermektedir. Develi’de şahısların şu sıfatları kullandığını görüyoruz:

En fazla kullanılan sıfat, kişilerin hacca gittiğini gösteren “Hacı” sıfatıdır. Ancak Develi’de kimi zaman “Hacı” tek başına veya “Hacıhasan” şeklinde erkek adı olarak da kullanılmaktadır. Hacı sıfatının yanında

kullanılan bir diğer dini sıfat “Hafız” sıfatıdır. Hafız sıfatını kullananların isimlerinin yanında bir de “Efendi” sıfatı yer almaktadır. “...Güney Mahallesinden Hafız Mehmed Efendi...”³⁹³ örneğinde olduğu gibi. Efendi sıfatı kişi adının önünde yer aldığı anda ise o kişinin bir memuriyette bulunduğunu görüyoruz. “Düÿûn-u Umûmiye memuru Raşid Efendi” gibi³⁹⁴. Askeriyede görev alan yüzbaşı ve binbaşı gibi rütbeleri olan şahıslar ise hem Efendi hem de Ağa sıfatı ile anılmaktadırlar. Adı Hasan Hüseyin olan Develi Kazası Redif Taburu binbaşısı Efendi sıfatı ile anılırken³⁹⁵ aynı görevi ifa etmiş olan Mehmed Rahmi adındaki şahıs, Ağa sıfatıyla anılmaktadır³⁹⁶. Ağa sıfatı, mahalle veya köyün ileri gelen şahıslarında da kullanılan bir sıfattı. Bey sıfatı çok yaygın olmamakla birlikte Binbaşı Mehmed Rahmi Ağa’nın oğulları Halit, Seyfullah, Feyzullah ve Rıza’dan bahsedilirken Bey sıfatı kullanılmıştır. Bunların dışında şahısların Kalfa, Kahya ve Çavuş gibi sıfatları da kullandıklarını görüyoruz.

Kadınlar ise “... nam Hatun” şeklinde adlarının sonuna Hatun sıfatı eklenerek anılıyorlardı. Memuriyette bulunan şahısların eşleri ise daha çok Hanım sıfatı ile anılmaktadır.

Develi’de bulunan şahısların büyük bir bölümü lakapla anılıyordu. Lakaplar çoğu zaman kişinin icra ettiği meslek veya fiziki ve kişilik özellikleriyle alakalıydı. Bu lakapları şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁹³ DŞS. 30/19, s. 18.

³⁹⁴ Bilgin Aydınak, ‘‘47 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’’(H.1315-1317/M.1897-1899) EÜ.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri,2006 s. 118.

³⁹⁵ Süme, a.g.t. s. 272.

³⁹⁶ Kaygısız, a.g.t. s. 71.

Leblebicioğlu	Ağzıbüyüköğlu
Küllükçüoğlu	Sarızade Mehmed
Arab Mehmed	Çerçioğlu
Abazanın Derviş	Çiçekçioğlu
Yörükoğlu	Kürtüncü
Mısırizade/Mısırlızade	Burunsuzoğlu
İslâmağazade	Dokuzoğlu
Âma Hacı Ömer	Somuncuoğlu
Cücünlüoğlu	Emiroğlu
Dedemanoğlu/Dedemanzade	Kabasakal
	Kavasoğlu
Solakoğlu/Solakzade	Arabzade
Tavil Cemil	Hatemoğlu
Ağanın Ahmed	Sipahioğlu
Gevrekoğlu	Çakıroğlu
Müftüzade	Dandikoğlu
Eskikapuoğlu	Katırcıoğlu
Kamanlıoğlu	Bıçakcıoğlu
İkizoğlu	Celayirzade
Kuş Emirin Mehmed Kalfa	Kulakoğlu
Kösenin Mehmed	Kıllı Osman
Küllükçüoğlu Abdullah	Küçük Süleyman
Topuz Mehmed	Sarı Hafızoğlu

Türkmen Hacı Emin	Dalmazoğlu
Hacı Emin Sadizade	Arabalıoğlu
Küheylanazade	Tıraşoğlu
Kör Hasanoğlu	Mavizade
Kapıcıoğlu	Kösezade
Zoroğlu	Köroğlu
Kapusuzoğulları	Köşkeroğlu
Karakalpakoğlu	Altıparmaklıoğlu
Mollaoğlu	Aydınoğlu
Tekeoğlu	Bindallıoğlu
Sağıroğlu	Camcıoğlu
Uğurlu	Demircioğlu
Yunusoğlu	
Sofuoğlu	
Kalaycıoğlu	
Sarioğlu	

III. DEVELİ'DE EĞİTİM

Eğitimin öncelikli hedeflerinden biri, toplumun sahip olduğu değerleri gelecek kuşaklara aktarma ve görev ve sorumluluklarını bilen bireyler yetiştirmektir. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda eğitimin bu fonksiyonunu yerine getirebilmesi için “Sıbyan Mektebi”nden “Medrese”ye kadar pek çok eğitim kurumunun var olduğunu görürüz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimât dönemine gelinceye değin başlıca örgün eğitim kurumları sıbyan mektepleri, medreseler, Enderun ve bazı askeri mekteplerdi. Yaygın eğitim alanında ise camiler, tekkeler ve zaviyeler ile bazı yazar ve şairlerin etkinliği görülmektedir³⁹⁷.

Sıbyan mektebi, eğitimin tanımında yer alan milli ve manevi değerlerin öğretilmesi konusunda ilk adımın atıldığı yer olurken, medrese bu değerleri öğrenen ve yaşayan bireylerin yetiştiği kurum olmuştur. Enderun mektebi ise bürokrasinin ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirdi. Cami, tekke ve zaviye gibi kurumlar ise asli görevlerinin yanında halk eğitiminde önemli bir fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Klasik dönem olarak adlandırdığımız 15. ve 16. yüzyıllarda bu eğitim kurumları belirli bir uyum içinde fonksiyonlarını yerine getirmekteydi. Ancak 17. yüzyıldan itibaren devlet hayatının hemen her alanında görülen çözülme eğitimi de kendini göstermiştir.

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa'nın üstünlüğünü sadece askeri alanda gören Osmanlı devlet adamları, medrese çevrelerinin muhalefetine rağmen modern anlamdaki ilk okulları askeri alanda kurdular. 1773'de Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1796'da Mühendishane-i Berr-i Hümayun açıldı. Bu okulları 1827'de Mekteb-i Tıbbiye ve 1834'de Mekteb-i Harbiye'nin kurulması takip etti. II. Mahmut'un eğitim alanında kendi döneminden öncekilere nazaran daha bilinçli olarak gerçekleştirdiği yenilikler, kendisinden sonra yapılan yeniliklerin altyapısını oluşturdu³⁹⁸.

Tanzimât dönemine gelindiğinde ise eğitim bir bilim olarak görülmeye başlandı. Geleneksel eğitim yöntemlerinden kısmen uzaklaşarak, kısa sürede ve etkili bir biçimde öğretim yapmak için bazı yeni yöntemler, teknikler ve araç-gereç arayışına gidildiği görülmektedir³⁹⁹.

Tanzimât Fermanıyla birlikte getirilen yeniliklerin başarıya ulaşmasını çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmasına bağlayan Sultan

³⁹⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1985, s. 55.

³⁹⁸ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 1-4.

³⁹⁹ Yahya Akyüz, "Tanzimât Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", **Tanzimât'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim – 3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 501.

Abdülmecit maarif işlerine önem vermeye başladı. 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye teşkilatı kuruldu ki böylece modern anlamdaki maarif teşkilatı kurulmuş oldu⁴⁰⁰.

Bununla birlikte Tanzimât döneminde eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapılamamış, daha çok Gülhane ve Islahat Fermanlarının öngördüğü idarî, adlî, mali, siyasi ve sağlık reformlarını uygulayacak memur kadrosu yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan ilk, orta ve yükseköğretim için önemli kararlar alınmış, mesleki ve teknik eğitim konusunda çalışmalar başlatılmıştır⁴⁰¹.

A. İlköğretim

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektebiydi. Sıbyan mektepleri devletin güçlü olduğu dönemlerde ihtiyaca cevap verebiliyordu. Zaman içerisinde diğer kurumlarda olduğu gibi bu mektepler de bir durağanlığa düşerek, kendisini yenileyemedi. Sıbyan mektepleri çoğu zaman bir külliye içerisinde yer alıyordu. Belli bir yönetmeliği ve devletçe belirlenmiş bir programı yoktu. Amacı, bir çocuğa okuma-yazmanın yanında İslâm dininin kurallarını ve Kur'an-ı Kerim öğretmekti. Araç ve gereç açısından yetersizdiler. Sıbyan mekteplerinin öğretmenleri genelde medrese çıkışlı olsalar da sayıca yeterli olmadıkları için birçok okulda imam, müezzin, kayyum vb. kişilerin asli görevlerinin dışında öğretmenlik yaptığını görüyoruz⁴⁰².

Tanzimât döneminde diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi sıbyan mekteplerinde de düzenlemeye gidildi. Tanzimât döneminde eğitimle ilgili ilk ciddi tedbirler I. Abdülmecit'in 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun'u ile başlar. Hatt-ı Hümayun'da eğitim alanında o zamana kadar yapılan çalışmalarda askeri alanlardaki hariç, pek olumlu sonuçlar alınamamasından duyulan üzüntü dile

⁴⁰⁰ Bayram Kodaman – Abdullah Saydam, “Tanzimât Devri Eğitim Sistemi”, **150 Yılında Tanzimât**, Yayına Haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 475.

⁴⁰¹ Kodaman – Saydam, a.g.m. s. 496.

⁴⁰² Kodaman, a.g.e. s. 57, 58.

getiriliyor ve eğitim alanında bir takım tedbirlere başvurulması isteniyordu. Bu tedbirler özetle şu şekilde sıralanabilir: Halkın eğitimi sağlanarak cehaleti giderilmelidir. Her düzeyde eğitim yapılmalı, mesleki eğitim ele alınmalıdır. Dini eğitimin yanında dünya işleri için de geçerli olan bir eğitim verilmelidir. Okullar ülkenin uygun olan her yanında açılmalıdır⁴⁰³.

Tanzimât döneminde ilköğretim 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun'un öngördüğü düzenlemeler çerçevesinde sıbyan mektepleri tarafından yürütüldü. Buna göre öğretim süresi 4 yıl olarak belirlendi. Sıbyan mekteplerinde, rüştiyelerde öğrenci yetiştirmesi yetersiz kişilere öğretmenlik yaptırılmaması kararlaştırıldı. 7 yaşına giren çocuklar için zorunlu hale getirildi. Çocukların sıbyan mekteplerine devamının sağlanması için gerekli gayret gösterildi⁴⁰⁴.

Sıbyan mektepleriyle ilgili 1857, 1863 ve 1864 tarihlerinde de bazı kararlar alınsa da bunlar tam olarak uygulanamamıştır. Bu konuda en önemli teşebbüs 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bütün eğitim kurumlarını ilgilendiren bu nizamnamenin sıbyan mektepleriyle ilgili hükümlerine göre devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak belirlenmiştir. Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisinin kızlara ayrılması, yoksa kızların da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gitmesi öngörülmüştür⁴⁰⁵.

Tanzimât döneminin genel siyasetinin gereği olan eskiye dokunmadan yenisini yapmak anlayışına uygun olarak 1872'de sıbyan mekteplerinin yanında "İptidai Numune Mektebi" faaliyete geçmiştir. II. Abdülhamit döneminde 1882'de sıbyan mektebi, iptidai mektep ikiliğini kaldırmak amacıyla iptidai okullara ağırlık verilmeye başlandı. Bu tarihten

⁴⁰³ Tezcan, **a.g.e.** s. 135, 136.

⁴⁰⁴ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 58, 59 – Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 18.

⁴⁰⁵ Kurnaz, **a.g.e.** s. 18.

sonra devlet salnamelerinde ve diğer vesikalarda sık sık iptidai mektep adı geçmeye başladı⁴⁰⁶.

Develi'deki ilköğretim faaliyetlerine ilişkin ilk bilgileri 1891/92 tarihli Ankara Vilayet Salnamelerinden elde ediyoruz. Bu bilgilere göre 1891'de Develi'de 69 mektep bulunuyordu⁴⁰⁷. Burada sadece mektep ifadesi kullanılmış, sıbyan veya iptidai ifadesine yer verilmemiştir. Ancak bu 69 mektebin sıbyan mektebi olduğu anlaşıyor. Çünkü 1898/99 tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde Develi'deki ilk iptidai mektebin 1894 yılında açıldığı belirtilmektedir⁴⁰⁸. Bu mektep, Develizade Hacı Ağa konağında hizmet vermektedir. Açılış amacı, daha önce açılmış olan Develi Rüştîyesi'nin hazırlık sınıfını oluşturmaktır. İlk iptidaiyenin yanında 1913'de kız öğrenciler için Talaslı Mehmed Efendi'nin evinde ikinci bir iptidai mektebi açıldı⁴⁰⁹. Ülke genelinde sıbyan mekteplerinin yerini zamanla mekteb-i iptidaiyeler aldı. Develi'de de aynı gelişme söz konusudur. 1891'de sadece mektep olarak nitelendirilen ilk okullar, 1900/1901 tarihli salnamede mekteb-i iptidaiye şeklinde kayıt edilmiştir. 1900'de Develi'de 73 tane mekteb-i iptidaiye bulunmaktadır⁴¹⁰. Bu okullar vakıflar, halkın yardımı ve eğitim için vatandaşlardan alınan "Tedrisat-ı İbtidaiye" vergisi ile yapılıyor ve faaliyetini sürdürüyordu. Vergi bahsinde belirttiğimiz üzere Zile Karyesinden Hüseyin bin Mehmed'e tedrisat-ı iptidaiye vergisi tahakkuk ettirilmiş, vergi miktarına vaktinde itiraz edilmediği için kesinleşmişti. Tedrisat-ı iptidaiye vergisi "Mahâll-i Maarif Encümeni" tarafından belirleniyor, yapılan itirazlar bu encümende görüşülerek karara bağlanıyordu⁴¹¹.

1900'de Develi'de 73 tane mekteb-i iptidaiyenin olduğunu belirtmiştik. Bu rakam oldukça yüksektir. Öyle anlaşıyor ki sıbyan mektepleri ve mekteb-i iptidaiyelerin çoğunun bir derslikli olması bir cami, mescit veya

⁴⁰⁶ Kodaman, **a.g.e.** s. 68, 69.

⁴⁰⁷ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 95.

⁴⁰⁸ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 219.

⁴⁰⁹ **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Kayseri Eğitim Belgeseli**, Haz. Hayrettin Tokbay vd. Kayseri, 1998, s. 141-142

⁴¹⁰ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 146.

⁴¹¹ **BOA. DH. UMVM.** 59/33 (4 Receb 1335 / 26 Nisan 1917)

zaviyenin yanı başında kolayca açılması her mahalle veya köyde bir sıbyan mektebi veya mekteb-i iptidaiyenin kurulmasını sağlamıştır. Zaman içerisinde birçok derslikten oluşan daha modern merkezi iptidaiyelerin açılmasıyla sıbyan mekteplerinin pek çoğu kapatılmıştır.

B. Mekteb-i Rüştîye

Rüştîyelerin, II. Mahmut devrinde sıbyan mekteplerinin üstünde sınıflı sâni okulları olarak açılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu okulların adı padişah tarafından rüştîye olarak değiştirilmiştir. Bir müddet sonra Mekatib-i Rüştîye Nezareti kurularak, rüştîyelerin kuruluş ve işleyişi bu nezaret tarafından düzenlenmiştir. İlk açılan rüştîyeler, Mekteb-i Maarif-i Adlîye ve Ulum-u Edebiye adıyla birer rüştîyeden ziyade rüştîye seviyesinde meslek okullarıydı. Başlangıçta ders ve öğretim süresi bakımından sık sık değişikliklere uğrayan rüştîyelerde Kur'an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Matematik ve yazı dersleri veriliyordu. 1848'den itibaren bu derslere ilaveten Farsça, Hendese ve Coğrafya dersleri de okutulmaya başlandı⁴¹². 1859'da kızlar için de rüştîye mektebi açıldı.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 500 haneyi geçen kasabalarda rüştîye açılmasını öngörmektedir. Öğrenim süresi 4 yıldır ve sıbyan mektebinden mezun olup, belge alan öğrenciler sınavsız olarak rüştîyelere kayıt edilmektedir⁴¹³.

1870'lerden sonra rüştîyelerin sayılarında büyük artışlar oldu. Bu tarihten itibaren yeni açılan rüştîyelere yaklaşık 300 kuruş maaşla bir muallim tayin ediliyor ve 80 kuruş maaşla bir de hademe görevlendiriliyordu. Rüştîyenin yıllık giderleri için ise 500 kuruş tahsis edilmişti. 1872 yılında inşa edilip, açılan Bozkır, Çerkeş ve muallimliğine Everekli Salih Efendi'nin tayin edildiği Sis rüştîye mektepleri bu hususlar dahilinde açılmıştır⁴¹⁴.

⁴¹² Kodaman – Saydam, a.g.m. s. 483, 484.

⁴¹³ Tezcan, a.g.e. s. 140.

⁴¹⁴ BOA. A. MKT. MHM. 460/60, s. 1, 2 (10 Cemâziye'l-ahir 1290 / 5 Ağustos 1873)

1877’de 423 rüştiyede toplam 20.000’e yakın talebe ders görmüştür. Devletin sahip olduğu sınırları ve nüfusu düşündüğümüzde bu sayıyı yeterli bulmak mümkün olmamakla birlikte, kuruluşundan itibaren hızlı bir gelişme sürecine giren rüştiyelerin vardıgı noktayı küçümsememek gerekir⁴¹⁵.

Mekteb-i rüştiye Develi’de 1884’de halkın yardımlarıyla 50.000 kuruş harcanarak açılmıştır⁴¹⁶. Develi Rüştiyesinde 1898/1999 öğretim yılında 72, 1899/1900 öğretim yılında 77 talebe öğrenim görmüştür⁴¹⁷. Develi Mekteb-i Rüştiyesinde görev yapan muallimlerden tespit edebildiklerimizin isimleri ve görev yaptığı yıllar tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo-20. Develi Mekteb-i Rüştiyesinde Görev Yapan Muallimler ve Diğer Personel⁴¹⁸

Muallimler ve Diğer Personel	Görev Yılları	Salnamelerde Kayseri Sayfa
Muallim-i evvel: Rüştü Efendi	1891/1892	90
Muallim-i sâni: Hakkı Efendi		
Bevvab (müstahdem): Mustafa Efendi	1893/1894	111
Muallim-i evvel: Süleyman Efendi	1898/1899	217
Muallim-i sâni: Hakkı Efendi	1899/1900	219
Hüsn-i hat muallimi: Süleyman Efendi		
Muallim-i evvel: Hafız Salih Efendi		
Muallim-i sâni: İsmail Hakkı Efendi	1900/1901	145
Hüsn-i hat muallimi: İbrahim Efendi	1902/1903	171
Bevvab: Mustafa Efendi		
Muallim-i evvel: Abdülvahap Efendi	1907/1908	203
Muallim-i sâni: Nuri Efendi		
Bevvab: Enbiya Efendi		

⁴¹⁵ Kodaman –Saydam, a.g.m. s. 485.

⁴¹⁶ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 219.

⁴¹⁷ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 217, 219.

⁴¹⁸ Tablodaki isimler Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.**’den alınmıştır.

Tabloda adı geçen hüsn-i hatt muallimi İbrahim Efendi 1900 yılında Kosova Vilayeti dahilindeki Mitroviçe Mekteb-i Rüştîyesinde muallim-i evvel vekilliği yaparken bazı münasebetsiz davranışlarından dolayı Diyarbakır Vilayeti Avniye Kazası Rüştîyesine tayin edilmiştir. Bunu kabul etmeyen İbrahim Efendi bu kez Konya Vilayeti dahilindeki Bor Kazası Rüştîyesine tayin edilmiştir. İbrahim Efendi'nin bu görev yerini de kabul etmemesi üzerine tayini Develi Rüştîye Mektebine yapılmış ve Kosova Vilayetine gönderilen 2 Şubat 1903 tarihli ve Maarif Nazırı imzalı bir yazıyla İbrahim Efendi'nin behemehal görev yerine gönderilmesi istenmiştir. Kosova ve Ankara Vilayeti arasında yapılan yazışmalar neticesinde İbrahim Efendi Develi Mekteb-i Rüştîyesinde göreve başlamıştır⁴¹⁹.

1900 yılı itibarıyla Kayseri, Talas ve Develi Mektebi Rüştîyesinden yaklaşık 800 talebe mezun olmuş, bunların birçoğu resmi işlerde ve askeriyede görev almışlar, bazıları ise yüksek mekteplere kaydolmuştur⁴²⁰.

C. Medreseler

Medrese: Arapçada “derase” kökünden gelen medrese kelimesi talebenin kendisinde ilim öğrendiği yer manasında olup, genel olarak sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil kurumlarına verilen isimdir. Medreseler bir dersane ve etrafında yeteri kadar talebe hücrelerinden meydana gelmektedir. Tesis edenin anlayış ve mali gücüne göre bunların dışında imaret, kütüphane, hamam vs. ilave edilir. Kurucusu ister bir devlet büyüğü, isterse başka bir şahıs olsun her medresenin bir vakfiyesi bulunmakta ve bu vakfiyede medresenin nasıl işleyeceği ve görevlilerinin yevmiyeleri gösterilmektedir⁴²¹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun daha ilk yıllarından itibaren medrese kurumu bulunmaktaydı. Osmanlı medreseleri Selçuklu, Anadolu

⁴¹⁹ BOA. DH. MKT. 567/30. (26 Cemâziye'l-evvel 1320 / 31 Ağustos 1902) – BOA. DH. MKT. 653/44 (17 Zil-kâde 1320 / 17 Ocak 1903)

⁴²⁰ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 140.

⁴²¹ Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, s. 15.

Selçuklu ve beylikler dönemi çizgisinin bir devamıdır. Fatih döneminde kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri ve daha sonra kurulan Süleymaniye Medreseleri ile altın çağını yaşayan Osmanlı medreseleri 16. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başladı.

Tanzimât ve II. Meşrutiyet dönemlerinde medreselerin ıslahı için çalışmalar yapıldı. Medresenin ıslahı üzerine yapılan çalışmalar ve tartışmalar 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılışına kadar yoğun bir şekilde devam etti⁴²².

1891/92 tarihli Ankara Salnamesinde Develi'de 2 medresenin olduğu kayıtlıdır. 1900/1901 tarihli salnamede medrese sayısı 3 olarak belirtilmekte, 1907/09'de de aynı bilgi tekrar edilmektedir.⁴²³

Haziran 1914 tarihi itibarıyla Kayseri Mutasarrıflığı, Develi Kaymakamlığına gönderdiği bir yazı ile kaza dahilinde kaç medresenin bulunduğu ve buralarda kimlerin müderrislik yaptığının bildirilmesini istemiştir. Konuya ilişkin cevabi yazıda şu bilgiler yer almaktadır: “Kaza merkezinde Halasiye adında bir medrese bulunup, bu medresede 200 kuruş maaşla Müftü-i Sabık Abdüselam ve 150 kuruş maaşla Hacı Nafi ve Abdi Efendi'lerle fahri olarak Hacı Numan ve Müftüzade Ahmed Efendi'ler görev yapmaktadırlar. Nefs-i Develi'de (Güney Yukarı) ise Fahriye Medresesi adında bir medrese daha bulunmaktadır. Burada 400 kuruş maaşla Müftü-i Esbak Hacı Mahmud Efendi, 150 kuruş maaşla Şâmzâde Mehmed Efendi ve fahri olarak Kadızade Mehmed Efendi'ler görev yapmaktadır. Üçüncü bir medrese ise nahiye merkezi olan Tomarza'dadır. Bu medresenin adı Hacı Hüseyin Ağa Medresesi'dir. Medresede 300 kuruş maaşla Hafız Efendi görev yapmaktadır⁴²⁴. 1900 ve 1907 tarihi itibarıyla salnamede belirtilen 3 medrese, bu medreseler olmalıdır. 1905'de Bakırdağı Nahiyesinin köyleriyle birlikte Feke'den ayrılarak Develi'ye bağlanması sonucunda Şihli'da bulunan

⁴²² Akyüz, a.g.e. s. 261-264.

⁴²³ Kocabaşoğlu-Uluğtekin, a.g.e, s.95, 147,206.

⁴²⁴ DŞS. 5/18, s. 28.

Hamidiye Medresesinin de katılımıyla Develi'deki medrese sayısı 4'e yükselmiştir⁴²⁵.

Yine medresede görev yapanlar hakkında bilgi isteyen bir başka yazıya verilen cevapta Develi Kazası dahilinde bulunan medreselerde görev yapan Hacı Mahmud, Abdi, Hacı Nafi Mehmed, Abdülselam ve Hacı Hafız Efendi'lerin maaş aldıkları ve hepsinin eğitim ile meşgul oldukları, başka bir memuriyetleri ve muallimliklerinin olmadığından yapılan tahkikat sonucunda tespit edildiği belirtilmektedir⁴²⁶. Bu örnekte olduğu gibi bir yandan müderrislerin başka bir memuriyetle veya muallimlikte bulunup, bulunmadıkları tahkikata konu olurken, diğer yandan müderrisler maaşlarını zamanında alamamaktan yakınmaktadırlar. Müderris Abdülkadir, Develi ve Kayseri'de bulunan müderris arkadaşları adına verdiği dilekçede maaşlarını alamadıklarını ve zaruret içerisinde olduklarını belirtmektedir⁴²⁷.

Kaza merkezinde müderrislik yapan bir şahıs hakkında bilgi isteyen yazıya verilen cevapta şu bilgiler yer almaktadır: 200 kuruş maaşla kaza müderrisliğinde Müftü-i Sabık Dedemanzade Abdülselam Efendi bulunmaktadır. Abdülselam Efendi, Kayseri Medresesinde tahsil görmüş, Osman Efendi merhumdan icazet almıştır. 10 seneden beri kazada bulunan medresede Sarf, Nahiv, Mantık, Mânîâ-i Beyân-ı Bedii, Fuka ve Kelâm dersleri vermektedir. Ancak seferberlik dolayısıyla sadece 5 talebesi bulunmaktadır⁴²⁸.

Ç. Azınlık Okulları

Azınlık; bir ülkede egemen olan millete göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluklara verilen isimdir⁴²⁹. Osmanlı Devleti'nde azınlıklar "ekalliyet" kavramı ile ifade edilmişlerdir.

⁴²⁵ Şıhlı Hamidiye Medresesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım Özbek, "Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: Şıhlı Hamidiye Medresesi" **Vakıflar Dergisi**, S.24, Ankara, 1994, s. 165-176.

⁴²⁶ **DŞS.** 5/37, s. 33.

⁴²⁷ **BOA. DH. MKT.** 703/24 (8 Cemâziye'l-evvel 1321 / 2 Ağustos 1903)

⁴²⁸ **DŞS.** 5/74, s. 41

⁴²⁹ **Türkçe Sözlük**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 120.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara izlediği politikayı iki döneme ayırmak mümkündür. Bunlar Klasik Dönem ve Nizamnameler Dönemi şeklinde adlandırılabilir⁴³⁰. Klasik dönemde zimmet akdi, Nizamnameler döneminde ise adı üstünde nizamnameler ile çeşitli haklara sahip olan azınlıklar her iki dönemde de kendi okullarını açıp, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunabildiler.

Azınlık okullarının ortaya çıkışı 1453 yılı, İstanbul'un fethine kadar gitmektedir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra kendisinden önceki din ve vicdan hürriyeti geleneğini sürdürerek, yayınladığı fermanla bu hakları yeniledi. Bütün dini merkezlerdeki kiliseleri İstanbul'a topladı. Şüphesiz ki bu uygulamadaki amacı din ve vicdan hürriyetini sağlama yanında, onları göz önünde bulundurma ve kontrollerini sağlamaktır. Gayr-i Müslimlere verilen fermanların okul açma hakkını tanıyıp, tanımadığı konusunda kesin bir kayıt yoktur. Ancak din serbestisi tanıyan fermanlar tam bir eğitim serbestisinden bahsetmemekle birlikte gayr-i müslimlere ayinlerini ve adetlerini yerine getirme hakkını vermesiyle onların okul açmalarına dayanak olmuştur. Başlangıçta dini gerekçeler ileri sürülerek ruhban okulu adı altında açılan azınlık okulları, zaman içerisinde örgün eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan azınlık okullarına dönüştüler⁴³¹.

Develi'deki azınlık okullarına gelince Everek'te bulunan Ermeniler vaktiyle Surp Toros Kilisesi avlusunda erkek ve kız çocukları için 17m uzunluğunda ve eninde, 7 m yüksekliğinde 4 sınıftan oluşan ruhsatsız olarak bir mektep inşa etmişlerdir. Mektebin, 24 Nisan 1913 tarihli bir irade-i seniyye* ile Ma'arif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi gereğince yalnız kızlara mahsus olmak üzere mevcudiyeti tasdik edilmiştir. Ayrıca erkek

⁴³⁰ Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları**, MEB Yayınları, Ankara, 2002, s. 11.

⁴³¹ İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, KB Yayınları, Ankara, 1990, s. 4-10, Ayrıca bkz. M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. 17-30.

* **İrâde-i Seniyye**: Arapça bir kelime olan irade, dileme, isteme, emir ve ferman anlamlarını taşır. İrâde-i seniyye ise padişah emri anlamına gelmekte ve sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözlü irâde-i seniyye, padişahın sadrazama bizzat tebliğ ettiği emir karşılığında kullanılır. Osmanlı diplomatiğinde ise irâde-i seniyye, padişahın emrinin mabeyn başkatibi tarafından sadrazama bildirildi belgedir. Bkz. Kütükoğlu, **a.g.e.** s. 183.

talebe için yine kilise avlusunda 26 metre, 50 cm uzunluğunda ve 25 m, 50 cm eninde, 12 m, 50 cm yüksekliğinde ve adı geçen nizamnamenin ilgili maddesi hükümlerine riayet etmek şartıyla yeni bir kâgir mektebin inşasına Şûrâ-yı Devlet kararıyla ruhsat verilmiştir. İrâde-i seniyyenin icrasından Adlîye ve Mezâhib ve Ma'arif Nezaretleri memur edilmiştir. Alınan karar, gereğinin yapılması için Dahiliye Nezaretine, oradan da Ankara Vilayetine bildirilmiştir⁴³².

Develi'de bulunan bir başka Ermeni mektebi ise Mesrobyan Mektebi idi. Bu mektep hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz, ancak Ermeni meselesiyle ilgili bir belgede okulun adı geçmektedir. Böylelikle dolaylı olarak bu okulun varlığından haberdar oluyoruz. İlgili belgede şu bilgiler yer almaktadır: Everek Kilise Mahallesinden Erhamanoğlu Agop “Bir Ermeni Fedaisinin Tercüme-i Hali” ve “Ermenistan Tarihi” adlı kitapları okulun kütüphanesine yerleştirmiş ve ders programlarında bu kitaplara yer vermiştir. Okulun duvarlarında silah, fişek ve barut sakladığı tespit edilen Agop mülkiye ceza kanunun 66. maddesi 2. zeylinin 1. fıkrasına istinaden tüfek ve barut saklama, şiddete iştirak etme gibi nedenlerden dolayı 6 sene müddetle kalebent cezasına çarptırılmıştır⁴³³.

Fenese Mahallesinde bulunan bir diğer azınlık okulu ise 1883'te açılan Protestan Erkek mektebi idi. Bu okuldaki mezun olanlar Antep ve Avrupa'ya tahsil için gönderiliyorlardı⁴³⁴. Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız azınlık okulları Ermeniler tarafından açılan okullardı. Ermeniler dışında Aygösten Mahallesinde oturan ve Türkçe konuşan Ortodoks Rumlara ait okullarda bulunuyordu. Aygöstenli Ortodoks ahalinin dili Türkçe olup, Rumca, okullar vasıtasıyla yaygınlaşmaya başlamıştır. Aygösten'de biri kız, diğeri erkek olmak üzere iki okul yer alıyordu. Erkek okulunda 35, kız okulunda 33 talebe bulunmaktadır. Okullar, ahalinin yardımlarıyla yapılmıştır. Bu okullardan kız okulunda yine aynı okuldaki mezun bir bayan öğretmen bulunurken, erkek okulunda iki öğretmen görev yapmaktadır. Okulda Türkçe,

⁴³² BOA. DH İD 30-2/42 s.1-3 (1 Cemaziyel ahir 1331/8 Mayıs 1913).

⁴³³ BOA. DUİT. 172/44 (22 Şevval 1334 / 22 Ağustos 1916)

⁴³⁴ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, s. 302.

eski ve yeni Rumca, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Matematik, Din, Resim ve Güzel Yazı dersleri verilmekteydi⁴³⁵.

D. Yabancı Okullar (Misyoner Okulları)

Yabancı okulların kuruluşu ve faaliyetleri misyonerlik faaliyetlerinden bağımsız olarak düşünülemez. Bir misyonerin yapacağı ilk iş kendisini dinleyen insanlar bulmaktır. Bu insanlar basılı malzemeye ve sözlü olarak yoğun bir ideolojik bombardımana tabi tutulurlar. İlk temas ile oluşturulan sağlam bir çekirdek ve bu çekirdekteki insanların çocukları için ilk eğitim çalışmaları başlatılır. Bu arada bir kilise kurularak onun çevresinde cemaat oluşturulur. Bu cemaatin en azından İncil okuyacak kadar eğitilmesi zorunludur. Bu nedenle ilk zamanlarda kiliselerde halk eğitimi türünden çalışmalar yapıp, daha sonra ise yetişkinler için “Pazar Okulları”, çocuklar için ise ilkokullar faaliyete geçirilir. Böylece misyonerlik faaliyetleri açısından ilk aşama tamamlanmış olur. İkinci aşamada açılan kiliselere papaz, ilkokullara ise öğretmen yetiştirmek amacıyla sırasıyla ilahiyat okulları ile yatılı ve gündüzlü liseler gündeme getirilir⁴³⁶.

Ancak misyonerlik faaliyetlerinin bir parçası olan eğitim burada durmaz. Çünkü misyonerlik faaliyeti; kendi iddialarının aksine, yalnızca dini boyutu olan bir mesele değildir. Dini boyutları çok aşan ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracıdır. Bir başka deyişle uhrevi bir araç değil, dünyevi bir araçtır. İşte kendisi bir araç olan misyonerlik faaliyetlerinin en önemli araçlarından birisi de okuldur⁴³⁷. Misyonerler, açtıkları okullar sayesinde yıllardan beri sürdürdükleri çalışmaları

⁴³⁵ <http://blog.milliyet.com.tr> ,(25.4.2008), Bu blogda yer alan konuya ilişkin yazı Fehmi Dinçer tarafından 1914 tarihli Karamanlıca alfabesiyle yazılmış Nevşehir Salmesinin 159 ve 161. sayfalarından çevrilmiştir. Salmesinin tarihi 1914 olsa da verilen bilginin altında 1902 tarihi yer almaktadır. Adı geçen salname Semavi Eyice tarafından tanıtılmıştır. Tanıtımda salnamenin muhtevasına, hazırlanma amacına ve diline dair bilgiler verilerek salnameden bazı bölümler aktarılmış, salnamede yer alan resimlerden örnekler verilmiştir. Bkz. Semavi Eyice, “Rum Harfleri ile (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salmesi (Yıllığı)”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977, s. 75-102.

⁴³⁶ Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika**, Ankara, 2000, s. 21.

⁴³⁷ Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika...**, s. 21, 23.

neticelendirme fırsatına kavuşmuşlar, her türlü faaliyetlerini okul çatısı altında rahatça sürdürmüşlerdir⁴³⁸. Develi'deki misyoner okullarına gelince

Amerikan Misyoner Board Teşkilatı Develi'de bir uç istasyon kurmuştu. Board misyoner teşkilatının Develi'deki bu çalışmalarının neticesinde bir Amerikan Eytamhanesi ve okulu açıldı.

Misyonerler, okullarının yanında hastane ve yetimhane de açmışlardır. Böylelikle faaliyette bulundukları bölge halkının sempatisini kazanmaya çalışıyorlardı⁴³⁹. Develi'deki misyoner okulu da böyle bir çalışma neticesinde kuruldu.

Haçın'da bulunan Amerikalı Mister Parker'ın Haçın Eytamhanesinin erkek kısmından bir-iki sınıf talebeyi Develi Kazasının merkezi olan Everek'e nakil ile orada bir eytamhane açmayı düşündüğü Kozan Mutasarrıflığı tarafından Adana Valiliğine bildirilmiştir. Adana Valiliği, Kozan Mutasarrıflığına verdiği cevapta; eytamin Everek Kasabasına nakline kesinlikle izin verilmemesi istenmiştir. Haçın'daki eytamhane Amerikalı misyonerler tarafından ruhsatsız olarak açılmış ise de içindeki yetimler Osmanlı çocuklarıdır. Adana Valisi 29 Eylül 1910 tarihli bir yazı ile bu bilgileri Dahiliye Vekaletine ileterek, Mister Parker'ın eytamhaneyi bir yere nakletmeye, istediği yerde yeni bir eytamhane açma yetkisinin bulunmadığını, Mister Parker'ın bu gibi davranışlarının tahammül sınırlarını aştığını belirterek, Amerikan Sefareti vasıtasıyla kendisinin uyarılması ricasında bulunur. Dahiliye Vekaleti, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıyla gelişmeleri özetlemiş ve Amerikan sefareti aracılığıyla Mister Parker'ın ihtar edilmesinin sağlanması için gereğinin yapılması istenmiştir⁴⁴⁰.

Bu yazışmalara rağmen Mister Parker ve karısı yaklaşık 25 yetimle birlikte Everek'e gelerek, bir ev kiralayarak eytamhane açmışlardır. Mister

⁴³⁸ Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, 1991, s. 72.

⁴³⁹ Amerikalı misyonerlerin sağlık hizmetleri hakkında bkz. Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika...**, s. 96 – Hasan Özsoy, "Amerikan Misyonerliği Çerçevesinde Talas Amerikan Hastanesi", **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler** (06-07 Nisan 2000), KAYTAM Yayınları Kayseri, 2000, s. 378-386.

⁴⁴⁰ **BOA. DH. İD.** 117/8, s. 1, 2 (8 Şevval 1328 / 13 Ekim 1910)

Parker ve yanındakilerin kimlerden ibaret olduğu, Haçın'dan neden ayrıldıkları Kayseri Mutasarrıflığınca araştırılmıştır. 11 Haziran 1910 tarihli ve 151 genel numaralı bir yazıyla ecnebilerin üzerlerine emlak ve arazi geçirmemeleri ve eytamhane vb. adlar altında ruhsatsız yerler kuramamaları istenmişti. Ankara Valisi, Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazı ile yukarıdaki gelişmeleri sıralayıp, bu hususu da göz önünde bulundurarak ne yapılması gerektiğini sormaktadır. Dahiliye Nezareti'nin Ankara Valiliğine gönderdiği cevabi yazıda Mister Parker ve çocukların kimlerden ibaret olduğu, Adana'dan niçin ayrıldıkları araştırıldıktan sonra Everek'e gelmelerinde ve bir eytamhane açmalarında mahzur bulunmadığı dile getirilmiştir. Ancak konu hakkındaki 11 Haziran 1910 tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı hatırlatılarak, yapılacak olan çalışmaların usul-i idaresince olması istenmiş, resmi ruhsat olmaksızın Mister Parker'ın kendi kendine eytamhane inşaatına başlaması durumunda mahalli yönetim tarafından inşaat ve ikamenin derhal men edilmesi ve bu konuda Dahiliye Vekaletine de bilgi verilmesi gerektiği yönünde cevap verilmiştir⁴⁴¹.

Bu gelişmelerden üç yıl sonra 1913'te Mister Parker, Develi'de kendi üzerine kayıtlı tarlanın etrafına duvar çekmek için inşaat başlatmıştır. Yapılan tetkik sonucunda inşaat için belediyeden ruhsat tezkiresi verilmediği gibi adı geçen tarlanın müstearen Kalaycı Mıgırdıcoğlu Mardiros adına kayıtlı olduğu, Mister Parker'ın gerçek amacının duvar inşaatı bahanesiyle açmaya çalıştığı eytamhane ve okul için ruhsat almak olduğu anlaşılmıştır. Parker'ın vaktiyle başlattığı eytamhane ve okul inşaatı, Develi Kaza İdaresinin 18 Şubat 1910 tarih ve 30 numaralı kararıyla durdurulmuştu. Bu kez ruhsatsız duvar inşaatına girişmesi üzerine inşaat bölgesine komiser muavini, polis memurları ve belediye zabıtası gönderilerek ilgili karar hatırlatılıp, ikaz edilmiştir. Mister Parker inşaat alanına İngiliz bayrağı dikerek, görevlileri inşaata yaklaştırmamıştır. Osmanlı tebaasından olan ustalar, görevlilerin uyarılarını dinlemeyerek çalışmaya devam etmişlerdir. Develi Kaymakamı bütün bu gelişmeleri acil bir telgrafla Kayseri Mutasarrıflığına bildirerek, ne şekilde

⁴⁴¹ BOA. DH. İD. 123/9, s. 1-3 (28 Muharrem 1330 / 18 Ocak 1912)

muamelede bulunulması gerektiğini sormuştur. Kayseri Mutasarrıflığı ise inşaat alanına bayrak çekmenin devletin geçerli kurallarına aykırı olup, bu davranışın devlete riayetsizlik olduğunu, bunun Mister Parker'a tafsilatıyla anlatılmasını, tebligat hükmüne rağmen çalışmayı sürdüren amale hakkında serian kanuni işlemlerin başlatılarak adı geçen inşaatın durdurulmasını tavsiye etmiş, bir yandan da durumu 18 Nisan 1913 tarih ve 12604/95 numaralı acil bir telgrafla Ankara Valiliğine bildirerek valiliğin de görüşünü almıştır. Ankara Valiliğinin görüşü de ruhsatsız olan inşaatın durdurulmasından yanadır⁴⁴².

Bundan sonra mesele hakkında devletin yazışmaları şu şekilde gelişmektedir: Ankara Valiliği konuyu Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Mülkiye ve Maârif Dairesi meseleyi görüşmüş ve bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre Mister Parker Fenese Yukarı Mahallesinde, Çayıçi mevkiinde müstearen almış olduğu 6,5 dönüm tarlayı başkasına devredemeyeceğine dair senet imzaladı. Bundan dolayı adı geçen tarlanın Board Heyetine devredilmesinin mümkün olamayacağı, ayrıca kurulacak müessese mevkiinde İslâm mahallesi yoksa da 420 m mesafede askerlik dairesi ile askeri deponun, 14 m mesafede Ermeni mezarlığının ve 300 m yakınında Ermeni mahallesi ile hem Müslüman hem de Hristiyan halkın, mevkide tarlaları bulunduğu, orada gayr-i müslimlerin okuyacağı çocuklarının bulunmadığı, aksine Parker'ın Haçın'dan getirdiği 100 kadar yetim kız ve erkek çocuğun bulunduğu, kısacası bu arsaya düşünülen müessesenin o an ve gelecekte mahzurlu olacağı yönünde karar alınmış, bunun Amerika Sefaretine bildirilmesi istenmiştir. Alınan kararlar ilgili yerlere tebliğ edilmiştir⁴⁴³.

Bütün bu gelişmeler neticesinde tüm yasaklamalara rağmen Develi'de erkek ve kız yetimhanesi açılmıştır⁴⁴⁴. Misyoner okulunun açılıp, açılmadığına dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte Mister Parker, okulda okutulacak olan derslere ait bir programı resmi makamlara sunmuş, okulda

⁴⁴² BOA. DH. İD. 163/17 (28 Cemâziye'l-evvel 1331 / 5 Mayıs 1913)

⁴⁴³ BOA. DH. İD. 163/23, s. 1-9 (5 Şevval 1331 / 7 Eylül 1913).

⁴⁴⁴ Bkz. Mutlu, a.g.e. s. 260. (745. dipnot)

öğretmenlik yapacak şahısların tespit edilmiş olması okulun açıldığı izlenimini vermektedir. Okulun eğitim süresi 3 yıl iptidai, 6 yıl rüştiye olmak üzere 9 yıl olacaktır⁴⁴⁵. Okulda okutulması düşünülen derslerin programı ve görev yapacak olan öğretmenlerin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-21. Develi’de Açılmak İstenen Misyoner Okulunun Ders Programı ve Okulda Görev Yapan Öğretmenler⁴⁴⁶

Dersler	Kitaplar	Yazar İsmi	Basım Tarihi
1. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	İkinci Talim-i Kiraat, Muhtasar Güldeste	Mehirî ve Kitapçı Arakil	1325
Ermenice	Üçüncü Talim-i Kiraat, Muhtasar Güldeste	Haçat Tavsetyan	1319
İngilizce	(Usûl-ı Cedîd) Birinci Talim-i Kiraat, Şifahi Mümârese	Porşil-Redigel	1327
Riyaziyât	Kısm-ı Hesab-ı Zihnî	Bezciyan	1302
Nota	Mabâdi-i Ulâ ve Temrinat	Peter Şop	1329
2. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	Üçüncü Talim-i Kiraat, İlaveli Güldeste	Mehir ve Kitapçı Arakil	1325
Ermenice	İktitâf-ı Evvel	Nerabel Asvadoryan	1322
İngilizce	İkinci Talim-i Kiraat ve Tatbikat	Porşil-Redigel	1327
Riyaziyât	Mutavvel Kısm-ı İlm-i Hesap (Kısm-ı Evvel)	Bezciyan	1302
Tarih	Muhtasarca Ermeni Tarihi	Tavit Haçkontes	1326
İlm-i Tabiiye	İlm-i Eşya	Satı Bey	1326
Nota	Mabâdi-i Ulânın devamı Temrinat	Volker	1317
3. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	Nevdeste ve Mutavvel Sarf-ı Osmânî	Mehirî	1320
Ermenice	İktitaf-ı Sâni ve Sarf-ı Evvel	Nerabel Asvadoryan	1325

⁴⁴⁵ Mutlu, a.g.e. s. 260.

⁴⁴⁶ Ders programı ve öğretmenlerin isimleri, Mutlu, a.g.e. s. 260-262’den alınmıştır.

İngilizce	Şifâhî Mümârese ve Tahrîr-i Tatbikat	Mc Revakt	1325
Riyaziyât	Mutavvel İlm-i Hesabın devamı	Bezciyan	1302
Coğrafya	Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası	Savfet Bey	1326
Tarih	Muhtasar Tarih-i Osmani	Ahmed Refik	1317
Akaid-i Diniyye	Tevrat		
4. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	İktitaf-ı Evvel, Mutavvel Sarf-ı Osmânî	Mehmed Ata, Mehîrî	1320
Ermenice	İktitaf-ı Sâlis ve Salis ve Harf-i Sâni	Nerabel Asvadoryan	1323
İngilizce	Tahrîri, Şifâhî Mümârese ve Sarf	Cambroker	1327
İlm-i Hesap	Mutavvel İlm-i Hesabın devamı	Bezciyan	1302
Coğrafya	Coğrafya-i Umûmî	Mağnisaciyan	1319
Tarih	Tarih-i Umûmî ve tarih-i Ermeni	Ali reşad ve Ali Seydi	
Nota ve Fenn-i Musikî	Temrînet-ı Külliye	Volker	
Akaid-i Diniyye	Kütüb-i Mukaddeseden İncil, Tevrat		
5. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	İktitaf-ı Sâni, Sarf ve Nahv-i Osmânî	Mehmed Atâ	1320
Ermenice	Kadim Ermenice'nin Birinci Talim-i Kraat ve Sarfı	Yağışe Toryan Bozacıyan	1321
İngilizce	Beşinci Talim-i Kraat ve Sarf	Porşil-Ervin	1322
İlm-i Bedeni	Osmânîce ve Ermenice Lisanlarda Tahrîr ve İnşa	Kirkoryan	1300
İlm-i Hikmet-i Tabiiyye	İlm-i Hikmet-i Tabiiyye	Bezciyan	1324
İlm-i Hayat	İlm-i Hayat	Boyacıyan	
Ulûm-i Riyaziyye	İlm-i Cebir	Boyacıyan	1317
Nota	Musikî-i Mümârese ve Temrînât-ı Külliye	Volker	

Akaid-i Diniyye	Tevrat, İncil, Mezâmir-Zebur		
6. Sınıf Dersleri			
Lisan-ı Osmani	İktitaf-ı Sâlisve Makâlât-ı Osmâniyye	Mehmed Atâ	1320
Ermenice	Kadim Ermenice'nin İkinci Talim-i Kraat ve Sarfı	Toryan, Bozacıyan	1320
İngilizce	Altıncı Talim-i Kraat ve Sarf ve İnşa	Porşil-Rediger	1327
Fransızca	Elif-ba ve Talim-i Kiraat	Karabet Kahyayan	1324
İlm-i Hesap	Mufasssal İlm-i Cebir	Vanteforet	1323
İlm-i Hendese	Mebâd-i İlm-i Hendese	Smith	1320
Tarih	İMufasssal Tarih-i Osmânî	Ahmed Refik	1327
Coğrafya	Coğrafya-i Tabii	Boyacıyan	1312
Riyaziyat	Usûl-ı Defâtir	Merbervî	1319
Öğretmenler	Mezun Oldukları Okullar		
T. F. Barker			
Karabet Kundakçıyan	Ayıntab Amerikan Koleji mezunlarından		
Livon Çilingiryan	Haçin Amerikan Rüşdiye Mektebi ve Tarsus Koleji		
Ağya Albaryan	Haçin Amerikan Rüşdiye Mektebi, Konya Cenanyan İdadisi 3. sınıf ögr.		
Mikail Vayciyan	Haçin Amerikan Rüşdiye Mektebi		

IV. FOLKLORİK UNSURLAR

Bugün folklorik malzeme olarak baktığımız giyim-kuşam ve ev eşyaları, 19. yüzyılda Develi'de yaşayan ahalinin zaruri ihtiyaçlarıydı. Bunun tabii sonucu olarak pek çok eşya, giyim-kuşam ve mutfak malzemeleri terike kayıtlarına geçmiştir. Bu kayıtlardan eşyanın adını, cinsini, fiyatını, eski ya da yeni olup, olmadığını öğrenmemiz mümkündür. Develi'de kullanılan ve günümüz için folklorik değeri olan malzemeleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

A. Giyim Eşyaları

Develi Şer'iyye Sicillerinde giyim eşyaları ve bu eşyaların yapımında kullanılan kumaş türleri hakkında ayrıntılı bilgi veren terike kayıtları bulunmaktadır. Sahip olduğu kumaş miktarı ve çok çeşitli ihtiyaç maddelerini bulundurması hasebiyle vaktiyle manifaturacı olduğu anlaşılan Tomarza'nın Yukarı Mahallesinden Balancioğlu Serkiz'in terikesi buna güzel bir örnektir. Şüphesiz ki bir manifaturacı, bölge insanının istek ve ihtiyaçlarını gözetmek durumundadır. Dolayısıyla ilgili terike kaydında yer alan ürünler bize giyim-kuşam konusunda sağlıklı bilgiler verecektir. Terikede toplanan ifade edilen bez, astarlık bez kumaş, amelikan, maraşi, maraşi gök bez, mavi, Halep tiresi, nişanlı, kaput, tire, Kayseri domuklusu ve arşınla ifade edilen basma bulunmaktadır. Bir başka terikede arşınla ifade edilen mavi, kırmızı ve çuha adında kumaşlar yer almaktadır⁴⁴⁷. Bölge halkı giyim-kuşamlarını bu kumaşlardan yapıyor olmalıdırlar. Giyim eşyalarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

1. Başlıklar

Kadınlara ait olan terikelerde kadınların kullandığı başlıklar hakkında bilgi yer almaktadır. Bu başlıkları tepelik, fes, çar, Tokat yazması, Kayseri yazması, yerli yazma, beyaz yazma ve çit şeklinde sıralamak mümkündür.

Tepelik; özellikle köylü kadınların kullandığı bir tür başlıktır. Yassı bir taş biçimindeki gümüşten ve bazen de altından yapıldı. Bunun etrafına ve altına gelecek yerlerine altın ve gümüş paralar dizilerek süslenir, üzerine kök, zümrüt, mercan ve Seylan taşları oturtulurdu. Altın olanları nadir olarak bulunur, daha çok gümüş tepelikler kullanılırdı⁴⁴⁸. Develi'de kadınların kullandığı ve etrafına Gazi ve Sandıklı adı verilen altınların dizildiği tepeliklere fes adı da veriliyordu⁴⁴⁹. Özellikle Güney Mahallesi ve Köstere Nahiyesi

⁴⁴⁷ Kaygısız, a.g.t. s. 38.

⁴⁴⁸ Pakalın, **a.g.e.** C. III, s. 457. Güney Mahallesinden Hatice Hatun'un terikesinde 1 adet tepelik bulunmaktadır. Bkz. Süme, a.g.t. s. 222.

⁴⁴⁹ Gürlek, **a.g.e.** s. 176.

dahilinde yer alan köylerde yaşayan Avşar ve Türkmen kadınları arasında daha çok kullanılırdı⁴⁵⁰.

Çar; kadınların hem bedenlerini, hem de başlarını kapattıkları bir örtüdür. Düz, siyah, ince kumaştan yapıldığı gibi beyaz üzeri mavi çizgili ince kumaşlardan da yapılırdı. Çar, peçe ile birlikte de kullanılırdı⁴⁵¹.

Tokat ve Kayseri yazması; yazma üzerine çeşitli motiflerin olduğu çok farklı renklerde, oldukça ince dokunmuş bir örtüydü. Develi ve çevresinde her türlü yazma genel olarak çit olarak adlandırılmaktadır. Tokat ve Kayseri yazmaları hazır olarak satılıyordu⁴⁵².

Fes; erkeklerin yaygın olarak kullandıkları başlıktır. Düz ve sarıklı fes olmak üzere ikiye ayrılır. Düz fesi daha çok gençler kullanırdı. Sarıklı fes ise üç çeşitti. Beyaz sarıklı fesleri medrese hocaları ve talebeler, yeşil sarıklı fesi tarikat mensupları, abani denilen sarı işlemeli fesleri ise diğer halk kesimi kullanıyordu⁴⁵³.

2. Erkek ve Kadın Kıyafetleri

İncelediğimiz dönemde Develi’de yaşayan ahalinin kullandığı kıyafetler hakkında bilgi edinmek amacıyla terike kayıtlarında yer alan kıyafetler ve ayakkabılar ile bunların değerlerini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz.

⁴⁵⁰ Kadir Özdamarlar, a.g.t. s. 112.

⁴⁵¹ Kadir Özdamarlar, a.g.t. s. 112.

⁴⁵² Bir manifaturacı olduğu anlaşılan Balancıoğlu Serkez’in terikesinde 99 adet Tokat ve Kayseri yazması bulunuyordu. Bkz. Kaygısız, a.g.t. s. 38.

⁴⁵³ Ahmet Gürlek, a.g.e. s. 175.

Tablo-22. Kıyafetler ve Ayakkabılar⁴⁵⁴

Kıyafetin Adı	Değeri (kuruş)	Kıyafetin Adı	Değeri (Kuruş)
Siyah palto	96	Palto	40
Yelek	10	Çorap	6
Fanila	-	Yeşilli kutnis entari	40
Kürk	160	Çuha şalvar	25
Setre maa' palto	137	Çuha entari	60
Maraş abası	10	İpekli mai entari	40
Tomarza şalvarı	19	Önlük	4
Kara aba	30	Gecelik elbise	
Gömlek	24	Müstamel kürk	50
Müstamel aba	10	Pantolon maa' çeked	84
Cedit şalvar	10	Beyaz kürk	30
Köhne elbise	50	Gecelik entari	21
Çeked	10	Don maa' gömlek	16
Pantolon	40		
Ayakkabı	Değeri (kuruş)	Ayakkabı	Değeri (Kuruş)
Malatya çizmesi	114	Kundura	30
Yemeni		Saray yemenisi	10
Çarık		Müstamel potin	38
Takı kundura		Çizme	36

B. Ziyinet ve Süs Eşyaları

Kadınlara ait olan terike kayıtlarında ziynet ve süs eşyalarına rastlanmaktadır. Cami-i Cedid Mahallesinden Emine bint-i El-hac Musa'nın terikesinde 300 kuruş değerinde 15 adet Gazi altını, Güney Mahallesinden Hatice Hatun'un terikesinde 9 adet Gazi altını ve bilezik yer almaktadır⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ Tabloda yer alan bilgiler Süme, a.g.t. – Kaygısız, a.g.t.'lerdeki terike kayıtları taranarak elde edilmiştir. Ayrıca bkz. Gürlek, **a.g.e.** s. 175, 176.

⁴⁵⁵ Süme, a.g.t. s. 222, 223.

Cami-i Kebir Mahallesinden Şerife bint-i Hacı Ömer'in terikesinde ise 430 kuruş değerinde 21 adet Gazi altını, 120 kuruş değerinde 2 adet Mahmudi altın, 50 kuruş değerinde 1 adet Sandıklı altını yer almaktadır⁴⁵⁶. Bunların yanında terikelerde ziynet olarak küpeler de yer almaktadır.

Süs eşyaları olarak ise şamdan, gümüş tabaka, gümüş yüzük, gümüş taş, gümüş bardak kullanılmaktadır.

C. Ev ve Mutfak Eşyaları

Terike kayıtlarından tespit ettiğimiz ev ve mutfak eşyaları ve fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-23. Ev ve Mutfak Eşyaları ve Fiyatları.⁴⁵⁷

Eşyanın Adı	Fiyatı (kuruş)	Eşyanın Adı	Fiyatı (kuruş)	Eşyanın Adı	Fiyatı (kuruş)
Karyola	250	Nuhasi batman-8	400	Lamba	7,5
Yatak	77	Çuval	6	Asma lamba	19
Kanepe	125	Kilim	50	Heybe	5
Fırın	190	Kuşak	2,5	Kırmızı yorgan	25
Sandalye	14	Yorgan yüzü	2,5	Sagir sini	25
Lamba	15	Seccade	19	Kebir güğüm	50
Şişe şamdan	5	Baş havlusu	7	Küp	10
Çalar saat	46	Hamam havlusu	14	Minder	18
Mangal-ı kebir	82,20	Peşkir (havlu)		Cedit sehpa	30
Çay takımı maa' tepsi	27	Müstamel çul		Dürbün maa' kılıf	225
Şerbet bardağı maa' kupa	11	Kebir ayna	20	Kapı perdesi	
Masa	23,20	Kahve takımı	30	Kılıç kayışı	
Sandık	16,20	Soba	40	Çay ibriği	7

⁴⁵⁶ Subaşı, a.g.t. s. 133.

⁴⁵⁷ Tablodaki bilgiler Kaynakçada belirttiğimiz Develi Şer'iyye Sicillerindeki terike kayıtları taranarak elde edilmiştir.

Ufak minder	15	Nakışlı kilim	190	Kayık tabak	5
Müstamel kilim	1	Satrançlı seccade	15	Lamba	12
Halı seccade	40	Tandır yorganı	25	El lambası	5
Sini	54	Yastık	2	Musluklu teneke	2
Kebir kazgan	164	Kıl çul	15	Bakır güğüm	40
Leğen ibrik	33	Harar	15	Ayaklı makine	300
Kadayıf tepsisi	15	Köhne saat	30	Saç mangal	9
Kulplu tava	9	Oda takımı	50	Kahve tavaşı	3
Maşrafa	4	İbrik	20	Maşa	2
Salça kevgiri	12	Deve çuvalı	6	Soba tahtası altı	2
Tencere	15	Battaniye	30	Cam fener	6
Aşıрма (kova)	16	Saç soba	30	Tavla tahtası	8
Güğüm		Berdi yastık	5	Saat kebir	70
Ot yastık	20	Nühasiye mangal	80	Cep saati	78

V. SAĞLIK HİZMETLERİ

A. Belediye ve Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde tıbbı, tıp öğretmenine ve tıbbi eserlere verilen önem Tanzimât'tan çok daha önce başlamıştı. Tanzimât dönemi ve sonrasında da Osmanlı Türk tıbbında önemli gelişmeler oldu. Tanzimât'ın Osmanlı tıbbına yaptığı en önemli katkı, kanunlaştırma çalışmaları olmuştur. Tanzimât'tan önce tıbbi kararlar bir takım layihalarla yürütülürken, Tanzimât'la birlikte tıbbi kanun ve nizamnameler hazırlanmıştır. Tanzimât'ın tıp alanında sağladığı gelişmelerden biri de daha önce Fransızca olan tıp dilinin Türkçeleştirilmesidir. Halk sağlığına önem verilmiş, çiçek aşısı

uygulaması nizamname ve emirnamelerle mecburi hale getirilmiş, aşı memurları yetiştirilmiştir⁴⁵⁸.

Ele aldığımız dönemde sağlık hizmetleri Develi’de belediye tarafından yürütülmektedir. Belediye hekim, eczacı ve aşı memuru istihdam etmekteydi. Ülke genelinde olduğu gibi Develi’de de başlangıçta hekimlik görevi daha çok gayr-i müslimler tarafından yerine getiriliyordu.

Ağustos 1902’de Develi Belediyesi tabibi olan Kigork ile eczacısı Sarkiz Efendiler, görevlerini suiistimal ettikleri gerekçesiyle Develi’de bulunan imamlar ve muhtarlar tarafından Sıhhiye Nezaretine şikayet edilmişlerdi⁴⁵⁹.

Ağustos 1904’te ise bu kez Develi Belediyesi tabibi Nikolaki Efendi, görevindeki başarıdan dolayı “rü’yet-i selase*” ile taltif edilmiştir⁴⁶⁰.

Belediye tabibi askeriyede ve diğer resmi kurumlarda çalışan personeli ücretsiz muayene etmek zorundaydı⁴⁶¹. Ancak belediye tabipleri maaşlarını düzenli alamadıkları için sık sık Sıhhiye Vekaletine başvuruda bulunuyorlar, cevap alamadıkları takdirde ise görevi bırakıyorlardı. Konuya ilişkin Develi Belediye Tabibinin yaptığı benzer bir başvuru üzerine Sıhhiye-i Umumiye Reisinin bu konuyu Dahiliye Nezaretine ilettiği bir yazıda bu hususlar dile getiriliyor, gerekenin bir an önce yapılmaması durumunda sağlık konusunda büyük sıkıntıların çıkacağı belirtiliyordu⁴⁶².

Tedavi için belediye tabibine müracaat eden şahıslar, tedavi konusunda istediği sonucu alamazsa yine belediye tabibinin düzenlediği raporla tedavi amacıyla İstanbul’a gidebiliyordu. Tedaviye ihtiyacı olduğuna

⁴⁵⁸ A. Süheyl Ünver, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimât Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimât**, C. II, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 959.

⁴⁵⁹ **BOA. DH. MKT.** 579/31 (13 Cemâziye’l-ahir 1320 / 17 Eylül 1902)

* **Rü’yet-i selase**:Yapılan çalışmanın yetkililer tarafından görülüp, takdir edildiğine dair düzenlenen belgedir. Bkz.Develioğlu,a.g.e.s.1083.

⁴⁶⁰ **BOA. DH. MKT.** 932/89 (14 Rebiyü’l-ahir 1322 / 26 Ağustos 1904)

⁴⁶¹ Belediye teşkilatı bahsinde, bir erin hasta olan babasını ücretsiz muayene etmeyeceğini belirten belediye tabibinin ikaz edildiğine dair bilgi verilmişti. Bkz. Belediye Teşkilatı bahsi.

⁴⁶² **BOA. DH. MUİ.** 49-1/28 (17 Zi’l-hicce 1327 / 30 Aralık 1909)

dair elinde tabip raporu bulunan kunduracı Karabet'in İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir⁴⁶³.

Konuya ilişkin bir başka örnek şöyledir: Develi Kaymakamı Hasan Halis Bey gözlerinden rahatsızlanmıştır. Aldığı izinle İstanbul'a giderek Miralay Dikran Bey tarafından tedavi edilmiş, bir takım ilaçlar alarak Develi'ye dönmüştür. Aldığı ilaçları bir müddet kullanmış, gözleri bir dereceye kadar düzelse de rahatsızlığı tam olarak geçmemiştir. İlaçların bitmesi üzerine Kaymakam Hasan Halis Bey, Miralay Dikran Efendi'den ilaç talebinde bulunmuş, Dikran Efendi ise yeni bir ilaçtan önce gözlerini bir kez daha muayene etmesi gerektiği yönünde rapor göndermiştir. Bu raporla birlikte İstanbul'a gitmek isteyen kaymakama, mahallince tedavi tavsiye edilerek, İstanbul'a gitmesine izin verilmemiştir⁴⁶⁴. Kaymakam Hasan Halis Bey'e izin verilmemesi kuvvetle muhtemel güvenlikle ilgilidir. Çünkü 1905 yılı ülke genelinde ve Develi'de Ermeni olaylarının en yoğun olduğu dönemlerden biriydi. Böyle bir dönemde Develi'de kaymakamın bulunmaması, asayişin temini açısından doğru olmazdı. Daha önceleri benzer bir durumda hem Hasan Halis Bey'in kendisine hemde Develi Kaymakamı Mahmud Efendi'ye tedavi amacıyla İstanbul'a gitme izni verilmişti⁴⁶⁵.

B. Veba Salgını

Zaman zaman hayvanlar ve insanlar arasında salgın hastalıklar görülüyor, bu hastalıklar büyük felaket ve ölümlere yol açıyordu. 1893 yılında Develi ve İncesu Karyesinde hayvanlar arasında veba salgını baş göstermiş, alınan tedbirlerle İncesu'daki salgının önü alınırken, Develi'de bir sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine yetkililere gönderilen yazılarda daha önce Van'ın Mahmudiye ve diğer kazalarında görülen benzer salgında 70-80 bin

⁴⁶³ BOA. ZB. 396/102 (30 Kanun-ı evvel 1320 / 12 Ocak 1905)

⁴⁶⁴ BOA. DH. MKT. 955/61 (6 Rebiyü'l-evvel 1323 / 11 Mayıs 1905)

⁴⁶⁵ BOA. DH. MKT. 1579/67 (25 Ramazan 1306 / 25 Mayıs 1889)

koyunun telef olduğu dile getirilip, talimatnamelere uygun hareket edilmesi gerektiği belirtilmiřti⁴⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde halk sağlığının korunmasına yönelik resmi kurumların oluşması II. Mahmut döneminde 1838'de Meclis-i Tahaffuz'un kurulmasıyla başlar. Tahaffuz, "koruma evi" anlamında olup, karantina bölgesine verilen isimdir. Bunu 1860, 1869 yıllarında yayınlanan doktorluk ve eczacılığa dair nizamnameler ve 1881'de Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye, 1891'de Hıfzıssıhha Komisyonu ve 1909'da Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'nin kurulması izledi. Bu komisyon ve mdriyetlerin hazırladığı nizamnameler sonucunda salgın hastalıklarla mücadele ilk kez devletin görevleri arasına alınmıştır. Böylece salgın hastalıklarla mücadele konusunda geçmişle kıyaslandığında önemli başarılar elde edilmiştir. Bu konuda yayınlanan nizamnamelerin ve alınan karantina tedbirlerinin büyük etkisi olmuřtur⁴⁶⁷.

Ankara Valisi Cevdet Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen bir telgraf metninde konuya ilişkin şu bilgiler yer almaktadır: "Develi Kazasına bağlı Köstere Nahiyesi dahilinde görülen ve %50 telefata sebep olan veba hastalığına karşı alınan serum vb. tedbir sonuç vermiş ve hastalığın nnn alındığı 18 Nisan 1904'te Kayseri Mutasarrıflığına bildirilmiştir." denilmektedir. Dahiliye Nezareti, Ankara Valiliğinden almış olduğu bu bilgileri bir yazıyla Orman ve Ma'den Vzeratı Nezaret-i Celilesine bildirmiřtir⁴⁶⁸.

Salgın hastalıklar karşısında aşı uygulamasının yapıldığını görüyoruz. Aşağıda Mart 1902'den şubat 1906'ya kadar Kayseri Sancağı ve Develi Kazasında uygulanan aşı miktarı verilmiştir.

⁴⁶⁶ BOA. DH. MKT. 17/37 (6 şevval 1310 / 23 Nisan 1893)

⁴⁶⁷ Nuran Yıldırım, "Tanzimât'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", TCTA, C. 5, İstanbul, 1985, s. 1320-1322.

⁴⁶⁸ BOA. DH. MKT. 843/16 (3 Cemâziye'l-evvel 1904 / 18 Temmuz 1904)

Tablo-24. 1902-1906 Yılları Arasında Kayseri Sancağında Uygulanan Aşı Miktarı⁴⁶⁹

Sene	Uygulamalar	Kayseri Sancağı	Develi Kazası
1903	Nezaretten mevrud aşı tüplerinin miktarı	1.325	450
	İcra kılınan aşı ameliyatının yekunu	2.318	1.185
	Birinci defa aşılatanların miktarı	2.125	1.000
	İkinci ve üçüncü defa aşılatanlar	193	185
1904	Nezaretten mevrud aşı tüplerinin miktarı	1.100	430
	İcra kılınan aşı ameliyatının miktarı	3.215	2.500
	Birinci defa aşılatanların miktarı	3.115	2.300
	İkinci ve üçüncü defa aşılatanlar	10	200
1905	Nezaretten mevrud aşı tüplerinin miktarı	1.000	625
	İcra kılınan aşı ameliyatının miktarı	3.200	1.930
	Birinci defa aşılatanların miktarı	2.764	1.700
	İkinci ve üçüncü defa aşılatanlar	436	230
1906	Nezaretten mevrud aşı tüplerinin miktarı	1.375	820
	İcra kılınan aşı ameliyatının miktarı	5.242	4.652
	Birinci defa aşılatanların miktarı	4.642	4.137
	İkinci ve üçüncü defa aşılatanlar	600	515

Verilen bilgilerde görüldüğü üzere 1904-1906 yılları arasında Develi’de kullanılan aşı miktarı Kayseri’de kullanılan miktara yaklaşımaktadır. Bunun sebebi 1904 yılında Develi’de görülen veba salgınıyla ilgili olabilir. Salgın her ne kadar hayvanlar arasında görüldüyse de insanlar tedbir amacıyla daha çok aşı yaptırmış olabilirler.

⁴⁶⁹ Bilgiler Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 214’ten alınmıştır.

C. Kuduzla Mücadele

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında kat ettiği gelişmelerden biri de kuduzla mücadele olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kuduz aşısına her zaman büyük önem verilmiş ve 1886'da Pasteur Enstitüsü'nün kuruluşu masraflarına katkıda bulunulmuştur. Kuduz aşısı konusundaki gelişmeleri öğrenmek amacıyla Paris'e bir heyet gönderilmiştir. Bu heyet II. Abdülhamit'in gönderdiği birinci dereceden Mecidi Nişanı'nı Pasteur'e, 10.000 Fransız Frangı tutarındaki bağışı da enstitüyü kurmaya çalışan yetkililere teslim etmiştir. Altı ay kadar Paris'te kalan heyet, kuduz aşısının hazırlanıp uygulanmasını ve o zamanki bakteriyolojiyi öğrenmiştir. Altı ay sonra yurda dönen heyetin verdiği rapor doğrultusunda II. Abdülhamit'in iradesiyle 1887'de İstanbul'da "Dâü'l-kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" adıyla bir kuduz müessesesi kurulmuştur. Doğunun ilk kuduz enstitüsü olan bu kuruluş Pasteur metoduyla ilk aşığı 3 Haziran 1887'de yapmıştır. İstanbul'daki bu kuduz enstitüsünde ilk 12 yılda 2.350 kişi tedavi edilmiştir. Kuduz vakalarının o dönemde İstanbul'a ulaşmaları güç olduğu için 1905'te Selanik'te, 1917'de Sivas ve Şam merkez hastanelerinde kuduz laboratuvarları kurulmuştur⁴⁷⁰.

Devletin kuduz hastalığı konusunda gösterdiği hassasiyeti şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Aslen Develi Kazasından olup Aydın'da ikamet eden 15 yaşındaki Ohannes oğlu Kirkor, kuduz bir köpeğin ısırması sonucu 5 Kasım 1910'da Aydın'dan İstanbul'a gönderilmiştir. İki günlük tetkikten sonra adı geçen Kirkor, Haydarpaşa'dan Sultanahmet'e getirilirken görevlilerin elinden kaçmış, takip edilmesine rağmen yakalanamamıştır. Bu durum Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Müdüriyetine iletilmiş, adı geçen Kirkor'un her nerede ise bulunarak Sultanahmet'teki Dâü'l-kelb Hastanesine getirilmesi için gereğinin yapılıp ilgili yerlere duyurulması istenmiştir. Gelişmeler İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar Polis Müdürlükleriyle Deniz Merkez Memurluğuna ve Jandarma Alay Komutanlığına bildirilmiştir. Adı geçen Kirkor'un Aydın'a kaçma ihtimali üzerinde durularak, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından

⁴⁷⁰ Yıldırım, a.g.m. s. 1335, 1336.

Aydın Valisi durumdan haberdar edilmiştir. Aydın Valisi, Emniyet Müdürlüğüne gönderdiği cevabi yazıda gerekli tedbirlerin alındığını, Kirkor'un Aydın'a gelmesi durumunda yakalanarak İstanbul'a gönderileceğini bildirmiştir⁴⁷¹.

Bilgilerden anlaşılacağı üzere bir kişinin kuduz bir köpek tarafından ısırılması ve daha sonra gelişen olaylar neticesinde bütün sağlık ve emniyet birimleri harekete geçmektedir. Bu durum bize Osmanlı Devleti'nin kişi ve toplum sağlığı konusunda ne denli duyarlı olduğunu göstermektedir.

VI. VAKIFLAR

A. Osmanlı Devleti'nde Vakıflar

Vakıf kelimesinin fiil olarak anlamı hapsetmek ve alıkoymak demektir. Vakfın hukuki anlamı ise bir şeyin kullanım hakkının kamu yararına tahsisi demektir. Bu iki anlamı birleştirdiğimizde vakıf kelimesi, bir malı alım-satımdan alıkoyup menfaatini devamlı olarak fakirlere tayin etmek anlamına gelmektedir⁴⁷². Vakıf müessesesi, asırlardan beri bütün İslâm ülkelerinde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde büyük etki yapmış dini ve hukuki bir müessesedir⁴⁷³.

Osmanlı Devleti kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerindeki vakıf uygulamalarını örnek olarak elde ettiği tecrübe ile bu müesseseyi daha da geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar hiçbir İslâm Devleti'nde vakıf sisteminden yararlanarak ülke zenginliklerinin paylaşılması, adil devlet yönetiminin tesisi ve bayındır şehirlerin kurulması konularında aynı başarı gösterilmemiştir⁴⁷⁴. Vakıf müessesesinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu

⁴⁷¹ BOA. EUM. THR. s. 1-4 (27 Zi'l-kade 1328/30 Kasım 1910)

⁴⁷² Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 29.

⁴⁷³ M. Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1983, s. 351.

⁴⁷⁴ Nazif Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Vakıflar", **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 433.

müessese ile ilgili bazı kavramların bilinmesi gerekir. Bu kavramları şöyle sıralayabiliriz:

Sahibi bulunduğu bir mülkü kamunun yararına ebedi olarak tahsis eden, bir başka deyişle “vakfeden” kimseye vâkîf, vakfedilen mal veya mülke mevkuf denir. Vakfın hangi şartlarda faaliyet göstereceğinin vâkîf tarafından dile getirilmiş şâhitler huzurunda hakim (kadı veya nâib) tescili ile düzenlenen hüccete vakfiye denir⁴⁷⁵. Vakfiyede belirtilen hususların yerine getirilmesi için görevlendirilen şahsa mütevellî, özellikle mali konularda mütevellîye yardımcı olan kimselere cabî adı verilir⁴⁷⁶.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimât’a kadar olan dönemde vakıfların hukuki işlemleri devletçe tayin olunan kadı ve nâibler vasıtasıyla çözümlenmekteydi. Taşradaki bütün Şer’iyye mahkemeleri aynı zamanda vakıf davalarına da bakan mahkemelerdi⁴⁷⁷.

Bu dönemde vakıf yönetimi hususundaki ilk gelişme 1586’da kurulan Evkaf-ı Haremeyn Nezareti adlı teşkilattır. III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit, kurdukları vakıflar için yönetim binaları inşa ettirerek yeni yönetim kadroları oluşturdular. Bunun sonucunda 18. yüzyılda Hamidiye ve Laleli vakıf idareleri ortaya çıktı. II. Mahmut, kurduğu vakıfların yönetimini bu vakıf idarelerine devretti. Vakıf yönetimindeki bu merkezleşme 1826’da Evkâf-ı Hümayûn Nezâretinin doğmasına yol açtı⁴⁷⁸.

Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti, Tanzimât döneminde Mahkeme-i evkaf adını alarak çalışmalarını sürdürdü. Ancak bu dönemde vakıfların imkanları devletin diğer sektörlerine kaydırıldı. Gayr-i müslimler başta olmak üzere isteyen herkese vakıf taşınmazlarının satışı fiilen gerçekleştirildi. Böylece vakıf sistemi çökmeye yüz tuttu⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Bkz. Pakalın, **a.g.e.** C. III, s. 567-577.

⁴⁷⁶ Sertoğlu, **a.g.e.** s. 60.

⁴⁷⁷ Akgündüz, **İslâm Hukukunda...** s. 325.

⁴⁷⁸ Bahaeddin Yediyıldız –Nazif Öztürk, “Tanzimât Dönemi Vakıf Uygulamaları”, **150. Yılında Tanzimât**, Haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 572.

⁴⁷⁹ Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar...”, s. 443.

Osmanlı döneminde vakıfları menkul ve gayr-i menkul oluşları yönünden ikiye, mahiyeti itibarıyla ise hayır vakfı, gelir sağlayan vakıf, evlatlık vakıf ve avarız vakfı olmak üzere dört bölüme ayırmak mümkündür.

Menkul, bir yerden başka bir yere nakli mümkün olan şeydir. Bir çiftlik vakfedilirse beraberinde içinde bulunan araçlar, tohum ve içerisinde bulunan hayvanların da vakfiyesi sahih olur. Gayrimenkul ise başka bir yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür. Arsa, arazi vs. gibi İslâm Hukukunun öngördüğü vakıfta süreklilik, vakfedilen şeyin gayrimenkul olmasıyla mümkündür⁴⁸⁰.

Mahiyeti itibarıyla vakıf çeşitlerinden birincisi hayri vakıftır. Toplumun genelinin faydalandığı vakıf camii, okul, kütüphane, hastane, yol, köprü, çeşme vb. sosyal devletin yerine getirmesi gereken işlevleri üstlenen kurumlardır.

İkincisi kazanç sağlayan akar vakıflardır. Gelirlerinden yararlanan arazi, bağ, bahçe gibi gayrimenkuller ile iş hanı, çarşı, ev vb. bina halindeki gayrimenkullerdir.

Üçüncüsü evlatlık vakıflar olup bu tür vakıflarda vakfın kamu yararına olma keyfiyeti ikinci plana atılmıştır. Vakfedilen malın gelirinin tamamı veya tamamına yakını vakfedenin evlat ve ahfadına tahsis edilmiştir. Bu tür vakıflarda hayır şartı ya sembolik yahut da nesebin yok olması halinde söz konusudur. Dördüncüsü ise avarız vakfı olup geliri köy ve ya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılan vakıflardır⁴⁸¹.

B. 19. Yüzyılda Develideki Vakıflar

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında Develi'deki vakıfların özelliklerini açıklamaya geçebiliriz. Develi'de kurulmuş olan vakıfların vakfiyeleri, vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki Hurafat Kayıtlarında bulunmaktadır. Mikrofilme

⁴⁸⁰Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara, 1983, s. 80, 81.

⁴⁸¹ Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi...*, s. 82-85.

alınmış olan bu vakfiyelerin metinleri mikrofilm üzerinden CD'ye aktarılmak suretiyle araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır⁴⁸². Ayrıca Develi Şer'iyye Sicillerinde de vakfiye kaydı yer almaktadır. Herhangi bir Şer'iyye sicilinde kayıtlı olan bir vakfiyenin aynı zamanda hurufat defterinde de kayıtlı olduğuna şâhit olmaktayız. Örneğin 42 numaralı Develi Şer'iyye Sicilindeki 131 numaralı vakfiye hücceti⁴⁸³ aynı zamanda 603 numaralı hurafat defterinin 106. sayfasında, 185. sırada kayıtlıdır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere şâhitler huzurunda mahkemede kadı/nâib tarafından tescil edilen vakfiye hücceti sicile kayıt edildiği gibi aynı zamanda hurafat defterine de kayıt edilmektedir. Develi vakıflarının tamamını ayrıntılı bir şekilde ele almak, çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden incelediğimiz döneme ilişkin vakıfların vakfiyelerindeki bilgileri tablo halinde özetleyerek bu vakıfları kısaca tanıtmaya çalışacağız.

⁴⁸² Ali Kılıcı, Hurafat defterinde yer alan Develi vakıfları ve bu vakıflardaki görevlilerin aldığı ücretler hakkında bilgi vermektedir. 1119, 1091, 1088, 1090, 548, 565, 567, 568, 549, 550 numaralı Hurafat defterinde yer alan Develi vakıfları hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Ancak bunların tamamı Tanzimât dönemi öncesine ait olup bizim ele aldığımız dönemi ilgilendirmemektedir. Bu defterlerin dışında diğer belgeler başlığı altında verilen 3 vakıf, incelediğimiz dönemin kapsamına girmektedir. Çalışmanın sonunda vakıf görevlilerinin aldığı ücretler tablo halinde verilmiştir. Bkz. Ali Kılıcı, "Hurufat Defterlerinde Develi", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, 2003, s. 641-668.

⁴⁸³ Süme, a.g.t. s. 167.

Tablo-25. Develi Vakfiyelerine İlişkin Bilgiler (1839-1910)

Sıra No	Belge No	Vakfiye Tarihi	Vakfedenin Unvanı ve İsmi Mütevelli İsmi	Vakfedilen Gayrimenkul, Menkul, Nakil	Kime, Nereye, Hangi Şartlarla Vakfedildiği
1	VGMA. DN. 598 s. 232. s. 186	7 Zîl-ka'de 1317 (9 Mart 1910)	Vakfeden : Süleymanfakılı Karyesinden Hacı Ahmed Ağa ibn-i Yusuf Mütevelli: Süleymanfakılı Karyesinden Mehmed Ağa ibn-i Yusuf Ağa	Nakit 500 kuruş	Vakfedilen 500 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olup senevi hasıl olan 75 kuruş rıbhı Süleymahfakılı Karyesindeki mescid-i şerife minber vaz' edilip, cami-i şerife tahviline sarf olunacaktır. Hasıl olan senevi 75 kuruş cami-i şerifin hatibine verilecektir.
2	VGMA. DN. 594 s. 110. s. 99	17 Cemâziye'l-evvel 1307 (9 Ocak 1890)	Vakfeden: Millidere Karyesinden Ahmed Kahya ibn-i Osman Mütevelli: Millidere Karyesinden Mehmed bin Hasan	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olup hasıl olan senevi 150 kuruş rıbhı ile Millidere Karyesindeki mescid-i şerife minber vaz'ı edilip, cami-i şerife tahviline sarf olunacaktır. Hasıl olan senevi 150 kuruş rıbhından 100 kuruş cami-i şerifin hatibine verilecek ve geriye kalan 50 kuruş vakfa zammolunacak.

3	VGMA. DN. 586 s. 160. s. 152	6 Zil-hicce 1302 (1 Temmuz 1888)	Vakfeden: Köstere Nahiyesi Hacıpaşa Karyesinden Karaduloğlu Ali Kethüda ibn-i Ömer Mütevelli: Karaduloğlu Ali'nin oğlu Ömer	Nakit 1.000 kuruş	Vâkıf Karaduloğlu Ali, Köstere Nahiyesinin Hacıpaşa Karyesine cami-i şerif yaptırmıştır. Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup hasıl olan senevi 150 kuruş ribhı Salifü'z- zıkr cami-i şerifde hatip olana verilecektir.
4	VGMA. DN. 603, DŞŞ. 42/426 s. 106 s. 185	1 Cemâziye'l-evvel 1313 (20 Ekim 1895)	Vakfeden: Tirem Mahallesinden Hacı Hasan Efendi ibn-i el- hac Ali Ağa Mütevelli: Hacı Hasan Efendi'nin kendisinin vefatından sonra Solakoğlu Hacı Ahmed Ağa	Nakit 1.000 kuruş	Vâkıf Hacı Hasan Efendi, Tirem Mahallesine vaktiyle mescid-i şerif inşa ettirmiştir. Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup hasıl olan senevi 150 kuruş adı geçen mescid-i şerifin minberine vaz edilmiştir. Hasıl olan paranın 75 kuruşu cami-i şerifin imam ve hatibine verilecektir. Vakfın mütevellisi Hacı Hasan Efendi'nin kendisi olacaktır. Kendisinin vefatından sonra Solakoğlu Hacı Ahmed Ağa, onun da vefatından sonra Tirem Mahallesi muhtarları mütevelli tayin edileceklerdir.

5	VGMA. DN. 591-5 s. 36. s. 38	1 Rebiyü'l-evvel 1308 (28 Ağustos 1891)	Vakfeden: Gömedi Karyesinden Develüzade İsmail Ağa Mütevelli: Gömedi Karyesinden Develüzade İsmail Ağa'nın büyük oğlu Abdülhamid	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup senevi hasıl olan 150 kuruş rıbhı Gömedi Köyünde bulunan mescid-i şerifin minberine vaz edilecek, cami-i şerifin tahviline sarf olunacaktır. Vakfın mütevellisi Develüzade İsmail Ağa'nın büyük oğlu Abdülhamid olacaktır.
6	DŞS. 15/23, s. 31, VGMA. DN. 599 s. 239 s. 186	4 Recep 1315 (29 Kasım 1897)	Vakfeden: Köstere Nahiyesinin Punku Karyesinden Himmet b. Muhsin Mütevelli: Punku Karyesinden Ömer Kahya b. Süleyman	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup senevi hasıl olan 150 kuruş rıbhı vaktiyle Himmet b. Muhsin'in yaptırdığı Punku cami-i şerifin hatibi Hüseyin Efendi'ye verilecektir. Mütevelli olarak karyeden Ömer Kahya tayin edilmiştir. Onun vefatından sonra evlatları, soyunun tükenmesi durumunda ise ehil ve erbabı mütevelli tayin edilecektir.

7	VGMA. DN. 596 s. 29. s. 21	11 Cemâziye'l-evvel 1308 (23 Aralık 1890)	Vakfeden: Ebce Sultan Karyesinden Mehmed Efendi ibn-i Ali Mütevelli: Ebce Sultan Karyesinden Aziz Ağa ibn-i Osman	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup senevi hasıl olan 150 kuruş Ebce Sultan Karyesinde bulunan mescid-i şerife vaz edilerek cami-i şerife tahvilini sarf edilecek, bir miktarı ise cami-i şerif hatibine verilecektir. Aynı karyeden Aziz Ağa mütevelli tayin edilmiştir. Vâkıf Mehmed Ağa vakfın iptali durumunda vakfeylediği miktarı mülküne geri katacağını beyan etmiştir.
8	VGMA. DN. 591-5 s. 168. s. 170	24 Rebiyü'l-ahir 1314 (2 Ekim 1896)	Vakfeden: Güney Mahallesinden Damgacızade el-hac Mehmed Efendi Mütevelli: Abdurrahimzade Bekir Efendi ibn-i Abdurrahman	Gayrimenkul Virantepe nam-ı diğer Akkum mevkiindeki 2.475 kuruş değerindeki 100 karık bir kıta bağ	Vakfedilen bağ, talibine icar olunup, hasıl olan gelirin yarısı vâkıfın vaktiyle minber yaptırdığı cami-i şerifin hatibi Halim Efendi ibn-i Yusuf ile imamına, onların vefatı üzerine hatip ve imam olanlara verilecektir. Güney Mahallesinden Bekir Efendi mütevelli tayin edilmiştir. Mütevelli değiştiğinde hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi mütevelli olacaktır. Kendisi vefat ettikten sonra soyu son buluncaya değin mütevellilik görevi evlatlarında kalacak, onların soyunun sona ermesi durumunda vâkıfın kız kardeşi Cennet Hanım mütevelli olacaktır. Onun da vefatı üzerine bu görevi evlatları yürütecektir.

9	VGMA. DN. 602 s. 116. s. 193	15 Zîl-kâde 1314 (17 Nisan 1897)	Vakfeden: Develi Cami-i Kebir Mahallesinden Develüzade Yahya Ağa ibn-i el-hac Feyzullah Mütevelli: Vâkîfın büyük oğlu Feyzullah Ağa	Nakit 500 kuruş	Vakfedilen 500 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup senevi hasıl olan 75 kuruş rıbhı vaktiyle vâkıf tarafından minber vaz edilerek camiye tahvil edilen Kopçullu Mahallesi Emin Ağa cami-i şerifi hatibine verilecektir. Feyzullah Ağa mütevelli tayin edilmiştir. Onun vefatından sonra bu görev evlatlarına geçecektir. Onların soyunun tükenmesi üzerine mütevellilik görevi erbabına verilecektir.
10	VGMA. DN. 603 s. 198. s. 331	15 Şevval 1324 (6 Aralık 1906)	Vakfeden: Köstere Nahiyesine bağlı Çilmeze Karyesinden Kayserilioğlu Ahmed Nuri Efendi Mütevelli: Ahmed Nuri Efendi'nin büyük oğlu Abdurrahman	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olunup senevi hasıl olan 150 kuruş rıbhı ve neması vaktiyle İbrahim Beşeoğlu Hacı Abdullah Efendi'nin inşa ettirdiği mescid-i şerife minber vaz edilip cami-i şerife tahviline sarf olunacak. Abdurrahman Efendi hayatta olduğu müddetçe mütevelli görevi olan tevdi edilmiştir. Onun vefatından sonra evlatları mütevelli olacak, onların da soylarının sona ermesi üzerine mütevellilik erbabına verilecektir.

11	VGMA. DN. 603 s. 57. s. 93	13 Cemâziye'l-ahir 1318 (8 Ekim 1906)	Vakfeden: Köstere Nahiyesi Kabaklı Karyesinden Osman b. Osman Mütevelli: Kabaklı Karyesinden Mustafa b. Abdi.	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş 10'u 11,5 (%15) hesabıyla istirbah olup senevi hasıl olan 150 kuruş ribhı Kabaklı karyesindeki mescid-i şerife minber vaz edilip, cami-i şerife tahvilen sarf olunacak. Kabaklı Karyesinden Mustafa bin Abdi mütevelli tayin edilmiştir.
12	VGMA. DN. 603 s. 121. s. 93	21 Safer 1326 (25 Mart 1908)	Vakfeden: Senderemeke Karyesinden Bekir Kethüda ibn-i el-hac Osman Ağa Mütevelli: Bekir Kethüdanın kendisi	Nakit 1.000 kuruş	Vakfedilen 1.000 kuruş istirbah olup hasıl olan geliri Senderemeke Karyesi cami-i şerif hatibine verilecektir. Bekir Kethüda hayatta olduğu sürece vakfın mütevellisi olacak, vefatından sonra ise bu görev evlatlarına geçecektir. Onların soyunun tükenmesi üzerine akrabaları mütevelli olacak, onların da soylarının tükenmesi durumunda karye muhtarları bu görevi yürüteceklerdir.

13	VGMA. 26 T-14/418	9 Muharrem 1327 (31 Ocak 1909)	Vakfeden: Cami-i Cedit Mahallesinden Beğdillu oğlu Hacı Hasan b. Hasan Müteveli: Hacı Hasan'ın oğulları Şükrü, İbrahim ve Bayram	Gayrimenkul Cami-i Cedit Mahallesinde Tirem Caddesinde bulunan 700 kuruş değerinde menzil.	Vakfedilen 750 kuruş değerindeki menzil, vâkıfın oğulları Şükrü, Bayram ve İbrahim arasında birer hisse olarak paylaştırılacaktır. Vakfeden Hacı Hasan Efendi hayatta olduğu sürece adı geçen menzil onun tasarrufunda olacak, vefatından sonra ise mütevelliler tarafından icara verilip elde edilen gelir Cami-i Cedit Mahallesinde Tirem cami-i şerifinin aydınlatılmasında kullanılmak üzere her sene 600 dirhem mum yağına sarf edilecek. Mütevellilik görevleri, oğulları ve onların vefatı üzerine evlatlarına geçecek.
14	DŞS. 42/326	21 Şevval 1312 (19 Nisan 1895)	Vakfeden: Güney Mahallesinden Dudu bint-i Mehmed Müteveli: Dudu bint-i Mehmed'in kızı Şefika	Gayrimenkul Yukarı Çobanbağı mevkiindeki 790 kuruş kıymetli 60 karık bağ ile Öksüd Karyesinde Viranarası ve Bekirpınarıbaşı denilen mevkide 150 kuruş kıymetli 5 karık bağ.	Bağların tasarrufu Dudu Hatun'da olacak, vefatından sonra müteveli tayin ettiği Şefika bağların tasarrufunu üzerine alacak, onun da vefatından sonra evlatlarına geçecek, soyunun sona ermesi durumunda Yedek Mahallesindeki Cami-i Kebir'in mütevellisi mutasarrıf olacak ve bağın yıllık gelirinden Cami-i Kebir'in aydınlatılması için yıllık iki nigü mum yağı alınacak.

15	DŞS. 42/356	25 Zîl-kâde 1312 (20 Mayıs 1895)	Vakfeden: Fenes İslâm Mahallesinden el-hac Hüseyin Efendi ibn-i el-hac Mustafa Efendi Mütevelli: Fenes İslâm Mahallesinden İslâmağazade Mustafa Efendi ibn-i el-hac Ahmed Ağa	Gayrimenkul Fenese'nin Yamaç mevkiinde bulunan tahminen bir dönüm bağ. Fenese'nin Boncuklu mevkiinde bulunan 1 dönüm bahçe ve bağ Fenese'nin Öğsenek mevkiindeki 1 kıta bahçe Aykösten civarında Çayırbağı mevkisinde 1 dönüm bağ	Vakfeden el-hac Hüseyin Efendi hayatta olduğu müddetçe vakfın mütevellisi olacak, onun vefatından sonra İslâmağazade Mustafa Efendi mütevelli tayin edilecek, onun vefatından sonra evlatları mütevelli olacak. Onların da soylarının sona ermesi durumunda adı geçen mescid-i şerifin imamları mütevelli olacaklar. Fenese'nin Yamaç mevkiindeki bağ ve yine Fenese'deki Hacı Hüseyin Efendi Mahallesinde bulunan mescid-i şerifin aydınlatılmasına vakfedilmiştir. Bağın gelirinden yıllık 1 batman yağ ile 50 dirhem pamuk ipliği alınacak. Fenese'nin Boncuklu mevkiindeki bağ, adı geçen mescid-i şerifin mehirabına vakfedilmiştir. Bağ, alınıp satılamayacaktır. Öğsenek mevkiindeki bahçe, Fenese'de bulunan Dedemanoğlu cami-i şerifinin mehirabına vakfedilmiştir. Bahçe alınıp satılamayacaktır. Çayırbağı mevkiindeki bağ, Meteris'deki cami-i şerifin mehirabına vakfedilmiştir.
----	-------------	-------------------------------------	---	--	--

16	DŞS. 42/428	5 Cemâziye'l-evvel 1313 (24 Ekim 1895)	Vakfeden: Tirem Mahallesinden Ahmed Ağa ibn-i el-hac Osman Ağa Mütevelli: Ahmed Ağa'nın oğlu Osman Hamdi Efendi	Gayrimenkul İmamoğlu Sekisi mevkiinde 4 maşala bahçe	Ahmed Ağa hayatta olduğu müddetçe adı geçen bahçenin hasılatını alıp Tirem Mahallesindeki cami-i şerifin şemasına sarf edecek, yıllık 200 dirhem mum yağı alınacaktır. Ahmed Ağa'nın vefatından sonra mütevelli tayin edilen oğlu mütevelli olacak, onun ölümünden sonra da bu görev evlatlarına geçecek.
17	DŞS. 42/429	5 Cemâziye'l-evvel 1313 (24 Ekim 1895)	Vakfeden: Tirem Mahallesinden Zülferiz bint-i Mehmed Ağa Mütevelli: Abdullah Efendi ibn-i el-hac Ali Ağa	Gayrimenkul Kulpak Karyesinde bir kıta tarla	Zülferiz Hatun, Kulpak Karyesinde bulunan 200 kuruş değerindeki tarlasını satıp elde ettiği parayı tasarruf etmek üzere iken vefat etmiştir. Ancak vefat etmeden önce şâhitler huzurunda bu parayı Tirem Mahallesindeki cami-i şerife vakfedip, eşi Abdullah Efendi'yi de mütevelli tayin eylemiştir. Adı geçen 200 kuruş istirbah olup hasıl olan gelirinden cami-i şerifin aydınlatılması için yıllık 2 kıyye mum yağı alınacaktır.

18	DŞS. 42/440	5 Cemâziye'l-evvel 1313 (24 Ekim 1895)	Vakfeden: Cami-i Cedid Mahallesinden Süleyman b. Hacı Ahmed Mütevelli: Süleyman Efendi'nin kendisi	Gayrimenkul Sarica Karyesinde dere civarında 18 karık bahçe	Süleyman Efendi Sarica Karyesindeki 18 karık bahçesini babası namına Tirem'de bulunan cami-i şerife vakfetmiştir. Bahçenin gelirinden yıllık 1 kıyye mum yağı alınacaktır. Hayatta olduğu sürece kendisi mütevelli olacak, kendisinin vefatından sonra bu görev evlatlarına geçecektir.
19	DŞS. 42/441	5 Cemâziye'l-evvel 1313 (24 Ekim 1895)	Vakfeden: Tirem Mahallesinden Ağca bint-i Hacı Abdullah Mütevelli: Ağca Hatun'un oğlu Aziz bin Karahisarlı Mustafa Ağa	Gayrimenkul Tirem Mahallesinde 1 kita çayırılık	Ağca Hatun, Tirem Mahallesindeki 1 kita çayırılığını Tirem Mahallesindeki cami-i şerife vakfetmiştir. Çayırılığın gelirinden hasıl olan para ile cami-i şerifin aydınlatılması için yıllık 1 kıyye mum yağı alınacaktır.

20	DŞS. 42/432	5 Cemâziye'l-evvel 1313 (24 Ekim 1895)	Vakfeden: Tirem Mahallesinden Şerife bint-i Mehmed Mütevelli: Şerife Hatun'un oğlu Halil Efendi	Gayrimenkul Köşkpınar civarında Çırapınarı mevkiinde 50 karık bağ	Tirem Mahallesinden Şerife Hatun Çırapınarı mevkiindeki 50 karık bağını Tirem Mahallesindeki cami-i şerife vakfetmiştir. Oğlu Halil Efendi mütevelli tayin edilmiştir. Onun ölümünden sonra evlatları mütevelli olacaklardır. Adı geçen bağın hasıl olan gelirinden Tirem cami-i şerifine yıllık 2 kiyye mum yağı alınacaktır. Ancak hem Şerife Hatun hem de mütevelli oğlu Halil Efendi vefat etmiştir. Vakfın kaydını sicile Şerife Hatun'un kızı Aişe Hatun kayıt ettirmiştir.
21	DŞS. 11/22	11 Şevval 1320 (11 Ocak 1903)			Seyyid-i Şerif Vakfının vazife-i muayene ile zaviyedarlığını yapan Dalmazolu Mehmed b. Mehmed kayıt tarihinden 6 yıl önce vefat etmiştir. Zaviyedarlık görevini oğlu Ali Efendi yürütmektedir. Develi Kazası Mülmüdürünün bu duruma müdahale etmesi üzerine Ali Efendi mahkemeye müracaat ederek, zaviyedarlık görevinin kendisine tevcih edilmesini talep etmiştir. Ali Efendi'nin gerekçeleri ve şâhitlerin dinlenmelerinden sonra Seyyid-i Şerif Zaviyesinin zaviyedarlık görevi Ali Efendi'ye tevcih edilmiştir.

22	DŞS. 15/21 s. 30	15 Recep 1315 (8 Aralık 1897)			Nefs-i Develi Karabey Cami-i Şerif imam ve hatipliğini yürüten ve ¼ hissesine “bâ berat-ı şerif-i a’lîşan mutasarrıf olan” Kopçullu Mahallesinden Esseyid el-hac Mehmed Efendi Halife ibn-i Mehmed Emin Efendi’nin vefatı üzerine adı geçen imamlık ve hatiplik görevlerini yürütebilmek için büyük oğulları Musa ve Hikmet Efendiler berat-ı şerif-i a’lîşan talebinde bulunmuşlardır.
23	DŞS. 39/4 s. 3	2 Muharrem 1321 (31 Mart 1903)	Vakfeden: Meteris Abdûlbaki Mahallesinden Nesli bint-i Koca Seyyid Mütevelli: Cami-i Cedid Mahallesinden Hüseyin b. Bekir	Gayrimenkul Aykösten civarında Babayan mevkiinde 400 kuruş kıymetli 50 karık bir kıta bağ.	Nesli bint-i Koca Seyyid, Aykösten civarında Babayan mevkiinde bulunan 400 kuruş değerindeki 50 karık 1 kıta bağını babası namına Meteris Cami-i Şerifine vakfetmiştir. Bağın yıllık gelirinden cami-i şerifin aydınlatılması için yıllık 400 dirhem mum yağı alınacaktır. Kendisi hayatta olduğu sürece bağın tasarrufu kendisinde, kendisinin vefatından sonra ise mütevelli tayin edilen Hüseyin bin Bekir’de olacaktır. Onun ölümünden sonra ise bu görev evlatlarına geçecek, soyunun son bulması durumunda cami-i şerifin hatibi mütevelli olacaktır.

24	BOA. C. EV. 69/3443 s. 3	20 Şevval 1260 (2 Kasım 1844)	Vakfeden: Meteris Mahallesinden Mehmed bin Hasan Mütevelli: Hafız Hasan Efendi	Gayrimenkul Elbiz Pınarı civarında bir kıta bahçe	Meteris Mahallesinden Mehmed bin Hasan vakiyle Mehmed bin Yusuf ve Hasan bin İsmail tarafından yaptırılan Meteris Cami-i Şerifine Elbiz Pınarı civarındaki bir kıta bahçesini vakfetmiştir. Bahçeden elde edilen yıllık gelir cami-i şerifin imamına verilecektir. Mütevelli cami imamı Esseyid Hafız Hasan Efendi ibn-i İsmail'dir.
25	BOA. C. EV. 15821	9 Şaban 1283 (17 Aralık 1866)			Tombak Karyesinden İsmail Mescidi adıyla anılan cami-i şerifin, vakfından almak üzere hatiplik görevine mutasarrıf olan Abdullah bin Ali'nin vefatı üzerine bu vazife dersaadette tahsil için bulunan 37 yaşındaki oğlu Molla Ali'ye tevcih edilmiştir.

Tabloda yer alan bilgileri şu şekilde değerlendirmemiz mümkündür:

19. yüzyılda hayırseverler müstakil vakıflar kurmak yerine daha önce kurulmuş bir vakfa katkıda bulunmayı, mevcut bir vakıf eserinin bakım ve onarımını sağlamayı, cami mescit ve zaviye gibi hayır müesseselerinin ısınma, aydınlatma, temizlik ve donanım giderlerini, buralarda hizmet veren personelin ücretlerini karşılamayı amaçlayan, eski dönemlere göre daha küçük kapsamlı vakıflar kurmayı tercih etmişlerdir⁴⁸⁴. Kısaca özelliklerini açıklamaya çalıştığımız Develi'deki vakıflar, 19. yüzyılın bu genel özelliklerinin tamamını yansıtmaktadır. Tespit ettiğimiz 25 vakıftan hiç birisi müstakil bir vakıf değildir. Bu vakıflar da daha önce yapılmış olan vakıf eserlerine katkıda bulunmaktadır. Bunlardan 8 tanesi bir mescide minber yaptırılarak camiye çevrilmesi, 6 tanesi personelin maaşlarının karşılanması, 9 tanesi de cami ya da mescidin aydınlatılmasıyla ilgilidir.

19. yüzyılda özellikle Tanzimât'tan sonra vakıfların yönetimi konusunda bazı düzenlemeler yapıldı. Bu dönemde taşrada bazı kesimler çocuklarını ve akrabalarını askere göndermemek için sözde cami ve zaviyeler inşa etmekte ve bunların imamlık, hatiplik ve şeyhliklerine kendi çocuklarını ve akrabalarını tayin ettirmekteydiler. Yapılan düzenlemelerin amacı bu uygulamalara son vermektir. Bu tür uygulamalara son vermek için belirtilen görevlere askerliğini yapmamış kişilerin ve evkaf müdürlerinin hazır bulunacağı bir komisyon huzurunda yapılacak imtihanla yeterliliğini ispat edemeyen kimselerin imam ve hatip olarak tayin edilmemesi hükmüne bağlandı⁴⁸⁵. Ancak önlemlere pek riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin bir örnek şöyledir: Tirem Mahallesinden Ahmed Ağa ibn-i El-hac Osman Ağa'nın kurduğu vakıfta Tirem Mahallesi cami-i şerifine 90 kuruş maaş ile Cami-i Cedit Mahallesinin 10. hanesinin 1. numarasında kayıtlı 268 numaralı kur'a ve bakaya firarisi olduğu nüfus kayıtlarından anlaşılan ve redif taburu tarafından bildirilen Ali Efendi ibn-i El-hac Ali Ağa hatip olarak getirilmek istenmektedir. Hatiplik görevinin Ali Efendiye tevcihi ve bu konuda kendisine berat verilmesi rica edilmektedir. Vakfiyenin sonunda Develi Nâibi

⁴⁸⁴ Yediyıldız – Öztürk, a.g.m. s. 589.

⁴⁸⁵ Yediyıldız – Öztürk, a.g.m. aynı yer.

Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin imzası bulunmaktadır ki vakfiyenin onaylandığı ve kur'a ve bakaya firarisi Ali Efendi'ye hatiplik görevinin tevdi edildiği anlaşılıyor⁴⁸⁶.

1863 tarihli Evkaf Nizamnamesinin 35. maddesi de yine vakıf sisteminde meydana gelen aksaklıkları düzeltmeye yöneliktir. Bu madde, tahsis edilecek gelir kaynaklarının vakfın amacını gerçekleştirmeye yeterli olmasını, ihtiyaç olmadıkça cami, mescit gibi hayrat inşasına ve buralara minber konularak Cuma ve bayram namazı kılınmasına izin verilmemesini hükme bağlamaktadır⁴⁸⁷. Ancak bu hükme de uygun hareket edilmediğini görüyoruz. Yukarıdaki tabloda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere vakfa ayrılan gelir kaynakları vakfın amacını gerçekleştirecek kadar büyük miktarlar değildir. Bu kaynaklar yıllık 1.000 ya da 500 kuruşun istirbah olunan yıllık 150 ya da 75 kuruşluk gelirleridir. Vakfedilen bağlarda ise bağın kendisi kıymetli olsa dahi vakfedilen yıllık gelirdir. Her ne kadar bir, ikisinde ihtiyaçtan olduğu belirtilse de kanunla yasaklanmış olmasına rağmen birçok mescid-i şerif minber yaptırılarak cami-i şerife çevrilmiştir. Tespit ettiğimiz toplam 25 vakfiye kaydından 8'inde, bir mescid-i şerife minber yapılarak cami-i şerife çevrildiğini yukarıda belirtmiştik.

⁴⁸⁶ Süme, a.g.t. s. 166, 167.

⁴⁸⁷ Yediyıldız – Öztürk, a.g.m. s. 589.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVELİ KAZASININ İKTİSADİ HAYATI

I. TARIM

Develi, konumu ve büyüklüğü itibarıyla Kayseri'nin güney kıy yerleşiminin merkezi konumundadır. Burada en önemli faktör Erciyes Dağı'nın Kayseri ile güney kıy yerleşimi arasında yer alması ve şehri bu bölgeden ayırmasıdır. Bu durum idarî, askeri ve ticari yönden ikinci bir merkez ihtiyacı doğurmuş, bu görevi ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Develi üstlenmiştir. Kayseri'nin güney ve güneybatı kıy yerleşiminin etrafı yüksek dağ ve platolarla çevrilidir.

Kuzeyde Erciyes Dağı (3.916 m), güneyde Toroslar'ın bir bölümü olan ve üzerinde Demirkazık zirvesinin bulunduğu dağ sıraları (3.000–3.500 m.), doğuda Develi Dağları (2.000 m), batıda volkanik tepeler ve platolarla (1.700 m) çevrili olan Develi Ovası olarak adlandırılır. Bu ova 1.000 km²'lik yüzölçümü ile Yukarı Kızılırmak bölümünün en büyük, Türkiye'nin büyük ovalarından biridir⁴⁸⁸.

Ancak bu geniş arazi, taşıdığı bazı olumsuz coğrafi özellikler nedeniyle geniş çaplı tarım faaliyetlerine imkan vermemiştir. Bu olumsuzlukları şöyle sıralayabiliriz; ovanın sahip olduğu toprakların büyük bir bölümü çorak, tuzlu toprak özelliklerini göstermektedir ki, bu alanın yüzölçümü 120-130 km²'dir. Ova, kapalı bir havza olduğu için ilkbahar yağmurlarıyla birlikte büyük bir bölümü sular altında kalmakta, buralarda sazlık ve bataklıklar oluşmaktadır. Bu gibi yerler ise 200-250 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Ovanın geriye kalan bölümleri ise sulamadan mahrum kalan geniş bozkırlar halindedir⁴⁸⁹.

Bu kadar geniş bir alanı kaplayan Develi Ovası'nın bu tür özellikleri taşıması tabiidir ki kazada yapılan tarım faaliyetlerini olumsuz yönde

⁴⁸⁸ EK-2

⁴⁸⁹ İzbirak, a.g.e. s. 15.

etkilemiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen ovanın etrafını çevreleyen dağ yamaçları ile yerleşim birimleri arasında kalan düzlüklerde tarım yapılabilmektedir. Tarım faaliyetleri açısından öncelikle Develi merkezini ele alacak olursak, Erciyes'in güney yamaçları ile şehir merkezine, oradan güney batıda Sindelhöyük'e kadar uzanan alanlarda tarım yapma imkanı olmuştur.

Ayrıca Develi merkezi iklim özelliklerine rağmen şaşılacak derecede her dönemde yeşili bol olan bir yerleşim birimi olmuştur. Kazanın yeşilliği için çoğu zaman "Yeşil Everek" tabiri sıkça kullanılarak vurgulana gelmiştir. Bu durumu 1881'de Everek'ten geçen Seyyah Henry Fanshave Tozer "Yeşil Denizi" olarak tanımlamaktadır⁴⁹⁰. Gerçekten de hakim bir tepeden bakıldığında bugün dahi bir ucu Fenese ve Harman Mahallesi'nde başlayan yeşillik, güneye doğru Tombak yakınlarına kadar ilerleyen yeşil bir denizi andırmaktadır. Develi merkezi bu yeşilliğini baharda karların erimesi ve yağmur suları ile zaman zaman büyük bir ırmağa dönüşen ve kazanın tam ortasından geçen dereye borçludur. Ancak bu derenin yaz aylarında neredeyse tamamen kurumması, geniş tarlaları sulama imkanı vermemektedir. Erciyes'in dibe inen kar suları, kazanın çeşitli bölgelerinde kaynak ve çeşme suyu olarak çıkar. Bunlar Elbiz, Köşkpınar, İlipınar ve Çayıçi kaynak suları ile Kasap Seyit, Babayan, Venk ve Oruza Çeşmeleri olarak sıralanabilir. Bu kaynak ve çeşmelerin kaza merkezinde yer alan bölgelerin sulanmasındaki önemi göz ardı edilemez.

A. Develi'de Yetiştirilen Tarım Ürünleri

19. yüzyılda Develi'deki tarım faaliyetleri ve yetiştirilen ürünler hakkındaki ilk bilgileri Ankara Vilayet Salnamesinden elde ediyoruz. Bu bilgilere göre Develi'de 1 çiftlik, 1.016 arsa, 1.226 bağ, 2.510 bahçe, 29.727 kıta tarla, 2 çayırılık, 13 mezra bulunmaktadır. Bu tarım alanlarında hinta (buğday), şa'ir (arpa), çavdar, burçak, nohut, mercimek, zegrel, kitre ve cehri elde ediliyordu. Meyvelerden ise elma, armut, kayısı, erik, ayva, şeftali

⁴⁹⁰ Eravşar, a.g.e. s. 166.

yetiştirilmekteydi. Ayrıca evlerin yanlarında bulunan ve sulanabilen bahçelerde fındık yetiştiriliyordu⁴⁹¹.

1. Tahıl Tarımı

Yukarıda sıraladığımız olumsuz özellikleri nedeniyle Develi Ovasında tarım yapılabilen arazi oldukça sınırlıydı. Bundan dolayı tahıl tarımı daha çok kazanın doğu ve kuzeydoğu kesiminde yer alan köylerde yapılmaktaydı. Tomarza Nahiyesi bu bölgede bulunmaktadır. Bölgede yer alan Zamantı nehir havzası, ancak nehir boylarında yer alan köylerde sınırlı sulama imkanı vermektedir. Nehir sularını uzak alanlara götürecek olan büyük kanallar yoktu. Tahıl tarımı daha çok kıraç arazide yapılmaktaydı. Geleneksel tarım yöntemlerini de hesaba kattığımızda elde edilen ürünün kalitesi düşük, miktarı az olmaktaydı. Develi’de tarıma açılmış olan arazi miktarı tablo 27’de gösterilmiştir. Tabloda yer alan tarıma açık alanların yaklaşık olarak dörtte birinde tarım yapılabilirdi. Mevcut şartlarda aynı tarlada iki yıl üst üste tarım yapılamayacak olması, ekim yapılan arazi miktarını azaltıyordu.

1880’de Kayseri Sancağı hakkında genel bir rapor hazırlayan Teğmen Bennet, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Ortalama verim yılda 1’e 3 ile 6, hasadın iyi olduğu yılda ise 6 ile 10 arasında değişir. Yılın hasat yönünden iyiliği, bahardaki yağışa bağlıdır⁴⁹².” Aşağıdaki tabloda Develi’de yetiştirilen tarım ürünleri ve miktarları verilmiştir.

⁴⁹¹ Ahmet Yıldırım, “Salnameler ve H. 1311 (M.1893-1894) Tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde Develi”, **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni**, (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, s. 351

⁴⁹² Bennet, a.g.r. s. 10.

Tablo-26. Develi’de Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Miktarları⁴⁹³

Ürün Adı	Miktarı
Hınta	200.000 kiyye (okka) 1 kiyye=1.282 gr)
Şair	210.000 “
Çavdar	350.000 “
Burçak	20.000 “
Nohut	5.000 “
Mercimek	2.500 “
Zeyrek, Kitre ve Cehri	1.000 “
Üzüm	25.000 “
Elma	5.000 “
Kayısı	120.000 “
Erik	
Armut	
Şeftali	
Fındık	

Develi’de köylerde yaşayan ahalinin büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktaydı. Kaza merkezinde oturanlar ise tarımın yanında ticaret de yapıyordu. Develi Şer’iyye Sicillerinde köylerde yaşayan ahaliye ait olan terike kayıtları, bu konuda bize gerekli bilgiler vermektedir. Sarıca Karyesinden Mehmed bin Mükremin’e ait olan terike kayıtlarında 200 kuruş değerinde 8 mut* çavdar, 200 kuruş değerinde 5 mut hınta, 50 kuruş

⁴⁹³ Tablo: 1893-1894 ve 1902/1903 Ankara Vilayet Salnamelerindeki bilgilere dayanılarak hazırlanmıştır. Bkz. Yıldırım, a.g.m. s. 351, Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 171.

* **Mut:** Elli şiniklik tahıl ölçөгüdür. Bir şinik 8 kg buğday almaktadır. Şinik, “çinik” şeklinde telaffuz edilerek günümüzde Develi ve çevresinde tahıl ölçü birimi olarak kullanılmaktadır.

değerinde 2 mut şa'ir ve 300 kuruş değerinde iki adet öküz bulunmaktadır⁴⁹⁴. Pek çok terike kaydında da yine tarımla ilgili olarak ambar, çok sayıda çuval ve harara rastlanmaktadır. Köstere Nahiyesinin Cebir Karyesinden Mustafa bin Ali'nin terikesinde 5 adet çuval, 1 adet sagir ambar, 4 mut şa'ir, 5 mut tohumluk, Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu El-hac Mustafa bin Ali'nin terikesinde ise 4 adet harar, 30 mut çavdar, 5 mut şa'ir bulunmaktadır⁴⁹⁵.

Terike kayıtlarında tahıl konusunda dikkat çeken bir diğer husus, tahıllardan çavdarın daha çok miktarda bulunmasıdır, çoğu terikedeki sadece çavdar yer almaktadır. Develi Cami-i Kebir Mahallesinden Mustafa Efendi bin Abdullah'ın, Çakmaklı Karyesinden Mehmed bin Veli'nin⁴⁹⁶ Sarıca Karyesinden Abdülkadir bin İbrahim terikelerinde tahıl olarak sadece çavdar bulunmaktadır⁴⁹⁷.

Bu durumda kaza halkı 19. yüzyılın zor şartları altında ekmeklik olarak buğdaydan çok çavdar tüketmiş olmalıdır. Bu husus, çavdarın buğdaya nazaran daha ucuz olmasıyla izah edilebilir. Aşağıdaki tabloda Develi nahiye ve köylerinde tarıma açılan arazi miktarı verilmiştir.

Tablo-27. 1875 Yılında Develi Kazası'nda Tarıma Açılan Arazi⁴⁹⁸

Köyün Adı	Tarıma Açılan Arazi (Dönüm olarak)	Köyün Adı	Tarıma Açılan Arazi (Dönüm olarak)
Ayvazhacı	11.169	Elmalı	1.720
Epçesultan	4.393	Şihbarak	17.781
Fıraktın	9.164	Sosun (Ortakavak)	26.339
Gömedi	8.000	Sakaltutan	4.047

⁴⁹⁴ Süme, a.g.t. s. 149, 150.

⁴⁹⁵ DŞS. 7/15, s. 11 – 7/108, s. 75.

⁴⁹⁶ Kaygısız, a.g.t. s. 107, 181.

⁴⁹⁷ Süme, a.g.t. s. 140.

⁴⁹⁸ Tablo Ferdinand Bennet'in 1880 tarihli Kayseri Sancağı hakkındaki genel raporunda verilen bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Ancak raporda bu verilerin 1875 yılına ait olduğu belirtilmemiştir. Listede sadece Öksüt'ten başlayarak son onbir yerleşim yerinin Develi Ovasında yer alması dikkat çekicidir. Develi Kazasındaki tarımın, Develi Ovasından ziyade Develi'nin doğu ve kuzeydoğusunda yapıldığı tablodan açıkça anlaşılmaktadır. Listede çiftlik olarak belirtilen yerler, sonradan yerleşime açılmış olduğundan, günümüzde köy statüsündedirler.

İncesu (Küçük İncesu)	34.800	Sarımehmetli	7.730
Madazı (Yazıbaşı)	10.000	Süleymanlı	11.975
Millidere	6.100	Şahmelik	19.970
Çomaklı	33.350	Trafşin	13.131
Ardıç	3.191	Çilmeze	4.638
Böke	11.564	Çömlekçi	6.237
Cücün	1.523	Çöten	29.845
Dikir	4.122	Vengicek (Yazılı)	2.700
Elmalı	1.720	Virancık	2.760
Cebir	4.428	Yamaçlı	1.328
Kelgin	12.413	Tomarza	215.438
Göbü	1.000	Öksüt	7.547
Hacıpaşa Çiftliği	11.598	Faraşa Çamlıca	4.409
Eşelik Çiftliği	3.500	Gazi	8.042
Bektaş Çiftliği	1.523	İlipınar	3.978
Harmancık Çiftliği	104.120	Karacaviran	3.986
Söğütlü Çiftlik	2.164	Sarıca	7.117
Elbey Çiftliği	3.000	Soysallı	11.043
Cüreğen	2.889	Senderemeke	2.349
Koşcağız	5.314	Tombak	2.830
Kamber	8.075	Develi (Everek)	41.633
Kepez	10.224	Kömür	1.880
Kabaklı	15.720	Kale	5.354
Mardin	7.038	Maracık	4.428
Pusatlı	13.848	TOPLAM :	846.754

2. 1887/1888'de Develi ve Çevresinde Yaşanan Kıtık

Bilindiği üzere Orta Anadolu'da kara iklimi hâkimdir. Kara ikliminin tipik özelliği kış aylarının soğuk ve sert, yaz aylarının ise sıcak ve kurak geçmesidir. Bu olumsuz iklim şartlarına çekirge ve tarla faresi istilası, geleneksel tarım yöntemleri ürün miktarının düşük olması da eklenince hayat şartları daha da ağırlaşmaktadır. Kıtığın önemli bir nedeni de erkek nüfusun uzun süren savaşlar sebebiyle cephede kalmış olmasıdır. Bu durum, tarım faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş, ekilebilir toprakların büyük bir bölümü boş kalmıştır. Ayrıca savaşlar neticesinde kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yapılan göçler, nüfusu birden bire artırmış ve bu da bir başka kıtlık nedeni olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kıtlık tehlikesi baş gösterdiğinde alınan ilk tedbir, yerleşim birimleri arasında tahıl akışının yasaklanması olmuştur. Bu uygulama ile üretim ve tüketim arasındaki dengenin bozulması ve ani fiyat artışlarının engellenmesi amaçlanmıştır. Daha sonra ülke dışına tahıl ihracı durdurulmuştur⁴⁹⁹.

1888'de meydana gelen kıtlık esnasında Develi'de zahirelerin harice çıkarılması kuralına uyulmamış, stokçu ve vurguncular istedikleri gibi zahire alıp, satabilmişlerdir. Bu durum Develi halkı tarafından bir dilekçe ile Sadâret makamına iletilmiş, gelen tahkik memurlarının görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Dahiliye Vekaletinden Ankara Valiliğine hitaben gönderilen yazı ile dilekçelerde belirtilen hususların derhal tahkik edilmesi ve gereğinin yapılması istenmiştir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁹ Musa Şaşmaz, "Niğde ve Çevresinde Kıtık", **Niğde Tarihi Üzerine**, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, 2005, s. 182.

⁵⁰⁰ Konuya ilişkin yazı şöyledir: Ankara Vilayet-i Celilesine, Develü Kazası ahalisi cânibinden huzûr-ı samî-i sadâret penâhiye takdim olunûb havâle ve tevdi buyurulan iki kıta' varâk-i istida'iyeye leffen irsâl savb-ı âlf-i velâyetpenâhileri kılındı. Mütelâsından müsteban olacağı vecihle kazâlarımızdaki zahirelerin cümlesi muhtekir elinde yüzerek istedikleri gibi fûruht idilmekde ve zahirelerin harice nakli memnu' iken peyderpey harice sevk ile ihtiyacât-ı mahalliye teşdid olunmakda bulunacağı ve gelen tahkik memurlarının bi hak ifa-yı vâzife itmemeleri yüzünden ne derece ahvâl-i müteessifeye giriftar oldukları kemâl-i söz şöyle beyân ve istilaf olunmuştur... Mezkûr arzuhaller münderecatına nazaran seri'an icrâ-yı tahkikât-ı a'tika ile iktiza-i hâl ve maslâhatının bi'l-ifa neticesinin inbâ büyürlmesi himem-i aliye-i düstûrlarından mütevvakidir olbâbda." Bkz. **BOA. DH.MKT 1493/113**, (29 Cemâziye'l-ahir 1305 /13 Mart 1888)

1887/1888'de görülen kıtlık Konya, Ankara ve Adana vilayetlerinde yer alan bir çok beldede yaşanmıştır. Kıtlığın temel nedeni, bu yılın kış ve ilkbahar mevsiminin kurak geçmesiydi. Adı geçen vilayetlerin valileri daha önceki tecrübelerine dayanarak kıtlık konusunda merkezi hükümeti uyardılar. Merkezi hükümet Kaht Komisyonu adı altında bir komisyon teşkil ederek başkanlığına Derviş Paşa'yı getirdi. Komisyonun temel görevi taşradaki görevliler ile merkez arasında koordinasyonu sağlamaktı. Komisyon, kıtlıkla mücadelede izlenecek stratejiyi belirlemek amacıyla 11 maddeden oluşan bir talimatname hazırlayarak ilgili birimlere gönderdi. Talimatname gereğince vilayet ve kazalarda yardım komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar, İstanbul'daki Komisyon-ı Âli'nin kontrolü altında yer alan şube statüsünde çalışacaktı⁵⁰¹.

Kıtlıkla mücadele komisyonunun hazırladığı talimatname gereğince Kayseri Mutasarrıflığında "Îâne Komisyonu" kuruldu. 1888'de Kayseri İdare Meclisi ve Îâne Komisyonu, yaşanan kıtlık hakkında ortak bir mazbata hazırladılar. İstanbul'daki Komisyon-u Âli'ye telgrafla gönderilen bu mazbata, Kayseri ve çevresinde yaşanan kıtlık hakkında bize detaylı bilgiler vermektedir. Öyle anlaşıyor ki Kayseri Îâne Komisyonunun yardım konusunda belirlediği miktarlar Komisyon-u Âli tarafından düşürülmüş, bu durum iki komisyon arasında anlaşmazlığa yol açmıştır.

İlgili belgede "Mahsulatı yanmış olan kırk dört karye" ifadesiyle kıtlığın nedeninin kuraklık olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu belgelerde verilen bilgilere göre Kayseri'de toplam 33.816 kişi yaşamaktadır. Bunlardan 18.816'sı kendi imkanlarıyla geçinebilecek durumdadır. Geriye kalan 15.000 kişinin şiddetle yemeklik ve tohumluk tahıla ihtiyacı vardır. Komisyon, her bir kişiye günlük yarım kıyye zahire tespit etmişti. Yemeklik olarak 78.500 kile zahire tespit edilmiş, Komisyon-u Âli bu miktarlarda 18.500 kile indirim yapmıştı. Kayseri'deki memurlar tohumluk için 2.205 çift belirlemişler, bu miktarlarda yine komisyon tarafından 1.200 çiftte indirilmiş ve her bir çiftte 17'şer kile takdir edilmişti. Kaza merkezlerinde kurulan yardım komisyonları,

⁵⁰¹ Şaşmaz, a.g.m. s. 187-190.

ihtiyaçları tespit edip, bir deftere kaydetmiştir. Buna göre; Develi Kazası'ndan Kayseri'ye gönderilen defterde 2.036 kişinin ihtiyaçlı oldukları belirtilmiştir. Bu kişiler için 15.000 kile yemeklik, 415 çift için 10.000 kile tohumluk talep edilmiştir. İncesu Kazası ise 1.559 kişi için 26.303 kile yemeklik ve 1.350 çift için 50.625 kile tohumluğa şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Komisyon-u Âli bu miktarlarda da indirim gitmiştir. Develi Kazası için 1.018 kile yemeklik ve 6.225 kile tohumluk, İncesu Kazası için 7.795 kile yemeklik ve 20.250 kile tohumluk uygun görmüştür. Kayseri'nin kıtlık görülen 44 beldesinin dışında kalan ahali dahi normal şartlarda aldığı ürünün ancak dörtte birini elde edebilmiştir. Onlar da günlük yardım alabilmek için müracaat etmişlerdir. Yardımın verilmemesi durumunda ise diğer ihtiyaç sahipleriyle birlikte kıtlık yaşanmayan bölgelere göç edebilmek için ruhsat talep ettiler. Kayseri komisyonu, yardım miktarlarındaki indirimden yakınmaktaydı. Diğer yandan ziraat mevsiminin geçmekte olduğu ve yardımların bir an evvel gönderilmemesi durumunda gelecek yıl da kıtlık halinin devam edeceği hususunda Komisyon-u Âli uyarılıyordu. Mazbatanın sonunda gereğinin yapılması talep ediliyor, aksi takdirde Komisyon-u Âli üyelerinin mesuliyet altında kalacakları belirtiliyordu. İstanbul'da bulunan Komisyon-u Âli ise Kayseri Mutasarrıflığına cevabi bir yazı gönderdi. Bu yazıda komisyonun uygulamalarına açıklık getirilmekteydi. Komisyon, bir kişi için yıllık 5 kile zahire belirlemişti. Kayseri İane Komisyonu ise bir kişi için yıllık 7 kile talep etmekteydi. Bundan dolayı komisyonunun yardım miktarında indirim gitmesinin tabii karşılanması istenmektedir. Hatta Kayseri İane Komisyonunun günlük yarım kiyye zahire talebinin yıllık 9 kile zahireye tekabül edeceği vurgulanarak, bunun mümkün olmadığı belirtiliyordu. Sonuç olarak Komisyon-u Âli iki aylık çocukların dahi hesaplamalara dahil olduğunu dile getirerek yapılan yardımın yeterli olacağını belirtti. Ayrıca komisyonun belirlediği kişi başına yıllık 5 kile kararı açıkça ortada iken asıl mesuliyetin bu miktardan fazla vermekten doğacağını belirtti. Aziziye ve Boğazlıyan'dan Kayseri'ye gönderilecek 20.000 kile yardım ve gelecek diğer yardımlarla belirlenen miktarların yeterli olduğu dile getirildi. Alınan yardımların ihtiyaç

sahipleri dışında kimselere verilmemesini isteyerek, aylarca süren bu karşılıklı yazışmalara son verdiğini belirtti⁵⁰².

3. Sebze ve Meyve Tarımı

Develi merkezinde bulunan evlerin büyük bir bölümünde evin hemen yanı başında bir bahçe bulunuyordu. Ev halkının ihtiyacı olan sebze, bu bahçelerde yetiştiriliyordu. Bu durum 1891/1892 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde şöyle dile getirilmektedir. “Herkes hanesi derununda külliyetli sebze yetiştirmektedir⁵⁰³.” 1881’de Anadolu’ya gelen İngiliz seyyah Henry Fanshawe Tozer mahiyeti ile birlikte Develi’ye de uğramış ve kaldığı evin özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiye göre seyyahın kaldığı ev büyük bir konaktı. Yüksek duvarlarla çevrili bir bahçenin ortasında kurulmuştu. Bahçenin bir bölümü çiçeklerle, bir bölümü ise sebze ile kaplıydı⁵⁰⁴. Aygösten Mahallesi’nde bulunan ve kitabelerinden çoğunun 1890’lı yıllarda yapıldığı anlaşılan evler geniş bahçelere sahipti. Bu bahçeler daha önce belirtildiği üzere Elbiz, Köşkpınar gibi kaynak suları veya kuyu suları ile sulanmaktaydı. Kaza merkezinden çok uzaklaşmadan yaya olarak gidip gelinebilen araziler vardı ki, buralar bostan olarak adlandırılmaktaydı. Çağlayan, Selbasan, Dingil, Köşkpınar ve İlipınar gibi mevkilerde bostanlar bulunuyordu. Bostan, “maşala” adı verilen ve su arklarıyla birbirinden ayrılan bölümlerden meydana geliyordu. Bostan sahibi, maşalalardan her birinde ayrı bir sebze yetiştirebildiği gibi hayvan yiyeceği olarak yonca da ekebilirdi. Bostanda ağırlıklı olarak kayısı olmak üzere erik, elma, armut gibi meyve ağaçları da bulunuyordu. Su arklarının yanı başında kavak, söğüt ve ceviz ağaçları bulunmaktaydı. Develi merkezindeki yeşilliğin kaynağı bu bostanlardaki ağaçlardı. Bostan sahibi, yetiştirdiği sebze ve meyvenin büyük bir bölümünü

⁵⁰² BOA. YPRK. KOM. 5/82, (19 Muharrem 1305/ 7 Ekim 1887)

⁵⁰³ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 96.

⁵⁰⁴ Eravşar, a.g.e. s. 166.

pazarda satışa çıkartmaktaydı. Bu işi yapan kimselere “bostancı esnafı” adı verilirdi⁵⁰⁵.

Develi Güney Mahallesinden olup Everek Cami-i Kebir Mahallesinde sakin iken vefat eden rüştiye muallimi evveli Salih Efendi İbn-i Mehmed’in terikesinde Dingil mevkiinde 1.000 kuruş değerinde 60 karık bostan yeri bulunmaktadır⁵⁰⁶. Yine Everek Cami-i Kebir Mahallesinden Hacı Ali Mehmed bin Halil bin Ömer’in terikesinde, Çağlayan mevkiinde 1.000 kuruş değerinde 7 maşala bostan yer almaktadır. Maşalanın büyüklüğü hususunda herhangi bir standart olmamakla birlikte bir maşalanın yaklaşık 25 veya 30 m²’lik bir alanı kapladığı söylenebilir. Bu alan, su arklarının durumuna ve bostan yerinin büyüklüğüne göre değişir. Fiyatına gelince, Çağlayan’da 7 maşala bostan 1.000 kuruş değerinde iken Karabaş mevkiinde 7 maşala bahçe 5.000 kuruş değerindedir⁵⁰⁷. Şüphesiz ki toprağın verimliliği, sulanabilir olup olmaması, merkeze yakınlığı fiyatı etkileyen faktörlerdi.

4. Bağcılık

Bahçe ve bostan yerlerine nazaran Develi merkezine biraz daha uzak yerlerdeki arazilerde üzüm yetiştirilmekteydi. Develi Kazasında çok sayıda bağ mevki bulunmaktaydı. Terike kayıtlarından bunların ismini tespit etmek mümkündür. Bağlara ayrılan bu geniş arazide yetiştirilen üzümlerin bir bölümü mevsiminde tüketiliyor, bir bölümü pekmez yapımında kullanılıyor, bir bölümü ise kurutuluyordu. Terike kayıtlarında pekmez bulunmakta ve ağırlık birimi olan batmanla ifade edilmektedir. Cami-i Kebir Mahallesinden Hacı Ali Mehmed bin Halil bin Ömer’in terikesinde 15 batman, Güney Mahallesinden Türkmen Hacı Eminoğlu Taviil Yusuf bin Hasan bin İbrahim’in terikesinde 8 batman pekmez yer almaktadır⁵⁰⁸. Gayr-i müslimler pekmezin yanında kuvvetle muhtemel şarap üretiyorlardı.

⁵⁰⁵ Kaygısız, a.g.t. s. 231.

⁵⁰⁶ Subaşı, a.g.t.s, 110, 111.

⁵⁰⁷ Süme, a.g.t. s. 196, 197.

⁵⁰⁸ Süme, a.g.t. s. 199, 208.

Develi merkezinde oturan Ermeni ve Rumlar geniş bağ alanlarına sahipti. Everek Kilise Mahallesinden Ohannes veled-i Hacı Egiya adlı Ermeni'nin Bileç mevkiinde 2.000 kuruş değerinde 120 karık bağ bulunuyordu⁵⁰⁹.

Terike kayıtlarında bağ mevkilerinin çokluğu, daha yakın zamanlara kadar bağcılık ile ilgili kültür unsurlarının yaşatılmış olması, Develi'de üzüm üretiminin çok büyük miktarlarda olduğunun işaretidir. Öyle ki üzümler yetiştiğinde hiç kimse tek başına bağındaki üzümü kesmeye başlayamazdı. Kaza halkı ortaklaşa bir gün belirler, o gün geldiğinde de hep birlikte üzüm kesme işlemi başlardı ki buna “bağbozumu” denirdi. Bağbozumunda şenlikler yapılır, ziyafetler düzenlenirdi. Pekmez yapılacak ya da kurutulacak üzümler ayrı ayrı kesilirdi. Pekmezlik üzümler evlere taşınırken, sergilikler yani kurutulacak üzümler bağ yakınlarında yer alan düz alanlara serilirdi. Bağın büyüklüğü terikelerde harık (karık), kıta veya inbıl kelimeleri ile ifade edilmektedir. Karık, bir işçinin bir günde işleyebileceği toprağın büyüklüğünü ifade etmektedir. Buna bağlı olarak bir bağın büyüklüğü çoğu zaman “ırgatlık” tabiri ile ifade edilir, “üç ırgatlık bağ” veya “beş ırgatlık bağ” örneğinde olduğu gibi.

Unbal (Inbıl) ise yan yana bulunan bağ karıklarının dörder ve altışar bölümüne verilen isimdir⁵¹⁰. Bağın büyüklüğü inbıl kelimesi ile ifade edilirdi. Aygösten Mahallesinden Köseoğlu İbrahim Ağa ibn-i İbrahim'in İnicek mevkiinde iki inbıl bağ bulunuyordu⁵¹¹. Kıta' ise bağın kapladığı alanın tamamına verilen isimdi. Özetlemek gerekirse karıklar inbılı, inbıllar ise kıtayı meydana getiriyordu. Ancak bu kavramlardan biri çoğu zaman diğerinin yerine kullanılabilmekteydi. Ayrıca bu birimlerin kapladığı alanların genişliği itibarıyla her hangi bir standardı yoktu. Develi'de bulunan bağ mevkileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁵⁰⁹ Süme, a.g.t. s. 130.

⁵¹⁰ **Derleme Sözlüğü**, C. XI, TDK Yayınları, Ankara, 1993, s. 4039.

⁵¹¹ Süme, a.g.t. s. 91.

Tablo-28. Develi'deki Bağ Mevkileri

S.no	Bağ Mevkii Adı	Büyükklüğü (kıta, karık, inbıl)	Değeri (kuruş)	Bilginin Yer Aldığı DŞŞ Numarası
1	Tekkefidını	25 harık (karık)	200	DŞŞ. 7/108
2	Yazıbağı	1 kıta'	100	DŞŞ. 11/1
3	Çakılasası	1 kıta'	100	DŞŞ. 11/25
4	Gedine	1 kıta'	350	DŞŞ. 11/32
5	Kalaaltı	1 kıta'	2.000	DŞŞ. 42/157
6	Özarası	1 kıta'	125	DŞŞ. 42/157
7	Akkum	1 kıta'	750	DŞŞ. 42/157
8	Mazakyeri	1 kıta'	150	DŞŞ. 42/159
9	Sona	1 kıta'	250	DŞŞ. 42/159
10	Çayıçı	1 kıta'	100	DŞŞ. 42/173
11	Kelmak	1 kıta'	50	DŞŞ. 42/173
12	Körkuyu	1 kıta'	100	DŞŞ. 42/173
13	Bileç	120 karık	2.000	DŞŞ. 42/105
14	Köşkpınar	30 karık	125	DŞŞ. 42/153
15	Akyer	22 karık	500	
16	Argıncık	1 kıta'	500	DŞŞ. 11/28
17	Çobanbağı	1 kıta'	400	DŞŞ. 11/28
18	Kanlıyer	6 karık	400	DŞŞ. 1/9
19	Virantepe	22 karık	500	DŞŞ. 1/100
20	İnicek	2 inbıl	50	DŞŞ. 42/74
21	Avayık	40 karık bağ 5 maşala bahçe	2.500	DŞŞ. 42/153
22	Daviloğlu Kavağı	25 karık	200	DŞŞ. 42/151
23	Gazi Karyesi	30 karık	150	DŞŞ. 11/18

24	Sarıca Karyesi	1 kıta'	500	DŞŞ. 1/52
25	Öksüt Karyesi	1 kıta'	200	DŞŞ. 42/57
26	Çomaklı Karyesi	1 kıta' bağ 1 maşala bahçe	250	DŞŞ. 42/48
27	Suçikan	1 kıta'	500	DŞŞ. 30/46

Tabloda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Develi'de bağcılık oldukça yaygındı. Hatta bağcılığı ile ön plana çıkmış olan Ürgüp ve Göreme'de yapılan bağcılık faaliyetlerini aratmayacak ölçüdeydi diyebiliriz. Çünkü iklim, toprak ve yetiştirilen üzüm cinsleri açısından Develi ve Ürgüp, Göreme arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Zamanla turizmin devreye girmesi ve şarap üretimiyle birlikte Ürgüp ve Göreme bağcılıkta ön plana çıkmış, Develi ise geri planda kalmıştır.

5. Cehri

Cehri-Rhamnus Petiolaris Boiss (Rhamnaceae): 3 m kadar yükselebilen dikenli bir ağaçtır. Meyveleri; iç kısmı sarı olan, 6-7 mm çapında yuvarlak tanelerdir. Sarı iplik boyası olarak kullanılır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde altın ağacı, boyacı diken, cehni, cehil, çehri ve çihri olarak adlandırılır. Çok dikenli olan ve yabani olarak yetişen türüne kara diken denir. Dikensiz olan türleri de vardır. Kışın yapraklarını döken ağaççıklardır⁵¹².

Step iklimin hakim olduğu volkanik yöreler, cehrinin tabii yetişme ortamıdır. Sönmüş bir volkan olan Erciyes Dağı'nın çevresinde yer alan stepler, cehri bitkisi için tabii alanları oluşturmaktadır.

19. yüzyılda Anadolu'da cehri en çok Kayseri ve çevresinde yetişmekteydi. Bu bölgede yetişen cehri, diğer bölgelerde yetişenlerden çok

⁵¹² Turhan Baytaş, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 27, 28, 58.

daha kaliteliydi. Boya maddesi cehrinin meyvesinden elde edilirdi. Cehri, yabani olarak yetişebildiği gibi aşılanarak ya da fidesini dikmekle de cehrilik oluşturabilirdi⁵¹³.

Erciyes'in güney yamaçları ve Develi Dağı'nın eteklerinde yer alan yamaçlar cehrinin yabani olarak yetişmesine müsait alanlardır. Ayrıca Develi'de yaşayan şahıslar cehri dikimi yaparak, cehrilikler kurmuşlardı. Aygösten Mahallesinden Hacı Hasan adlı şahsın terikesinde 50 kuruş değerinde 1 kıta', Gazi Karyesinden Bekir Kahya bin Ali'nin terikesinde 750 kuruş değerinde bağ ve cehrilik⁵¹⁴, Kopçullu Mahallesinden Salih Efendi ibn Mehmed'in terikesinde 50 kuruş değerinde 1 kıta' cehrilik⁵¹⁵, yine Kopçullu Mahallesinden Mehmed ibn Abdullah'ın terikesinde Ağaçkapualtı mevkiinde 100 kuruş değerinde cehrilik⁵¹⁶, Kasapoğlu Mahallesinden Karabet veled-i Kirkor'un terikesinde İlibe mevkiinde 500 kuruş değerinde cehrilik bulunmaktadır⁵¹⁷.

Fenese Karyesi ahalisinden ve topçu askeri emeklilerinden Mehmed'in pederinden kalan ev, bağ ve cehriliğe müdahale edilmiştir. Müdahale eden kişi Develi Karyesinden ve İstanbul'da Yeni Cami-i Şerif havalisinde haffafılık yapan Musa adındaki şahıstır. Adı geçen Mehmed Efendi, mağduriyetinin giderilmesi için dilekçe vermiştir⁵¹⁸.

Cehri ağacı alçak yerlerde Mayıs ayına doğru çiçeklenir, güney kesimlerde Haziran sonunda, yüksek yerlerde ise Ağustosta meyveleri toplanırdı. Bitkinin verdiği ürün ağaçtan ağaca, bölgeden bölgeye ve yıldan yıla değişiklik gösterirdi. Ağaçtan alınan ürün 6 okka ile 1 okka arasında değişirdi. Yetiştirme şartlarının uygun olduğu mevsimde bir ağaç ortalama 3 okka civarında meyve vermektedir⁵¹⁹.

⁵¹³ Mehmet Somuncu, "Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi", **E.Ü.İ.B.F. Dergisi**, s. 22, s. 102, Kayseri, Ocak-Haziran, 2004.

⁵¹⁴ Kaygısız, a.g.t. s. 150, 175.

⁵¹⁵ Subaşı.a.g.t.s,111.

⁵¹⁶ **DŞS**, 30/46, s. 34.

⁵¹⁷ **DŞS**, 30/56, s. 45.

⁵¹⁸ **BOA. A. MKT. MHM.** 31/32 (4 Cemâziye'l-ahir 1267/ 6Nisan 1851).

⁵¹⁹ Somuncu, a.g.m. s. 100.

Cehriden elde edilen sarı, yeşil renkteki doğal boya ipekli ve pamuklu kumaşların boyanmasında kullanılıyordu. Cehri 19. yüzyılda İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda'da tekstil sektöründe boya hammaddesi olarak kullanılmaya başlandı. Bu ülkelerden İngiltere, cehri ihtiyacının büyük bir bölümünü Kayseri ve çevresinden karşılamaktaydı. Cehrinin ihracı, Kayseri ve çevresindeki aileler için önemli bir gelir kaynağı olmuştur⁵²⁰.

Hamilton, Anadolu'nun pek çok yerinde tabii ortamda yabani olarak yetişen sarı cehrinin Kayseri ve çevresinde cehriliklerde yetiştirildiğini belirtmektedir. Cehri, üreticilerinden yerli Ermeni tüccarlar veya beratlı Avrupa tüccarları tarafından toplanmakta, toplanan cehri İzmir Limanına, oradan da başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine gönderilmekteydi⁵²¹.

Beratlı Avrupa tüccarlarından Bedros'un, Everek Aygösten Mahallesinden Hafız Ağa ile yaptığı cehri alışverişinden 4.000 kuruş alacağı doğmuş ve bu miktarı alamamıştır. Bunun üzerine Bedros, Dahiliye Vekaletine bir dilekçe yazmış ve mağduriyetinin giderilmesi için merkezden Kayseri Kaymakamına hitaben bir emirname yazılmasını talep etmiştir. Talep edilen emirname Dahiliye Vekaletinden Kayseri Kaymakamına gönderilmiştir. Emirnamede, dilekçenin mahiyeti kısaca özetlenmiş ve şer'i şerif ve meclis marifetiyle borcun tahsil edilmesinin sağlanması istenmiştir⁵²².

Kilise Mahallesinden Oganyan Ohan veled-i Kirkor'un terikesinde 300 kuruş değerinde 50 batman cehri bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere bir ağaçtan ortalama 3 okka cehri elde edilmekteydi. Bu durumda, elinde 50 batman gibi büyük bir miktarı bulunduran Ohan veled-i Kirkor, cehri ticareti yapıyor olmalıdır⁵²³.

⁵²⁰ Somuncu, a.g.m. s. 102.

⁵²¹ William John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, VOL. II, London, 1842, p. 263.

⁵²² **BOA. A. MKT. DV.** 94/62, s. 1,2 (23 Şevval 1272/ 27 Haziran 1856).

⁵²³ Subaşı a.g.t.s,197.

1902/1903 Ankara Vilayet Salnamesine göre Develi'de yıllık 1.000 kile cehri, zeğrek (keten tohumu) ve kitre elde edilmekteydi.

Kazada yetiştirilen cehriler kuvvetle muhtemel tüccarlar tarafından toplanarak Kayseri'ye gönderiliyor, oradan da ihraç ürünlerine katılıyordu.

1834'de İzmir Limanından 280.000 okka cehri ihraç edilmiş, 4.760.000 kuruş gelir elde edilmişti. İhraç edilen bu miktarın tamamı olmasa da büyük bir bölümü Kayseri'den gönderilmişti. Çünkü 1834 yılında Kayseri'den gönderilen cehri miktarı kesin olarak bilinmemekle birlikte bir yıl öncesinde ve daha sonraki yıllarda gönderilen miktar, ihraç edilen miktardan daha yüksekti⁵²⁴.

Cehri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde önemli bir vergi geliri kalemiydi. Kayseri Sancağında 1880 yılında sarı cehri 141.000 kuruş vergi hâsılatı getirmişti⁵²⁵.

1868'de Grabe ve Lieberman adlı iki Alman, kök boya olan alizarini sentetik olarak elde etmişler ve 1871'de piyasaya sürmüşlerdir⁵²⁶. Kökboyanın sentetik olarak elde edilmesi cehri üretimini ve ticaretini büyük ölçüde etkilemiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki rakamlar, 19. yüzyıldaki rakamlarla karşılaştırıldığında üretimin büyük düşüş kaydettiği görülmektedir. İngiliz tüccarlar teknolojik gelişmelere bağlı olarak benzer özelliklere sahip boyayı daha ucuza elde edince, Kayseri ve çevresinde yetişen cehriye olan talep azalmış, buna bağlı olarak üretim ve ihracat gerilemiştir⁵²⁷.

6. Kitre

Kitre (Geven), dikenli ve yastık biçimindeki dağ bitkilerine verilen isimdir. Bu türlerin gövdelerinden kitre zamkı elde edilir ki bu türler Erciyes

⁵²⁴ Somuncu, a.g.m. s. 113, 114.

⁵²⁵ Bennet, a.g.r.s, 15.

⁵²⁶ Hüseyin Benli, Kayseri İli Develi İlçesi Şıhlı Kasabası Doğal Boyamacılığı, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, 2003, s. 597.

⁵²⁷ Somuncu, a.g.m. s. 120.

Dağında yetişen Sarı ve Keçi Geveni⁵²⁸ ile Develi’de yetişen Ak geven, Boz geven, Kara geven, Pus geveni ve Zamk gevenidir. Kitre zamkı bu türlerden elde edilmektedir. Görüldüğü üzere Develi ve çevresi geven türleri açısından Türkiye’nin en zengin bölgesidir. 19. yüzyılda yöre halkı geven toplayarak zamk elde ediyordu. Gevenden elde edilen zamk, Kayseri’de alıcı buluyordu. 1881’de Develi’den geçen Henry Fanshawe Tozer, Develi civarında pınarda çamaşır yıkayan kadınlarla karşılaşır. Bu kadınlarla sohbet eden Tozer, kadınların hikayelerinden etkilenir. Çünkü kadınların biri kocasının iki yıl önce Rus harbine katıldığını fakat geri dönmediğini anlatmıştır. Bu kadınlar geçimlerini dağdan topladıkları keçi dikenini adı verilen çalıdan akan şurutpan kitre sakızı elde ederek sağlıyorlardı. Kitre sakızı bu dönemde daha çok ilaç hammaddesi olarak kullanılıyor ve İngiltere’ye ihraç ediliyordu. Aslında kitre sakızı Anadolu’da ahşap işlerinde yapıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Tozer, kitrenin nasıl elde edildiğini gözlemlerine dayanarak şöyle anlatmaktadır. “Küçük çalı ya da ağaçların dalları kesilerek akıtılan sakız, birkaç gün sonra sertleşmiş olarak toplanıyordu. Bu toplanan sakızların okkası 1 meciyedir⁵²⁹.”

Kitre de cehride olduğu gibi yine Ermeni ve Avrupa tüccarları tarafından satın alınıyordu. Köstere Nahiyasının Kelkin Karyesinden Tekeoğlu Miran veled-i Artin’in terikesinde 12 batman beyaz kitre, 6 batman Sarı (cehri) bulunmaktadır⁵³⁰. Miran veled-i Artin kuvvetle muhtemel kitre ve cehri ticareti yapmaktaydı.

7. Zeyrek

Zeyrek (Keten Tohumu), 10-100 cm yükseklikte bir veya iki yıllık mavi çiçekli ve otsu bir bitkidir. Özellikle tohumu için yetiştirilir. Tohumlarına

⁵²⁸ 1907/1908 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde “Erciyes çıplaktır. Yalnız bazı yerlerinde küçük çalılara tesadüf olunur. Kitre mahsulü, dağı hemen örtmüştür.” şeklinde bilgi yer almaktadır ki bölgenin kitre bitkisi açısından ne denli zengin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Kocabaşoğlu- Uluğtekin, **a.g.e.** s. 188

⁵²⁹ Eravşar, **a.g.e.** s. 168, 169.

⁵³⁰ Kaygısız, **a.g.t.** s. 105.

bezir, bızıktan, sarek, zarek, zegerek, zerek, zerpik ve zeylek gibi adlar verilir. Tohumlarının sıkılmasıyla bezir yağı elde edilir⁵³¹. 1892/1893 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde Develi'de zeyrek, kitre ve cehrinin toplam 1.000 kile üretildiği belirtilmektedir⁵³².

Diğer ihraç ürünlerinde olduğu gibi zeyrek de tüccarlar tarafından Kayseri'ye götürülüyordu. Kayseri ve çevresinde 1907'de toplam 50.000 şınık elde edilmiş, bu miktarın 45.000 şınığı ihraç edilmiştir⁵³³.

B. Ormancılık

Develi ve çevresinde hâkim olan kara ikliminden dolayı geniş ormanlık alanlar yoktur. Ancak 1926/1927 T.C. Devlet Salnamesinde Develi Kazasının Kulpak Karyesinde ve Erciyes Dağının eteklerinde ikişerden dört hektar kızıl meşe köklerinin bulunduğu belirtilmektedir. 1927/1928 Salnamesinde ise Develi'deki orman alanı 6.80 hektar olarak gösterilmektedir⁵³⁴. Her ne kadar bu tarihler, ele aldığımız zaman diliminin dışında kalmakta ise de ormanlık arazinin birkaç yılda meydana gelemeyeceği tabiidir. Bu itibarla ele aldığımız dönemde de adı geçen yerlerde orman bulunduğunu tahmin edebiliriz.

26 Mayıs 1917 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti Celilesine Develi'deki orman memurlarının ikamesine dair bir yazı gönderilmiştir. İlgili yazı özetle şöyledir. "...Kayseriye Sancağına tabi Develü Kazası hükümet dairesinde orman memurlarının ikamesi için boş oda bulunmadığından, şehri kırk gurus bedel ile haricden bir dükkan isticarına mecburiyet hasıl olduğu, Ankara Vilayeti Orman Müdüriyetinin iş'ar-ı ahirinden anlaşılmış ve orman memurlarının devair-i hükümet haricinde ifâ-yı vazife eylemeleri min-küllî'l-vücuuh gayri câiz bulunmuş olduğundan iktizâsının icâb idenlere emr ü inbası ile neticesinden sui aciziyede malûmat it'ası hususuna

⁵³¹ Baytop, **a.g.e.** s. 172.

⁵³² Kocabaşoğlu- Uluğtekin, **a.g.e.** s. 171.

⁵³³ Kocabaşoğlu- Uluğtekin, **a.g.e.** s. 193.

⁵³⁴ Kocabaşoğlu- Uluğtekin, **a.g.e.** s. 245, 252.

müsaade-i celile-i fehimâneleri şâyân buyurulmak bâbında emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindirki⁵³⁵.”

Yazıda da belirtildiği üzere Develi’de orman memuru istihdam edilmesi, onların ikamesine önem verilip gerekli yazışmaların yapılmış olması Develi’deki orman varlığının en büyük göstergesidir.

C. Arazinin Tasarrufu

1856 tarihli Arazi Kanunnamesi ile vatandaşlar toprak sahibi olma hakkını elde etmişlerdi. Toprak sahibi, toprağını dilediği gibi eker biçer ve icara verebilirdi. İlgili memurun izniyle toprağı dilediği kişiye satabilir ve hibe edebilirdi. Ölüm halinde ise toprak, varislere geçerdi. Ayrıca mera ve koruluklar da devlet tarafından köylünün ortak kullanımına bırakılmıştı⁵³⁶.

Develi’de toprak sahibi olan kimselerin kanunname hükümlerine uygun olarak topraklarını istedikleri gibi tasarruf edebildiklerine şâhit oluyoruz. Everek İbrahim Ağa Mahallesinden olup, vefat eden Dedemanoğlu Kerimesi Şerife binti Yusuf’un bıraktığı mallar kız kardeşi Aişe ve erkek kardeşleri Yusuf ve Yakup arasında paylaşılmıştır. Paylaşılan mallar arasında çağlayan mevkiinde 500 kuruş değerinde bir bağ bulunmaktadır⁵³⁷. Yine aynı şekilde Nefs-i Develü Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu el-hac Mustafa bin Ali ibn-i Abdullah’ın terikesinde hanımı, annesi ve çocuklarına bıraktığı mallar arasında Melkobi’de (Melobi) 1 kıta’ bağ, Tekkefidini’da 22 karık bağ, Argıncık’ta çimenlik gibi araziler bulunmaktadır. Görüldüğü üzere herhangi bir arazi veraset yoluyla mirasçılara intikal etmektedir⁵³⁸.

Kişiler, sahip oldukları araziye bir başkasına satabilmektedirler. Nefs-i Develi Yedek Mahallesinden, Asakir-i Şahane-i Redif Sekban Ocağının birinci kazıcı taburunun ikinci bölük yüzbaşısı Ali Efendi ibn-i Mahmud, İzmir Vilayeti Muğla Sancağı Marmaris Kazasında Ilıca mevkiinde bulunan bir kıta’

⁵³⁵ BOA. DH. MB. HPS. 77/23 (15 Ramazan 1335/ 5Temmuz 1917)

⁵³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 223-225.

⁵³⁷ DŞS. 29/176, s. 164, 165.

⁵³⁸ DŞS. 7/108, s. 75.

bahçesinin satışı için adı geçen kasabanın rüsumat memuru Mehmed Efendiyi vekil tayin etmiştir⁵³⁹.

Devletin sahip olduğu miri arazi liva veya kaza meclisinin düzenlediği bir müzayedede açık artırma ile yerli halktan birisine satılabiliyordu. Develi Kazasının Köstere Nahiyesinde bulunan Yoldacı(?) ismindeki arazi, muhacirlerinin iskânına elverişli olmadığı gerekçesiyle satışa çıkarılmıştır. Adı geçen araziye 12.000 kuruş kıymet takdir edilmiştir. Satış için gerekli müzayede çalışmaları sırasında, Kayseri Mutasarrıfı Feham Paşa devreye girerek araziyi 14.500 kuruşa oğlu adına aldığını açıklamıştır. Ancak müzayede bedelini teslim etmeden Kayseri'ye geri dönmüştür. Develi Kaymakamı bu durumu Dahiliye Vekaletine bildirmiştir. Dahiliye Vekaleti konuyu Tanzimât Dairesine havale etti. Tanzimât Dairesinin konu hakkında aldığı karar şöyledir; Meclis-i İdare üyeleri müzayede sırasında mecliste olmamak kaydıyla artırma yapabilirler. Ancak mutasarrıflara böyle bir hak tanınmamıştır. Ayrıca mutasarrıf yerli halktan biri de değildir. Bu kararların evlat ve akrabayı kapsayıp kapsamayacağı sarih değildir. Müzayede bedeli 12.000 kuruş iken artırma sonucu 14.500 kuruşa çıkarılmıştır. Ancak adı geçen miktar sandığa yatırılmadığı için müzayede geçersizdir ve yapılan uygulama görevi suiistimaldir⁵⁴⁰. Alınan bu karar neticesinde yapılan müzayede iptal edilmiştir.

Develi'deki arazinin bir bölümü kazada kurulan vakıflara aitti. Fenese İslâm Mahallesinden El-hac Hüseyin Efendi ibn-i El-hac Mustafa Efendi, Fenese'nin Yamaç mevkiindeki yaklaşık bir dönüm üzüm bağını yine Fenese'de Hacı Hüseyin Efendi Mahallesinde bulunan mescid-i şerifin aydınlatılmasına vakfetmişti. Vakfiye gereğince vakfedilen bağın yıllık gelirinden bir batman mum yağı, 50 dirhem pamuk ipliği alımı için verilecek, kendisi hayatta olduğu müddetçe vakfın mütevellisi olacak, vefatından sonra ise İslâmağazade Mustafa Efendi ibn-i El-hac Ahmed Ağa mütevellî tayin

⁵³⁹ Aydınak, a.g.t. s. 110, 111, Tezde kaza merkezi Marmaris, Mermerli adı geçen arazinin bulunduğu Ilıca mevkiî ise Elice şeklinde okunmuştur. İlgili yerler sicilin orijinali ile karşılaştırılarak düzeltilmiştir.

⁵⁴⁰ **BOA.DH. MKT.** 328/63, s. 1, 2, (10 Receb 1312/ 7 Ocak 1895) - **BOA.DH. MKT.** 2069/38. (26 Kanûn-i Sâni 1310/ 7 Şubat 1895)

edilecekti. Bağ kesinlikle icara verilmeyecek ve alınıp, satılmayacaktı. Hüseyin Efendi geriye kalan arazilerden; Fenese'nin Boncuklu mevkiindeki bir dönüm bağı adı geçen mescidin mehirabına, Fenese'nin Öğsenek mevkiindeki bir kıta' bahçesini Fenese'deki Dedemanoğlu Cami-i Şerifinin mehirabına, Aygösten civarındaki Bayırbağı mevkiindeki tahminen bir dönüm bağını İslâm Everek Meteris Mahallesiindeki cami-i şerifin mehirabına vakf eylemişti⁵⁴¹.

Teğmen Ferdinand Bennet raporunda Kayseri Sancağındaki toprağın yaklaşık dörtte birinin vakıf arazisi olduğunu belirtmektedir⁵⁴².

Tarla sahibi tarlasını icara verebiliyordu. 37 Numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde yer alan 35 numaralı belge, tarlanın icara verilmesiyle ilgilidir. Adı geçen belgede Zile Karyesinden Hacı Yusuf Ağazade İbrahim ve Mustafa, kız kardeşleri Hatice ve enişmeleri ile tarla icarı konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir⁵⁴³.

II. HAYVANCILIK

Develi'de yaşayan ahalinin önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Hayvancılık faaliyeti çoğu zaman zirai faaliyetlerin önüne geçmekteydi. Bu durumun üç önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi, Develi Ovasının hayvancılık için elzem olan geniş otlaklara sahip olmasıydı. Sınırlarını, tahıl tarımında belirlemiş olduğumuz Develi Ovası her ne kadar zirai faaliyetlere uygun değil idiyse de hayvancılık için geniş otlak alanları sunuyordu. Develi'nin hemen yanı başında bulunan Erciyes'teki Tekir Yaylası bir başka geniş ve değerli otlak alanıydı.

⁵⁴¹ Süme, a.g.t. s. 75, 76.

⁵⁴² Bennet, a.g.r. s. 13.

⁵⁴³ Mehmet Fatih Karadağ, "37 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1329-1332/M.1911-1914) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s.68,69

İkincisi, Develi'ye yerleşen Türkmen Aşiretlerinin geçimlerini hayvancılıkla sağlıyor olmalarıdır.

Üçüncüsü ise bazı konar-göçer Türkmenlerin sürülerini satmak amacıyla Karaman, Aksaray ve Niğde yönünden Kayseri'ye nakilleri sırasında Develi'nin geçiş güzergahında yer almasıdır⁵⁴⁴.

Bu özellikleri itibarıyla Develi'de hem küçük, hem de büyük baş hayvancılık yapılmaktaydı.

A. Küçükbaş Hayvancılık

Develi ahalisinin büyük bir bölümü Türkmen aşiretlerindendir. Bu ahalinin geçim kaynağı ağırlıklı olarak küçükbaş hayvancılıktır ve koyun-keçi beslemektedirler. Günümüzde de Develi ve çevresinde geçimini küçükbaş hayvancılıkla sağlayan aileler için “Türkmen” tabiri kullanılmaktadır. Develi Şer'iyye Sicillerinde yer alan terike kayıtları 19. yüzyılda Develi'de küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğuna dair bilgiler vermektedir. Güney Mahallesinden Türkmen Hacı Eminoğlu Taviil Yusuf bin Hasan bin İbrahim terikesinde 40 adet toklu bulunmaktadır⁵⁴⁵. Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu el-hac Mustafa bin Ali ibn-i Abdullan'ın terikesinde 4.520 kuruş değerinde 110 adet koyun, Güdük Hüseyin'le müşterek 8.200 kuruş değerinde 361 adet toklu, 160 kuruş değerinde 4 adet koç, 870 kuruş değerinde 29 adet dişi toklu, 120 kuruş değerinde 4 adet erkek toklu, 750 kuruş değerinde 25 adet keçi, 80 kuruş değerinde 8 adet dişi oğlak, 40 kuruş değerinde 1 adet teke, çerçi Salih ile müşterek 1.720 kuruş değerinde 42 adet koyun, 120 kuruş değerinde 3 adet koç, 420 kuruş değerinde 28 adet dişi toklu, 30 kuruş değerinde 1 adet erkek toklu, 850 kuruş değerinde 19 adet keçi, 50 kuruş değerinde 5 adet oğlak, 80 kuruş değerinde 2 adet teke yer almaktadır⁵⁴⁶.

⁵⁴⁴ Bkz.EK-4 -.

⁵⁴⁵ Süme, a.g.t. s. 208.

⁵⁴⁶ DŞS. 7/102, s. 75.

Terikede yer alan küçükbaş hayvan sayısının bu denli yüksek olması, Develi'deki küçükbaş hayvancılığın boyutlarını ortaya koymaktadır.

1907/1908 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi, yıllar itibarıyla Develi'de yetiştirilen koyun ve keçi sayısı hakkında bilgi vermektedir. Bu sayılar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-29. 1888 Yılından 1903 Yılı Sonuna Kadar Develi Kazasındaki Koyun ve Keçi Miktarı⁵⁴⁷.

Yıl	Koyun (adet)	Kıl Keçisi (adet)	Tiftik Keçisi (adet)
1888	44.668	14.898	
1889	45.975	14.420	
1890	48.422	14.421	
1891	57.687	11.848	
1892	57.042	11.271	
1893	64.997	11.366	
1894	66.923	11.811	
1895	48.923	12.563	
1896	54.369	12.886	
1897	55.986	11.457	
1898	56.238	11.804	
1899	60.760	9.981	
1900	56.783	12.310	
1901	51.195	11.123	37
1902	50.060	8.085	46
1903	48.521	13.027	

Tablodaki koyun ve keçi miktarı, Develi'deki küçükbaş hayvancılığın ne denli yaygın olduğunun açık bir ifadesidir. Öyle ki koyun miktarı aynı yıllar itibarıyla Kayseri Sancağı için verilen koyun miktarlarına yakındır. Hatta 1894 yılında Develi'deki koyun miktarı 66923 sayısı ile Kayseri'deki koyun miktarı

⁵⁴⁷ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 206. Salnamedeki tabloda keçi sayısı tiftik keçisi olarak verilmektedir. Ancak anlatımda kıl keçisi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tiftik keçisi sayısı da verildiğinden biz keçi sayısını kıl keçisi olarak aldık.

olan 64.584 sayısını geçmektedir. Küçükbaş hayvancılık yapanlar, koyunlardan elde ettikleri yün ile keçiden elde ettikleri kılı satmak suretiyle gelir elde ediyorlardı. Kazada tüketilen küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri de önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır.

Develi, yaşayan hem Türk hem de gayr-i müslim ahali arasından çok sayıda kunduracı esnafı çıkmıştır. Bu durum, kazadaki küçük ve büyükbaş hayvancılık faaliyeti ve buna bağlı olarak elde edilen deri miktarıyla ilgili olmalıdır.

1901 yılında koyundan 110.982 kıyye yapağı, kıl keçisinden 10.000 kıyye kıl, tiftik keçisinden 40 kıyye tiftik elde edilmiştir⁵⁴⁸. Elde edilen bu ürünlerden kazanın ihtiyaçları karşılandıktan sonra geri kalan miktarı satılmıştır.

1902'de Kayseri sancağında 55.000 koyun ve keçi derisi elde edilmiştir. Kayseri çevresinden gelen 15.000 deri ile miktar 70.000'e ulaşmıştır⁵⁴⁹. Bu miktarın yarısı Kayseri'de sarf olunmuş, diğer yarısı dışarıya sevk edilmiştir. Koyun sayısı, Kayseri Sancağındaki miktara yakın olan Develi Kazasının, verilen bu değerler içinde önemli katkısı olmalıdır.

Develi Kazasının küçükbaş hayvancılık açısından bir geçiş noktası olduğunu belirtmiştik. Erciyes Dağı ve çevresindeki yükseklikler, Develi Ovasını kuzeyin soğuk, sert ve kuru rüzgarlarına karşı kapamaktadır. Bu yüzden kış ayları, ovada diğer yerlere nazaran yumuşak geçer. Batı bölgelerinde öyle yerler vardır ki kışın hemen hemen kar tutmaz veya kar örtüsü burada daha kısa süre kalır. Bu iklim şartları, kışın orada, sazlıkların çevresinde hayvanlar için kış yaylakları meydana getirmiştir. Bu yüzden Niğde, Kayseri ve Uzunyayla hayvancılarının koyunları Develi Ovasında kışlamaktadırlar. Eylül ayından Nisan'a kadar yaklaşık 15.000 kadar küçükbaş hayvan ovada barınır. Bu sürülerin sahipleri ova etrafında yer alan kışlakçı köylere "otlakıye" veriyor, hayvanların yayıldıkları alanları kiralıyorlardı. Bazen de her 100 koyuna karşılık 2 koyun, köy sandığına

⁵⁴⁸ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 146.

⁵⁴⁹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 193.

başılanıyordu. Eğer sürü sahibi, köylerden uzak olan sazlık alanlara konmuşsa her hangi bir ücret ödemiordu. Kışlakçı köylerden her birinde birkaç bin kadar küçükbaş hayvan barınıyordu. Ancak bu barınma çok basit ve iptidai olduğu için çoğu zaman hayvan telefataına yol açıyordu⁵⁵⁰.

Sürülerini Niğde ve Aksaray üzerinden Kayseri'ye geçirmek isteyen göçerler, öncelikle güney-kuzey istikametinde Develi Ovasını kat ediyorlardı. Ovayı aşan sürüler Erciyes Tekir Yaylasına varıyor, burada otlayan sürülerin katılımıyla Kayseri'ye ulaşıyordu⁵⁵¹. Anadolu'daki koyun ticaret yolları Ek 4'te gösterilmektedir. Bu harita her ne kadar 16. ve 17. yüzyıl özelliklerine göre hazırlanmış olsa da konumuza ışık tutması açısından önemlidir.

B. Büyükbaş Hayvancılık

Develi'de büyükbaş hayvanlardan inek, manda, deve, at, katır ve merkep bulunmaktadır. Büyükbaş hayvancılık faaliyetleri bir yönüyle küçükbaş hayvancılıktan farklıydı. Şöyle ki ailelerin bir bölümü çok sayıda küçükbaş hayvana sahipti ve geçimini hayvancılıktan sağlıyordu. Büyükbaş hayvancılık söz konusu olduğunda ise geçim tamamen hayvancılık üzerine kurulmamıştı.

Develi Şer'iyye Sicillerindeki terike kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla büyükbaş hayvancılık bir yerde ihtiyaçtan doğmuştu. Her aile kendi süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak amacıyla en az bir inek besliyordu. Bağ, bahçe ve bostan hasadının taşınması için ise bir merkebe sahip olmak neredeyse bir zorunluluktı. Varlıklı bir aile, merkebin yanında bir de at besliyordu. Tamamı terike kayıtlarından meydana gelen 1 nolu Develi Şer'iyye Sicili, bu konuda bizi aydınlatacak bilgiler vermektedir⁵⁵². Sicilde yer alan toplam 105 terike kaydının 84'ünde inek, düve, dana, öküz, camuz, deve, merkep, sığa, at, kısarak ve tay adı altında büyükbaş hayvan kayıtlıdır. 56 terikedede ise küçükbaş hayvan yer almaktadır⁵⁵³. 1 nolu sicildeki kayıtların çoğu Develi'ye

⁵⁵⁰İzmir, a.g.e. s. 10, 20.

⁵⁵¹ Suraiye Faroghı, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 2000, 273-279.

⁵⁵² Geniş bilgi için bkz. Kaygısız, a.g.t.

⁵⁵³ Sicilde 21, 23, 25, 36, 54, 59, 71, 83, 90, 98, 101, 103 ve 105 numaralı terike kayıtlarında büyük ve küçükbaş hayvanlara rastlanmamaktadır. Bunlardan 21 numaralı belge bir binbaşıya aittir. 23, 25,

bağlı köylere ait olsa da Develi'nin merkezi olan Everek'te de durum bundan farksızdı. Nitekim Everek merkez mahallelerinde oturan ailelerin terike kayıtlarını ihtiva eden siciller, bu durumu doğrulamaktadır. Everek Cami-i Kebir Mahallesinden Hacı Ali Mehmed bin Halil bin Ömer'in terikesinde 150 kuruş değerinde bir inek, 150 kuruş değerinde bir merkep ve 250 kuruş değerinde koşum takımı ile birlikte bir tay bulunmaktadır⁵⁵⁴.

Bugünkü Yukarı Develi söz konusu olduğunda (Güney, Yedek, Cami-i Kebir ve Kopçullu Mahalleleri) Everek'e göre hayvancılık daha yaygındı. Çiftlikle uğraşanlar zorunlu olarak öküz besliyorlardı⁵⁵⁵. Develi Ovasının sulak olan kenar bölgelerinde kuruldukları için Senderemeke, Soysallı ve Sindelhöyük Köylerinde camuz yetiştirilmekteydi⁵⁵⁶.

Develi Ovasının küçükbaş hayvancılıkta olduğu gibi büyükbaş hayvancılıkta da önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Yaz aylarında Adana, Maraş havalisinden gelenler ve Toroslardaki celepler, sürüleri ile Develi Ovasına inerlerdi. Bunun yanında Kayseri'de pastırmacılık yapanlar ile pastırmacılara mal satmak için Kayseri'ye gelen sürekkiler, Develi Ovasında toplanırlardı. Hayvanlar, Temmuz'dan Ekim'e kadar dört ay boyunca burada otlarlar, süt ve et verimleri artardı. Sürü sahipleri hayvanlarını otlattıkları sürece civar köylere hayvan başına belirli bir miktar ücret verirlerdi⁵⁵⁷.

Büyükbaş hayvanların büyük bir bölümü pastırmacılıkta kullanılıyordu. Kayseri'de yılda 12.000 adet pastırmacı esnafı, 4.500 adet şehir ahalisi ve 2.500 adet de bağlı kasaba ve köyler büyükbaş hayvan

56, 59 ve 73 nolu kayıtlar, terikenin toplam miktarından fakir oldukları anlaşılan ölen bayanların geride bıraktıkları mallara aittir. 83. belge Rum, 90 ve 98. belgeler ise Ermenilere aittir. 101 nolu terike kaydında ise 500 kuruş değerinde sadece bir ev bulunmaktadır.

⁵⁵⁴ Süme, a.g.t. s. 197.

⁵⁵⁵ Köstere Nahiyesine bağlı Cebir Karyesinden Mustafa bin Ali'nin terikesinde 1.350 kuruş değerinde 5 adet öküz yer almaktadır. DŞS. 7/13, s. 11

⁵⁵⁶ Senderemeke Karyesinden Süleyman bin Ali'nin terikesinde 250 kuruş değerinde 1 adet camuz, 170 kuruş değerinde 1 adet kömü, Soysallı Karyesinden Ali bin Veli ibn-i Abdullah'ın terikesinde 100 kuruş değerinde dörtte bir camuz hissesi ve Sindelhöyük Karyesinden Kulpaklı Karabulduoğlu Ahmed b. Süleyman'ın terikesinde 250 kuruş değerinde bir adet camuz yer almaktadır. Bkz. Süme, a.g.t. s. 28, 65, 233.

⁵⁵⁷ İzbirak, a.g.e. s. 20.

kesimi yapıyordu. Bu hayvanlardan elde edilen derilerin 6.000 kadarı Kayseri’de kullanılıyordu⁵⁵⁸.

Hemen yanı başında bu denli önemli hayvancılık faaliyetleri yürütülen Develi’nin, bu faaliyetlere önemli katkısı olsa gerektir.

Pastırma üretiminin tamamına yakın bölümü Kayseri merkezde yapılırsa da Develili aileler, pastırma yapımını bilmekteydi. Ancak pastırma yapımı pek yaygın değildi. Terikelerdeki pastırma miktarlarının düşük olması, ticari amaçla değil de ailenin kendi ihtiyacını karşılayacak kadar pastırma yaptığını göstermektedir.

Develi’de yaşayan gayr-i müslimler de büyük ve küçükbaş hayvanlara sahipti. Köylerde yaşayan gayr-i müslimler, kendi hayvanlarına bakarken Everek merkezde yaşayanlar ortaklık yoluyla bu hayvanları edinmişlerdi. Tomarza Nahiyesinden ve demirci esnafından Hacı Kabriyeloğlu Ohannes veled-i Kabriyel’in terikesinde 2.400 kuruş değerinde 8 adet öküz, 100 kuruş değerinde 2, 150 kuruş değerinde 1 adet olmak üzere toplam 3 merkep, 750 kuruş değerinde 15 adet koyun, 120 kuruş değerinde 4 adet keçi, 100 kuruş değerinde 5 adet toklu, 20 kuruş değerinde 2 adet oğlak yer almaktadır⁵⁵⁹.

Everek Fenese Aşağı mahallesinden ve Ermeni milletinden Hacı Karabet’in terikesinde ise 3.500 kuruş değerinde 102 adet koyun bulunmaktadır. Ancak bu bilginin yanına “Çerçioğlu Yusuf Ağa’da” şeklinde not düşülmüştür. Hacı Karabet, bu koyunlara ya Yusuf Ağa ile ortak olmalı ya da para ile koyunlarına baktırmaktadır. Sahip olduğu diğer mallarda da benzer durum söz konusudur. İlgili terikede kömüş, camuzın dörtte biri 200 kuruş, 3 adet öküzün dörtte biri 150 kuruş, 5 adet kısrağın dörtte biri 500 kuruş vb. gibi mallar kayıtlıdır⁵⁶⁰. Gayr-i Müslimlerin ortaklık yoluyla büyük ve küçükbaş hayvan edindiklerinin bir diğer delili de Türklere ait terikelerde yer alan bilgilerdir. Senderemeke karyesinden Mehmet bin Mustafa’nın

⁵⁵⁸ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 192, 193.

⁵⁵⁹ **DŞS.** 41/73, s. 50.

⁵⁶⁰ **DŞS.** 34/22, s. 14.

terikesinde Hacı Karabet, Kör Serkiz ve Acikoğlu adlı Ermenilerle 350 kuruş değerinde birer adet deveye ortak olduğu kayıtlıdır⁵⁶¹. Kuvvetle muhtemel bu tür ortaklıklarda hayvanların alımında parayı Ermeniler karşılıyor, hayvanın beslenmesini bir Türk üstleniyor, kullanımı ise ortak oluyordu. Bir Ermeni'nin bir deveye ortak olması ise, çoğunlukla tüccarlık yapan Ermenilerin ticari mallarını taşıyacak güçlü hayvanlara ihtiyaç duymaları ile izah edilebilir.

Develi'de beygir, kısarak, ester (katır), merkep ve deve gibi taşımacılıkta kullanılan hayvanlar da besleniyordu. Geniş bağ, bahçe ve bostanlara sahip olan aileler için bu hayvanları beslemenin bir zorunluluk olduğunu dana önce belirtmiştik. Evinde büyük ve küçükbaş hayvan bulunduran hemen her aile bir merkebe sahiptir. At, tay ve kısarak nispeten daha azdı ve binek hayvanı olarak kullanılıyordu. Şahmelik ve İncesu gibi köylerde deve beslenmekte ise de en çok Sindelhöyük, Soysallı ve Senderemeke Köylerinde bulunuyordu. Bunun sebebi, köylerin çok geniş bir bozkır alanı olan Develi Ovası kenarında kurulmuş olmaları olabilir.

Sindelhöyük Köyünde develerin barınması için ahırların yanında ayrıca "develik" yapılmıştı. Sindelhöyük Köyünden Emiroğlu kerimesi Şerife'nin terikesinde 100 kuruş değerinde bir develik yer almaktadır⁵⁶².

Askeriye, at ve katır ihtiyacını çoğu zaman Kayseri'den karşılıyordu. 1854 yılında Kayseri Sancağından askeri hizmette kullanılmak üzere takımıyla birlikte 20 adet katır istenmişti. Kayseri kara neferatının sevkinden sorumlu olan meclis azası Haşim Efendi konu ile ilgilenmiş ve katırların gönderildiğini bir mazbata ile merkeze bildirmişti⁵⁶³.

1 Temmuz 1865 tarihli ve Mirliva-i Erkan-ı Ordu-yu Hümâyûn imzalı bir tahrirat ile Kayseri Sancağından 21 adet beygir, semer ve urgan istenmektedir. Kayseri Meclisi, 5 Temmuz 1865 tarihinde hazırladığı bir mazbata ile Tebaa-i müslim ve gayr-i müslim halk tarafından 87 adet beygir toplandığına dair mazbata düzenledi. Kayseri Kaymakamı, kendi hizmetine

⁵⁶¹ Süme, a.g.t. s. 188.

⁵⁶² Süme, a.g.t. s. 230.

⁵⁶³ BOA. A. MKT. MHM. 62/8, (28 Safer 1271 / 20 Kasım 1854).

verilen 2 beygir de dahil olmak üzere semer, kürtün ve urganlarıyla birlikte toplam 87 beygir toplandığını Ankara Eyaletine bildirdi. Beygirleri, 4. Ordu-yu Hümâyûna teslim etmesi için katip Hüseyin Efendi görevlendirilmişti. Ankara Valisi ise 13 Temmuz 1865 tarihli bir yazı ile bütün bu gelişmeleri Sadâret makamına iletti⁵⁶⁴.

Kayseri, Osmanlı Devletinin İran üzerine yaptığı seferlerde geçiş noktası olmuştur. Ordunun doğu yönünde intikali başlamadan önce Kayseri Kadısına fermanlar gönderilerek, vilayet erkanının gerekli hazırlıkları yapması istenmiştir. Ordu, Kayseri'ye ulaştığında iaşesi şehir tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca erzak ihtiyacının karşılanması ve sevkiyatı konusunda Kayseri'nin önemli katkıları bulunuyordu. Özellikle erzak sevkiyatı için gerekli olan develer, Kayseri'den temin ediliyordu⁵⁶⁵.

Kayseri Sancağı ve Develi Kazasındaki büyükbaş hayvan miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-30. 1904 Yılında Kayseri Sancağı ve Develi Kazasındaki Büyükbaş Hayvan Miktarı⁵⁶⁶

	İnek- öküz	Manda	Beygir, Kısarak	Ester (Katır)	Deve	Merkep
Kayseri Merkez	11.035	1.256	2.441	46	189	11.940
Develi Kazası	8.476	880	770	34	388	5.147
Yekun	19551	2.136	3.191	80	577	17.087

⁵⁶⁴ BOA. A. MKT. MHM. 338/96, s. 1, 2, 3, 4. (5 Kanûn-ı evvel 1282 / 17 Aralık 1866).

⁵⁶⁵ Ayhan Öztürk, "Osmanlı-İran Savaşları Sırasında Kayseri Sancağından Yapılan Personel ve İkmal Faaliyetleri" (1740-1746), IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (10-11 Nisan 2003), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2003, s. 414, 420.

⁵⁶⁶ Tablodaki bilgiler 1907/1908 Ankara Vilayet Salnamesinden alınmıştır. Bkz. Kocabaşoğlu-Uluğtekin, a.g.e., 212.

C. Arıcılık

Erciyes'in güney yamaçları ve Develi Dağının kuzey yamacında yer alan Kösekavak mevki arıcılık için uygun yerlerdir. Özellikle Erciyes'in eteğinde Karnıyarık Tepesinin batısında yer alan Arılık mevkiinde iyi cins bal elde edilmektedir. Arılık mevkiinin, çiçek türleri açısından zengin olması ve burada bol miktarda geven bitkisinin bulunması, arıların beslenmesi için uygun şartlar oluşturmaktadır⁵⁶⁷. Terike kayıtlarında kovanların yer alması Develi'de arıcılık yapıldığını göstermektedir. Ancak belirttiğimiz uygun şartlara rağmen arıcılığın geçim kaynağı olacak ölçüde yapılmadığı görülmektedir. Kuvvetle muhtemel, aileler kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bal elde ediyorlardı.

Çomaklı Karyesinden Mehmed bin Veli'nin terikesinde 45 kuruş değerinde 3 adet⁵⁶⁸, Girenit Karyesinden Ali Mehmed bin Halil'in terikesinde 30 kuruş değerinde 3 adet⁵⁶⁹, Everek Kilise Mahallesinden Manukyan veled-i Mikael'in terikesinde 200 kuruş değerinde 15 adet arı kovani bulunmaktadır. Kovan miktarlarından anlaşılacağı üzere yukarda belirttiğimiz uygun şartlara rağmen arıcılığın ticaret amacıyla değil de ailenin kendi bal ihtiyacını karşılayacak düzeyde yapıldığı anlaşılmaktadır.

III. TİCARET

A. Esnaf Zümresi

1902/1903 tarihli Ankara salnamesi verilerine göre Develi'de 735 dükkan, 4 mağaza, 1 depo, 2 kahvehane, 29 fırın ve 2 han bulunmaktadır⁵⁷⁰. Reşat İzbirak, 1953'te Develi'de 8 han tespit etmiştir. Bunlardan her birinin ahırında 60-70 kadar hayvanın barınabileceğini belirtmektedir. Ancak hanların, pazar kurulduğu günlerde biraz canlandığını, 1953 tarihi itibarıyla

⁵⁶⁷ İzbirak, a.g.e. s. 27.

⁵⁶⁸ Süme, a.g.t. s. 58.

⁵⁶⁹ Kaygısız, a.g.t. s. 121.

⁵⁷⁰ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 171.

Develi’de hancılığın söndüğünü belirtmektedir⁵⁷¹. Bu bilgilerden hareketle takriben 60-70 yıl geriye gidersek 19. yüzyılın sonlarında bu hanların faal ve Develi’de ticaretin oldukça canlı olduğunu söyleyebiliriz.

Develi’de bulunan esnafı iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi mesleğini Develi’de icra edenler, ikinci grup ise başta İstanbul olmak üzere başka şehirlere gidenlerdir.

1. Develi’de Fâaliyet Gösteren Esnaf

Develi’de bulunan terzi, kasap, kalaycı, eskici, haffaf (ayakkabıcı) ve kuyumcu esnafı tespit edebildiğimiz kadarıyla Yoğurtpazarı, Büyük Küllük, Kasaphane ve Ermeni Çarşılarında faaliyet gösteriyorlardı. Belgelerde verilen bilgilere göre bu çarşılardan en büyüğü ve canlı olanı Yoğurtpazarı Çarşısıydı. Günümüzde de aynı isimle anılan Yoğurtpazarı 19. yüzyılda şehrin merkezinde yer almaktaydı. İsminden de anlaşılacağı üzere kuvvetle muhtemel, başlangıçta pazar kurulan bir yer olan Yoğurtpazarı, zamanla dükkanların kurulmasıyla kazanın en işlek caddesi olmuştur. Çarşıda yaklaşık 100 kadar dükkan bulunmaktaydı⁵⁷². Ticarete ön plana çıkan Ermeni ve Rumların bu cadde üzerinde dükkanları bulunmaktaydı. Kilise Mahallesinden Ohannes veled-i Hacı Egiya Yoğurtpazarında 4.000 kuruş değerinde iki ayrı dükkana ortaktı⁵⁷³. Yine Kilise Mahallesinden Ohan veled-i Kırkor 3.000 kuruş değerinde bir dükkanın yarısına sahipti⁵⁷⁴. Osmanlı Devleti’nde ticari faaliyetlerin ağırlıklı olarak Ermeniler ve Rumlar tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Bu durum Develi’de de geçerli olmakla birlikte 19. yüzyılın sonlarında Türk ahali, ticaretin hemen her alanında kendisini

⁵⁷¹ İzbirak, **a.g.e.** s. 27.

⁵⁷² 1903 yılında çıkan bir dedikodu sonucu çarşıda bulunan Ermeni esnafı dükkanlarını kapatmış, bu olay soruşturma konusu olmuştur. Soruşturma sırasında alınan ifadelerde çarşıda yaklaşık 100 dükkanın bulunduğu belirtilmektedir. **BOA. A. MKT. MHM.** 618/55 (28 Receb 1323/28 Eylül 1905).

⁵⁷³ Süme, **a.g.t.** s. 129.

⁵⁷⁴ Subaşı, **a.g.t.** s. 123.

göstermeye başlamıştır. Yoğurtpazarı esnafından Molla Osmanoğlu Ahmed ve Celaloğlu Arif bunlardan sadece birkaçıydı⁵⁷⁵.

19. yüzyılda Osmanlı ticaretinin sönmeye başladığı Türk tüccarların yabancı ve gayr-i müslim tüccarların yanında geri planda kaldığı bilinmektedir. Ancak elde ettiğimiz bilgilere göre Osmanlı Ülkesinin büyük bir bölümü için geçerli olan bu genel bilgi, Develi için geçerli görünmemektedir. Türk ahali, ticari faaliyetlerin her alanında kendini göstermektedir. Sermaye birikimi olan Müslim ve gayr-i Müslim halka borç verebilen bir tüccar zümresi bulunmaktadır. Sözgelimi, Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu El-hac Mustafa bin Ali ibn-i Abdullah, geride çok zengin bir terike bırakmıştır. Bu terike, emlak, bağ, bahçe, büyük ve küçükbaş hayvan ve nakit para olmak üzere toplam 111 kalemden meydana gelmektedir. 111 kalemin toplam değeri, mahkeme giderleri ve vergileri düşüldükten sonra 67.863 kuruş, 20 paradır. Bu miktarın 28.407 kuruşunu 57 farklı kişide olan alacağı oluşturmaktadır. Borç verdiği kişiler arasında ticarete ön plana çıkan Ermeniler de bulunmaktadır. Sözgelimi Berberyan Ohannes Ağada 2.770, Everekli Karinkoğlu Hacı Agop'ta 1.500 kuruş alacağı bulunmaktadır⁵⁷⁶.

Ticari faaliyetin yoğun olduğu bir diğer çarşı Ermeni Çarşısıydı. Ermeni Çarşısı, Fenese Mahallesinde bulunuyordu. Çarşının ismi akla sadece Ermeni esnafına mahsus olduğu izlenimi getirse de öyle değildi.

Kilise Mahallesinden Açıkoğlu Ohannes'in kızına bıraktığı mallar arasında "Everek Ermeni çarşısında kain, bir tarafı Hacı Arapzade Ali Efendi ve bir tarafı Mülâzım İsmail Efendi dükkanları ve bir tarafı Halil Ağa hanesi ve taraf-ı rabi tarik-i amm ile mahdûd bir bâb dükkan" bulunmaktadır⁵⁷⁷.

Büyük Küllük Çarşısına gelince, Yoğurtpazarı Çarşısını ikiye bölüyor ve kazanın güney yönünde uzanıyordu. Büyük Küllük Çarşısında daha çok kuyumcu dükkanları bulunmaktaydı. Everek Kilise Mahallesinden Ohannes veled-i Hacı Egiya'nın "Büyük Küllükte, Kuyumcular Caddesinde" 500 kuruş

⁵⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. 618/55 (28 Receb 1323/28 Eylül 1905).

⁵⁷⁶ DŞS. 7/108, s. 75-77.

⁵⁷⁷ Subaşı, a.g.t. s. 119-120. Ermeni Çarşısı kuvvetle muhtemel günümüzdeki Melegirmez Çarşısıydı.

değerinde dükkanı bulunuyordu⁵⁷⁸. Yine Kilise Mahallesinden ve kuyumcu esnafından Malkon veled-i Mikael'in "Kuyumcular Çarşısında" 1.500 kuruş değerinde dükkanı mevcuttu⁵⁷⁹.

2. Develi Dışında Fâaliyet Gösteren Esnaf

Develi dışında çalışmaya giden esnafın birer meslek erbabı olduğunu ve mesleklerini ülkenin diğer bölgelerinde icra ettiklerini görüyoruz. Hem Türk hem de Ermeni ve Rum olan bu esnaflar çoğunlukla İstanbul'a gitmişlerdir. İstanbul'un Parmakkapı, Kumkapı, Üsküdar, Gedikpaşa, Galata, Unkapanı ve Aksaray semtlerinde kuyumculuk, haffafılık, eskicilik, su yolculuk, lağımıcılık, taşçılık ve amelelik yapmışlardır.

Everek Tekuşa Mahallesinden Manuk Efendi veled-i Hektor, Parmakkapı'da kuyumculuk yapmaktadır⁵⁸⁰. Everek Cami-i Kebir Mahallesinden Bayram Ali Efendi, Saraçhane başında haffafhanede haffaftır⁵⁸¹. Yine Cami-i Kebir Mahallesinden Ali bin İsa ibn-i İbrahim, Parmakkapı'da eskicilik yapmaktadır⁵⁸². Zile Karyesinden Hasan bin Yakıcıoğlu Yusuf, Ortaköy'ün kuyumcu esnaflarındandır⁵⁸³. Kopçullu Mahallesinden Nazif Efendi ibn-i el-hac Mehmed Efendi, Aksaray civarında İsmail Ağa Mahallesinde sakin olup, Lağımçı Esnafı Kethüdalığı yapmaktadır⁵⁸⁴.

İstanbul'a giden bu esnafların büyük bir bölümü hanlarda kalmakta, belirli bir zaman sonra Develi'ye dönmektedir. Teğmen Bennet 1880 tarihli raporunda Kayseri ve çevresi için bu durumu şöyle tespit etmiştir. "Kayseri'nin Hristiyanları kumaşçı, terzi, kuyumcu, zanaatkardırlar. Pek

⁵⁷⁸ Süme, a.g.t. s. 129.

⁵⁷⁹ DŞS. 48/119, s. 75. Günümüzde Büyük Küllükte bulunan bazı eski evlerin alt kısımlarında yer alan kemerli bölümler, kuyumcu dükkanı olarak kullanılmış olabilir. Büyük Küllük Çarşısının nihayetinden kuzeye doğru kıvrılan yolun Saray Meydanından geçerek Kağı Sokağı boyunca Cami-i Kebire kadar işlek bir cadde meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Buradar Meteris Meydanına uzayan bu cadde, bugünkü lisenin arkasından Ermeni Çarşısına ulaşıyordu. Tanımlamaya çalıştığımız bu cadde üzerinde o dönemlerden kalmış olan dükkan izlerine rastlamak mümkündür.

⁵⁸⁰ DŞS. 35/53, s. 58.

⁵⁸¹ Subaşı, a.g.t. s. 137.

⁵⁸² Süme, a.g.t. s. 109.

⁵⁸³ Süme, a.g.t. s. 103.

⁵⁸⁴ Aydınak, a.g.t. s. 51.

çoğunun aileleri Kayseri çevresindeki köylerde yaşamakta, erkekler bir iki yıllığına yurtlarına dönecek şekilde uzun aralıklarla İstanbul, İzmir ya da başka yerde dükkancılık gibi işler yaptıktan sonra sonunda gelip kendi doğum yerlerine yerleşmektedirler⁵⁸⁵.” Her ne kadar Teğmen Bennet bu faaliyetleri sadece gayri müslimlere ait bir husus olarak açıklamışsa da bu doğru değildir. Benzer faaliyetleri Türklerin de gerçekleştirdiğine dair örnekler yukarıda verilmiştir.

Ayrıca İstanbul’a giden Develi esnafının bir bölümü bir müddet sonra Develi’deki ailesini İstanbul’a getirebilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Esnafın büyük bir bölümü bu iş için gerekli olan mürur tezkiresi müracaatında bulunmuştur. Develili Suyolcular bölümünde gerekli örnekler verilmiştir. Bir takım esnaf grubu ise bir müddet İstanbul’da kaldıktan sonra Develi ile olan irtibatını kesmiş, bunun sonucunda geride kalan aileler mağdur olmuştur. Develi Şer’iyye Sicillerinde bu şekilde mağdur olan kadınların mağduriyetlerinin giderilmesi için mahkemeye yaptıkları müracaatlara dair belgeler yer almaktadır. Nitekim yukarıda bahsi geçen ve Ortaköy’ün kuyumcu esnaflarından olan Zile Karyesinden Hasan bin Yakıcıoğlu Yusuf’un eşi Fatıma Hatun bint-i İbrahim bin Mustafa, Develi Kazası Meclis-i Şer’i Şerifine gelerek mağduriyetini şöyle ifade etmiştir: “Hasan bin Yakıcıoğlu Yusuf benim eşim olup, bundan bir buçuk yıl önce beni bırakıp, İstanbul’a gitmiştir. İzinnamede kayıtlı olan mehir-i müeccele ve muaccele hakkımı vermediği gibi dört yaşındaki kızımız Hatice’nin nafakasını dahi temin etmemektedir. Bundan dolayı adı geçen Hüseyin ve lazım gelenlerine derhal dava açılması için İstanbul’da Köyiçi’nde bulunan haffaf esnafından pederim İbrahim Ağa ibn-i Mustafa’yı vekil tayin ediyor ve umumi vekaletname veriyorum⁵⁸⁶.” Bu konu hakkında ileride aile bahsinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Develi esnafı İstanbul’un dışında daha uzak diyarlara da gitmekteydi. Everek Yukarı Fenese Mahallesinden Bağdatlıoğlu Bedros veled-i Avadis,

⁵⁸⁵ F. Bennet. a.g.r. s. 4,5.

⁵⁸⁶ Süme, a.g.t. s. 103, 104.

Varna’da ikamet etmekte olup, burada çerçicilik yapmaktadır⁵⁸⁷. Everekli Onbaşıoğlu Hacı Karabet’in oğlu Agop Kirkor, Romanya’nın Köstence Sancağı, Mankalya Karyesinde bulunmakta olup, annesi Tuti Hanımla birlikte oturmaktadır. Diğer kardeşi ise Bükreş’tedir⁵⁸⁸. Everekli Kabriel, Kudüs-i Şerif Manastırı arkasında bulunan Yahudi mahallesinde kiraladığı odada kunduracılık yapmaktadır⁵⁸⁹. Develi Kilise Mahallesinden Karabet 14 yaşında iken pederi papuşçu esnafından Moçator’la İzmir’e gitmiş, bir müddet mağazalarda çalıştıktan sonra İzmir’in Arasta Çarşısında 5 yıl kadar tüccarlık yapmıştır. İzmir’den Marsilya’ya geçen Kabriel, Marsilya’da yumurta komisyonculuğu yapmaktadır⁵⁹⁰. Ticaret için Osmanlı Ülkesinin dışına çıkan bazı tüccarlar ailelerini yanlarına almak için izin talep etmektedirler. Daha önce yabancı bir ülkeye yerleşmiş olanları ise yeniden Osmanlı Ülkesine girebilmek amacıyla Tezkire-i Osmaniye istemektedirler. Ticaret amacıyla vaktiyle Mısır ve Amerika’ya giden Everek’ten Kasapoğlu Serkizoğlu Karabet’in eşi Altun ve Kalaycıoğlu Mardiros’un eşi Anuş, eşlerinin ve oğullarının ülkelerine dönmeleri için izin verilmesini, bu mümkün olmazsa Osmanlı tabiiyetlerine halel gelmemek kaydıyla kendilerinin onların yanlarına gidebilmeleri için izin talep etmektedirler⁵⁹¹.

Develi doğumlu olup Almanya’da yaşayan Hartun H. Derzunyan’ın Tezkire-i Osmaniye talebi üzerine, Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen bir yazı ile Derzunyan’ın Develi’de nüfus kaydının bulunup, bulunmadığının bildirilmesi istenmiştir⁵⁹².

⁵⁸⁷ Subaşı, a.g.t. s. 79, Tezde, Çerçi Esnafı Gürcü Esnafı şeklinde okunmuştur. İlgili bölüme atıfta bulunulurken gerekli düzeltme yapılmıştır.

⁵⁸⁸ BOA. DH. MUİ. 90/46, s. 1-4. (12 Cemaziye’l-ahir 1328 / 21 Haziran 1910)

⁵⁸⁹ BOA. ZB. 444/19. (30 Ağustos 1323 / 12 Eylül 1907)

⁵⁹⁰ BOA. HR. SYS. s. 1-4, 2746/73 (16 Rebiyü’l ahir 1323/20 Haziran 1905).

⁵⁹¹ BOA. ZB. 398/99, (16 Haziran 1323 / 29 Haziran 1907).

⁵⁹² Konuyla ilgili belgede şu bilgiler yer almaktadır: “Binsekizyüz seksenüç tarihinde Everek Şehrinde mütevellid olup, elyevm «bad» dükahı dahilinde «Editlenkin» kasabasında mütemekkin bulunan Hartun H. Derzunyan namındaki kimsenin Tezkire-i Osmaniye istihsalâtı istida’ eylediğinden bahisle ifa-yı müktezâsı Hariciye Nezaret-i celilesinden gelen 5 Nisan sene 323 tarihli ve altmışdört numarolu tezkirede izbâr kılınmasına nazâran merkûnun Develi Kazasının Everek Kasabasının Atık ve Cedit nüfus sicilatında kaydı olup olmadığının inbası ve mukayyid ise musaddık yeni pusulanın ibrâsı lüzûmunun sucil-i nüfusı irâde-i umumiyesi ifadesiyle beyanen müsaberet eylemeniz olbabda.” BOA. DH. MKT. 1164/3 (21 Haziran 1325 / 28 Ekim 1907).

Develi’de ve Develi dışında faaliyet gösteren esnaf aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-31. Develi’de ve Develi Dışında Faaliyet Gösteren Esnaf ⁵⁹³

Esnafın Adı	Belgelerde Geçen Diğer Adı
Haffaf	Kunduracı
Eskici	
Kalaycı	
Kuyumcu	Sarraf (kişi kastedildiğinde “Sarrafattan”)
Taşcı	Yapıcı
Su-yolcu	
Lağımçı	
Amele	
Çerçi	
Terzi	
Demirci	
Türkmenlik	Küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine verilen isimdir.
Bostancılık	Sebze ve meyve üretip satanlar için kullanılan bir tabirdir.
Bağcılık	
Kasap	
Komisyoncu	
Tüccar	
Nalbant ⁵⁹⁴	

⁵⁹³ Adı geçen esnafalara ilişkin örnekler metin içinde verilmiştir.

⁵⁹⁴ Çalışmamız sırasında nalbant esnafının geçtiği bir belgeye rastlamadık. Ancak hayvancılık bahsinde belirttiğimiz üzere Develi’de 1904 yılı itibarıyla taşımacılıkta kullanılan 5.147 merkep, 34 katır ve binek hayvanı olarak kullanılan 770 beygir ve tarımda kullanılan 8.476 öküz bulunuyordu. Dolayısıyla bu tarihlerde Develi’de bir nalbandın bulunmaması düşünülemez. Bu yüzden nalbant esnafını tabloya ilave ettik.

B. Tüccar Zümresi

Osmanlı Devleti, doğu-batı ticaret yolu üzerindeki topraklarda kuruldu. Kendisinden önce bu topraklarda hakim olan Türk Devletleri gibi ticaretin gelişmesini sağlamak amacıyla Avrupalı devletlere daha 14. yüzyıl ortalarından başlayarak ticari imtiyazlar verdi. 14. ve 15. yüzyıllarda Cenevizli ve Venediklilerin sahip oldukları imtiyazlar, 16. yüzyılın ilk yarısında Fransız, son çeyreğinde İngiliz, 18. yüzyılın başlarında ise Hollandalı tüccarlara da tanınmış, bunları diğer devletler takip etmiştir⁵⁹⁵.

Başlangıçta Osmanlının yararına olup, Osmanlı ticaretini canlandıran bu ayrıcalıklar, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ekonomisine zarar vermeye başladı. Bu dönemde Osmanlı dış ticareti kapitülasyonlarla sağlanan kolaylıklardan fazlasıyla yararlanan yabancı uyruklu tüccarların elindeydi. Bu tüccarlara müste'min adı verildi⁵⁹⁶. 19. yüzyılda Osmanlı ticaretine yön veren diğer iki tüccar grubu birbirleriyle etkileşim içinde doğan Beratlı Avrupa ve Hayriye Tüccarlarıydı.

1. Müstemin Tüccar

Müste'min, Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşması yapmış olan, Avrupa ülkelerinden gelerek Osmanlı ülkesinde ticaret yapan ecnebilere verilen isimdir⁵⁹⁷.

Müste'min tüccar Osmanlı Ülkesinde imtiyazlı bir statüye sahip olmuş, kanun ve nizamları çiğnemedikleri sürece canları ve malları devletin denetimi altına alınmıştı. Tespit edilen gümrük resimlerinin dışında kendilerinden herhangi bir şey istenmeyecekti. Müste'min tüccarlar başlangıçta çoğu gayr-i müslim olan yerli tüccar aracılığı ile İzmir, İstanbul, Selanik ve Beyrut gibi sahil şehirleriyle ipekli dokumacılığın merkezi Bursa ve

⁵⁹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimât Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", **150. Yılında Tanzimât**, Yayına Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 91.

⁵⁹⁶ Çadırcı, **Tanzimât Döneminde Anadolu...**, s. 111, 112.

⁵⁹⁷ Pakalın, **a.g.e.** C. II, s. 631.

sof dokumacılığının merkezi olan Ankara'da yerleşerek ticaret yapıyorlardı. 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasıyla birlikte yabancı tüccarların lehine getirilen yeniliklerle birlikte her türlü ticareti serbestçe yapabilir konuma geldiler. Daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de benzerleri imzalanan bu antlaşmanın getirdiği en önemli yenilik ihraç yasağı, yed-i vahid ve malların nakilleri için gerekli olan tezkire usulünün kaldırılmasıydı⁵⁹⁸.

1838 ticaret antlaşmasından sonra ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetlemek mümkündür.

Osmanlı iktisadî hayatında yabancıların etkinlikleri arttı. Pazarlar ve hammadde kaynakları yabancıların denetimine geçti. Yabancıların yatırımlardaki payları büyüdü. Yerli esnaf ve işadamları yavaş yavaş faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldılar. Gittikçe azalan devlet gelirlerine Kırım Harbinin (1854) masrafları eklenince Osmanlı Devleti iç ve dış borçlanmaya başvurmak zorunda kaldı. Bütün bu gelişmelerin sonucunda Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisinin tam bir uydusu haline geldi⁵⁹⁹.

2. Beratlı Avrupa Tüccarı

Avrupa ile müstemin tüccar statüsünde ticaret yapan gayr-i Müslim Osmanlı tebaasına Avrupa tüccarı adı verilir⁶⁰⁰. Müstemin tüccarlar, yabancı dil bilen Osmanlı uyruğu gayr-i müslimleri yanlarına “tercüman” olarak almışlar, kendilerine sağlanan kolaylığın tercümanlarına da sağlanması için padişahlardan “berat” talep etmişlerdi. Beratlı tercüman olan Osmanlı Rum ve Ermenileri zamanla bu görevin sağladığı kolaylıklardan faydalanarak Osmanlı ticaretini ellerine geçirmeye başladılar⁶⁰¹. Tercümanlık beratını suiistimal eden gayr-i müslimlerin suiistimallerini önlemeye yönelik teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Neticede Avrupa ile ticaret yapan ve yapacak

⁵⁹⁸ Kütükoğlu, a.g.m. s. 92-94.

⁵⁹⁹ Rifat Önsoy, “Tanzimât Dönemi İktisat Politikası”, **Tanzimâtın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 255.

⁶⁰⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 159.

⁶⁰¹ Çadircı, **Tanzimât Döneminde Anadolu ...**, s. 112.

olan tüccar, kaptan ve gemi sahipleri için özel bir statünün kabulü kaçınılmaz oldu⁶⁰².

Avrupa tüccarı olmak isteyen Osmanlı uyruğundan gayr-i müslimlere birer berat verildi. Böylece “Beratlı Avrupa Tüccarı” doğmuş oldu. Bu unvanı almak isteyenler Divân-ı Humayûn Beylikçi Kalemine başvurarak 1.500 kuruş vergi ödemek ve güvenilir bir vekil göstermek şartıyla beratını alabileceklerdi. Her Avrupa tüccarı İstanbul’da oturmak şartıyla gösterdiği iki güvenilir vekil dışında isterse iki hizmetçi de kullanabilirdi. Bunları, istediği bir şehir merkezinde oturmak üzere görevlendirebilirdi⁶⁰³.

İncelediğimiz dönemde Beratlı Avrupa Tüccarı adı altında Develi’deki ahali ile ticaret yapan sadece bir tüccara rastladık. Bu tüccar daha önce tarım bölümünde belirttiğimiz üzere Aygösten Mahallesinden Hafız ağa ile yaptığı cehri alışverişinde anlaşmazlığa düşen Bedros’tu⁶⁰⁴. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında “poliçeci esnafı” adı altında Develi’deki ahali ile alış veriş yapan pek çok tüccar bulunmaktadır. “Poliçeci esnafı” tabiri, yaptıkları işe izafeten yüzyılın ikinci yarısında kuvvetle muhtemel Avrupa tüccarlarına verilen isimdi.

Poliçeci esnafı, Develi’de yaşayan tüccar, esnaf ve her kesimden halka faizle borç para vermiş, bunların bir bölümünü tahsil edememişti. Tahsil edilemeyen bu borçlar, poliçeci esnafı tarafından bizzat Ticaret Vekaletine şikayet edilmiş, borçların tahsili yerel meclis ve mahkemelere konu olmuştur. Poliçeci esnafı Develi’de yaşayan gayr-i müslimlerden, çoğunlukla da Ermenilerden bir vekil tayin etmiş ve işlerini bu vekil vasıtasıyla yürütüyordu. Bazı Poliçeci esnafın ise Kayseri’de ortağı bulunuyor, Kayseri ve Develi’deki işlerinin yürütülmesini ortağı üstleniyordu. Anlaşmazlıkların çoğunluğu, ticaret amacıyla İstanbul’da bulunan Develili esnaf ve tüccarın borcunu ödemediği Develi’ye dönmeleriyle alakalıdır.

⁶⁰² Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”, s. 159.

⁶⁰³ Çadırcı, *Tanzimât Döneminde Anadolu ...*, s. 114.

⁶⁰⁴ BOA. A. MKT. DV. 94/62, s. 1, 2 (23 Şevval 1272 / 27 Haziran 1856).

Poliçeci esnafından Camkertenöğlü Nazret, Develi Kazasından olup, İstanbul'da lağımcılık yapan İbrahim Ağa'ya 15.200 kuruş borç vermiştir. Adı geçen İbrahim Ağa, faiziyle 20.600 kuruşa yükselen bu borcunu ödemedi Develi'ye dönmüştür. Poliçeci Nazret, bu durumu bir dilekçe ile Ticaret Nezaretine bildirdi. Ticaret Nezareti ise konuyu Ticaret Mahkemesine havale etti. Mahkeme, borcun Poliçeci Nazret'in ortağı ve Kayseri'deki vekili Camkertenöğlü Hacı Mardiros'a teslim edilmesi, bu mümkün olmazsa borçlu İbrahim Ağa'nın İstanbul'a gönderilebilmesi için Sadâret makamından Kayseri Kaymakamlığına bir emirname yazılması gerektiği yönünde karar verdi. Ticaret Nezareti bu emirnamenin yazılmasını Sadâret makamından talep etti. Sadâret makamı, ilgili emirnameyi Kayseri Kaymakamlığına göndererek, borcun İbrahim Ağa'dan tahsili ve Hacı Mardiros'a teslimi, bu mümkün olmazsa İbrahim Ağa'nın İstanbul'a gönderilmesini istedi⁶⁰⁵.

Kayseri Kaymakamına Sadâret makamından gönderilen bir başka emirnamede; Poliçeci Tekeoğlu Murat'ın Kayseri'de bulunan vekilleri Kirkor, Kuzma ve Toros marifetleriyle Develioğlu Osman Ağa'da 5.500 kuruş, İncesulu Benlioğlu Hasan Ağa'da 20.500 kuruş alacağına muhalefet edildiğinden, ilgili borçların faiziyle birlikte tahsil edilmesi yönünde gayret gösterilmesi istenmektedir⁶⁰⁶.

Poliçeci esnafına borçlanan gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili bir belgede şu bilgiler yer almaktadır: Poliçeci Masel, Everekli Keşişoğlu Avakis'te olan 7.000 kuruş alacağının Kayseri'de bulunan ortağı Ahadun'a teslim edilmesi için Kayseri Kaymakamına hitaben bir emirnamenin yazılmasını Sadâret makamından talep etmektedir. Sadâret makamı ilgili emirnameyi Kayseri Kaymakamı Hilmi Bey'e göndermiştir⁶⁰⁷.

⁶⁰⁵ BOA. A. MKT. DV. 101/18, s. 1, 3 (15 Rebiyü'l-evvel 1273 / 13 Kasım 1856).

⁶⁰⁶ BOA. A. MKT. UM. 101/20, (20 Şaban 1268 / 9 Haziran 1852).

⁶⁰⁷ BOA. A. MKT. DV. 54/2, s. 1,2 (23 Cemaziye'l-evvel 1268 / 15 Mart 1852).

3. Beratlı Hayriye Tüccarı

III. Selim'in 1802'de tesis ettirdiği Beratlı Avrupa Tüccarlığı, hem müstemin tüccarı hem de ticaretle uğraşan Müslümanları memnun etmedi. Beratlı Avrupa Tüccarının iç gümrük muafiyetine sahip olmaları, seyahat, yargı ve vergilendirmedeki ayrıcalıkları, onları imtiyazlı bir sınıf haline getirdi⁶⁰⁸.

Bu gelişmeler üzerine ticaretle uğraşan Müslüman ahali de müstemin ve Avrupa tüccarlarının sahip olduğu ayrıcalıkları talep etmiş, bu gelişmeler üzerine "Beratlı Hayriye Tüccarı" sınıfı ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan Hayriye Tüccarı sınıfının oluşturulmasının önemli bir nedeni, devletin ekonomiyi canlandırmak ve ticareti kendi lehine çevirme gayretidir. Hayriye Tüccarı 1810'da kurulmuş olsa da 1827/28 yıllarından itibaren Türk ticaret hayatında aktif olarak yer almaya başlamıştır. Hayriye Tüccarı olabilmek için her şeyden önce Divân-ı Humayûn Beylikçi Kaleminden berat almak gerekiyordu. Berat alabilmek için namuslu, dürüst ve dindar olmak lazımdı. Müracaatları kabul edilenlere 1.200 kuruş (12 altın) harç karşılığında Hayriye Tüccarı Beratı veriliyordu. Bu tüccar grubuna diğer tüccar gruplarının sahip olduğu Avrupa, İran ve Hindistan ile ticaret yapma serbestiyeti tanınmıştır. Ancak yabancı dil bilmemeleri, dış ticarete tecrübeli olmamaları gibi nedenlerden dolayı etkin olamamışlar, daha çok iç ticarete yönelmişlerdir⁶⁰⁹.

Develi'de yaşayan Müslim ve gayr-i müslim halka senetle borç para verebilen Türk tüccarlar bulunmaktadır. Bu kimseler, belgelerde "tüccardan" tabiri ile nitelendirilmektedirler. Ele aldığımız dönemde bu kimseler için "Hayriye Tüccarı" tabiri kullanılmasa da borç verebilecek kadar sermaye birikimlerinin olması, Hayriye Tüccarlarının fonksiyonlarını yerine getirmiş olmaları, Hayriye Tüccarı zümresinden oldukları izlenimini vermektedir.

⁶⁰⁸ Çadırcı, *Tanzimât Döneminde Anadolu ...*, s. 114.

⁶⁰⁹ Şennur Şenel, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, C. X, Ed. Salim Koca, vd., Ankara, 2002, s. 738-740.

Konuyla ilgili bir belgede şunlar ifade edilmektedir: Develi Kazasından emlak tüccarı Hafız Mehmet Ağa, Endülük (Endürlük) Karyesinden Boduroğlu Nezros'tan 5.620 kuruş alacağı olup, alacağına dair elinde senedi bulunmaktadır. Adı geçen senet, Nezros'un büyük oğlu tarafından da imzalanmıştır. Borçlu olan Nezros'un ölümü üzerine Mehmet Ağa alacağını Nezros'un oğlu İstavri'den talep etmiştir. Ancak İstavri borcu ödemedi Balıkesir Sancağına kaçmıştır. Bunun üzerine Mehmet Ağa, borcun İstavri tarafından ödenmesini sağlamak amacıyla Sadâret makamından Balıkesir Kaymakamına bir emirname gönderilmesini talep etmiştir. Talep edilen emirname Balıkesir Kaymakamı Mehmet Paşa'ya gönderilmiştir. Kaymakamın girişimiyle Balıkesir Meclisine konu hakkında duruşmaya getirilen İstavri, borç senedinde yer alan imzasını inkar etmiş, “düyûn-ı mezbûr babam mersûmun olup, ben babamın ne haline vaz-ı yed-i emindenim ve ne düyûnunu eda ederim.” diyerek adı geçen borcu Kayseri'de bulunan ve babalarının mirasını sahiplenmiş dört kız kardeşine havale etmiştir. Bu gelişmeler üzerine alacaklı Mehmed Ağa, mağduriyetinin giderilmesi hususunda Sadâret makamından Yozgat Mutasarrıfı Vecihi Paşa'ya bir emirnamenin gönderilmesini talep etmiştir⁶¹⁰. Sadâret makamından Bozok (Yozgat) Valisine hitaben ilgili emirname gönderilmiştir. Emirnamede, borca ilişkin gelişen olaylar kısaca özetlenerek “halik-i mersûmun emvâl ve emlâki memleketinde olan dört nefer kızları yedinde bulunduğunu beyân eylediğinden, meblâğ-ı mezbûrun bunlardan tahsili zımmında mahâll-i meclisinde mura'fâ olûnmasını merkûm bâ-ârzûhâl istida itmiş olmağla şer'-i şerif ve meclis ma'rifetiyle ...ihkâk-ı hâk'a himem buyurılmaları siyakında şûkka” ifadeleriyle gerekenin yapılması istenmiştir⁶¹¹.

1862 tarihli bir başka belgede konuya ilişkin şu bilgiler yer almaktadır: Üsküdarlı Hafız adıyla anılan şahıs, Develi'den Büyükağaoğlu Mehmed'e senetle 4.500 kuruş borç vermiştir. Mehmet Ağa borcunu ödemeye muhalefet etmektedir. Hafız Ağa, alacağının tahsili konusunda yardımcı olması amacıyla Kayseri Kaymakamına Sadâret makamından bir

⁶¹⁰ 1850 tarihinde Kayseri Sancağı, Bozok Eyaletine bağlıydı.

⁶¹¹ BOA. A. MKT. UM. 25/94, s. 1-3 (10 Şevval 1266 / 19 Ağustos 1850).

emirname gönderilmesini talep etmektedir. Sadâret makamı, talep edilen emirnameyi Kayseri Kaymakamı Halil Bey'e göndermiştir⁶¹².

Türk ve gayr-i müslim tüccarların alacak verecek ilişkisinde dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. Gayr-i müslim bir tüccarın alacağı söz konusu olduğunda “bâ-ilâm-ı ticaret mâ-güzeşte” veya “bâ senet mâ-güzeşte” ifadeleriyle alacağın senetli ve faizli olduğu belirtilmektedir. 1857 tarihli bir belgede Tanil adlı Ermeninin Develioğlu Emin Ağa'da “bâ tahvil mâ-güzeşte 36.000 kuruş alacağı” olduğu belirtilmektedir⁶¹³.

Türk olan bir tüccar söz konusu olduğunda ise sadece “bâ tahvil” ifadesi yer almakta, ifadede faiz anlamına gelen “güzeşte” ibaresi bulunmamaktadır. Yukarıda bahsi geçen Üsküdarlı Hafız'ın, Büyükağaoğlu Mehmed'de “bâ tahvil 4.000 kuruş” alacağı bulunmaktadır. Türk tüccarların da faizle para alıp verdikleri bilinmektedir⁶¹⁴. Konuya ilişkin örnekler Avrupa Tüccarı bahsinde verilmiştir. Türk tüccarlarla ilgili belgelerde faiz alımına rastlanılmamasının nedeni bahsi geçen şahısların faizle iş yapmamak gibi şahsi tercihlerinden kaynaklanabilir.

4. Diğer Tüccarlar

Develi'de bulunan tüccarların bir kısmı Develi'de yetişen cehri, kitre ve zeyrek gibi bazı tarım ürünlerinin ticaretini yapıyordu. 47 numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde konuyla ilgili şu bilgi yer almaktadır: İncesu Karyesinden Mıgırdıçoğlu Kivork veled-i Kirkor, Everek Fenese Mahallesinden ve İstanbul'da ticaret için bulunan Hacı Karabet'e satmaları için kitre göndermiş ve bundan doğan alacağı 6 adet lira-i Osmaniye alamadığı için mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkemede, yine Develi Kazasından ve “müteberan-ı

⁶¹² Bkz. EK-5.

⁶¹³ BOA. A. MKT. DV. 104/99, s. 1,2 (30 Cemâziye'l-evvel 1273 / 26 Ocak 1857).

⁶¹⁴ Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. II, İstanbul, 1979, s. 249-259 – Neşet Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler*, S.Ü. Yayınları, Konya, 1983, s. 145-171.

tüccardan” Köşebaş Zarnik Efendi’yi alacağının tahsili için vekil tayin etmektedir⁶¹⁵.

Fenese Mahallesinden Keleşyan Hacı Zarin Efendi, İstanbul’da Kocamanoğlu Hanında komisyonculuk yapmaktadır.

Sarrafa ve haffaf esnafının da Avrupa tüccarı örneğinde olduğu gibi faizle borç verdiğini görüyoruz.

1859 tarihli bir belge İstanbul’da Aksaray semtinde haffaflık yapan Karabet’in Kayseri Sancağı Kır Serdari* Develioğlu Hacı Ahmed Ağazade Hacı Ömer Ağa’dan alacağı ile ilgilidir. Haffaf Karabet 18 ay önce aylık 6 kuruş 10 para faiz ile 4.100 kuruş vermiştir. Bu zaman zarfında faiz işleyen para 5.000 kuruşa yükselmiştir. Paranın tahsili için Karabet, Kayseri’de vekili olan Kuğbanoğlu Karabet’e teslim edilmesini istemektedir. Hacı Ahmed Ağa’nın borcunu ödememesi üzerine, diğer belgelerde de görüldüğü gibi haffaf Karabet, borcunun ödenmesinde kolaylık sağlaması amacıyla Sadâret makamından Ankara Eyaleti Valisine hitaben bir emirname gönderilmesini talep etmektedir. Bu konuda Sadâret makamından Ankara Valisine emirname gönderilmiş, “... güzeşte maddesi dahil mukavele olduğu halde mâ-güzeşte tahsil ve keyfiyetin işârı hususuna himmet buyurmaları...” ifadesiyle borcun ödenmesinin sağlanması istenmiştir⁶¹⁶.

1859 tarihli bir başka belgede, yukarıda adı geçen Develizade Ömer Ağa’nın bu kez sarraf Yorgi’ye olan borcuyla ilgilidir. Adı geçen Ömer Ağa’nın sarraf Yorgi’den aldığı 17.500 kuruş borcu geri ödememesi üzerine, sarraf Yorgi Sadâret makamına bir dilekçe vermiştir. Diğer örneklerinde de görüldüğü üzere borcun ödenmesini sağlamak amacıyla Ankara Mutasarrıfına hitaben bir emirname gönderilmiştir⁶¹⁷.

Faizle borçlanma konusuna dikkat çeken bir diğer husus da Develi’deki yöneticilerin yüksek meblağlarda borçlanmış olmalarıdır. 1859

⁶¹⁵ Aydınak, a.g.t. s. 69.

* **Kır Serdari:** Kırlarda ve yollarda eşkıyanın takip edilmesi, emniyet ve asayişin sağlanması için görevlendirilen zabıta memurlarının başına verilen isimdir. Bkz. Pakalın, a.g.e. C. II, s. 271.

⁶¹⁶ BOA. A. MKT. DV. 146/14, s. 1,2 (15 Rebiyü’l-ahir 1276 / 11 Kasım 1859).

⁶¹⁷ BOA. A. MKT. DV. 152/33, s. 1,2 (20 Receb 1276 / 11 Şubat 1860).

tarihli bir belge, Develi Kazası Hakimi Mehmed Yumni Efendi'nin borcuna dairdir. Hakim Mehmed Yumni Efendi'nin sarraf Bağcıvanoğlu Merkar'a 26.000 kuruş borcu bulunmaktadır. Sarraf Merkar, birkaç defa istemesine rağmen borcunu alamamıştır. Bunun üzerine Sadâret makamına müracaat etmiştir. Sadâret makamından Ankara Valisine gönderilen emirnamede borcun ödenmesi için gereğinin yapılması istenmektedir⁶¹⁸.

1861 tarihli bir başka belge, Develi Nâibi İsmail Hakkı Efendi'nin sarraf Danil'e olan 90.000 kuruş borcu ile ilgilidir⁶¹⁹. 1850 tarihli iki belge ise sarraf Yorgi'nin Develi Kazası Müdürü Mehmed Ağa'dan alacağına dairdir⁶²⁰.

Belgelerde verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kaza yöneticileri nüfuzlarını kullanarak büyük miktarlarda borç almakta, ancak geri ödememektedirler. Tüccarlarla yöneticiler arasındaki alacak verecek ilişkisinde Sadâret makamı, Ticaret Nazırlığı ve Ticaret Mahkemeleri aldıkları kararlarla tüccarların haklarını korumaktadırlar. Her üç makam da vilayet yöneticilerine gönderdikleri emirnameler ile tüccarların mağduriyetlerinin giderilmesi için gereğinin yapılmasını istemektedirler.

5. Murabaha Taifesi

Murabahanın sözlük anlamı aşırı kazançla mal satma demektir. Ancak Osmanlı Devleti'nde tefecilik anlamında kullanılmıştır. Kanunların izin verdiği (% 8-10) oranın üstünde faiz uygulayarak borçluları iflasa sürükleyen murabahacılar, 19. yüzyılda ülkenin her yanında vardı. Fakir bölgelerin bütün mali imkanları birkaç murabahacının elinde toplandı. Bundan dolayı devletin murabahayı önlemesi güçleşti. 1887'de çıkarılan bir kanun ile (Nizamname-i Murabaha) kimseden % 9'dan fazla faiz talep edilemeyeceği, ayrıca borç için ödenen faizlerin toplamında hiçbir şekilde anaparayı aşamayacağı hükme

⁶¹⁸ BOA. A. MKT. DV. 135/12, s. 1,2 (19 Cemaziye'l-ahir 1275 / 24 Ocak 1859).

⁶¹⁹ BOA. A. MKT. UM. 479/16, s. 1,2,3, (19 Zi'l-hicce 1277 / 27 Haziran 1861).

⁶²⁰ BOA. A. MKT. UM. 10/79, (29 Rebiyü'l-ahir 1266 / 14 Mart 1850)- BOA. A. MKT. UM. 34/3, (29 Zi'l-kâde 1266 / 6 Ekim 1850).

bağlandı⁶²¹. Murabahacıların büyük bir bölümü sarraftı. Sarraflar Osmanlı ekonomisinde önemli bir sermaye gücünü temsil ediyor ve diğer faaliyetlerinin yanında köylüye cari piyasa faiz haddi üzerinden kredi veriyorlardı. Sarraf kredisi, özel kredi piyasasının geliştiği ve kredi ihtiyacının fazla olmadığı bölgelerde yaygındı. Sarraflar, tefeci ve tüccara göre daha düşük bir faizle kredi vermekle birlikte bu kredilerin faizi % 20 gibi yüksek sayılabilecek bir orana ulaşıyordu⁶²².

Ele aldığımız dönemde Develi'deki murabahacıların uygulamaları şikayet konusu olmuştur. Develi halkı 25 Haziran 1853 tarihli ve "ahali-i Develi" imzalı bir dilekçe ile Sadâret makamına müracaat ile kazadaki murabahacı taifesinin "ifrat ve fahiş güzeşte istihsali" yaptığını şikayet etmişler, faizin kanuni oranda uygulanmasının sağlanması talebinde bulunmuşlardı. Sadâret makamından Develi Kaymakamına gönderilen bir emirname ile murabahacıların uyguladığı % 20 oranındaki faizin "sair mahallerde icra olunmakda olduğu gibi yüzde sekiz kuruş" oranında uygulanması istenmiştir⁶²³.

1861 tarihli bir başka belgede konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır. Develi Kazasının Aygösten Mahallesinde oturan "ahali-yi Müslime ve gayr-i müslime", murabahacı ve sarraf takımından borç para almışlardı. Murabahacılar yüksek faiz uygulamaktadırlar. Mesela 1.000 kuruş az vakitte 10.000 kuruşa yükselmekte, her vakitte anapara ödense dahi borçtan kurtulunamamaktadır. Ahalinin aldığı borçlara imamlar ve papazlar kefil olmuşlar, borçlar zamanında ödenmeyince tevkif edilerek hapsedilmişlerdir. Karyenin harap ve ahalinin perişan olduğu, böyle giderse dağılacakları belirtilmektedir. Kaza ahalisinin bu durumu Sadâret makamına bir dilekçeyle bildirilmiştir. Sadâret makamı, Ankara Mutasarrıfına gönderdiği bir emirname

⁶²¹ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s. 92.

⁶²² Tefik Guran, "Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi, 1840-1910" *Uluslararası Mithat Paşa Semineri*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 99.

⁶²³ BOA. A. DVN. 88/48 (17 Recep 1269 / 26 Nisan 1853)

ile meselenin tahkik edilmesi ve kanuni faiz uygulamasının sağlanması istenmiştir⁶²⁴.

C. Su-Yolculuk Müessesesi ve Develili Su-Yolcular

İnsanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan ihtiyaç maddelerinin başında su gelir. Bundan dolayı ilk yerleşim birimleri su kenarlarında kurulmuştur. Tarih boyunca sudan faydalanma çoğu zaman uygarlığın bir ifadesi olarak görülmüştür. İlk çağlardan günümüze tarihe yön veren önemli uygarlıklar hep büyük su havzalarında kurulup, gelişmişlerdir.

Suyun insanlar tarafından kontrol altına alınmasıyla su işleri de zamanla kurumsallaşmış, bu konuda kurumlar ve hükümler belirlenmiştir. Osmanlı Devleti de daha önceki Türk Devletlerinde olduğu gibi su işlerine büyük önem vermiştir. Osmanlılarda su işleriyle uğraşanlara genel olarak su-yolcu adı verilmiş, bu esnafın oluşturduğu meslek dalına da su-yolculuk denilmiştir⁶²⁵.

Su-yolculuk kurumunun ne zaman ihdas edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, İstanbul'un fethinden sonra şehrin imar çalışmaları sırasında su-yolcularının da görev aldığına dair belgeler bulunmaktadır⁶²⁶.

Su-yolcular, su künklerini ve sarnıçlarını inşa etmek, kanalları temiz tutmak ve gereken onarımı yapmakla yükümlü idiler. Bu görevlerine karşılık öşr-i şer'i, örfi ve tekalif-i divani gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır⁶²⁷.

Su-yolculuk belli bölgelerde yetişmiş olma özelliği gösteren bir meslek değildir. Bazen suyolunun geçtiği bölgede bulunan tüm köy halkına verilebiliyordu. Ancak bazı arşiv ve vakıf kayıtlarındaki bilgiler, su-yolcuların ağırlıklı olarak geldikleri yerler hakkında bir fikir vermektedir. Buna göre

⁶²⁴ BOA. A. MKT. UM. 502/30 (23 Rebiü'l-evvel 1278 / 26 Eylül 1861)

⁶²⁵ Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk", *Belleten*, C. LII, 100, s. 1586, 1601.

⁶²⁶ Martal, a.g.m. s. 1603, 1605.

⁶²⁷ Cengiz Orhonlu, XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk Kuruluşu", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, I. Cilt Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, s. 421.

Rumeli’de Selanik, Üsküp, Bosna ve Belgrat, Anadolu’da Bursa, Konya, Ankara, Manisa ve Kayseri su-yolcuların yoğun olduğu şehirlerdir⁶²⁸.

Arşiv belgelerinden ve Develi Şer’iyye sicillerinden elde ettiğimiz bilgilere göre İstanbul’da su-yolculuk mesleğinde çalışan Develili pek çok kimse vardı. Bu şahıslarla ilgili belgeler, İstanbul’da bulunan su-yolcu esnafının Develi’de bulunan ailesini İstanbul’a getirebilmek için yaptığı başvuru ile ilgilidir.

Aykösten Karyesinden su-yolcu Mehmet Ağa bu yöndeki isteğini şöyle dile getirmektedir: “ Mârûz-ı çâker-i kemineleridir ki, bu acizleri Develü Nahiyesine mûzâf Ayköstan Karyesi ahalisinden olup, zevcesi Anış cariyenizin mahallince bir gûna mahzûru olmadığından der-sa’adete nakil-i hane eylemesi ve mahallinde virgüsünün tamamıyla itâsına dahi kavî kefil irade olunacağı hususunda müseaa’deyi aliye-i Hazret-i Sadâret penahileri sayan buyurıldığı halde nizamına tevfi ken sagire-i kerimem Fatıma ile beraber lazım gelen mürûr tezkirelerinin itâsı için Kayseriye kaymakamı bulunan beyefendiye hitaben bir kıta’ emirname-i sâmi-i hazret-i vekâletpenahinin itâ ve ihsân buyurılması bâbında ve her halde emr ü fermân hazret-i veliyû’l-emrindirki, Fi 7 Cemaziye’l-ahir sene 77 Bende su-yolcu Mehmed Kulları⁶²⁹.”

Su-yolcu Mehmed Ağanın arzuhalı üzerine istediğine uygun olarak Sadâret makamından Kayseri Kaymakamı Emin Beye bir emirname gönderilmiştir. Buna göre Mehmed Ağanın arzuhalı kısaca özetlenmiş, bu bilgilerin tetkik edilmesi, vergi borcunun kalmaması, bütün mahalle halkının kefil olması ve ziraatın sekteye uğrayacağı bir durum olmaması halinde talep edilen mürur tezkiresinin verilmesi istenmiştir⁶³⁰. Yukarıda verdiğimiz bilgilerde 16. yüzyılda su-yolcu esnafının vergilerden muaf tutulduğunu belirtmiştik. Tanzimât’la birlikte vergi alanında yapılan düzenlemeler sırasında köprücülük, derbentlik gibi hizmetleri karşılığında bazı vergilerden

⁶²⁸ Martal, a.g.m. s. 1607.

⁶²⁹ BOA. A. MKT. DV. 180/9, s. 1, 7 (3 Cemâziye’l-ahir 1277/ 17Aralık 1860).

⁶³⁰ BOA. A. MKT. DV. 180/9, s. 2, (26 Cemâziye’l-ahir 1277/ 9 Ocak 1861).

muaf tutulan kimselerin muafiyetleri kaldırıldı⁶³¹. Mürur tezkiresi hakkındaki belgeden elde ettiğimiz bilgiler su-yolcu esnafının 19. yüzyılda vergiden muaf tutulmadıklarını göstermektedir.

Su-yolcular su kaynaklarını, bentleri, su yollarını, künklerin döşendiği yerleri ve su dağıtım şebekesini çok iyi bilirlerdi. Bunlar, bilgilerini çıraklık ve kalfalık gibi meslek kademelerinden geçerek kazanırlardı. Bu yüzden su-yolcuları iyi birer sanatkârdı. Mesleğinde çok başarılı olanlara hassa su-yolcusu adı verilirdi ki bu şahıslar, saray su-yolcularıydı. Doğrudan su-yolu nazırına bağlı olan saray su-yolcuları, nazırın denetiminde, eskiyen künkleri yenilerler, sarnıçların temiz tutulmasını sağlarlar, çeşme, şadırvan, hamam vb. yerlere verilecek suyun miktarını ölçerlerdi. Saray su-yolcuları, gerektiğinde mimarbaşı veya su-yolu nazırıyla beraber bir su tesisinin yapımı için tahmini masrafları da tespit ederlerdi. Bir saray su-yolcusu, mimarlığa terfi edebilirdi⁶³².

Su-yolculuk mesleğinde başarılı olan Develi su-yolcularından saray su-yolculuğuna yükselenler olmuştur. Develi Kazasının Tombak Karyesinden Çırağan Sarayı su-yolcusu Abdullah adlı şahıs, 1843 yılında yaşlı annesi Aişe, hanımı Ümmühani ve oğlu Ali'nin sefaletе düştüğünü ileri sürerek der-saadete getirmek için dilekçe vermiştir. Bu husus Kayseri Kaymakamlığına bildirilmiş, ailenin huzuru için verilmiş olan dilekçeyi geçersiz kılacak vergi ve ziraat konusunda noksanlarının olup, olmadığına tetkik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Der-saadete gitmelerine engel teşkil edecek herhangi bir husus yok ise gerekli iznin verilmesi istenmektedir⁶³³.

Namuslu ve çalışkan kimselerden seçilen su-yolcuları, mesleği babadan oğula aktarırlardı. Bir su-yolcunun bilgi ve becerisini çocuklarına aktarması, bu mesleğin bir aile sanatı olduğunu göstermektedir⁶³⁴. Su-yolcu öldüğünde merkezi hükümetin beratı olmak kaydıyla görev çocuğuna verilirdi.

⁶³¹ Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimât ve 1274 (1258) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimât I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 354.

⁶³² Martal, a.g.m. s. 1612-1614, 1624.

⁶³³ **A. MKT.** 6/60 (3 Rebiyü'l-âhir 1259/ 3 Mayıs 1843).

⁶³⁴ Oral Onur, **Edirne Su Kültürü**, İstanbul, 1985, s. 51, naklen, Martal, a.g.m. s. 1614.

Su-yolculuğunun yanında pek çok Develili, İstanbul'da amelelik ve lağımcılık yaparak geçimini sağlamaktaydı. Mesela Beşiktaş Sarayı Hümayunu Ebniye-i Âliyesi ser amelesi Musa Ağa Develilidir. Su-yolcuları örneğinde olduğu gibi zevcesini İstanbul'a getirebilmek için mürur tezkiresi talep etmiştir⁶³⁵.

Nefs-i Develi Yedek mahallesinden Aişe bint-i Osman, kendisini terk edip İstanbul'a giden kocasından nafaka talep etmekte ve nafakanın alınması için yine İstanbul'da, ırgat pazarında lağımcı esnafından oğlu Yusuf bin Mehmet'i vekil tayin etmektedir⁶³⁶. İncelediğimiz dönemde İstanbul'daki Develili su-yolcular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-32. İstanbul'da Su-Yolculuk Yapan Develili Su-Yolcular

Adı	Belgede geçtiği tarih	Belge
Su-yolcu Ali Ağa Çırağan Sarayı Hümayunu Su-yolcubaşı	12 Aralık 1852	AMKT. UM 117/21
Su-yolcu Abdullah Ağa Çırağan Sarayı Su-yolcusu	3 Mayıs 1843	BOA. A. MKT. 6/10
Su-yolcu Zoroğlu İbrahim b. Mehmed, Sultan Ahmet Camii ve Ayasofya Camii Su-yolcusu	4 Ocak 1903	DŞS. 11/20
Su-yolcu Abdülkadir	12 Haziran 1860	BOA. A. MKT. 161/18
Su-yolcu Abdi	18 Kasım 1859	BOA. A. MKT. 146/72
Su-yolcu Mustafa Efendi	27 Eylül 1898	DŞS. 46/56
Su-yolcu Mehmed Ağa	9 Ocak 1861	BOA. A. MKT. 180/9
Su-yolcu El-hac Mustafa Efendi ibn-i Ahmed	27 Eylül 1898	DŞS. 47/56
Su-yolcu Hacı Ömer Ağa ibn-i Ali ibn-i İsmail	7 Kasım 1897	DŞS. 15/100 s.186
Su-yolcu El-hac Durmuş Kalfa	10 Aralık 1897	DŞS. 15/24 s.32
Su-yolcuoğlu Ali Efendi ibn-i Abdurrahman	10 Şubat 1903	DŞS. 11/39 s.70

⁶³⁵ BOA. A. MKT. UM. 130/92, (26 Cemaziye'l-ahir 1269/).

⁶³⁶ Süme, a.g.t. s. 121, 122

IV. PARA VE FİYATLAR

A. Para

İktisadi yapı, günümüzde olduğu gibi geçmişte de devlet hayatının vazgeçilmez bir unsuruydu. Devletlerin dışa karşı siyasi ve askeri yönden güçlü durmaları, içeride mamur bir ülke, müreffeh bir cemiyete sahip olmalarında iktisadî yapının önemi büyüktür. İktisadî düzenin mahiyetini, ticaret hacmi ve üretim miktarının yanında paranın durumu belirler⁶³⁷.

Zaman içinde her para birimi belirli bir oranda değer yitirme sürecine tabi olmuştur. Bu değer yitirmenin boyutu para biriminden para birimine ve zamandan zamana büyük ölçüde değişiklik gösterir. Tarihçiler ve iktisatçılar, paranın zaman içerisinde değer kaybını evrensel bir kanun olarak görmüşlerdir⁶³⁸.

Madeni para rejiminin hakim olduğu Osmanlı parasının esasını başlangıçta gümüş “akçe” teşkil ediyordu. Zamanla meydana gelen mali bunalımlar, bütün dünyayı etkileyen enflasyonist baskıların etkisiyle değer kaybına uğrayan akçe, yerini “kuruş” ve kuruşun 1/40’ı olan “para”ya bıraktı. 19. yüzyılda para birimi olan kuruşun yanında büyük çapta ticari işlemlerde kullanılan yerli ve yabancı altın paralar da tedavüldeydi. 1840 yılında ise uzun süreden beri devam eden siyasi ve ekonomik bunalımların etkisiyle ilk kez kağıt para olan “kaime” piyasaya sürüldü. 1881’den itibaren de 100 kuruşa eşit olan “Osmanlı Lirası” para biriminin esasını teşkil etti. Bu yıllarda bir İngiliz Lirası 110 kuruş (1.25 Lira), bir Fransız Lirası da 86,4 kuruş (0,86 Lira) değerindeydi⁶³⁹.

Ele aldığımız dönemde para birimi kuruştur. Terike kayıtlarında malların maddi değeri kuruş ile ifade edilmektedir. Borç alıp verme, kredi ve

⁶³⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, **Belleten**, C. LV, s. 212, Ankara, 1991, s. 87.

⁶³⁸ Carlo M. Cipolla, **Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet**, Çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993, s. 73.

⁶³⁹ Mustafa Öztürk, XIX. Yüzyılda Harput’ta Fiyatlar”, **Belleten**, C: LIII, s. 207-208, Ankara, 1989, s. 797.

faiz işlemleri kuruş üzerinden yapılmaktadır. Kuruşun yanında para ve akçe de kullanılmaktadır. Para, kuruşun 1/40'ı idi. Paranın kuruşa olan bu oranı terike kayıtlarına şöyle yansımıştır:

	<u>Kuruş</u>	<u>Para</u>	<u>Akçe</u>
Emlakten	2.605	26	1
Eşya dan	0.653	14	2
TOPLAM =	3.259	00	3

Yukarıdaki toplama işlemine dikkat edilirse para hanesinin toplamı 40 olması gerekirken 00 yazılmıştır. Kuruş hanesinin toplamı ise 3.258 olması gerekirken 3.259 yazılmıştır. Toplama işleminden de anlaşılacağı üzere toplam 40 para 1 kuruşa tekabül etmiş, o da kuruş hanesinin üzerine eklenmiştir⁶⁴⁰. Tedavülde olan bir diğer para akçe olup, 3 akçe 1 para değerindeydi ve daha çok küsuratlı hesaplarda kullanılıyordu⁶⁴¹. 100 kuruşa tekabül eden lira ise belgelerde “Lirâ-yi Osmanî” şeklinde geçmekteydi. Lira, kuruşa oranla daha az kullanılıyordu⁶⁴².

1844'te Osmanlı sikkelerinin tahsis ve ıslahı hakkında alınan bir kararla ilk defa basılan ve dönemin padişahlarının adına izafeten “mecidiye” adı verilen paralar da tedavüldeydi. 1 mecidiye, 20 kuruş değerindeki gümüş paraydı⁶⁴³.

B. Fiyatlar

Fiyat, alım veya satımda bir şeyin para karşılığındaki değeridir. Ücretler söz konusu olduğunda ise fiyat; iş gücü için uygun görülen paradır.

⁶⁴⁰ Süme, a.g.t. s. 200.

⁶⁴¹ Pakalın, **a.g.e.** C.I, s. 34.

⁶⁴² Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu El-hac Mustafa bin Ali ibn-i Abdullahın terikesinde İncezade Mehmed Efendi'den 1.100 kuruş değerinde 11 adet Lirâ-yi Osmanî alacağı olduğu kayıtlıdır. Aynı zamanda 9.800 kuruş değerinde 98 adet nakit Lirâ-yi Osmanî'si bulunmaktadır. **DŞS.** 7/108, s. 75, 76.

⁶⁴³ Bir önceki dipnotta adı geçen Kulakoğlu Mustafa'nın terikesinde nakit 5.548 kuruş değerinde 292 adet mecidiye bulunuyordu. **DŞS.** 7/108, s. 75.

Kısacası fiyat, bir değer ile para birimi arasındaki ilişkidir⁶⁴⁴. İnsanoğlunun ürettiği bir malın veya tüketim maddesinin ucuz ya da pahalı olması gibi konular, ekonominin ve sosyal hayatın kanunlarına bağlıdır. Devletin içinde bulunduğu ekonomik durum, toplumun geçirmekte olduğu sosyal çalkantılar, hatta bazen dünya daki genel ekonomik dalgalanmalar fiyatların yükselmesi veya düşmesinde etkili olur. Devlet, ekonominin kuralları dahilinde bu iniş ve çıkışları idarî yönden kontrol eder, kendisini ve toplumu bekleyen her türlü ekonomik tehlikeye karşı yasal ve idarî tedbirleri alır. Bu uygulamayı ne kadar başarılı bir şekilde yürütebilirse ekonomi ile sosyal hayattaki başarı ve istikrar da o oranda yüksek olacaktır⁶⁴⁵.

Osmanlı Devleti fiyat politikasını belirlerken uygulamada genel olarak iki türlü yol izlemiştir. Bunlardan birincisi; halkın genelini ve devleti ilgilendiren hususlarda fiyatların devlet tarafından belirlenmesidir. Buna müdahaleci tutum demek mümkündür ve daha çok, paranın resmi kurunun belirlenmesinde ihtiyaç maddeleri için devletçe belirlenen fiyat demek olan “narh”ta ve başta İstanbul olmak üzere diğer şehirlerin ve ordunun iâşesi için çıkarılan “mubayaa” emirlerinde karşımıza çıkmaktadır. İkincisi ise sadece tarafları ilgilendiren hususlar ki devlet burada serbest denilebilecek bir politika izlemektedir⁶⁴⁶.

Ele aldığımız dönemde uygulanan fiyatların tespiti için Şer’iyye Sicillerinde yer alan terike fiyatlarından yararlandık. Bunun yanında salnameler ve BOA’dan temin ettiğimiz belgelerde yer alan fiyatlar ve ücretlerden de faydalanılmıştır. 1880 tarihli Teğmen Bennet’in raporunda yer alan Kayseri’ye ilişkin fiyatlar ise, bize fiyatları karşılaştırma imkanı vermiştir. Terikede yer alan fiyatlar, yarı resmi durumda olan fiyatlardır. Mahkeme, ölen kişinin malını yazıp, her eşyaya birer fiyat takdir ettikten sonra bu fiyatların toplamı üzerinden yüzde hesabıyla “resm-i kısmet” adıyla belirli bir ücret aldıktan sonra varisler arasında taksim etmekteydi. Bu eşyalar arasında resmi fiyata tabi olanlar varsa resmi fiyattan veya eşyanın kalitesine göre

⁶⁴⁴ **Türkçe Sözlük**, C.1, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 508.

⁶⁴⁵ Özdemir, **a.g.e.** s. 251.

⁶⁴⁶ Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası”, s. 91.

resmi fiyata yakın bir fiyattan değeri takdir ediliyordu. Resmi fiyata dahil olmayan eşya ve mallar için piyasada geçerli olan değer üzerinden fiyat takdir ediliyordu⁶⁴⁷.

Serbest piyasada ise fiyatlar satıcı ve alıcının rızası sonucu oluşan fiyatlardı. Satıcı malına bir fiyat takdir ediyor, alıcı ile aralarında yapılan pazarlık sonucunda takdir edilen fiyata razı olan alıcı, malı satın alıyordu.

Zaman zaman düzenlenen müzayedeler de fiyatların belirlenmesinde etkili oluyordu. Develi'de redif taburu binbaşısı iken ölen Mehmed Rahmi Ağa ibn-i Ali'nin terikesinde bulunan malların bir kısmı, Mehmed Rahmi Ağa'nın hayratı için yakınları tarafından müzayede ile satılmıştır. Müzayede sonucunda elde edilen bin sekiz yüz kırk yedi buçuk kuruş nakit olarak Eytam Müdürü Yusuf Efendi'ye teslim edilmiştir⁶⁴⁸. Müzayedede artırma söz konusu olduğu için fiyatlar tamamen serbest bir ortamda oluşmakta ve çoğu zaman genel fiyatları tutmamaktaydı⁶⁴⁹. Bu genel bilgiler ışığında incelediğimiz dönemde Develi'de uygulanan fiyatları tespit edebiliriz.

1. Tahıl Ürünleri ve Yiyecek Maddelerinin Fiyatları

Fiyatların tespitinde Şer'iyye Sicillerinden yararlandığımızı belirtmiştik. En erken tarihli Develi Şer'iyye Sicili 1883-1885 tarihli'dir. Bu nedenle ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında uygulanan fiyatlar hakkında bilgileri tespit etmek mümkün olmuştur. Ayrıca Teğmen Bennet'in 1880 tarihli Kayseri raporunda yer alan fiyatlar ve ücretlere ilişkin bilgilerden yararlanılmıştır. Diğer bazı konularda verdiği bilgilerde Bennet'in raporuna ihtiyatlı yaklaşmak gerekse dahi fiyatlar ve ücretler söz konusu olduğunda Osmanlı resmi makamları, Osmanlı kaynakları ve önde gelen tüccarların bilgilerinden yararlandığı için verilen fiyat ve ücretler ortalama değerler olarak kabul edilebilir.

⁶⁴⁷ Özdemir, a.g.e. s. 252.

⁶⁴⁸ Kaygısız, a.g.t. s. 71-80.

⁶⁴⁹ Özdemir, a.g.e. s. 254.

1893-1895 yılları arasında Develi'deki tahıl ürünleri ve yiyecek maddelerinin fiyatları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-33. 1893-1895 Yılları Arasında Develi'deki Tahıl Ürünleri ve Yiyecek Maddelerinin Fiyatları⁶⁵⁰

Tahıl ve Yiyecek	Fiyat (Kuruş)	1802'de Değer (Kuruş)	Kaç kat arttığı (yaklaşık)
Buğday (müd)	50	10 kuruş	5
Çavdar (müd)	30	7,5 kuruş	4
Arpa (müd)	25		
Bulgur (kile)	20		
Pekmez (batman)	5		
Peynir (okka)	4 – 14	10 para	15
Keçi yağı (batman)	30 (3,75 kıyye, kuruş)	1 kuruş	2,75
Ekmek (okka)	1	2 para	20
Buğday unu (okka)	1,5		
Koyun ve keçi eti (okka)	2,5 – 3,75	10 para	9
Pirinç (okka)	3,5 – 4	16,6 para	15
Tereyağı (okka)	12		
Pastırma (batman)	50 (okkası 6 – 7)	1817'de 1,5 kuruş	5
Yumurta (5 adet)	1		
Şeker (okka)	7,5		
Kahve (okka)	14		
Tuz (okka)	3		
İç yağı (sığır veya koyun) (okka)	10		
Şarap (kırmızı veya beyaz ikinci kalite) (okka)	4 – 7		

⁶⁵⁰ Tablodaki bilgiler, çalışmamız sırasında yararlandığımız ve künyelerini kaynaklar kısmında belirttiğimiz Develi Şer'iyye Sicilleri taranarak ve Ferdinand Bennet'in adı geçen raporu sayfa 8'deki verilere dayanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca Mustafa Öztürk'ün Kayseri'de Fiyatlar (1785-1840), 1. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996), Kayseri, 1997 adlı makalesinden; yüzyılın başında Kayseri'deki bazı yiyecek maddelerinin fiyatları alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırma yapılırken hesaplama yapabilmek amacıyla bazı durumlarda ölçü birimi olan “batman” “kıyye”ye, “para” ise “kuruş”a çevrilmiştir.

Tablodan da anlaşılabacağı üzere 19. yüzyılın başında 1 müd buğday 10 kuruş iken, yüzyılın sonunda 50 kuruşa yükselmiştir. Buğday fiyatı 5 kat artmıştır. Bu artış, ekmek fiyatlarına çok daha yüksek oranda yansımıştır. 1802’de 2 para olan ekmek, 1893-1895 yıllarında 1 kuruşa yükselmiştir. Ekmek fiyatı yaklaşık 20 kat artmıştır. Sonuç olarak, diğer ürünlerin fiyatlarındaki artış oranı da göstermektedir ki 19. yüzyıl boyunca tahıl ürünlerinde ve çeşitli gıda maddelerinin fiyatlarında yüksek oranlarda artış olmuştur.

2. Canlı Hayvan Fiyatları

Hayvancılık bölümünde Develi’de büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğunu belirtmiştik. Ayrıca taşımacılıkta kullanılan at, eşek, katır ve deve gibi diğer büyükbaş hayvanların sayısı da bir hayli yüksekti. Bu hayvanların fiyatlarının tespitinde de Develi Şer’iyye Sicillerinden ve Bennet’in raporundan yararlanılmıştır. Canlı hayvan fiyatları söz konusu olduğunda hayvanın yaşı, besili olup olmaması vb. durumlar fiyatı etkilemektedir. Bundan dolayı çoğu zaman terike kayıtlarında hayvanların fiyatlarına etki eden özellikleri de yazılmıştır.

Everek, Meteris Abdülbaki Mahallesinden Malmüdüdü Ali Rasih Efendi ibn-i Seyyid’in terikesinde 500 kuruş değerinde 1 res al at yer almaktadır⁶⁵¹. Kopçullu Mahallesinden Kulakoğlu El-hac Mustafa bin Ali ibn-i Abdullah’ın terikesinde 160 kuruş değerinde 4 adet koç, 40 kuruş değerinde 1 adet teke, 30 kuruş değerinde 10 adet erkek toklu, 50 kuruş değerinde 5 adet dişi oğlak yer almaktadır⁶⁵². Çakmaklı Karyesinden Ohannes veled-i Serkiz’in terikesinde 55 kuruş değerinde 1 adet koca merkep bulunmaktadır⁶⁵³. Hayvanların yanlarında belirtilen özellikleri fiyatlarına etki ediyor olmalıdır. Canlı hayvan satışında ise yukarıda belirttiğimiz serbest piyasanın kuralları geçerliydi. Hayvanın fiyatı, satıcı ve alıcının aralarındaki

⁶⁵¹ DŞS. 48/1, s. 1.

⁶⁵² DŞS. 7/108, s. 75.

⁶⁵³ Kaygısız, a.g.t. s. 70.

anlaşmaya bağlıydı. Açıklamaya çalıştığımız bu hususlardan dolayı canlı hayvan fiyatlarında değişkenlikler gözlenmektedir.

Aşağıdaki tabloda canlı hayvan fiyatları belirtilmiştir. Değişkenlikleri yansıtmak amacıyla bir hayvan için verilen farklı fiyatlar yan yana yazılmış, daha sonra Bennet'in verdiği fiyat belirtilmiş, sonra da Mustafa Öztürk'ün 1851 yılı itibarıyla verdiği fiyatlar ile karşılaştırılmıştır.

Tablo-34. Canlı Hayvan Fiyatları

Hayvan Cinsi	1894 – 1895			1880 Bennet'in Raporundaki Fiyatlar	Kayseri'de Çeşitli tarih itibarıyla Fiyatlar (Kuruş)
	1. Fiyat (Kuruş)	2. Fiyat (Kuruş)	3. Fiyat (Kuruş)		
İnek	50/100	150	200	2/4 lira – 200/400 kuruş	20 (1802), 150 (1830), 150 (1859)
Düve	75	100			
Dana	50	100			
Camuz	250	400			20 (1802), 100 (1820)
Öküz (Çift)	200	400	500	10-15 lira=1.000-1.500 kuruş	
Koyun	30/35	40/45	50	40/100 kuruş	8 (1820), 40 (1832), 50 (1848), 77 (1858)
Keçi	20	30	35	25/60 kuruş	2 (1802), 35 (1848), 13,5 (1858), 30 (1860)
Koç	35	40	45		
Teke	40				
Erkek toklu	15	25	30		
Dişi toklu	15/20	25	30		
Şişek					
Kuzu	16	18	20		
Oğlak	8	10			3 (1815), 10 (1859)
Merkep	30/35	75/100	150	1/ 4 lira=100/400 kuruş	

Merkep sıpa ile birlikte	100				
Ester (katır)	300			10/20 lira	
Deve	350	800	600	10/25 lira=1.000/2.500 kuruş	
At	200	600	1.500	4/200 lira=400/2.000 kuruş	
Kısrak tay ile birlikte	250	300	500		

Tablo 34’te verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere hemen her canlı hayvanın fiyatında aynı yıl içerisinde bir değişkenlik göze çarpmaktadır. Buradan hareketle hayvanın sahip olduğu özellikler fiyatını belirlemektedir hükmüne varabiliriz. Şer’iyye Sicillerindeki fiyatların neredeyse tamamı Bennet’in raporunda belirtildiği alt sınır fiyatlar ile tutmaktadır. Ancak Bennet’in belirttiği üst sınır fiyatlar yüksektir. Sadece bir çift öküzün alt ve üst sınır fiyatları Bennet’in raporunda yüksek olup, Şer’iyye Sicillerindeki fiyatlarla uyuşmamaktadır.

Mustafa Öztürk’ün çeşitli tarihler itibarıyla Kayseri’de tespit ettiği canlı hayvan fiyatları ile karşılaştırma yaptığımızda⁶⁵⁴ 1802’de 20 kuruş olan bir ineğin fiyatı, 1830’da 150 kuruşa çıkmış ve 19. yüzyılın sonuna kadar ortalama 150 kuruş olarak kalmıştır. Koyun, keçi ve oğlak fiyatlarında da benzer bir durum söz konusudur. Bu bilgilerden hareketle fiyatların 1802 – 1830 yılları arasında hızla arttığı daha sonra ise yüzyılın sonuna kadar iniş çıkışlara rağmen fazla değişmediğini söyleyebiliriz.

3. Taşınmaz Malların Fiyatları

Ev, dükkan ve fırın gibi emlak ve bağ, bahçe, bostan ve tarla gibi arazilerin fiyatlarını Develi Şer’iyye Sicillerinden tespit etmek mümkündür. Taşınmaz malların fiyatları da serbest piyasada belirlenmektedir. Çünkü ev, dükkan, bağ, bahçe ve tarla gibi mallara standart bir fiyat belirlemek mümkün değildir. Bir evin büyüklüğü, tuğla ya da ahşaptan yapılmış olması, şehrin hangi mevkiinde yer aldığı tabii olarak fiyatlara yansıtacaktır. Dükkan için de aynı durum söz konusudur. Hangi caddede, caddenin neresinde yer aldığı doğrudan doğruya fiyatı etkileyecektir. Bağ, bahçe ve tarla söz konusu olduğunda ise fiyatı belirleyen unsurlar sulanabilir olup olmadığı, şehir merkezine yakınlığı vb. şeklinde karşımıza çıkar. İşte bu nedenlerden dolayı taşınmaz mallar için ortalama bir fiyat vermek mümkün olmamasına rağmen 19. yüzyılda Develi’deki taşınmaz malların fiyatlarını gösteren bir tablo ile

⁶⁵⁴ Öztürk, Kayseri’de Fiyatlar..., s. 289.

tespit ettiğimiz fiyatları yan yana sıraladık. Ayrıca aynı yıllarda ülkenin her hangi bir beldesinde yer alan fiyatlarla karşılaştırma yapmak amacıyla bu konuda 1884-1892 yılları arasında Samsun'daki emlak fiyatları hakkında bilgi veren M. Emin Yolalıcı'nın verdiği fiyatlarla karşılaştırma yaptık⁶⁵⁵. Taşınmaz malların fiyatlarını belirleyen çok çeşitli unsurlar olduğu için Develi ve Samsun'daki fiyatlar üzerine bir yorum yapmak doğru değildir. Bu karşılaştırma sadece bir fikir edinmek amacıyla yapılmıştır.

⁶⁵⁵ M. Emin Yolalıcı, **XIX. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 106.

Tablo-35. 19 Yüzyıl Sonlarında Develi’de Taşınmaz Malların Fiyatları

Taşınmaz Malın Cinsi	1. Fiyat (Kuruş)	2. Fiyat (Kuruş)	3. Fiyat (Kuruş)	4. Fiyat (Kuruş)	5. Fiyat (Kuruş)	1884 – 1892 Samsun
Ev	450 (Fenese İslâm Mah.)	3.000 (Kilise Mah.)	750 (Aygösten Mah.)	3.500 (Cami-i Kebir Mah.)	300 (Yedek Mah.)	1.500 kuruş
Dükkan	2.000 (Yoğurt Pazarı)	500 (Kuyumcular Cd.)	1.000 (Kayabaşı)	3.000 (Yoğur Pazarı)	3.000 (Kilise Mah.)	600 kuruş
Fırın	300 (Yoğurt Pazarı)					
Ahır / Samanlık	50 (Samanlık) (Fenese Yukarı Mh.)					400 kuruş
Develik	1.000 (Sindelhöyük Karyesi)	100 (Sindelhöyük Karyesi)				
Bağ	30 (1 karık) (Çakıllarısı)	1.500 (1 kıta) (Gedine)	300 (1 kıta) (Yazıbaşı)	150 (1 kıta) (sona)	300 (1 kıta) (Mazakyeri)	
Bağçe (1 maşala)	80 (İlipınar)	110 (Baruthane)	1.000 (1 kıta) (Evliyanın yeri)	140 (Çağlayan)	150 (1 karık) (Mazakyeri)	600 kuruş
Çayırılık (1 kıta)	50 (Melobi=Melkobi)	250 (Baltalık)	25 (Güney Mah.)	100 (Taşlık)	200 (1 kıta) Argıncıkta	
Arsa	3.100 (Bayırbağ)					600 kuruş
Cehrilik (1 kıta)	50 (Develi)	350 (1 kıta) (Gazi Karyesi)	200 (1 kıta) İncinin Yeri			
Değirmen	1.000 (Develi’de)					
Harman Yeri	250 (Tomarza’da)					

4. Giyecek ve Ev Araç-Gereçlerinin Fiyatları

Gerek giyim eşyalarının fiyatları, gerekse ev araç ve gereçlerinin fiyatları yine serbest piyasada oluşan fiyatlardır. Çünkü bunlara standart bir fiyat belirlemek mümkün olmamaktadır. Gerek giyim eşyalarının, gerekse ev araç ve gereçlerinin yapıldığı malzemenin kalitesi, eski ve yeni olması, büyük ve küçük olması fiyata etki eden faktörlerdir. Terike kayıtlarında malların özellikleri cedit, müstamel, köhne, sagir, kebir gibi yanlarında belirtilmiştir. Bu eşyaların isimleri ve özellikleri hakkında Folklorik Yapı bölümünde gerekli bilgi verilecektir. Burada, 19. yüzyıl sonunda genel olarak fiyatları üzerinde durulacaktır.

Aşağıdaki tabloda bazı giyim eşyası ve ev araç ve gereçlerinin fiyatları verilmiştir.

Tablo-36. Giyecek ve Çeşitli Ev Araç ve Gereçlerinin Fiyatları (1893 – 1903)

Giyecek ve Ev Eşyaları	Fiyat (Kuruş)	Giyecek ve Ev Eşyaları	Fiyat (Kuruş)
Çuha Şalvar	25	Tencere	15
Pantolon ve Ceket	84	Aşırma (Kova)	16
Kürk ile Kaput	160	Çay ibriği	7
Yelek (1 adet)	10	Kayık tabak (2 adet)	5
Müstamel potin	38	Surahiye (1 adet)	15
Setre ve palto (2 adet)	137	Sac mangal	9
Urba (1 adet)	50	Soba altı tahtası	4 kuruş 20 para
Malatya çizme (1 adet)	114	Kapı perdesi (3 adet)	40
Siyah palto	96	Ot minder (3 adet)	76 kuruş 20 para
Beyaz kürk	30	Dümbün kılıfı ile	225
Seccade	50	Cam fener	6
Yatak (1 kat)	100	Sitil (Bakraç)	5
Kilim (1 adet)	50	Ambar (1 adet)	50
Çul (1 adet)	10	Sarık (1 adet)	8 kuruş 20 para
Kazan (1 batman)	25	Güğüm (1 adet)	30
Silahlık	50	Kahve takımı (1 adet)	50
Köhne kilim (1 adet)	50	Kapaklı tencere (1 adet)	10
Küçük ambar (1 adet)	50	1 kat elbise	100
Lamba	15	Berdi yastık (1 adet)	2
1 çift kanepa	125	Sehpa cedit (1 adet)	30
Çay takımı ve tepsi	27	Asma lamba (1 adet)	19
Şerbet bardağı ve kupa	11	Heybe (1 adet)	10
Masa (1 adet)	24	Cedit mangal (1 adet)	50
Su kupası	10	Kırmızı yorgan (1 adet)	25
Sini (1 adet)	54	Küp (1 adet)	15
Kebir kazan	164	Cedit kebir halı (1 adet)	200
Leğen ibrik	33	Çuval (1 adet)	3
Kadayıf tepsisi	15	Kıl çul (1 adet)	10
Maşrapa	4	Harar (1 adet)	10
Salça kevgiri	12		

5. İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları

İnşaatla kullanılan malzeme ve fiyatlarını, 19 Mayıs 1916 tarihli Develi’de inşaat malzemeleri ve işçi ücretlerinin rayicini gösteren bir evraktaki bilgilerden elde ediyoruz⁶⁵⁶. Belgenin tarihi, ele aldığımız dönemin dışında kalmakla birlikte bu döneme oldukça yakındır. Bu evrakta yer alan bilgiler 20. yüzyılın başlarında Develi’deki inşaat malzemelerinin fiyatları hakkında bize bir fikir verecektir. Çünkü bu fiyatlar merkez liva ve Develi Belediyesi tarafından onaylanmış rayiç değerler olup, devletin belirlediği resmi fiyatlardır. Adı geçen evrak matbu olup, altına “işbu varaka mahal rayicine göre erbâb-ı vukûf tarafından bilâ mülâ-ziri belediyeler tarafından tasdik olunacaktır.” cümlesi yer almaktadır. Bu ibareye istinaden Develi Belediyesi tarafından “işbu cedvelde murakkam yigirmi yedi kalem levâzım-ı inşâiye fiyatları raic-i mahalliyeye mûvâfık suret de tanzim ve takdim kılındı. Fî 17 Nisan sene 330” kaydı düşülmüş ve yetkililer tarafından imzalanıp, mühürlenmiştir. Aşağıdaki tabloda inşaat malzemelerinin fiyatları belirtilmiştir. Tabloda fiyatı yer almayan malzemelerin isimlerine de yer verilmiştir. Böylece inşaatla kullanılan bütün malzeme hakkında bir fikir edinilecektir.

Tablo-37. İnşaat Malzemeleri ve Fiyatları

Malzeme İsmi	Tûlî (uzunluk)		Arzı (en)		Kıyye	Adet	Malzeme Fiyatı	
	Metro	Santim	Metro	Santim			Kuruş	Para
Acı kireç					6		2	
Alçı					6		2	10
Duvar taşı		18		18		1		8
Yontma taşı		55		21		1		24
Çıralı tahta	3			18			10	
Beyaz çırasız tahta	3			18			8	
Çubuk demir					6		15	
Oluk kiremidi yerli						100	14	

⁶⁵⁶ BOA. DH. MB. HPSM. 5/13 (6 Mayıs 1332 / 19 Mayıs 1916)

Dere kumu						1 beygir	1	20
Karfiçe (orta boy çivi)					6		16	
Mismar (çivi, mih)					1		3	20
Çin beziryağı					1		5	
İspirto					1		8	
Âdi saç					6		16	
Su kireci								
Çimento								
Kerpiç tuğla (fırınlanmış tuğla)								
İhlamur tahtası								
Meşe tahtası veya sütunluk								
Kavak tahtası veya sütunluk								
Temür pütürlü yani dübelte								
Temür pütürlü								
Marsilya kiremidi								
Horasan								
Kurşun boru								
Kurşun tahta, yerli veya yabancı								
Kaynamış bezir yağı								
Eyvan boya								
Mermer kireci								
Oluklu ve düz galvanizli saç								

6. İşçi ve Memur Ücretleri

İşçi ücretlerinde, inşaat malzemesi ücretlerini temin ettiğimiz evrakta yer alıp, belediye tarafından tasdik edilmiş rayiçlerdir. Bu ücretler tablo 7’de gösterilmiştir. Karşılaştırma yapabilmek amacıyla tabloda 1880 tarihli Bennet raporunda yer alan işçi ücretlerine de yer verilmiştir. Böylece 19. yüzyılın son çeyreği ile 20 yüzyılın ilk çeyreğinde yaklaşık 36 yıllık bir zaman diliminde işçi ücretlerinde meydana gelen artışı tespit etme imkanı doğmuştur.

Ülkede işçi yevmiyeleri bölgelere ve sanayinin çeşidine göre değişik seviyeler göstermektedir. Sanayi kollarına göre 1913 ve 1915 yıllarında ortalama işçi yevmiyeleri kuruş olarak şöyleydi⁶⁵⁷:

	<u>1913</u>	<u>1915</u>
Gıda sanayi	11,8	14,2
Toprak sanayi	13,8	-
Debbâğat	13,6	13,9
Tahta sanayi	16,9	16,5
Tekstil sanayi	6,1	6,8
Kağıt sanayi	11,7	13,6
Kimya sanayi	13,7	-
Maden sanayi	15,0	-

1916 yılına ait olan Develi’deki işçi yevmiyeleri bu ortalamanın üzerinde gözükmemektedir. Bunun temel nedeni I. Dünya Savaşıyla birlikte ülke genelinde fiyatların yükselmesi olabilir. Çünkü savaşla birlikte 1914’ten itibaren fiyatların hızla yükseldiği bilinmektedir⁶⁵⁸. Fiyatların yükselmesi işçi ücretleri üzerinde 4-5 kuruşluk bir artışa neden olmuş olabilir.

⁶⁵⁷ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 141, 142.

⁶⁵⁸ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 20, 31.

Yönetici ve memurların aldıkları ücretlere gelince, Tanzimât'ın ilanından hemen sonra 1840'ta Develi'de kurulan muhassıllık meclisinde görev alan üyelerin maaşları şöyledir:

Zaptiye ve maliye işlerinden sorumlu üye	1000 kuruş
Kaza sandığından sorumlu üye	500 kuruş
Vekil-i Ermeni üye	250 kuruş
Vekil-i Rum üye	250 kuruş
Diğer üyeler	250 kuruş
Diğer üye (Müderrisiyundan)	450 kuruş

Görev belirtilmeyen meclis üyeleri 250 kuruş almaktadırlar. Görevi belirtilmeyen ancak müderrisiyundan olan üyenin ücreti 450 kuruştur. Bu bilgiden hareketle eğitim seviyesinin, alınan maaş üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1840'ta Develi Muhassıllığına bağlı İncesu ve Arabsun (Gülşehri) Kazalarında kurulan muhassıllık meclislerinde ise Nâib 500, Muhassılı Emvâl Vekili 850, diğer üyeler 250 kuruş maaş almaktadırlar⁶⁵⁹.

Tablo-38. İşçi ve Memur Ücretleri

Bennet Raporuna Göre Ücretler (kuruş) 1880		1916		Artış (kuruş)
Kalfa	16	Dülger	22	6
Duvarcı	5-10	Duvarcı	20	10-15
Marangoz	10-16	Taşçı	15	
Ayakkabıcı	20-40 (haftalık)	Sıvacı	18	
Boyacı	8-12	Boyacı	18	6-10
		Tenekeci	15	
Demirci	4-8	Demirci ve çilingir	20	12-16
Vasıfsız işçi	4-5	Rençber (ırgat, amele)	8	3-4

⁶⁵⁹ BOA. C. DH. 198/9896 (29 Zilhicce 1255 / 4 Mart 1840)

Kadın hizmetçi	20-50 (aylık)	Bargir	8	
Erkek hizmetçi	10-50 (aylık)	Deve	10	
		Çift beygirli araba	40	
		Manda arabası	35	
		Öküz arabası	30	

Kaza müdürü ve kaymakam atamalarında ise kazanın önemi ve büyüklüğü atamalarda etkili oluyordu. Her kazanın önceleri müdürlük, daha sonradan kaymakamlık vazifesinin aylık olarak ücreti tespit edilmiştir. Develi'ye atanan kaza müdürleri aylık 800 kuruş maaşla atanmaktaydı⁶⁶⁰. Kaymakamlıklar 1., 2. ve 3. sınıf kaymakamlıklar olarak derecelendirilmekte idi. Develi Kaymakamlığı 2. sınıf kaymakamlıktı. 1902'de Develi'nin havasına uyum sağlayamadığı gerekçesiyle tayin isteyen 2. sınıf kaymakamlardan Ahmed Tefik Bey'in yerine 2. sınıf kaymakamlığa yeni terfi etmiş olan Ali Osman Efendi getirilmişti.

Develi'ye atanan kaymakamlar 1.458 kuruş maaş almaktaydılar. Develi Kaymakamlığına atanan Ali Osman Efendi'ye hizmete başlama tarihinden itibaren 1.458 kuruş tahakkuk ettirilmiştir⁶⁶¹.

Kaza meclisi üyeleri, kaza müdürü ve kaymakamları gibi yöneticilerin dışında kalan memurların maaşları hakkında bilgi veren her hangi bir belgeye ulaşamadık.

Her ne kadar Develi'de bulunan yöneticiler dışındaki memurların maaşını tespit edemesek de ülke genelinde faaliyet gösteren çeşitli kurumların memurlarına ödedikleri maaşlara ilişkin bilgiler mevcuttur.

Şirket-i Hayriye, Tütün Rejisi ve Ziraat Bankasında çalışan memurların maaşları yıllara göre aşağıda verilmiştir⁶⁶².

⁶⁶⁰ Kaza yönetimi bölümünde belirttiğimiz üzere 1852'de azledilen Said Ağa'nın yerine Develi Kazası Müdürlüğüne 800 kuruş maaşla Ferecik Kazası eski müdürü Mustafa Ağa atanmıştır. **BOA. A. MKT. NZD.** 65/28 (3 Safer 1269 / 16 Kasım 1852)

⁶⁶¹ **BOA. DH. MKT.** 504/41, s. 1,2 (6 Safer 1320 / 15 Mayıs 1902) Yine aynı şekilde 1899'da Develi'ye kaymakam olarak atanan Kamil Bey'e 1.458 kuruş maaş bağlanmıştı. **BOA. DH. MKT.** 2252/66 (23 Cemâziye'l-evvel 1317 / 29 Eylül 1899)

Mali Yıl	Yıllık Ücret (Kuruş)	Aylık (Kuruş)	Kömür Havzası İşçi Ücretleri (Aylık)	Fark
1890	4.990	416		
1895	5.350	446		
1900	5.510	460	228	232
1905	5.705	475	258	217
1909	6.200	516		
1910	6.300	525		
1911	6.440	536	291	245
1912	6.880	573		
1913	7.230	602	306	296
1914	7.280	606		

Yukarıdaki memur maaşları ülke genelindeki memur maaşları hakkında bir fikir verebilir. Çünkü bu maaşları veren kurumlardan biri, resmi bir kurum olan Ziraat Bankası'dır. Veriler incelendiğinde memur maaşlarının işçi maaşlarına göre yaklaşık iki kat olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında memur sayısının gittikçe artmasının temel nedenlerinden biri de memurların alım gücünün ülkedeki diğer kesimlere oranla daha yüksek olması olsa gerekir.

Askeriyede görev alan personelin maaşları ise rütbelerine göre değişiyordu. Kayseri Sancağında görev alan askeri personelin maaşları aşağıda verilmiştir⁶⁶³.

Rütbe	Maaş (kuruş)
Binbaşı	800

⁶⁶² Yukarıdaki mali yıllara ilişkin yıllık ücretler ve işçi ücretleri Vedat Eldem'in Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları, s. 141-143'den alınmıştır. Yıllık oranlar ve günlük yevmiyelerin aylığa dönüştürülmesi ve kömür havzasında çalışan işçilerin aldığı ücretler ile karşılaştırma tarafımızdan yapılmıştır.

⁶⁶³ Bilgiler Bennet, a.g.r.s, 16'dan alınmıştır.

Süvari mülazım-ı evvel	300
Süvari mülazım-ı sâni	150
Süvari çavuş	110
Onbaşı	110
Süvari er	100
Piyade mülazım-ı evvel	250
Piyade mülazım-ı sâni	150
Piyade çavuş	100
Piyade onbaşı	90
Piyade er	80

Listeden de anlaşılacağı üzere süvari askeri sınıf daha yüksek maaş almaktadır. Ayrıca arpa ve saman almaları için süvarilere bir miktar nakit tahsisat vardır.

C. Bankacılık

Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki manada ilk bankacılık teşebbüsleri Tanzimât'la başlar. Bu gelişmede Galata sarraflarının faaliyetleri belirleyici olmuştur. Bankalar kuruluncaya kadar bütün banka ve kredi muameleleri onların elindeydi. Hazine tahvillerini iskonto etmek, altın, gümüş ve kaimenin bir arada tedavülünden doğan farklardan faydalanmak, memur maaşlarını kırmak, iltizam suretiyle vergi toplamak belli başlı uğraş alanlarıydı. 1844'te yapılan para ıslahatını yürütebilmek için mali müesseseseye ihtiyaç duyulunca, devletin ilk işi Galata Bankerleriyle temasa geçmek olmuştur. Bunlardan ikisiyle anlaşmaya varılmış ve böylece 1847'de

Bank-ı Dersaadet kurulmuştur. Beklenen sonuç elde edilemeyince 1852’de tasfiye edilmiştir⁶⁶⁴.

Devlet, Kırım Savaşının getirdiği mali bunalımları aşmak amacıyla yabancı krediyle bir banka kurmayı düşünmüş ve 1856’da İngiliz sermayesi ile “Otoman Bank” kurulmuştur. Beklenen sonuç yine alınamayınca bu kez Otoman Bank’ın kurucularına Fransız sermayesinin de katılımı ve devlet ortaklığı ile bir devlet bankası, o günkü adıyla “Bank-ı Osmani-i Şahane” (Osmanlı Bankası) doğmuştur. Osmanlı Bankası, devletin hazine sarraflığı görevini üstlendi. Bütün devlet gelirlerini şubeleri aracılığıyla toplayacaktır. İç ve dış borçlanma, anapara ve faizlerin ödenmesi bankanın sorumluluğuna devredilmiştir.⁶⁶⁵ Osmanlı Bankası, kuruluşundan itibaren Osmanlı mali konularında önemli bir rol oynamıştır⁶⁶⁶.

Osmanlı Bankası’nın kuruluşundan sonra çeşitli isimler altında kısa ve uzun ömürlü birçok banka kurulmuştur. Bunların yanında kapitülasyonlardan yararlanan pek çok batılı ülkenin bankaları Osmanlı Ülkesinde şubeler açtılar. Bu bankalardan özellikle Deutsche Bank siyasi ve iktisadî bakımdan etkin projelerde yer almıştır⁶⁶⁷.

Bankacılık dendiğinde, üstlendiği görev ve günümüze kadar devam eden faaliyetleriyle belirtilmesi gereken belki de en önemli banka Ziraat Bankası’dır.

Mithat Paşa, Tuna Vilayetinde vali iken 1863’te karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan ilk ikraz sandığını kurarak zirai kredi düzeninin temelini atmıştır. Tuna Vilayetinden başlayan ikraz sandıkları 1867 yılında çıkarılan “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” ile bütün yurda yayılmıştır⁶⁶⁸. Bu sandıklar için “Menafi Sandıkları” ismi de kullanılmıştır.

⁶⁶⁴ Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi...**, s. 159. – Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık”, TCTA. C. 3, İstanbul, 1985, s. 760, 761.

⁶⁶⁵ Toprak, a.g.m. s. 763.

⁶⁶⁶ Osmanlı Bankası hakkında geniş bilgi için bkz. Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 1999.

⁶⁶⁷ Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi...**, s. 160-162.

⁶⁶⁸ Memleket Sandıkları hakkında geniş bilgi için bkz. Seçil Akgün, “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankasının Kökeni”, **Uluslar arası Midhat Paşa Semineri**

Kaynak yetersizliği verilen kredilerde usulsüzlük veya tahsilinin mümkün olmaması gibi nedenlerden dolayı Memleket Sandıkları çalışamaz hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda yeni bir düzenlemeye gerek duyulmuş ve 15 Ağustos 1888 tarihli Ziraat Bankası Nizamnamesi ile Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur⁶⁶⁹.

F. Bennet 1880 tarihli Kayseri raporunda “bundan on yıl kadar önce devlet gözetiminde bir ziraat bankası faaliyete geçirildi” demektedir. Ziraat Bankası, 1888 yılında kurulduğuna göre Bennet, ziraat bankası ifadesiyle kuvvetle muhtemel 1867’den sonra yurt genelinde yaygınlaştırılan Memleket Sandıklarının Kayseri şubesini kastetmiş olmalıdır. Çünkü banka adı altında verdiği bilgiler, memleket sandıklarının kuruluş çalışma ve tasviye sürecine uygun düşmektedir. Bennet’in ifadesine göre bu banka, Kayseri Kazasında bulunan her çift öküzden alınan 15 kuruşluk vergilerle kurulmuştu. Böylece biriken para, resmi faiz olan % 12 üzerinden çiftçilere kredi olarak veriliyordu. Başlangıçta toplanan para 115.000 kuruştur. Belediye, resmi faiz oranıyla bankaya 4.000 kuruş Osmanlı Lirası borç vermişti. Köylülerin dışındaki gruplar da bankadan yararlanmışlardı. Kredi için arazinin ürünü vb. teminat isteniyordu. Banka 1880’de faaliyetini sürdürüyordu. Ancak banknot para nedeniyle çok az işlem yapıyordu ve hemen hemen batmak üzereydi⁶⁷⁰.

1871’de Develi’de Memleket/Menafi Sandığı kurulmuştu. Develi Menafi-i Umûmiye Sandığı Vekilleri Şunlardı: Mehmed Efendi, Süleyman Efendi, Mihail Ağa, Hacı Agop Ağa ve Kirkor Efendi. İlk örneğini 1867’de Tuna Vilayetinde gördüğümüz memleket sandığının 1871’de Develi’de örneğinin bulunması, Develi’nin zirai potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Develi, Tanzimât uygulamaları örneğinde olduğu gibi yine yeniliklerin ilk kez hayata geçirildiği yerlerden biri durumundadır.

Bildirileri, Bildiriler Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, ss. 185-211.

⁶⁶⁹ Fevzi Akın, “Midhat Paşa ve Ziraat Bankası”, **Uluslar arası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 10.

⁶⁷⁰ Bennet, a.g.r. s. 9.

Aynı durum memleket sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüştürülmesinde de yaşanmıştır. 1888'de kurulan bankanın 1891'de Develi'de şubesi bulunmaktadır ve personeli şu şekilde sıralanmaktadır:

Reis: Hacı Karabet Efendi

Katip: Mahmut Efendi

Aza: Mehmet Efendi

Aza: Bekir Efendi

Aza: Hacı Nişan Efendi

Mülazım: Asım Efendi

Gerek menafi sandığında, gerekse Ziraat Bankası'nda ticari konularda ön plana çıkan Ermenilerin yer alması dikkat çekicidir. Develi Ziraat Bankası Müdürlüğünü 1891'den 1903'e kadar Hacı Karabet Efendi yürütmüş, üyelere ise yine Ermeniler görev almıştı⁶⁷¹.

1902'de Develi Kaymakam Muavinliğine getirilen Torosyan Karabet Efendi, vaktiyle Develi Ziraat Bankası'nda müdürlük yapmıştı⁶⁷².

1907 itibarıyla Ziraat Bankası, Develi halkına 461.095 kuruş kredi vermişti. Bu miktarın 79.774 kuruşunu tahsil etmiş, geriye 381.321 kuruş alacağı kalmıştı⁶⁷³.

Develi'de bulunan ahali banka işlemlerini Ziraat Bankası ile yürütürken, ticaret amacıyla İstanbul'a giden ahalinin çeşitli İstanbul bankalarıyla iş yaptığı anlaşılmaktadır. Develi'ye bağlı Tomarza Nahiyesinin Yeni Mahallesinden olan Yogar oğlu Garaz'ın İstanbul'da Mısır, İngiliz, Osmanlı ve Krediyon Bankalarında tahvilat ve hisseleri bulunuyordu⁶⁷⁴.

⁶⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 144, 170.

⁶⁷² **BOA. DH. MKT.** 666/2 (15 Zilhicce 1320 / 15 Mart 1903)

⁶⁷³ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 205.

⁶⁷⁴ Karadağ, **a.g.t.** s. 237.

Ç. Düyûn-ı Umumiye'nin Develi Şubesi

Düyûn-ı Umûmiyenin kuruluşuna yol açan gelişmeler 1854 Kırım Savaşına kadar dayanır. Bu savaşın masraflarının karşılanması için ilk kez Avrupa ülkelerinden borç para alınmıştı. 1854 tarihli ilk borçlanmayı, 1881 yılına kadar 14 ayrı borçlanma takip etti. Osmanlı Devleti borçların geri ödenmesi adına verdiği taahhütleri yerine getiremedi. 13 Haziran 1878'de yapılan Berlin konferansında Osmanlı Hükümetinin mali kontrolü için uluslar arası bir kontrol komisyonu kurulması yönünde tavsiye kararı alındı⁶⁷⁵.

Gerek Osmanlı kamuoyu, gerekse resmi makamlar bu düşünceye karşı çıktılar. Hem Avrupalı devletlerin denetimine girmemek hem de devlete zor zamanlarında borç vermiş olan yerli kuruluşları korumak amacıyla Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerinin ortaya attığı yeni bir plan kabul edildi. Bu plana göre Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine olan borçlarını yapılan bir plan dahilinde ödenecekti. Müskirat, pul, İstanbul ve civarı ile deniz ürünleri vergisi, İstanbul, Edirne, Samsun ve Bursa'nın ipek öşürü, tömbeki ve tütün gelirleri Rüsum-ı Sitte adıyla kurulan idareye devredildi. Rüsum-ı Sitte İdaresi on yıl boyunca bu kalemlerden toplayacağı vergileri Osmanlı bankası ve Galata Bankerlerine aktaracaktı⁶⁷⁶.

Devlet bu uygulaması ile Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine ayrıcalıklı davranmış oluyordu. Alacaklı ülkeler bu durumu protesto ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti hazırladığı bir plan gereği istikraz kupon hamillerini İstanbul'a davet etti. Yapılan görüşmeler sonucunda hükümet, "nizamname" adını verdiği ve mali çevrelerce "Muharrem Kararnamesi" olarak bilinen 28 Muharrem 1299 / 20 Aralık 1881 tarihli kararı yayınlayarak borçlarla ilgili sözleşmeye son şeklini verdi⁶⁷⁷.

Muharrem Kararnamesinde borçların ödenmesini düzenleyecek bir idarenin kurulması öngörülmüştü. Bu idare "Düyûn-ı Umumiye İdaresi" adıyla

⁶⁷⁵ Faruk Yılmaz, **Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar (Düyûn-ı Umûmiye)**, Ankara, 2003, s. 67. Ayrıca bkz. Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon, 1995, s. 10 vd.

⁶⁷⁶ Ayfer Özçelik, **Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomik-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)**, Ankara, 1993, s. 91, 92.

⁶⁷⁷ Yılmaz, **a.g.e.** s. 69.

kuruldu. Düyûn-ı Umûmiyenin kurulmasıyla Rüsum-ı Sitte gelirleri bu idareye devredildi. Düyûn-ı Umumiye 1882 yılı Ocak ayından başlayarak Osmanlı Ülkesinde çok geniş bir teşkilat ağı kurdu. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı mali teşkilatı içinde ikinci bir maliye nezareti halini alacak kadar kuvvetlenmiştir⁶⁷⁸.

Düyûn-ı Umûmiyenin Kayseri ve Develi şubelerine 1891 tarihli Ankara Salnamesinde rastlamaktayız. Ancak ülke genelinde 1882’de teşkilatlanmaya başlayan idare, 1891’den daha önce Kayseri ve Develi’de şube açmış olabilir. Salnamelerde 1882’den 1891 yılına kadar bir kopukluk olduğu için bunu tespit etme imkanımız şimdilik yoktur.

Düyûn-ı Umûmiyenin Develi şubesi görevlileri şunlardır:

Memur: Ratip Efendi

Katip: Şevket Efendi

Mülazım: Ahmet Nazif Efendi⁶⁷⁹

Düyûn-ı Umumiye İdaresi ülke genelinde yayılan şubeleri ile pek çok beldenin aşar vergilerini toplamaya başladı. Düyûn-ı Umumiye memurlarının aşar bedellerini ödeyemeyen ahaliye iyi davranmadıklarına şahit oluyoruz.

Develi Meteris İbrahim Ağa Mahallesinden Halil Ağa ibn-i Abdullah’ın ölümü üzerine Düyûn-ı Umumiye İdaresine bir miktar aşar borcu kalmıştır. Düyûn-ı Umumiye İdaresi memuru Raşit Efendi bu borcu tahsil amacıyla Halil Ağa’ya ait olan beş odalı evi hacz ettirmiştir. Mağdur olan Halil Ağa’nın zevcesi Ayşe Hanım, mağduriyetinin giderilmesi için mahkemeye müracaat etmiştir⁶⁸⁰.

Düyûn-ı Umûmiyenin kısa bir sürede büyüyüp gelişmesi, Osmanlı maliyesinin iki başlı yapıya kavuşmasına yol açtı. Uzun vadede devlet içinde bir devlet konumuna gelen Düyûn-ı Umumiye İdaresi, Avrupa ülkelerinin

⁶⁷⁸ Erdoğan Keskinliç, “Düyûn-ı Umumiye İdaresi”, *Türkler*, C. 14, Ed. Salim Koca, vd., Ankara, 2002, s. 375 – Vedat Eldem, a.g.e. s. 186.

⁶⁷⁹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. s. 91.

⁶⁸⁰ Aydınak, a.g.t. s. 118.

çıkarlarını kollayan uygulamaları ile Avrupa emperyalizminin Osmanlı Ülkesi üzerindeki uzantısı oldu.

D. Reji İdaresi

Muharrem Kararnamesi ile bölgelerin tütün öşürü ile bu tekelin bütün tütün işleme ve ürünleri Düyûn-ı Umumiye İdaresine devredildi. Düyûn-ı Umûmiyenin tütün tekeline, kurulacak olan bir şirkete devretme hakkı saklı bulunuyordu. 28 Mayıs 1883 tarihli bir fermanla Osmanlı tütünleri tekelinin yönetimi, kurulan yeni bir şirkete verildi. Avusturyalı bir kredi grubu, Osmanlı Bankası grubu ve Berlinli bir bankerin bir araya gelerek kurduğu şirket, Reji İdaresi adını aldı. Reji İdaresi, Osmanlı Devleti dahilinde üretilen ve tüketilen bütün tütünleri satın almak, işlemek ve satmak hakkına sahipti⁶⁸¹. Düyûn-ı Umumiye İdaresi ile birlikte ülke genelinde teşkilatlanan Reji İdaresi, kaçakçılığı önlemek amacıyla diğer memurların yanında yeteri kadar kolcu istihdam ediyordu.

Develi'de Düyûn-ı Umumiye ile birlikte kurulduğu anlaşılan Reji İdaresi, Fenese Aşağı Mahallesindeydi⁶⁸². Reji İdaresinde 1891'de memur Ahmet Sırrı Efendi'nin yanında 5 nefer kolcu bulunuyordu⁶⁸³.

Reji İdaresinde bulunan memurların görevi tütün alım ve satımından doğan vergileri tahsil etmektir. Ayrıca kaçakçılık ve kaçak tütün ekimi gibi konuları mahkemeye intikal ettirerek takibini yapıyorlardı. Rejide görevli kolcular ise o dönemde çok yaygın olan tütün kaçakçılığı ile mücadele ediyorlardı.

1898'de Develi Reji İdaresi memuru Yuvanaki veled-i Serakimiyos (?), hanesinde kaçak tütün ve tütün kıymaya mahsus havan bulunduran Kilise Mahallesinden Tekuşaoğlu Nişan veled-i Agop ile Kilise Mahallesinden Kuzucuoğlu Hacı Asvadur veled-i Hacı Ohannes, Papazoğlu Hacı Barih

⁶⁸¹ Haydar Kazgan, "Düyûn-ı Umumiye", *TCTA*. C. 3, s. 710.

⁶⁸² *DŞS*. 15/31, s. 48.

⁶⁸³ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, *a.g.e.* s. 91.

veled-i Artin, Misak veled-i Etam (?) ve Fenese Yukarı Mahallesinden Bıçakcıoğlu Hacı Agop veled-i Karabet aleyhinde Reji İdaresi adına dava açmış ve bu konuda dava vekilleri de Kapçıyan Ohannes veled-i Karabet'i vekil tayin etmiştir⁶⁸⁴.

E. Madencilik

Osmanlı Devleti, sahip olduğu topraklarının genişliğine bağlı olarak Avrupa'da en çok maden rezervine sahip olan ülkelerden biriydi. Gerek başta Gümüşhane, Espiye, Keban, İnebolu, Ergani, Bilecik, İçel, Malatya ve Kayseri olmak üzere Anadolu'da, gerekse Serbemiçe, Kıratova, Taşoz gibi Rumeli'de demir, bakır, kurşun ve gümüş madenleri ile taş ve tuz ocaklarına sahipti⁶⁸⁵.

Devletin sahip olduğu bu rezervleri layıkıyla değerlendirdiği söylenemez. Madencilikğin ülke ekonomisindeki yeri çoğu zaman az bir yer tutmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde madencilik, Osmanlı gayrisafi milli hâsılasının ancak yüzde biri civarındaydı. Maden üretimi geleneksel yöntemlerde yapıldı ve üretimin büyük bir bölümünü devlet kullandı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi sonucunda bölgede yer alan verimli madenlerin büyük bir kısmı elden çıktı. Bu gelişme, Anadolu'da yer alan madenlerin önemini artırdı. Anadolu'da yer alan madenlere yönelik Avrupa ülkelerinin talebi, madenlerin önemini arttıran bir başka husustu⁶⁸⁶.

Develi'de bulunan madenleri iki başlık altında toplamak mümkündür.

1. Demir, Sim ve Kurşun

Faraşa Karyesinde çok zengin demir rezervleri bulunmaktadır. Köylüler, demir madenini iptidai yöntemlerle eriterek okkasını 2 kuruştan

⁶⁸⁴ DŞS. 15/41, s. 41.

⁶⁸⁵ M. Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", TCTA. C. 4, İstanbul, 1985, s. 917.

⁶⁸⁶ Donalt Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", Çev. Ahmet Gürlük, TCTA. C.4, İstanbul, 1985, s. 914.

Kayseri veya ulaşabildikleri başka bölgelere satmaktadırlar. Yumuşak olan bu maden genellikle at nalı, mih ve kaba demir işçiliğinde kullanılmaktadır. Faraşa'da dört maden ocağı bulunmaktadır. Ocak sahipleri devlete yılda 100'er kuruş vergi ödemektedirler⁶⁸⁷.

Sim ve kurşun ise Develi ile Kozan arasında bulunan Kozan Dağından çıkartılmaktadır. Bu madenlerin işletilmesi Cebel-i Kozan Maden-i Hümayununa bırakılmıştır. Cebel-i Kozan'da yapılan tetkikler sonucunda zengin sim ve kurşun rezervlerinin olduğu anlaşılmıştır. Maden ustabaşısı Halil Efendi'nin yaptığı tetkikler sonucunda kurşunun 1 kıyyesi ve simin 1 dirhemi için 95 para masraf gerekmektedir. Halil Efendi bu paranın ileride 70 paraya düşürülebileceğini belirtmiştir⁶⁸⁸. Madenlerin işletilebilmesi için kaynak gerekmektedir. Develi ve Köstere Kazalarının aşarları Cebel-i Kozan madeni için ihale edilmeleri düşünülmüş, ancak hazineden karşılanmıştır. Temin edilen para ile Cebel-i Kozan'da bulunan Yenice Köyü, madenci kasabası olarak imar edilmiş, maden için gerekli olan fırın ve kalhane yaptırılmış, odun ve amele temin edilmiştir⁶⁸⁹.

Kale Karyesinde bulunan kurşun madeni de Kozan Maden-i Hümayununa bağlı olarak işletiliyordu. Buradan çıkarılan kurşun madeni Kayseri'ye naklediliyor, oradan satışa sunuluyordu⁶⁹⁰.

2. Güherçile

Güherçile, tarımda gübre, tıpta ilaç, askeri alanda barut ve patlayıcı madde yapımında kullanılan, beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir maddedir. Bilimsel adı Potasyum Nitrat (KNO_3)'tir⁶⁹¹. Barut üretiminin ana maddesidir.

⁶⁸⁷ Bennet, a.g.r. s. 5.

⁶⁸⁸ BOA. A. MKT. MVL. 65/35 (22 Zilkade 1269 / 27 Ağustos 1853)

⁶⁸⁹ BOA. A. MKT. MVL. 110/92 (27 Ramazan 1276 / 18 Nisan 1860)

⁶⁹⁰ BOA. A. MKT. MHM. 329/86 (22 Zilhicce 1281/ 18 Mayıs 1865)

⁶⁹¹ Türkçe Sözlük, C. I, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 580.

Güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat, potasyumun tabiatta en çok rastlanan türlerinden biridir. Ancak çıkarıldığı maden ocaklarından saf ve temiz olarak elde etmek pek mümkün olmamaktadır⁶⁹².

Ocaklardan alınan ham madde sıcak havuzlara atılıyor, maddelerin erime derecesi farkından yararlanılarak saf ve temiz güherçile elde ediliyordu. Bu işlemin yapıldığı tesislere “kalhane”, buralardan elde edilen işlenmiş güherçileye ise “kal-i halis” adı verilirdi. İşlenmiş güherçile elde edildikten sonra baruthanelerde barut imaline başlanırdı⁶⁹³. Baruthane-i Amire’nin ihtiyacı olan güherçile Karahisar-ı Sahip, Seferihisar, Günyüzü, Karaman, Niğde, Bor, Sivrihisar, Eskişehir, Karahisar, Akşehir, Kütahya, Kayseri ve Develi’den temin edilirdi⁶⁹⁴. 1842’de Konya’da, 1843’te Kayseri’de birer güherçile fabrikası kuruldu. Fabrikaların bu şehirlerde kurulmalarının nedeni, güherçile madeni açısından zengin olan bölgelerde yer almasıdır⁶⁹⁵.

Kayseri’de bulunan güherçile ocakları ve güherçile fabrikası miri statü içerisinde faaliyet göstermişti. Fabrikada kullanılacak olan büyük kazanların yapımı ve tamiri sırasında gerekli olan bakır, kalay ve kurşun Tokat kalhanesinden sağlanmıştı⁶⁹⁶. Kayseri ve çevresinden elde edilen güherçile, Kayseri Kalesinde muhafaza edilmiş, işlendikten sonra ise İstanbul’a sevk edilmiştir⁶⁹⁷. Baruthane-i Amire için kal-i halis olarak güherçile göndermekle mükellef olan kazalar arasında Develi de bulunmaktadır⁶⁹⁸. Volkanik olan Erciyes Dağının güney yamaçlarında yer alan arazi ile çorak toprak özelliğiyle geniş alanları kaplayan Develi Ovası, güherçile madeni açısından en zengin bölgelerden biriydi.

⁶⁹² Barut üretiminde % 25 güherçile, %12,5 kükürt ve %12,5 söğüt kömürü kullanılırdı. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Baruthane-i Amire”, **TDVİA**. C.V, İstanbul, 1992, s. 98

⁶⁹³ Birol Çetin, **Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900**, KB Yayınları, Ankara, 2001, s. 46.

⁶⁹⁴ Bkz. **EK-3** - Zafer Gölen, Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthane-i Amire”, **Türkler**, C. III, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 138. Ayrıca bkz. Birol Çetin, a.g.e. s. 47.

⁶⁹⁵ Birol Çetin, a.g.e. s. 60, 61. – Zafer Gölen, Kayseri ve Konya’da güherçile fabrikalarının kuruluşu için 1823 tarihini vermektedir.

⁶⁹⁶ Tokat kalhanesi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Beşirli, **Tokat (1771-1853)**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005, s. 173-210 – Ayrıca bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000, s. 272, 292.

⁶⁹⁷ M. Metin Hülagü, “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, **E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. II, Kayseri, 2001, s. 81, 84.

⁶⁹⁸ Çetin, a.g.e. s. 91.

1826 tarihli bir irade ile Develi ve çevresindeki güherçile madeni hakkında bilgi istenmektedir. 1826'da Develi, Niğde'ye bağlıdır. Niğde Sancağı mütesellimi silahdaran-ı hassadan Emin Ağa, gönderdiği cevabi yazıda Develi Kazasında yıllık 2.000 vukiyye güherçile toplandığını belirtir. Ayrıca önceden Develi Kazasına bağlı iken, sonradan Ankara Sancağına bağlanan Gülşehri Kazasına bağlı Sine'l-öyük Karyesinde külliyyetli güherçile madeni olduğu, emredildiği takdirde üç-dört bin vukiyye güherçile toplanabileceğini söyledi. Baruthane nazırı ise güherçile ihracı olacak olan bu bölgeden dikkat ve gayret edildiğinde daha büyük miktarlarda güherçile temin edileceğini bildirdi. Ancak bir kıyye nakliye ile birlikte 65 para fiyat-ı miriye ve gayri adi namıyla daha önce Rumeli ve Anadolu kazalarından güherçile temin edildiğini, bu yüzden şimdilik Gülşehri Kazasından 5.000 vukiyye temin edilebileceği, bunun için ise Ankara Sancağı Mutasarrıfına hitaben emr-i şerif gönderilmesi gerektiğini bir takrir ile bildirdi. Ayrıca yine gönderilen bir ferman-ı âlî ile kayıtlara müracaat edilmesi ve ne yapılması gerektiğinin belirlenmesi istendiğinde ulaşılan sonuç ve alınan karar şöyledir:

Niğde Sancağına bağlı Bozöyük, Develiöyük ve Sine'l-öyük Kazalarından vaktiyle 9.000 vukiyye güherçile toplanmış ise de şimdi Bozöyük Kazası bulunmamaktadır. Sine'l-höyük Kazası ise Ankara Sancağına bağlanmıştır. Develi Kazası halkı 2.000 vukiyye güherçileyi teslim etmeyi taahhüt etmektedir. 1824 tarihinde Baruthane-i Amire ihtiyacını temin için Ankara livası mutasarrıfına hitaben bir emr-i şerif gönderilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Sine'l-öyük Karyesinden 5.000 vukiyye güherçile toplanıp emsalleri fiyatıyla Baruthane-i Amireye gönderilebilir. Bu işlemin yapılabilmesi için Ankara livası mutasarrıfına hitaben bir emr-i şerif gönderilmesi gerektiği baş muhasebeden bildirilmiştir⁶⁹⁹.

Büyük miktarlarda güherçile elde edilen Develi Kazasında baruthaneler bulunmaktaydı.

⁶⁹⁹ BOA. C. AS. 239, s. 1,2,3.

1851'de Maliye Nezaretine gönderilen bir ferman-ı âli ile Everek Kasabası ve İlipınar Karyesinde bulunan barut dinklerinin⁷⁰⁰ tahrip edilmesi istenmektedir. Halkın elinde bulunan barutun bedelleri Kaza Mal Sandığından karşılanmak kaydıyla ödenecektir. Kara, Meclis-i Vâlâ'da uygun görülmüş, Ankara Valisi ve Tophane-i Amire müşirine bildirilmiş ve Hazine-i Hassanın gereğini yapması istenmiştir⁷⁰¹.

Barutun ateşli silahlarda kullanılan bir madde olmasından dolayı imali ve satışı daima kontrol altında tutulmak istenmiştir. Ülke genelinde asayişin sağlanması açısından bu konu büyük önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde kendi imkanlarıyla barut elde eden özel baruthaneler mevcuttu. Bunlar, devletin tespit ettiği esaslar dahilinde faaliyette bulunuyorlardı. Ancak çoğu zaman konulan kuralların dışına çıkıyorlar, bunun sonucunda ise sık sık kapatılıp, malları müsadere ediliyordu⁷⁰².

Kuvvetle muhtemel Everek'teki barut dinklerine de benzer gerekçeler ile el konulmuştu. 19. yüzyılın son çeyreğinde Ermenilerin komitalar kurarak silahlanmaları, özel baruthaneler üzerindeki denetimi daha da zorunlu kılmıştır.

Kilise Mahallesinde Baruthane adında bir caddenin⁷⁰³ ve Everek'te Baruthane adında bir bostan mevkiinin⁷⁰⁴ bulunması, Develi merkezinde de baruthanelerin bulunduğu işaret etmektedir. Bu cadde ve bostan, mevki isimlerini kuvvetle muhtemel yakınlarında bulunan baruthanelerden almış olmalıdırlar.

⁷⁰⁰ Baruthanede imalatın gerçekleştiği birimler kalhane, dibekthane, silindirhane, elekhane, sergihane ve dinkhane olmak üzere altı bölümden meydana gelmektedir. Bunlardan dinkhane, güherçile ve kükürtün çarklarda kırıldığı bölümdür. Bkz. Çetin, **a.g.e.** s. 87, 95.

⁷⁰¹ **BOA. A. MKT. NZD.** 51/56, (30 Cemaziye'l-evvel 1268/22 Mart 1852)

⁷⁰² Çetin, **a.g.e.** s. 34.

⁷⁰³ Kilise Mahallesinden Eçikoğlu Ohannesin, Baruthane Caddesinde bir kıta bahçesi bulunmaktadır. Subaşı, **a.g.t.s.**, 120

⁷⁰⁴ Kilise Mahallesinden Ohanyan veled-i Ohan'ın Baruthane mevkiinde 1.000 kuruş değerinde dokuz maşala bahçesi yer almaktadır. Subaşı, **a.g.t.s.**, 123.

F. Vergiler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimât'ın ilanına kadar geçen sürede gelişmiş olan vergi sistemi iki bölüme ayrılır. Bunlardan birincisi şer'i vergiler, ikincisi ise örfi vergilerdir. Şer'i vergiler "vasıtasız" zekat, aşar, haraç ve cizyedir. Bunların dışındaki diğer şer'i vergiler gümrük ve maden resimleridir. Örfi vergiler ise devletin sürekli veya olağanüstü ihtiyaçları için padişahın emriyle konmuş ve alınmış olan vergilerdir. Esas itibarıyla geçici olmaları gerekirken zamanla devamlı hale getirilmişlerdir. Çoğu zaman savaş ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla konulan vergilerdir⁷⁰⁵.

Bu vergileri kuruluştan itibaren ülkenin her yanında belirlenmiş genel kurallar dahilinde toplayacak bir vergi politikası tespit edilememiştir. Her bölgenin iklim, kültür, sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak ayrı ayrı vergi kanunnameleri tertip edilmiştir⁷⁰⁶.

Tanzimât dönemine gelinceye kadar dini topluluklar (millet), esnaf ve sanatkar loncaları ve vakıf gibi kurumlar kendi imkanlarıyla üyelerini vergilendirip, onlara hizmet götürmüşlerdi. Bu uygulamanın sonucunda önemli miktarlarda vergi gelirleri hazinenin dışında kaldı. Mültezim ve tımar sahiplerinin yarı özerk statüleri, bir takım suiistimallere yol açtı. 19. yüzyılda yapılan vergi reformlarının temel amacı vergi yükünü tarım üreticilerinden kentli kesimlere, özellikle tüccar ve sanayicilere yöneltmekti. Vergi tahsili, mültezimlerden alınarak ücretli devlet memurlarına verildi. Amaç yüzyıllardır ayrıcalıklı bir azınlığa tanınmış olan vergi muafiyet ve istisnalarını kaldırmak ve gelir ile ödeme gücüne dayalı bir vergi sistemi oluşturmaktır⁷⁰⁷.

⁷⁰⁵ Karal, **a.g.e.** C.VI s. 195-197.

⁷⁰⁶ Yolalıcı, **a.g.e.** s. 143.

⁷⁰⁷ Stanford Shaw, "Tanzimât'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", **TCTA**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 934, 935. Tanzimât döneminde yapılan mali reformlar hakkında geniş bilgi için bkz. Coşkun Çakır, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2001.

Bu hususlar Tanzimât metninde “... ahâlî-i memâlikten her ferdin emlak ve kudretine göre bir virgi-i münâsib tayin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması...” şeklinde belirtilmişti⁷⁰⁸.

Tanzimât döneminde uygulanan vergileri şöyle sıralamak mümkündür: Emlak ve arazi vergisi, temettü vergisi, cizye, aşar, ağnam resmi, damga resmi, gümrük resmi, bedeller ve çeşitli harçlar.

Tanzimât dönemindeki vergi konusundaki bu kısa izahattan sonra Develi’deki vergi uygulamalarına geçebiliriz.

1. Aşar (Öşür) Vergisi

Aşar vergisi esas itibarıyla şer’i bir vergi olmakla birlikte Osmanlı Devleti’ndeki uygulaması kendisine has özelliklere sahiptir. Aşar vergisi Tanzimât’a kadar iltizam ile toplanı gelmiştir. Tanzimât’la birlikte iltizam sisteminin kaldırılmasıyla vergi toplama işleri muhassıllara bırakıldı. Ancak bu durum uzun sürmedi. 1843’te yeniden iltizam sistemine dönüldü. Tanzimât’ın aşar vergisinde getirdiği en önemli yenilik, oranının sabitleştirilmiş olmasıdır. Zira daha önceleri hem Anadolu ve hem de Rumeli’de aşar oranı en az 1/10 olmak üzere daha yüksek olarak 1/4 oranda uygulandığı bölgeler vardı. Tanzimât’la birlikte bu oran aşarın adına uygun olarak 1/10 nispetinde sabitlenmiştir⁷⁰⁹.

1843 yılında aşarın tahsilinden yeniden iltizam sistemine geçilince herhangi bir bölgenin aşarı, ihale yoluyla iki yıllığına götürü olarak verildi.

İhale uygulamaları sırasında bir takım usulsüzlükler oldu. 1913 yılında Develi’den Kayseri Meclis-i İdare Azalığına seçilen Osman Efendi iltizam tahsil etmiştir. Kayseri Mutasarrıflığı, meclis üyesi olan bir şahsın iltizam tahsil edip edemeyeceğini telgraf ile Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliğine sormuştur. Hukuk Müşavirliği, 22 Haziran 1905 tarihli aşar

⁷⁰⁸ Tanzimât Fermanının Tahlili ve Osmanlıca metni için bkz. Yavuz Abadan, “Tanzimât Fermanı Tahlili”, **Tanzimât I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 31-58.

⁷⁰⁹ Çakır, a.g.e. s. 51, 52.

nizamnamesinin 13. maddesine istinaden meclis-i umumi üyesinin aşar-ı iltizam edemeyeceğini bildirdi. İlgili madde, devlet memurlarının, liva meclisi üyelerinin ve adlîye üyelerinin gerek doğrudan, gerekse dolaylı olarak “aşar-ı iltizam” etmelerini yasaklamaktadır. İlgili kanun hükmünce adı geçen görevliler, mültezimlerle açıktan ya da gizli şirket ortaklığı kuramazlar ve onlara kefalet edemezlerdi. Ayrıca 18 Temmuz 1912 tarihli Maliye Nezaretinin genel yazısı da aynı yasaklarla ilgiliydi⁷¹⁰.

İltizam uygulamaları sırasında bir takım yolsuzluklar yaşanıp, kimi yerde mültezimler halka kötü muamelede bulunsalar da devlet hep halktan yana bir tavır koymaktadır. Develi aşarının tahsili sırasında halka kötü muamelede bulunan Müftüoğlu İbrahim Ağa ile Tüccaroğlu Hüseyin Efendi, kaza sakinlerinden Hacı İbrahim ve İsmail adlı şahıslar tarafından şikayet edilmişlerdir. Bu konuda Sadâret makamından Maliye Nezaretine gönderilen bir yazı ile gereğinin yapılması istenmektedir⁷¹¹.

Vergi mükellefinin haklarının korunduğuna dair bir başka örnek de şöyledir: Develi Kazası Ayvazhacı Köyünden olup, asakir-i şahanede görevli olan Kumuloğlu Ali yıllık vergisini köyünde ödemektedir. Ancak Kayseri’de de kendisinden 50 kuruş vergi alınmaktadır. Bu durumu bir dilekçe ile Sadâret makamına bildirir ve mağduriyetinin giderilmesi için Kayseri Kaymakamına hitaben bir emirname gönderilmesini talep eder. İlgili emirname Kayseri Kaymakamına gönderilmiş, meclis marifetiyle durumun tetkik edilerek gereğinin yapılması istenmiştir⁷¹².

Develi’de tahsil edilen aşar vergisi miktarı hakkındaki ilk bilgiyi F. Bennet’in raporundan elde ediyoruz⁷¹³. Buna göre 1880’de Develi’den tahsil edilen aşar vergisi 612.424 kuruştur. 1907’de bu miktar 415.233 kuruşa düşmüştür⁷¹⁴ ki aradaki fark 197.171 kuruştur. Vergi miktarındaki düşüşün sebebi kuvvetle muhtemel Develi’nin başta İstanbul olmak üzere dışarı göç

⁷¹⁰ BOA. DH. UMVM. 62/73, (20 Safer 1335 / 16 Aralık 1916)

⁷¹¹ BOA. A. MKT. NZD. 384/64 (10 Cemâziye’l-ahir 1278 / 13 Aralık 1861)

⁷¹² BOA. A. MKT. UM. (17 Muharrem 1273 / 17 Eylül 1856)

⁷¹³ Bennet, a.g.r. s. 20.

⁷¹⁴ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, a.g.e. 205.

vermesidir. Ticaret bahsinde belirttiğimiz üzere Develi’de yaşayan Ermenilerden yurt dışına çıkanlar da olmuştur. Gerek Müslim, gerekse gayr-i Müslim ahaliden Develi dışına göç edenlerin esnaf ve tüccar olduğu düşünülürse, bu düşünüşün nedeni daha da açıklığa kavuşmuş olur.

2. Cizye

Cizye: İslâm devletlerinde gayr-i müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıla kadar cizye kelimesinin karşılığı olarak haraç kelimesi kullanıldı. Daha sonraları ise cizye ve cizye-i şer’î yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı bölgelerde arazi haracından ayırmak için baş harcı tabiri de kullanılmaktadır. Cizye miktarına göre âlâ, edna ve evsat olmak üzere üç isim altında toplanırdı. 1834’te bir kuruş hesabıyla cizyenin âlâsı 48, ednası 24, evsatı ise 12 kuruştur. 1834’te para üzerinde yapılan bir düzenleme ile âlâ 60, edna 30 ve evsat 15 kuruşa çıkarıldı. Bu değişiklik, cizye miktarındaki artıştan değil paranın değerinde yapılan ayarlamadan kaynaklanıyordu⁷¹⁵.

Cizye 1856’da Islahat Fermanıyla kaldırıldı. Çünkü ferman tebaa arasında eşitliği öngörüyordu. Bunun sonucunda gayr-i müslimlerin de askerlik hizmetini yerine getirmeleri yükümlülüğü doğunca, belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri kararlaştırıldı. Askerlikten muafiyet karşılığında gayr-i müslimlerden “bedel-i askeri” adı altında vergi alınmaya devam edildi. Böylece cizye vergisi isim değiştirilerek tamamen kaldırıldığı 1907 tarihine kadar uygulamada kaldı.

Develi’de yaşayan gayr-i müslimlerin kimler olduğu ve bunlardan ne oranda cizye alındığını tespit etmek mümkündür. 1844 yılına ait Develi Kazası cizye defteri, bu konuda sağlıklı bilgiler vermektedir⁷¹⁶. Defterin ikinci sayfasının başında yer alan “... Kocabaşları marifetiyle tahrir olunan cizye

⁷¹⁵ Halil İnalcık, “Osmanlılarda Cizye”, **TDVİA**, C. 8, s. 45, 47 – Geniş bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Döneminde Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985, s. 136, 146.

⁷¹⁶ **EK-11**

defteridir.” İfadesinden cizye tahririnin gayr-i Müslimlerin Kocabaşları* tarafından yapıldığını öğreniyoruz. Cizye defterinde her bir neferin ödeyeceği miktarın âlâ mı, edna mı yoksa evasıt mı olduğu kısaca belirtilmiştir. Âlâ عا, edna نا, evasıt ise ط harfleriyle gösterilmiştir. Mahalle veya karyenin tahriri bittikten sonra âlâ, edna ve evasıt olarak kaç neferin bulunduğu ve bunlardan ne kadar cizye alındığı yazılmış, daha sonra da yekun verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Develi Kazası mahalleleri ve karyelerinden toplanan cizye miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-39. 1884'te Develi'de Tahsil Edilen Cizye Miktarı

	Âla	Evasıt	Edna	Toplam
Karye-i Everek Mahalle-i Kenise (Kilise) Millet-i Ermeniyan	6 nefer 360 kuruş	62 nefer 1.860 kuruş	48 nefer 720 kuruş	116 nefer 2.940 kuruş
Karye-i Everek der Mahalle-i Kasaboğlu Millet-i Ermeniyan	4 nefer 240 kuruş	39 nefer 1.470 kuruş	45 nefer 675 kuruş	88 nefer 2.385 kuruş
Karye-i Everek der Mahalle-i Tekuşa Millet-i Ermeniyan	3 nefer 180 kuruş	40 nefer 1.200 kuruş	38 nefer 570 kuruş	111 nefer 1.950 kuruş
Karye-i Everek der Mahalle-i Su Millet-i Ermeniyan	7 nefer 420 kuruş	50 nefer 1.500 kuruş	44 nefer 660 kuruş	101 nefer 2.580 kuruş
Karye-i Fenese Mahalle-i Yukarı Millet-i Ermeniyan	3 nefer 180 kuruş	39 nefer 1.170 kuruş	53 nefer 795 kuruş	95 nefer 2.145 kuruş
Karye-i Everek Mahalle-i Aşağı Millet-i Ermeniyan	5 nefer 300 kuruş	46 nefer 1.380 kuruş	45 nefer 675 kuruş	96 nefer 2.355 kuruş
Karye-i Çomaklı		32 nefer	80 nefer	112 nefer

* **Kocabaşı:** Rumeli'de Hristiyanlarla meskun köy ihtiyar heyetinin başına verilen unvandır. Bunun yerine “milletbaşı” tabiri de kullanılırdı. Tanzimât'tan sonra kocabaşı unvanı kaldırılarak genellikle muhtar unvanı verilmiş ise de Hristiyanlarca bu tabir terk edilmemiştir. Kocabaşları, devletin emirlerini halka tebliğ, halkın hükümetle olan işlerini görmeye memur oldukları gibi bir zamanlar toplanan vergilerin tahsiliyle alakalıydılar. Tahsildarların tayini üzerine bu vazife kendilerinden alınmıştır. Bkz. Pakalın, a.g.e. C.II, s.285.

Millet-i Ermeniyan		960 kuruş	1.200 kuruş	2.160 kuruş
Karye-i İncesu		27 nefer	45 nefer	72 nefer
Millet-i Ermeniyan		810 kuruş	675 kuruş	1.485 kuruş
Karye-i Aykoston		65 nefer	23 nefer	88 nefer
Millet-i Rumiyan		1.050 kuruş	330 kuruş	1.380 kuruş
Karye-i Karacaviran		11 nefer	24 nefer	35 nefer
Millet-i Rumiyan		330 kuruş	360 kuruş	690 kuruş
Karye-i Karacaviran		10 nefer	30 nefer	40 nefer
Millet-i Ermeniyan		300 kuruş	450 kuruş	750 kuruş
Karye-i İlibe Everek		1 nefer	13 nefer	14 nefer
Karyesinden Tekuşa Mahallesinin üzerlerinde nüfusları		30 kuruş	195 kuruş	225 kuruş
Kaza-i efradda Develi		4 nefer		4 nefer
Kazası'nda bulunmayan reaya		120 kuruş		120 kuruş
	28 nefer	426 nefer	488 nefer	972 nefer
Yekun İcmal	1.680 kuruş	9.360 kuruş	7.185 kuruş	21.165 kuruş
Yalnız yiğirmi bir bin yüz altmış beş guruşdur.				
Müdür-i Kaza-i Develi				
(Mühür)				

Tabloda dikkat çeken bir husus, karyelerde ve Rumların oturduğu Aykösten Mahallesinde âlâ neferin bulunmamasıdır. Evsat nefer, sayıca edna neferden daha az olmasına rağmen yaklaşık iki kat cizye ödemektedir. Bu durumda gayr-i Müslim ahali ekonomik açıdan kendi içinde değerlendirildiğinde çoğunluğu alt ve orta gelir grubu oluşturunuyordu.

Develi cizye defterinde yer alan bilgilerden hareketle hangi karye ve köylerde gayr-i Müslimlerin yaşadığını tespit edebiliriz. Tabloda yer alan sayılardan Develi'de yaşayan gayr-i Müslim tebaanın tahmini nüfusunu da belirlemek mümkündür.

Cizye vergisinin 1856'da Islahat Fermanı ile kaldırıldığı belirtilip, cizye yerine alınan "bedel-i askeri" vergisinin 1907 yılına kadar uygulamada kaldığını belirtmiştik. 1907'de Develi'de toplam 279.593 kuruş bedel-i askeri vergisi tahsil edilmiştir⁷¹⁷. Bu miktarı 1844 yılındaki toplam miktarla karşılaştırdığımızda 63 yıllık zaman diliminde oluşan fark 258.413 kuruştur. Tanzimât'la birlikte cizye miktarının 1/10 oranında sabitlendiğini düşünürsek, aradaki fark oldukça yüksektir. Bu fark iki nedene bağlanabilir. İlki, her ne kadar yüzyılın sonlarında Develi'den dışarıya gayr-i Müslim göçü olmuşsa da 63 yıllık zaman diliminde nüfus artmıştır. İkincisi, bu zaman zarfında ticaretle ön planda yer alan gayr-i Müslim içinde âlâ nefer sayısı artmış olabilir.

3. Ağnam ve Hayvanat-ı Ehliye Vergisi

Ağnam, Osmanlı Devleti'nde küçükbaş hayvandan alınan bir vergidir. Ağnam, koyun demek olan ganem kelimesinin çoğuludur. Bu itibarla ağnam resmi (ağnam vergisi), Osmanlı resmi kayıtlarında resm-i ganem ve adet-i ağnam şeklinde de geçer⁷¹⁸. Muhtelif eyaletlerde kendi kanunlarına göre koyun ve keçi başına bir veya yarım akçe alınırdı. Kendi içinde çeşitli isimler altında yaklaşık yedi kadar türü olan ağnam resmi, Rumeli'deki hayvanlardan 1/10 oranında alınırdı ki buna "ondalık ağnam" adı verilirdi⁷¹⁹.

Ağnam resmi, Tanzimât'a kadar aynî olarak iltizam usulüyle toplanırdı. Tanzimât ile bu uygulamaya son verildi. "Mübaşir" denilen memurlar tarafından toplanmaya başlandı. Bu dönemde ağnamın miktarı koyun ve keçi başı için 5 kuruştı ve yarım kuruş da mübaşiriye ücreti alınmaktaydı. Ancak uygulama başarılı olamamış, 1858'de yapılan düzenlemeyle toplam gelir üzerinden alınmaya başlanmıştır⁷²⁰.

1907 yılında Develi'de hayvanat-ı ehliye vergisiyle birlikte toplam 377.367 kuruş ağnam vergisi tahsil edildi. Aynı yıl içinde Kayseri'de tahsil

⁷¹⁷ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 205.

⁷¹⁸ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi" **TDVİA**, C.1, İstanbul. 1988, s. 478. – Pakalın, **a.g.e.** C.1, s. 25.

⁷¹⁹ Sertoğlu, **a.g.e.** s. 9.

⁷²⁰ Çakır, **a.g.e.** s. 52.

edilen hayvanat-ı ehliye ve ağnam vergisinin miktarı 470.441 kuruştur⁷²¹. Develi’de tahsil edilen ağnam vergisi miktarının Kayseri’de tahsil edilen miktara yakın olması, Develi’deki hayvancılık faaliyetinin yaygın olmasını göstermesi açısından önemlidir.

Ağnam vergisi dışında hayvanlardan alınan bir diğer vergi de “Hayvanat-ı Ehliye Vergisi” idi. Aslında bu tabir ağnam hakkında bilgi veren kaynaklarda geçmemektedir. Ancak 1907 tarihli Ankara Salnamesinde Develi’ye ait olan ağnam miktarı belirtilirken “ağnam maa’ hayvanat-ı ehliye” şeklinde kullanılmaktadır⁷²². Bu verginin koyun ve keçi dışında inek, camuz, deve gibi hayvanlardan alınan vergi olduğu anlaşılmaktadır. Salnamede geçen ifadeden de anlaşılacağı üzere bu hayvanlardan alınan vergi, ağnam vergisinin toplamında yer almaktadır.

Doğrudan doğruya tarım faaliyetlerinde veya ulaşımda kullanılan öküz, at, eşek, katır ve deve, ağnam vergisinin dışında tutulmuştur⁷²³.

Deveden vergi alınması dana önceki yıllarda hiç görülmemişken ilk kez 1878 yılında bütçe açığını kapatma önlemlerinden biri olarak düşünülmüş ve taşımacılık dışında kullanılan develerden 10 kuruş değerinde vergi alınmaya başlanmıştır⁷²⁴.

Beygir, ester, merkep gibi taşımacılıkta kullanılan hayvanlar ağnam vergisinden muaf tutulmalarına rağmen bir başka yöntemle bu hayvanlardan da vergi alındığına şahit oluyoruz. Bu vergiyle ilgili Develi halkının şikayetinin dile getirildiği bir belgede konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Develi Belediyesi, Rüsum-ı Belediye Kanununun 12. maddesine istinaden kazadaki beygir, ester ve merkeplerden vergi talep etmektedir. Develi ahalisinden Abdalbaki Mahallesi muhtar-ı evveli Hasan, İzmirli İslâm Mahallesi muhtar-ı evveli Abdullah, Aykösten Rum Mahallesi muhtar-ı evveli Yedos, Kilise Mahallesi muhtarı Agop ve Fenese Aşağı Mahallesi muhtar-ı

⁷²¹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 190, 205.

⁷²² Kocabaşoğlu - Uluğtekin, **a.g.e.** s. 205.

⁷²³ Stanford Shaw, **a.g.m.** s. 935.

⁷²⁴ Pakalın, **a.g.e.** C.1, s. 26.

evveli Mihasi konuya ilişkin şikayetlerini dile getiren 28 Aralık 1914 tarihli birer telgrafı Mebusan-ı Heyet-i Aliyye'si ve Dahiliye Nezaretine göndermişlerdir.

Telgrafta Rüsûm-ı Belediye Kanununun 12. maddesinin kira getiren ve hususi binek hayvanlarını kapsadığı, oysa kendilerinin beygir, ester ve merkepleri bağcılık, bostancılık ve Türkmenlik gibi mesleklerde kullandıklarını belirtmektedirler. Kanun maddesinin açık olmasına rağmen belediyenin bunu görmezlikten gelerek yıllık 45/90 kuruş vergi istediği, bu verginin “halimizle gayr-i münasib tahammülümüzün fevkinde” ifadesiyle yüksek olduğunu belirtip, kaldırılmasını talep etmektedirler⁷²⁵.

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere taşımacılıkta ve ziraatta kullanılan hayvanlar vergiden yine muaftır. Ancak belediye bu maddeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak bütün hayvanları kapsayacak şekilde uygulamaktadır.

4. Temettü Vergisi

Temettü, tüccar ve esnafın yıllık kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir. Temettü vergisinin esası II. Mahmut devrinde ihdas edilen ihtisap resmidir. İhtisap resmi, esnafın sattığı yiyecek, giyecek, altın, gümüş vs. üzerinden çeşitli isimler altında değişik miktarlarda alınan vergilere denirdi. Temettü vergisi Tanzimât'tan sonra satış üzerinden değil, yıllık kazanç üzerinden % 3 oranında alınmaya başlandı. Bu oran 1876'da %4'e çıkartıldı. Temettü vergisi mükellefi iyi tanımlanamadığından diğer bazı vergilerle karıştırıldı⁷²⁶.

1892'de Tomarza Nahiyesine bağlı köy imam ve muhtarları Dahiliye Vekaletine müracaat ederek çiftçi oldukları halde kendilerinin temettü vergisine tabi tutuldukları ve sahip oldukları emlake fahiş kıymet takdir edilerek yüksek oranlarda vergi talep edildiği şikayetinde bulunmuşlardır.

⁷²⁵ BOA. DH. UMVM. 110/42, s. 1,2. (12 Safer 1333 / 30 Aralık 1914)

⁷²⁶ Pakalın, a.g.e. C. III, s. 453.

Dahiliye Vekaletinden Ankara Valiliğine gönderilen yazı ile durumun tetkik edilip, gereğinin yapılması ve sonucun dahiliye Vekaleti'ne bildirilmesi istenmiştir⁷²⁷.

1907'de hazırlanan temettü vergi nizamnamesi ile nüfusu 2.000'den fazla olan mahallelerdeki mevcut bütün ticaret ve sanat erbabı temettü vergisine tabi tutuldu⁷²⁸.

1907'de Develi'den tahsil edilen temettü vergisi 33.902 kuruştur⁷²⁹.

5. Emlak ve Akar Vergisi

1858'de Tahrir-i Emlâk Nezareti kurularak yeni bir kadastro mevzuatı getirildi. Nezaret, her ilde arazi ve mülk ölçümlerini yapacak ve vergilendirmeye tabi gelir matrahlarını tespit edecek kadastro komisyonları kurdu. Bölge ileri gelenlerinden ve devlet memurlarından oluşan bu komisyon, kırsal kesimin yanı sıra kasaba ve kentlere de giderek her arazi parçasını, her yapıyı, her birinin kullanım amacını ve sağladığı geliri tespit etti. Bu çalışmalardan sonra şehir ve kasabalardaki bina ve arsalardan binde dört oranında kira vergisi alınacaktı. Emlak sahiplerinin kira gelirlerini saklama yoluna gitmeleri üzerine 1880'de yapılan düzenleme ile sahibinin oturduğu ve 1.000 kuruşa kadar değeri olan emlakten binde dört, bunun dışındaki gayrimenkullerden ister kiralanmış olsun, ister olmasın binde sekiz oranında vergiye tabi tutuldu⁷³⁰. Ayrıca terike tevzii sırasında ev, bağ, bahçe ve cehrilikten binde onbeş kuruş oranında bir miktar para alınacaktı⁷³¹.

Gelir vergisine gelince; Kırım Savaşından sonra kurulan belediyelerin giderlerinin karşılanması amacıyla binde bir oranında düşük bir gelir vergisi oranı konmuştu. Zamanla önemini kaybetti. Kadastro çalışmalarından sonra kişisel varlık ve servet düzenli olarak tespit

⁷²⁷ BOA. DH. MKT. 43/46, (5 Zilka'de 1310 / 21 Mayıs 1893)

⁷²⁸ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi...*, s. 178, 179.

⁷²⁹ Kocabaşoğlu - Uluğtekin, *a.g.e.* s. 205.

⁷³⁰ Stanford Shaw, *a.g.m.* s. 938.

⁷³¹ Kaygısız, *a.g.t.* s. 28.

edildiğinden 1860'ta % 3 oranında vergi konuldu. Bu oran 1876'da % 4'e, 1886'da ise % 5'e yükseltildi. Ülkede ticaret yapan yabancılar kapitülasyonlardan yararlanarak bu vergilerden muaf oldular. Osmanlı Devleti'nin gayr-i Müslim tebaası da bu ayrıcalıklardan yararlanabilmek için Avrupa ülkelerinin tabiiyetine geçmeye başladı⁷³².

1907'de Develi'den 213.458 kuruş emlak ve akar vergisi tahsil edildi.

6. Mahkeme Harçları

Bazı Şer'iyye Sicillerinin ilk sayfalarında terike tahkimi sırasında alınacak resimler veya düzenlenecek olan resmi bir evrakın hangi esaslar dahilinde düzenleneceğine dair bilgiler yer alıp, örnekler verilmektedir.

Tamamı terike kayıtlarından oluşan 1 numaralı Develi Şer'iyye Sicili buna güzel bir örnektir. Sicilin ilk sayfasında bir talimatnameyi hatırlatan bilgiler yer almaktadır. Mesela tapu senedine ilişkin yapılacak işlemler şöyle sıralanmaktadır: "Tapuya aittir, emlak yani hanenin intikal hususu olarak binde beş gurus katip ve varaka bahası olarak yalnız dört eğerçi hanenin taksimi kabul olup da vereseyle ayrı hisse tefrik olunur ise beher hisse-i tamına verilecek tapu senedi için ayru ayru dörder gurus alınacaktır"⁷³³.

Terike tevzii sırasında alınan harçlar her belgenin altına miktarı ile birlikte açık açık yazılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Emlak taksim harcı: Terikedeki yer alan emlakın varisler arasında taksimi için alınan resmdir. Bu oranın binde onbeş kuruş olduğunu belirtmiştik. Oran sabit olduğu için emlakın değerinin düşük ya da yüksek olması alınan emlak taksim harcının miktarını da doğrudan etkilememektedir.

Gazi Karyesinden Halil bin Halil'in terikesinde toplam emlak 500 kuruştur. Bu miktardan binde onbeş oranı itibarıyla 7 kuruş emlak taksim harcı alınmıştır⁷³⁴. Terikesindeki emlakın toplamı 1.000 kuruş olan Kulpak

⁷³² Stanford Shaw, a.g.m. s. 938.

⁷³³ Kaygısız, a.g.t. s. 28.

⁷³⁴ Süme, a.g.t. s. 147.

Karyesinden Karabulduoğlu Ahmed bin Süleyman'ın terikesinden 15 kuruş emlak taksim harcı alınmıştır⁷³⁵.

b) Kaydiyye: Arazi ve gayrimenkul malların ferağ ve intikali ve taksimi gibi işlemlerden alınan resimlerdir⁷³⁶.

Meteris Abdülbaki Mahallesinden Ali Rasih Efendi ibn-i Seyyid'in terikesinden 3 kuruş, 20 para kaydiye ücreti alınmıştır.⁷³⁷

c) Taksim Müzekkiresi: Terikenin taksimi sırasında kullanılan kağıt için alınan ücrete taksim müzekkiresi denir. Bazı kayıtlarda varaka bahası şeklinde geçmektedir⁷³⁸.

Fırakdın Karyesinden Halil bin Hasan'ın terikesinden 5 kuruş taksim müzekkiresi alınmıştır⁷³⁹.

ç) Dellâliye: Terike taksiminin yapılacağını ilgili kişilere duyurma karşılığında alınan ücrete dellaliye denir.

Cami-i Kebir Mahallesinden El-hac Halil bin Mehmed'in terikesinden 20 kuruş dellaliye ücreti alınmıştır⁷⁴⁰.

d) Pul Bahası: Yapılan resmi işlemlere yapıştırılan pul için alınan ücrete pul bahası denir. Pul bahası bazen müstakil olarak⁷⁴¹ bazen de "kaydiye maa' pul" şeklinde kaydiyye ile birlikte alınmaktaydı⁷⁴².

e) Muhzırıyye: Aleyhine açılan bir dava nedeniyle muhızır veya mübaşir marifetiyle mahkemeye getirilenlerden alınan resme verilen isimdir. Bu resme "ihzariye" veya "hademe harcı" da denilirdi. Alınan ücret mübaşir veya muhızırın yeme, içme, at ve araba giderleri için kullanılırdı⁷⁴³. Terike

⁷³⁵ Sûme, a.g.t. s. 264.

⁷³⁶ Ziya Karamursal, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 197.

⁷³⁷ DŞS. 48/1, s. 1.

⁷³⁸ DŞS. 39/84, s. 54.

⁷³⁹ Sûme, a.g.t. s. 144.

⁷⁴⁰ DŞS. 15/42, s. 49.

⁷⁴¹ DŞS. 39/40, s. 33.

⁷⁴² DŞS. 15/42, s. 49.

⁷⁴³ Pakalın, a.g.e. C. II, s. 573.

yazımı esnasında katiplere yardım eden muhziirlara verilen ücrete de muhziiriyye adı verilirdi.

Kale Karyesinden Ömer bin Mehmed'in terike yazımında ikinci katip Abdurrahman Efendi'ye yardım eden muhziir Mehmed'e 3 kuruş muhziiriyye verilmişti⁷⁴⁴.

f) Rahiyye: Yol parası, yolluk anlamına gelmektedir⁷⁴⁵. Terike yazımı için mahkeme görevlileri herhangi bir beldeye gidip terikeyi mahallinde yazmışlar ise rahiyye alınıyordu.

Sindelhöyük Karyesinden Ahmed bin Hasan ustanın terikesinden 20 kuruş rahiyye ve hademe parası alınmıştı⁷⁴⁶. Rahiyye ücreti "ücreti mekare" adı altında da alınıyordu. Mekare veya mekkare kira ile tutulan hayvan demektir⁷⁴⁷. Mahkemeden karyelere ulaşmak için kullanılan veya kiralanan hayvanlar için tahsil edilen yol parası olduğu anlaşılmaktadır. Sarıca Karyesinden Mehmed bin Mükremin'in terikesinden 10 kuruş ücret-i mekare alınmıştır⁷⁴⁸.

7. Mahkemede Alınan Aidatlar

Mahkemede alınan harçlar dışında belirli oranlarda alınan aidatlar bulunuyordu. Bunlar ikiye ayrılır:

a) Kassam Aidatı: Şer'i hükümlere göre miras paylaştıran mahkeme memuruna kassam denir. Her kadı veya nâibin yanında bir de kassam bulunuyordu⁷⁴⁹. Terike tevzii sonucunda toplam terike miktarı üzerinden binde oniki hesabıyla aidat alınıyordu. 1 numaralı Develi Şer'iyye Sicilinde yer alan terike kayıtlarının hemen hepsine "binde oniki hesabıyla aidatımı

⁷⁴⁴ Kaygısız, a.g.t. s. 36.

⁷⁴⁵ Develioğlu, a.g.e. s. 1047.

⁷⁴⁶ Kaygısız, a.g.t. s. 138.

⁷⁴⁷ Develioğlu, a.g.e. s. 721.

⁷⁴⁸ Süme, a.g.t. s. 150.

⁷⁴⁹ Sakaoğlu, a.g.e. s. 68.

aldım.” ibaresi düşülmüş ve mühürlenmiştir⁷⁵⁰. Bu aidat bazı terekelerde “resm-i kısmet-i âdi” adı altında alınmaktadır⁷⁵¹.

b) Resmi Evrak Tanziminden Alınan Aidat: Mahkemeler bugünkü noterlerin fonksiyonlarını da yerine getiriyorlardı. Mahkemede düzenlenen ilâm, vekâlet ve hüccet gibi her türlü resmi belgelerden de belirli bir oranda aidat alınıyordu. Aşağıdaki tabloda bu uygulamanın örneği gösterilmiştir.

Tablo-40. Develi Şer’i Mahkemesinde Hazırlanan Evraktan Alınan Resmler⁷⁵²

Numar a	Nev’-i Dava	Tarih	Kuruş	Para	
19	İlam	1 Haziran sene 1318			Cami-i Kebir Mahallesinden Ali Salih
20	Vekalet	2 Haziran sene 1318	179	10	Feneseden Sarnusi bint-i Hacı Artin İbrahimağa Mahallesinden Şanlıoğlu Hacı Ömer
21	Kassam	17 Haziran sene 1318	40		Develü Kopçulludan Ziya
22	“		37	20	Develü Güney Mahallesinden
23	“	18 Haziran sene 1318	45	10	Tekenin Halil
24	Kassam		20	20	Everekden Uzun Ömer Mehmet Efendi
25	Hüccet	20 Haziran sene 1318	43		Kilise Mahallesinden Sarrafoğlu Ohan
26	Vekâlet	25 Haziran sene 1318	40		Sindelhöyükten Halid Efendioğlu Aziz
		Yekun	445	20*	
“İşbu binüçyüzonsekiz senesi şehr-i haziranı zarfında vukû bulan Develü Kazası Mahkeme-i Şer’iyyesinde ber müceb-i bâlâ dörtyüzkırkbeş guruş yigirmi para aidatımıza tahsisen ahz eylediğimizi mübeyyin işbu mahalle şerh virildi.” Emin-i Sandık (Mühür) Katib-i Mahkeme-i Şer’iyye (Mühür) Nâib-i Kaza-i Develü (Mühür)					

⁷⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Kaygısız, a.g.t.

⁷⁵¹ Kaygısız, a.g.t. s. 28

⁷⁵² Tablo, 40 Numaralı Develi Şer’iyye Sicilinin 16 ve 17. sayfalarındaki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Toplama hanesinde para hanesinin toplamı 60 paradır. Bu miktarın 40 parası 1 kuruşa denk geldiği için kuruş hanesine eklenmiş, böylece para hanesinde 20 para kalmıştır. Kuruş hanesinin 444 kuruş olması gerekirken 445 kuruş olması bu bilgiyi doğrulamaktadır.

8. Diğer Resimler

Develi'den tahsil edilen diğer resimler 1907 tarihli Ankara Salnamesinde “Rüsûm-ı müteneviya ve hasılât-ı müteferrika” adı altında belirtilmiş olup, bu vergilerin toplam miktarı 7.745 kuruş olarak gösterilmiştir. Bu vergileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Resm-i Miri: Bu vergi 17 Temmuz 1794 tarihli bir kararla İrad-ı Cedid Hazinesine yeni bir gelir kaynağı olarak ihdas edilmişti. Yapağı/tiftik, mazi, palamud, kökboya ve alacehr resm-i mehiriye tabi olan maddelerdi ve bunlara “eşya-i hamse” denmekteydi⁷⁵³.

Eşya-i hamse içinde yer alan yapağı, kökboya ve cehri, Develi'de bulunuyordu. Hayvancılığın yaygın olduğu Develi'de halkın elinde yapağı bulunuyor, bunları Develi'de bulunan veya Develi'ye gelen tüccarlara satıyorlardı. Köstere Nahiyesinin Kabaklı Karyesinden Hacı Durmuş Kahya ibn-i Halil'in terikesinde 200 kuruş değerinde 10 batman yapağı, 50 kuruş değerinde yine 10 batman yapağı bulunuyordu⁷⁵⁴. Cehri üretimi hakkında tarım bölümünde bilgi vermiştik. 1 kıyye cehriden 3 pare*, 1 kıyye kökboya dan ise 2 akçe resm-i miri alınıyordu⁷⁵⁵.

b) Mürur Tezkiresi: Osmanlı sınırları dahilinde seyahat için verilen belgeye verilen isimdir. İkamet ettiği ilin dışına çıkacak olan bir kimse mürur tezkiresi almak mecburiyetindeydi. Matbu ve harca tabi olan bu mürur tezkiresinde nüfus bilgilerinin yanında nereye ve niçin gideceği de yazılıydı. Tezkirenin süresi bir yıldı⁷⁵⁶.

Develi'den başta İstanbul olmak üzere çalışmak veya ticaret amacıyla giden pek çok kimsenin bir müddet sonra ailesini yanına getirebilmek amacıyla mürur tezkiresi talebinde bulunduğunu daha önce belirtmiştik.

⁷⁵³ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul, 1986, s. 192.

⁷⁵⁴ Süme, a.g.t. s. 116.

* Üç akçe bir paraya eşitti.

⁷⁵⁵ Cezar, **a.g.e.** s.191.

⁷⁵⁶ Pakalın, **a.g.e.** s. 583.

c) Damga Vergisi: Devletçe belirlenen fiyatlarla satılan kıymetli evraka “varaka-i sahiha” adı verilirdi. Üzerlerine işaret konulduğu için “damgalı kağıt” da denilmiştir. Bu kâğıtlardan alınan para Osmanlı Devleti’nde damga resminin esasını teşkil eder. Bu tür evrakın basımına 1845’te başlanmıştır⁷⁵⁷. Takrir, tezkire ve arzuhallerin yazımı için gerekli olan kağıtların üzerine damga vurulup, ne amaçla kullanılabileceği çoğu zaman “Arzûhâl Yazılmak İçin Varakadır Kıymeti Para 30” şeklinde yazılmaktaydı⁷⁵⁸. 1873’ten itibaren ise evraklara damga pulu yapıştırılmaya başlanmıştır.

ç) Eğitim İçin Alınan Resimler: Osmanlı Devleti’nde eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi veya yeni yatırımların yapılabilmesi için halktan bir takım vergiler alınıyordu. Develi’nin Zile Karyesinden Hüseyin bin Mehmed’e “300 kuruş tedrisat-ı iptidaiye vergisi tarh olunmuş”tur. Adı geçen şahıs daha sonra bu vergiye itiraz amacıyla Dahiliye Nezareti Umur-i Mahalleyi Vilayet Müdüriyetine itiraz dilekçesi göndermiştir. İlgili müdürlük konu hakkında Kayseri Sancağından bilgi istemektedir. Verilen bilgide “müddet-i muayene zarfında itiraz vuku bulmamış olmasına binaen kesb-i katiyet eylemiş” olduğu bildirilerek, vergi ödenmediği takdirde Tahsil-i Emval Kanunu hükümlerine göre hareket edileceği belirtilmektedir⁷⁵⁹.

1846 yılında Darülfünun kurulması gündeme geldiğinde de benzer bir vergi halktan toplanmak istenmişti⁷⁶⁰.

⁷⁵⁷ Pakalın, a.g.e. C. III., s. 582.

⁷⁵⁸ BOA. A. MKT. UM. 25/94 (10 Şevval 1266 / 19 Ağustos 1850)

⁷⁵⁹ EK-6.

⁷⁶⁰ Yolalıcı, a.g.e. s. 160.

SONUÇ

Develi, Türk hakimiyeti öncesinde geç Hitit devrinde (MÖ. 1200-700) Kaneş ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunduğu için Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olmuş, bu önemini Frig ve Bizans dönemlerinde de korumuştur.

Malazgirt zaferinden sonra Sultan Alparslan'ın komutanlarından Danişmend Gazi tarafından Danişmetli Beyliğinin topraklarına katılmıştır. Danişmentlilerle birlikte bölgeye gelen Develioğulları buraya kendi adlarını vermiş, daha sonraki dönemlerde Develi'nin yönetiminde etkin rol oynamışlardır.

Develi Anadolu Selçuklu, Eretna ve Kadı Burhanettin Devleti sınırları içinde yer aldı. Beylikler döneminde ise Dulkadir ve Karamanoğulları mücadelesine sahne oldu. Bu mücadeleden galip çıkan Karamanoğulları Develi'yi kendi topraklarına kattılar.

Fatih Sultan Mehmet 1474'te Karamanoğulları'na son verdi ve böylece Develi Osmanlı hakimiyetine geçti. Develi, Tanzimât dönemine kadar Karaman Eyaleti'nin kimi zaman Niğde, kimi zaman da Kayseri Sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak kaldı.

Çalışmamızın amacı; Tanzimât'la başlayan süreçte(1839-1910) Develi'nin sahip olduğu idarî, demografik, sosyal ve iktisadî yapıyı aydınlatmak, buradan hareketle Osmanlı taşra teşkilatına ilişkin tespitlerde bulunmaktır.

Bu amaca uygun olarak Tanzimât öncesinde Niğde Sancağına bağlı olan Develi'nin Tanzimât'la birlikte Niğde'den ayrılarak Kayseri Sancağına bağlandığını tespit ettik. Bu yeni statüde Develi'nin önemi arttı.

Erciyes Dağının ulaşımı güçleştirmesinden dolayı Kayseri'nin güneyinde bulunan yerleşim birimlerinin askeri mali ve ticari işlerinin yürütülebilmesi için ikinci bir merkez ihtiyacı doğdu. Zaman zaman idarî yapıda değişiklik olsa da kuzeydoğuda Tomarza, güneyde Yahyalı, güneybatıda Develi-Karahisar (Yeşilhisar), batıda İncesu ve Gülşehri

Develi'ye bağlandı. Buraların başta askerlik işlemleri olmak üzere bütün resmi işlemleri Develi'de yürütüldü. Adı geçen yerleşim birimlerinin her türlü ürünü Develi pazarında satışa çıkarıldı.

Tanzimât'ın getirdiği yeni idarî yapıda Develi'nin yönetimi için önce kaza müdürleri atandı. 1871'den itibaren ise kaza müdürleri yerine kaymakamlar atanmaya başladı. Bu tarihte Develi'de meydana gelen önemli gelişmelerden bir tanesi de belediye teşkilatının kurulmasıdır.

Develi'de adlî işler Nâib tarafından yürütülüyor, hem Şer'i hem de Tanzimât'la birlikte gündeme gelen Nizamiye Mahkemesi bulunuyordu.

Mahalle ve köylerin yönetimi halk tarafından seçilen muhtarlara bırakılmıştı. Her mahalle veya köy muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni sıfatıyla birer muhtar seçiyor, mahalle ve köy ileri gelenlerinden yeterli sayıda ihtiyar heyeti tespit ediliyordu. Mahalle ve köy imamları her konuda muhtarlara yardım ediyorlardı. Mahallede herkes karşılıklı olarak birbirlerine kefil tutulmuşlardı. Bu uygulama asayişin teminini kolaylaştırıyordu.

Develi'nin sosyal yapısına gelince; Develi'de Türk ahalinin yanında gayr-i müslim unsurlardan Ermeniler ve Rumlar bulunmaktadır. Zimmet akdi ile can, mal ve namus güvenceleri İslâm Hukuku esasına göre devlet tarafından garanti altına alınan gayr-i müslim unsurlar, Osmanlı Millet Sistemi anlayışı içerisinde rahatça yaşamaktaydılar. Bu anlayışa bağlı olarak Develi'de birlikte yaşamanın güzel örnekleri sergilendi. Aynı çarşıda yan yana Müslim ve gayr-i müslim ahali ticaret yapıyor, ortaklıklar kurabiliyorlardı. İstisnaları olsa da Develi'de ticari faaliyetler Ermeniler ve Rumlar, tarım ve hayvancılık faaliyetleri Türkler tarafından yürütülüyordu. Böylelikle birlikte yaşayan halk karşılıklı olarak ticaret, tarım ve hayvancılık alanlarında birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Ancak 19. yüzyılın sonlarında hem ülke içinde hem de ülke dışında meydana gelen olaylar "millet" kelimesine yeni anlamlar yükledi. Böylece Ermeniler arasında devlete karşı isyan hareketleri başladı. Bu isyanlar Develi'de de görüldü. Ülke genelinde 1890-1895 yılları arasında çıkan Ermeni isyanlarında Develi'de bulunan Ermeniler

ön planda yer aldılar. Bu yüzden ilişkiler bozuldu. Ermeni isyanlarında misyonerlerin Ermenileri kışkırttıkları bilinmektedir. Develi, Amerikalı misyonerlerin faaliyet alanı içinde kaldı.

Sosyal alanla ilgili bir başka konu ailenin yapısıdır. Yaptığımız çalışmada nişanlılıktan evlenmeye, evlilikten boşanmaya varıncaya kadar aile kurumunu ilgilendiren bir çok konuya değindik. Vardığımız sonuç; aile, Türk-İslâm Hukuk kuralları çerçevesinde meydana gelmektedir. Eşler birlikte yaşamayı sürdüremezlerse ailenin varlığı yine bu hukuk kuralları dahilinde son bulmaktadır. Çok evlilik ve kadın hakları bu konudaki genel bilgilerimizin dışında bir durum arz etmektedir. Çok eşlilik zannedildiği gibi yaygın olmayıp, kadın da zannedildiği gibi hiçbir hakka sahip olmayan bir şahıs konumunda değildir. 19. yüzyıl itibarıyla Ankara, Tokat, Kırşehir, Afyon ve Kayseri üzerine yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. O halde varılan sonuçlar Osmanlı Devleti'nin genel yapısını yansıtmaktadır. Aile ile ilgili belirtilmesi gereken bir başka husus da gayr-i müslim ailelerin de nafaka, vekalet, vasi tayini ve miras taksimi gibi hukuki işlemlerini kendi cemaat mahkemelerinde yürütme hakları olduğu halde bu alanlardaki işlemlerini şer'i mahkeme kanalıyla yürütmekte olduklarıdır. Bunun çok çeşitli nedenleri olabilir. Ancak bunların başına devlete ve onun uyguladığı sisteme olan güven duygusunu koymak gerekir. Çünkü devlete ve uygulanan sisteme güveni olmayan bir gayr-i müslimin nedeni ne olursa olsun ondan yararlanma yoluna gitmesi beklenemez. Develi'de ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı ortalama 2,6'dır. Bunu yaklaşık 3 olarak kabul edersek anne ve baba sayısını da eklediğimizde "Osmanlı'da bir hane 5 kişiden ibaretti" şeklindeki genel kabullere uygun bir sonuca ulaşmış oluyoruz.

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1830'da yapıldı. Ancak birkaç seyyahın verdiği bilgiler dışında bu dönemdeki Develi nüfusu hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Bu konudaki ilk bilgilere 1870'li yılların sonunda salnamelerde rastlıyoruz. Buna göre 1878'den 1914'te yapılan nüfus sayımına gelinceye değin 36 yıllık zaman diliminde Develi'nin toplam nüfusu 29625'ten 49.128'e yükselmiştir.

Develi'nin iktisadî yapısına dair verdiğimiz bilgilerle 19. yüzyılda Develi'deki tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dair orijinal bilgiler ortaya koymaya çalıştık. Mesela günümüzdeki tabiri ile endüstri bitkileri diyebileceğimiz kök boya hammaddesi olan cehri, zambak elde edilen kire ve bezir yağı elde edilen zeyrek adlı bitkilerin en verimlilerinin Develi ve civarında yetiştiğini belirledik. Bunun sebebi Erciyes'in eteklerinde bulunan volkanik yapının bu bitkilerin yetişmesi için tabii alanlar oluşturmıştır.

Hayvancılık söz konusu olduğunda ise hem Develi'de yaşayan ahalî hayvancılık faaliyetinde bulunmaktadır, hem de Develi Ovası büyük ve küçükbaş hayvanların yaylağı durumundadır. Küçükbaş hayvanlar söz konusu olduğunda sürülerini Niğde ve Aksaray üzerinden Kayseri'ye geçirmek isteyen göçerler, güney-kuzey istikametinde Develi Ovası'nı kat ediyorlardı. Ovayı aşan sürüler Erciyes Tekir Yaylasında otluyor, burada yaylayan sürülerin katılımıyla Kayseri'ye ulaşıyorlardı. Büyükbaş hayvancılıkta da benzer bir durum sözkonusuydu.

Develi'de yaşayan hem Müslim ve hem de gayr-i müslim ahalî ticarete yatkındı. Terzi, kasap, kalaycı, eskici ve kunduracı esnafı Büyükküllük, Kasaphane, Ermeni Çarşısı ve Yoğurt Pazarı'nda faaliyet gösteriyorlardı. Müstemin ve Beratlı Avrupa tüccarları Kayseri'deki ortakları veya vekilleri aracılığıyla Develi'deki esnafla ticari ilişkilerde bulunuyorlardı. 19. yüzyılın sonlarında Develi'de sermaye birikimi olan, ticarete ön plana çıkan, Ermeniler ve Rumlar dahil pek çok kimseye borç para verebilen bir Türk tüccar zümresi doğdu. Bunlar Beratlı Hayriye Tüccarlarının temsilcileriydiler. Develi'de bulunan esnafın bir grubu Develi dışında özellikle İstanbul'da mesleklerini icra etme yolunu seçti. İstanbul'un pek çok semtinde Develili kuyumcu ve kunduracıya rastlamak mümkündü. Özellikle İstanbul'un su ve kanalizasyon işlerinin büyük bir bölümü Develili su-yolcular ve lağımclar tarafından yürütülüyordu. Çırağan Sarayı, Ayasofya ve Sultan Ahmet Cami-i Şeriflerinin su-yolcuları Develiliydi. Lağımca Kethüdası, Develili lağımclar arasından seçilmişti. Beşiktaş Sarayı Hümâyûnu ebniye-i âlîyesi ser amelesi Develili Musa Ağa'ydı. Gayr-i müslim Develili esnaftan ise yurt

dışına çıkanlar vardı. Kudüs-i Şerif'in Yahudi Mahallesindeki bir dükkanda Develili bir Ermeni kunduracılık yapıyor, bir diğeri ise Marsilya'da yumurta komisyonculuğu işini sürdürüyordu.

Para ve fiyatlar bahsinde tahıl ürünleri, yiyecek maddeleri, taşınmaz mallar, giyecek, ev-araç gereçleri ve inşaat malzemelerinin fiyatları tespit edilmiş, ele aldığımız dönem çeşitli tarihler itibarıyla hem kendi içinde hem de başka yerleşim birimlerindeki fiyatlarla karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nde fiyatların tespitine çalışılmıştır. Aynı durum işçi ve memur ücretleri için de geçerlidir.

Ayrıntılı olarak ele aldığımız bir başka husus da vergilerdir. Devletin topladığı her bir vergi türünün mahiyeti izah edilmiş, vergi oranları ve tahsil yöntemleri örneklerle açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

1) Arşiv Belgeleri

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA.A.MKT.	147/42,101/18,104/99,109/32,135/12,146/14,152/33, 180/9,54/2,94/62
BOA.A.MKT.MHM.	31/32,329/86,338/96,460/60,618/55,62/8
BOA.A.MKT.MVL.	110/29,110/92,121/1,65/35
BOA.A.MKT.NZD.	384/51,384/64,51/56,65/28
BOA.A.MKT.UM.	34/3,101/20,130/92,18/56,181/84,197/96,200/4,22/50, 25/94,328/4,33/63,411/69,479/16,502/30,520/40, 522/86, 524/5,79/72,92/24
BOA.AMD.	26/34
BOA.C.AS.	239
BOA.C.DH.	198/9896,198/9896
BOA.C.EV.	163/8130
BOA.DH.MKT.	579/31,838/36,918/8,93/40
BOA.DH.İD.	117/8,123/9,163/17,163/23
BOA.DH.MB.HPS.	77/23
BOA.DH.MKT.	1493/21,21/17,140/3,1553/16,1579/67,17/37,1892/30, 43/46,433/52(5895),468/45,504/41,2252/66,567/30, 653/44,579/31,666/2,556/2,975/37,703/24,843/16, 932/89,955/61
BOA.DH.MUİ.	49-1/28,90/46
BOA.DH.TMIK.S.	39/43
BOA.DH.TMIKS.	46/58,59/2,62/69,69/21,39/43,43/28,39/17,43/28,46/58, 58/2
BOA.DH.UMVM.	110/42,59/33,62/73
BOA.DUİT.	172/44
BOA.İ.DH.	1155/90281,16/759,19,38
BOA.İ.ŞD.	47/2567
BOA.İ.DH.	1478

BOA.İE.AS. 23/2058
BOA.Y.PRK.UM. 18/48,27/35,36/22
BOA.Y.A.RES. 155/16
BOA.Y.PRK.ASK. 96/73
BOA.ZB. 396/102,396/102,398/99,444/19
BOA.DH.MKT. 328/63,328/63,2069/38
BOA-DH.EUM.5.Şb. 79/26
ML.VRD.CMH.d. 428

b) Şeri'ye Sicilleri

5 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1329-1333) Belge No: 37,18 – **7** (H. 1309-1311) 15,102,108 – **15** (H. 1315-1316) 24,25,29,101 – **21** (H. 1311-1315) 2 – **24** (H. 1338-1340) 2 – **25** (H. 1328-1335) 134,146 – **29** (H. 1331-1332) 176 – **30** (H. 1311-1312) 19, 42, 45, 46, 56 – **34** (1311-1312) 22,25 – **35** (H. 1325-1327) 53,84 – **37** (H. 1329-1333) 27 – **39** (H. 1321-1323) 2,14,19,20,84,176 – **41** (H. 1301-1303) 71,73 – **48** (H. 1331-1335) 1,44,45,84,85,119

c) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Defter No: **598** sayfa 232 sıra 186 – **594** s.110 s.99 – **586** s.160 s.152 – **603** s.106 s.185 – **603** s.198 s.331 – **603** s.57 s.93 – **603** s.121 s.93 – **591-5** s.36 s.38 – **591-5** s.168 s.170 – **596** s.29 s.21 – **599** s.239 s.186 – **602** s.116 s.193 – **26T-14/418**

2) Araştırma Eserler

ABADAN, Yavuz, “Tanzimât Fermanı Tahlili”, **Tanzimât I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 31-58.

AÇBA, Sait, **Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon, 1995.

AFYONCU, Erhan, “Kayseri Sancağında Yörükler”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, (16-17 Nisan 1998), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 1998, ss. 1-17.

Ahmed Cevdet Paşa, **Marûzat**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980.

_____, **Tezakir**, (21-29) Yayınlayan: Cevdet Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ahmet Refik, **Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)**, İstanbul, 1989.

AKAY, Hasan, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1995.

AKBAL, Fazıla, “1832 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, **Bellekten**, C. XV, S. 60, Ankara, 1951. ss. 617-628.

AKBAŞ, Seyit Burhanettin, “Develiye Yerleşen Aşiretler Oğuzlar-Türkmen Oymakları”, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** 26-28 Ekim 2002, Develi, 2003. ss. 63-68.

AKBAYAR, Nuri, “Tanzimât’tan Cumhuriyete Osmanlı Devleti Nüfusu”, **TCTA**. C. 5. ss. 1238-1246.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, İstanbul, 1979.

AKGÜN, Seçil, “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankasının Kökeni”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildirileri, Bildiriler Tartışmalar**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, ss. 185-211.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, “Şer’iyye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicilleri”, **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca vd. Ankara, 2002. ss. 54-69

_____, vd, **Şer’iyye Sicilleri**, C.I, II, TDAV Yayınları, İstanbul, 1988.

AKTAN, Ali, “XVII. Yüzyıl başlarında Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** (10-11 Nisan 2003), Kayseri, 2003. SS. 21-40

AKTAN, Hamza, **Mukayeseli İslâm Miras Hukuku**, İstanbul, 1991.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1985.

_____, “Tanzimât Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler”, **Tanzimât’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim – 3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 501-513.

ABACI, Nurcan, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması**, 17. Yüzyıl, KB. Yayınları, Ankara, 2001.

AYDIN, M. Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, C. X, Ed. Salih Koca, vd. Ankara, 2002, ss.15-20.

AYDIN, Mehmet, “Aile Hayatı”, **TDVİ**, C. II, Ankara, 2006, ss. 196-248.

AYDINAK, Bilgin, “47 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1315-1317/M.1897-1899)”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

Aziz B.Erdeşir-i Esterabâdî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, KB. Yayınları, Ankara, 1990, s. 286 –

BALTACI, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimât ve 1274 (1258) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, **Tanzimât I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 321-421.
- _____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul, 1951, ss.1-25.
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- BAYRAK, Şaban, “18. ve 19 Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Aşiretler, Eşkıyalık Hareketleri ve Diğer Olaylar”, **Niğde Tarihi Üzerine**, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, 2005, ss. 51-80.
- BAYTOP, Turhan, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- BENLİ, Hüseyin, Kayseri İli Develi İlçesi Şıhlı Kasabası Doğal Boyamacılığı, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, 2003, s. 597.
- BENNET, Ferdinand, “Kayseri Sancağı Hakkında Genel Rapor”, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, KTO Yayınları, Kayseri, 1996.
- BEŞİRLİ, Mehmet, **Tokat (1771-1853)**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005.
- BİLGEHAN, Mehmet, “Yer Adı Verme Geleneği Açısından Develi Yer Adına Yaklaşımlar“, **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 55-59.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. I-VIII, İstanbul, 1967.
- BOZKURT, Gülnihal, **Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul, 1986.

CİN, Halil, - Ahmet Akgündüz, **Türk-İslâm Hukuku Tarihi**, C. I-II, İstanbul, 1990.

_____, “Tanzimât Döneminde Osmanlı Hukuk ve Yargılama Usulleri”, **150. Yılında Tanzimât**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 11-32.

CİPOLLA, Carlo M., **Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet**, Çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimât Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

_____, “Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması”, **Yusuf Hikmet Bayar’a Armağan**, TTK Yayınları, Ankara, 1985. ss. 257-277.

_____, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, **Belleten**, C. LIII, S. 206, Nisan 1989, ss. 237-257.

_____, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması üzerine bir inceleme”, **Belleten**, C. XXXIV, S. 153, Ankara, 1970. ss. 409-420.

_____, “Yönetim Merkezi Olarak Ankara’nın Geçirdiği Evrim”, **Tarih İçinde Ankara**, Der. Ayşıl Tükel Yavuz, 2. basım, TBMM Basımevi, Ankara, 2000, ss. 89-96.

ÇAĞATAY, Neşet, **Makaleler ve İncelemeler**, S.Ü. Yayınları, Konya, 1983.

ÇAKIR, Coşkun, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 2001.

ÇAYCI, Abdurrahman, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, **Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8-9 Mart 1990, TTK Yayınları, Ankara, 1992. ss. 75-114

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, “Develi Ulu Camii Minberi”, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 699-710.

- ÇETİN, Birol, **Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900**, KB Yayınları, Ankara, 2001.
- ÇİÇEK, Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi”, **Pax Otomana**, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. by Kemal Çiçek, Ankara, 2001, ss. 31-49.
- D’Ohson, **18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler**, Çev. Zerhah Yüksel, Tercüman, 1001 Temel Eser, (tarihsiz.)
- DAVİS, Fanny, **Osmanlı Hanımı**, Çev. Bahar Tırnakçı, YK. Yayınları, İstanbul, 2006.
- DENKTAŞ, Mustafa, **Kayseri’deki Tarihi Su Yapıları**, Kayseri, 2000.
- Derleme Sözlüğü**, C. XI, TDK Yayınları, Ankara, 1993, s. 4039.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1984.
- ELDEM, Edhem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 1999.
- ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- EMECEN, Feridun, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- _____, “Ağnam Resmi”, C.1, İstanbul. 1988, ss. 478-479.
- EMİROĞLU, Mecdi, “Bolu Yöresi Yer Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, (11-13 Eylül 1984 Ankara), Ankara, 1984, ss. 181-200.
- ERAVŞAR, Osman, **Seyahatnamelerde Kayseri**, KTO Yayınları, Kayseri, 2000.
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları**, MEB Yayınları, Ankara, 2002.

- ERDEM, Gülün, “Kastamonu, Aydın, Hüdavendigâr ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272 h / 1855 b ile 1328 h / 1910-1)”, N.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, C.I. Ed. Vecdi Ayüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, ss. 407-417.
- ERGİN, Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Cilt, 3-4. Yayın Yönetmeni Cengiz Özdemir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1995.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit, “Develi Kitabeleri ve Develi’de Darbedilen Sikkeler”, Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 675-681.
- _____, Geniş Kayseri Tarihi, Kayseri, 2006.
- ERTEM, Hayri **Konya Şer’iyye sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, KB. Yayınları, Ankara, 2001.
- EYİCE, Semavi, “Rum Harfleri ile (Karamanlıca) bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi**, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977, s. 75-102.
- FAROGHİ, Suraiye, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı**, Çev. Elif Kılıç, 4. bs. İstanbul, 2002.
- _____, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 2000, s. 274, 275.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.
- GÖDE, Kemal, **Eratnalılar (1327-1381)**, Ankara, 1994,
- _____, “Develi’de Eratnalılar Devri (1327-1381) Şeyh Ümmi Zaviyesi ve Vakfiyesi. **Bütün Yönleri ile Develi 1. Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, Develi 2003, ss. 277-279.

- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Nahiye", **İ.A.** C. 9. MEB Yayınları, İstanbul, 1964, s. 37-39.
- GÖKMEN, Ertan, "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Demirci kazası", G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- GÖLEN, Zafer, "Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthane-i Amire", **Türkler**, C. XIV, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 136-144.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", **İÜEF Tarih Dergisi**. C. XXVII, İstanbul, 1979, ss. 331-348.
- GÜLER, Ali, "Kayseri'de Demografik Durum (1831-1914)", **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** (06-07 Nisan 2000), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000. ss. 201-218
- GÜNDÜZ, Ahmet, XVIII. Yüzyıl Son Çeyreğinde Kayseri'de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800), **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** (10-11 Nisan 2003), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2003, s. 261-265.
- GÜNDÜZ, Tufan, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, İstanbul, 2007.
- _____, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru Develi Şer'iyye Sicilleri Katalogu" **OTAM**. S. 9, Ankara, 1998, s. 451-455.
- GÜRAN, Tefik, "Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Kredi Politikasının Gelişmesi, 1840-1910", **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara, 1986, ss. 95-126.
- GÜRLEK, Ahmet, **Memleketim Develi**, Ankara, 1975.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, Haz. Kemal Göde, KB. Yayınları, Ankara, 1982.
- HAMILTON, William John, **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, VOL. II, London, 1842.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, KB Yayınları, Ankara, 1990.
- HÜLAGÜ, M. Metin, - Mustafa Keskin, **Geçmişteki İzleriyle Kayseri**, Kayseri, 2006.
- Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Haz. Necati Aktaş vd. BOA Yayınları, Ankara, 1994, s. XVIII.
- İLTER, Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, 1996.
- İNALCIK, Halil, "Mehmet II.", **İ.A. C. VII**. MEB Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 506-535.
- _____, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **A.Ü. DTCFD. C. I**, S. 1, Ankara, 1942, ss. 89-96
- _____, "Osmanlılarda Cizye", **TDVİA**, C. 8.
- İNBAŞI, Mehmet, **XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri**, Kayseri, 1992.
- İNCESAKAL, Mustafa, "Develi'de Geleneksel Yapı Kültürü ve Mimari Kimlik Sorunu", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 255-264.
- İPEK, Nedim, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimatı", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, (10-11 Nisan 2000) Kayseri, KAYTAM Yayını, Kayseri, 2003, ss. 297-306.
- İZBIRAK, Reşat, **Develi Ovası ve Ekonomik Gelişimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1953.

- JENİNGS, C. Ronald, "The Popilation, Society and Economy of The Region of Erciyes Dağı in The Sixteenth Century", Collection turcia II, Contributions a 'l' Historie Economi guet et Sociale de l' Empire Otoman, Paris, 1985.ss. 149-241.
- KARADAĞ, Mehmet Fatih, "37 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1329-1332/M.1911-1914) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.
- KARAGÖZ, Mehmet, "XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara, 1943.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- KARAMAN, Hayrettin, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku**, C. 2, İstanbul, 1985.
- KARAMURSAL, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, İstanbul, 2003.
- KAYGISIZ, Ayşe Arık, "1 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1311/M.1893 – H.1313/M.1895 Transkripsiyon ve Değerlendirme", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.
- KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimât**, TTK Yayını, Ankara, 1991.
- KAZGAN, Haydar, "Duyûn-ı Umumiye", **TCTA**. C. 3, ss. 691-716.
- KAZICI, Ziya, "Osmanlı Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, C. I, Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, ss. 431-437.

- KESKİNKİLİNÇ, Erdoğan, “Duyûn-ı Umumiye İdaresi”, **Türkler**, C. XIV, Ed. Salim Koca, vd., Ankara, 2002, ss. 371-380.
- KILCI, Ali, “Hurufat Defterlerinde Develi”, **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni**, 26-28 Ekim 2002, Develi, 2003, ss. 641-668.
- KINAL, Firuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, – Murat Uluğtekin, **Salnamelerde Kayseri**, KTO Yayınları, Kayseri, 1998.
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- _____, **Şark Meselesi Işığında II. Abdülhamit’in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.
- _____, – Abdullah Saydam, “Tanzimât Devri Eğitim Sistemi”, **150 Yılında Tanzimât**, Yayına Haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 475-496.
- KOLBAŞI, Ahmet, **Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları**, Kayseri, 2005.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1983.
- KÖŞKER, Sami, - Veli Türkmenoğlu, **Her Yönüyle Yahyalı**, Yahyalı, 1992.
- KURT, Yılmaz, “Sivas Sancağında Kişi Adları”, **OTAM**, S. 4, Ankara, 1993, ss. 223-290.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimât”, **Mustafa Reşit Paşa Dönemi Seminer Bildirileri**, Ankara, 13-14 Mart 1985, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1994.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi Kazası’nın Tekke ve Zaviyeleri”, **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 267-276.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Baruthane-i Amire”, **TDVİA**, C.5, İstanbul, 1992, s. 96-98.

_____, “Tanzimât Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, **150. Yılında Tanzimât**, Yayına Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 91-136.

_____, “Avrupa Tüccarı”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul, 1991, ss. 159-160.

MARTAL, Abdullah, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, **Belleten**, C. LII. S. 100. ss. 1585-1639

METİN, Halil, **Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

MUTLU, Şamil, **Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları**, İstanbul, 2005.

OCAK, Ahmet Yaşar,- Suraiye Faroghı, “Zaviye”, **İ.A.** C. XIII, KTB Yayınları, İstanbul, 1988, s. 468-476

OFLAZ, Mustafa, “16. Yüzyıl Başlarında Karahisar-ı Develi Kazası”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu bildirileri** (06-07 Nisan 2000), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000, ss. 335-347.

OKTAY, Tarkan, “Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar”, **TALİD**, C.3, S.6, İstanbul, 2000, ss. 257-281.

ONUR, Oral, **Edirne Su Kültürü**, İstanbul, 1985.

ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, 1987.

_____, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk Kuruluşu”, **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, I. Cilt Ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996. ss. 419-424.

ORTAYLI, İlber, **Tanzimât Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları Ankara, 2000.

_____, **Türkiye İdare Tarihi**, TODAİ Yayınları, Ankara, 1979.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca vd. Ankara, 2002. ss. 216-220.

ÖKE, M. Kemal, **Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1986.

ÖNKAL, Hakkı, "Develi Türbelerinin Sanat ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni (26-28 Ekim 2002)**, Develi, 2003, ss. 225-229.

ÖNSOY, Rifat, "Tanzimât Dönemi İktisat Politikası", **Tanzimâtın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 255-262.

ÖZBEK, Yıldırım, "Son Dönem Osmanlı Medreselerine Bir Örnek: Şihli Hamidiye Medresesi" **Vakıflar Dergisi**, S.24, Ankara, 1994, ss. 165-176.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomik-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)**, Ankara, 1993.

ÖZDAMARLAR, Kadir, "Develi ve Yöresinin Folklor ve Halk Edebiyatı ve Etnoğrafyası", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1997.

ÖZDEMİR, Rifat, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, KB. Yayınları, Ankara, 1986.

_____, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", **BAAK Aile Yazıları**, C. I, Der. Beylu Dikeçli – Ahmet Çiğdem, Ankara, 1990, ss. 409-453.

ÖZDOĞAN, Kazım, **Kayseri Tarihi Kültür ve Sanat Eserleri**, C. I, Kayseri, 1948.

- ÖZGÜÇ, Tahsin, “Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri”, **Belleten**, C.XII, S. 45’ten ayrı basım. ss. 256-266.
- ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, KB. Yayınları, Ankara, 1985.
- ÖZSOY, Hasan, “Amerikan Misyonerliği Çerçevesinde Talas Amerikan Hastanesi”, **KAYTAM Yayınları, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler** (06-07 Nisan 2000), Kayseri, 2000, s. 379-386.
- ÖZTÜRK, Ayhan, “Osmanlı-İran Savaşları Sırasında Kayseri Sancağından Yapılan Personel ve İkmal Faaliyetleri” (1740-1746), **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu** (10-11 Nisan 2003), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2003, ss. 411, 423.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", **Belleten**, C: LIII, s. 207-208, Ankara, 1989, ss. 797828.
- _____, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, **Belleten**, C. LV, s. 212, Ankara, 1991, ss. 87-100.
- ÖZTÜRK, Nazif, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, VGM Yayınları, Ankara, 1983.
- _____, “Osmanlı Devleti'nde Vakıflar”, **Türkler**, C. X Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 433-446.
- ÖZTÜRK, Said, “Osmanlı'da Çok Evlilik”, **Türkler**, C. X,Ed. Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. ss. 375-384.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1983.
- QUATAERT, Donalt, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik”, Çev. Ahmet Gürlük, **TCTA**. C.4, İstanbul, 1985, ss. 914-916.
- REFİK, Ahmet, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966/1200)**, İstanbul, 1989.

SAKAOĞLU, Necdet, **Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü**, İstanbul, 1985.

SERTOĞLU, Mithat, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, 1986.

SEVİM, Ali, **Anadolu'nun Fethi**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

SHAW, Stanford, "Tanzimât'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", **TCTA**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 934-942.

SOLMAZ, Sefer, "Danişmendliler", **Türkler**, C.VI, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 431.

SOMUNCU, Mehmet, "Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Önemi", **E.Ü.İ.B.F. Dergisi**, S. 22, ss. 102-112, Kayseri, Ocak-Haziran, 2004.

SOYER, Sibel, "Develi Evleri", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2000.

SUBAŞI, Emine, "52 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1320-1/M.1902-3) Transkripsiyon ve Değerlendirme" E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

SÜME, Mehmet "42 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili (H.1312-1313/M.1894-1895)", E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1993.

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1999.

ŞAŞMAZ, Musa, "Niğde ve Çevresinde Kıtık", **Niğde Tarihi Üzerine**, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, 2005, ss. 181-209.

ŞEKER, Mehmet, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi," **Türkler**, C. VII, Ed. Salim Koca vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 272. -

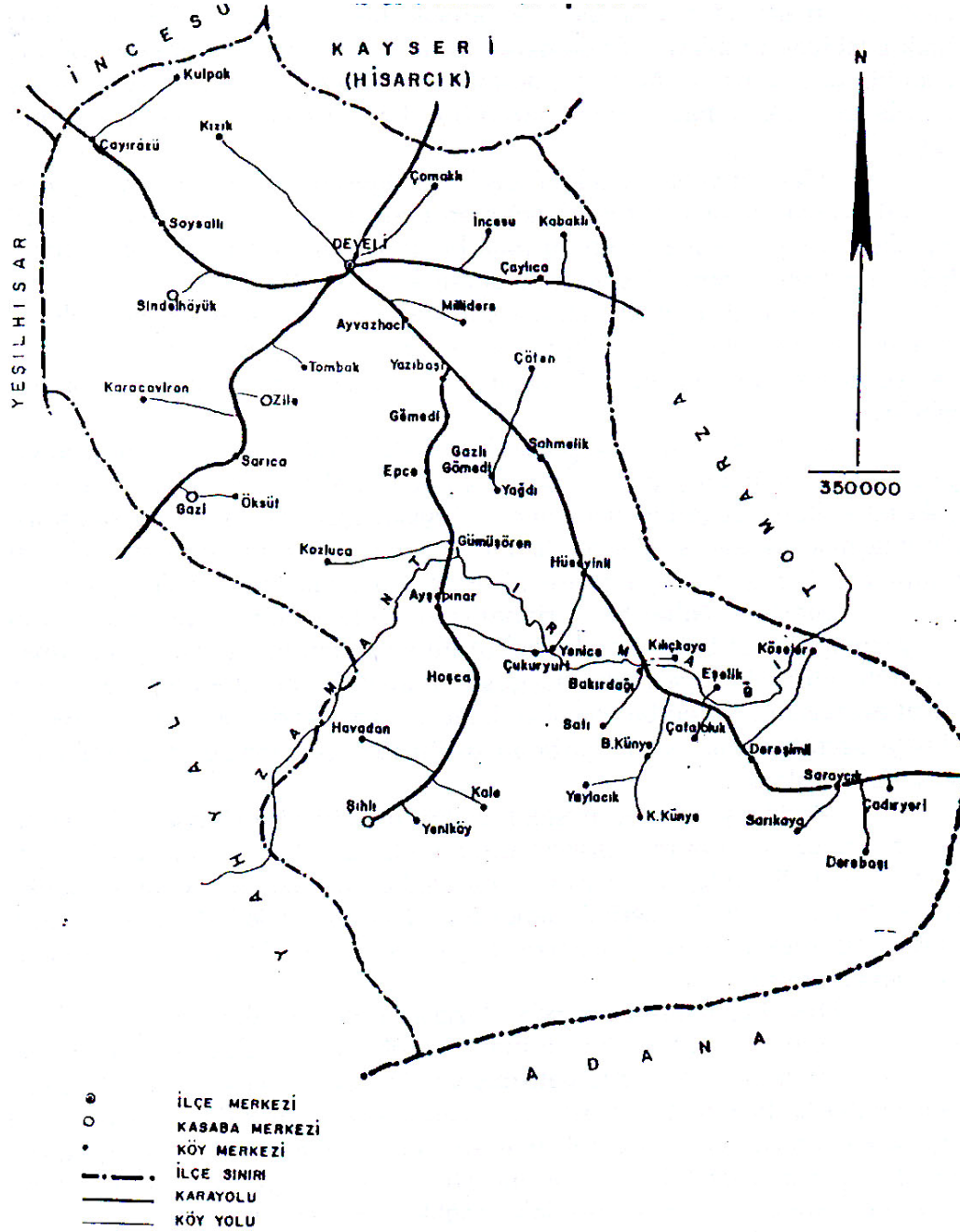
ŞENEL, Şennur, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", **Türkler**, C. X, Ed. Salim Koca, vd., Ankara, 2002, SS. 736-743.

- ŞENTÜRK, Hüdai, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 253-271.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Döneminde Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985.
- TAŞ, Hülya, **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, Ankara, 2006. TOPÇU, Sultan, **Develi'de Türk Eserleri**, Develi, 2007.
- TOPRAK, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", **TCTA**. C. 3, İstanbul, 1985, ss. 760-770.
- TOZLU, Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, 1991.
- TUNCEL, Harun, "Develi İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1984.
- TÜRKAY, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1979.
- Türkçe Sözlük**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, 1988.
- TÜRKMEN, Kerim, "Develi Tarihine Işık Tutacak Kitabeler", **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni** (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, ss. 219-225.
- UMAR, Bilge, **Kappadokia**, İzmir, 1998.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", **Ülkü Mecmuası**, C. V, Ankara, 1935, ss. 365-368.
- ÜNVER, A. Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimât Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimât**, C. II, MEB Yayınları, İstanbul, 1999. ss. 933-966
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- VARLIK, M. Bülent, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları", **TCTA**. C. 4, İstanbul, 1985, ss. 917-922.

- YALMAN (YALGIN), Ali Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları**, C. I-II. KB. Yayınları, İstanbul, 1993.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin - Nazif Öztürk, “Tanzimât Dönemi Vakıf Uygulamaları”, **150. Yılında Tanzimât**, Haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 571-598.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri** (11-13 Eylül 1984 Ankara) Ankara, 1984. ss. 25-41.
- YILDIRIM, Ahmet, “Salnameler ve H. 1311 (M.1893-1894) Tarihli Ankara Vilayet Salnamelerinde Develi”, **Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni**, (26-28 Ekim 2002), Develi, 2003, SS. 347-353
- YILDIRIM, M. Zahit, “Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)”, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- YILDIRIM, Nuran, “Tanzimât’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **TCTA**, C. 5, İstanbul, 1985, s. 1320-1322.
- YILMAZ, Faruk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar (Düyûn-ı Umûmiye)**, Ankara, 2003.
- YİNANÇ, Refet, **Dulkadir Beyliği**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- YOLALICI, M. Emin, **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- YÜCEL, Yaşar. **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

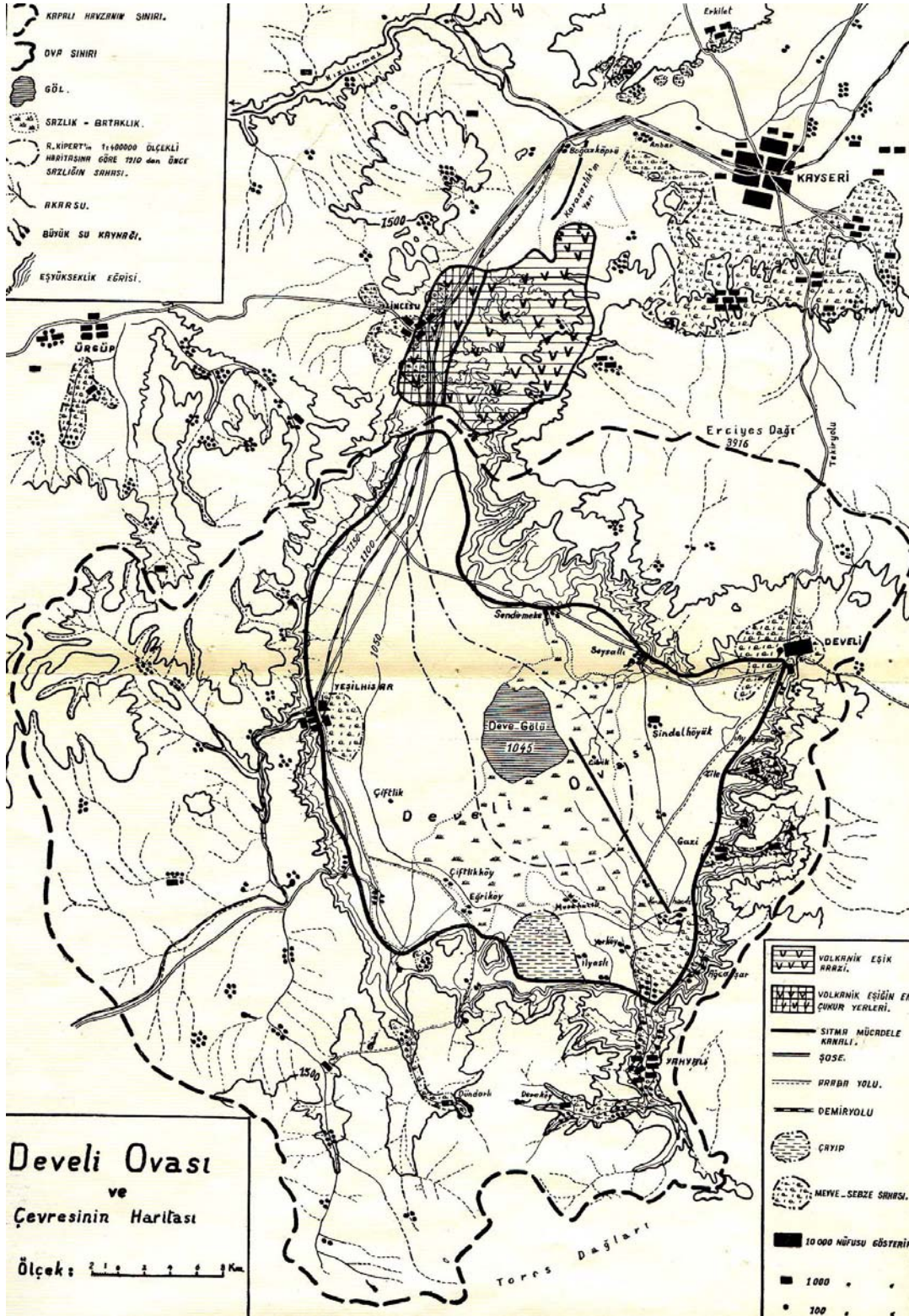
EKLER

EK-1: Develi Siyasi Haritası*



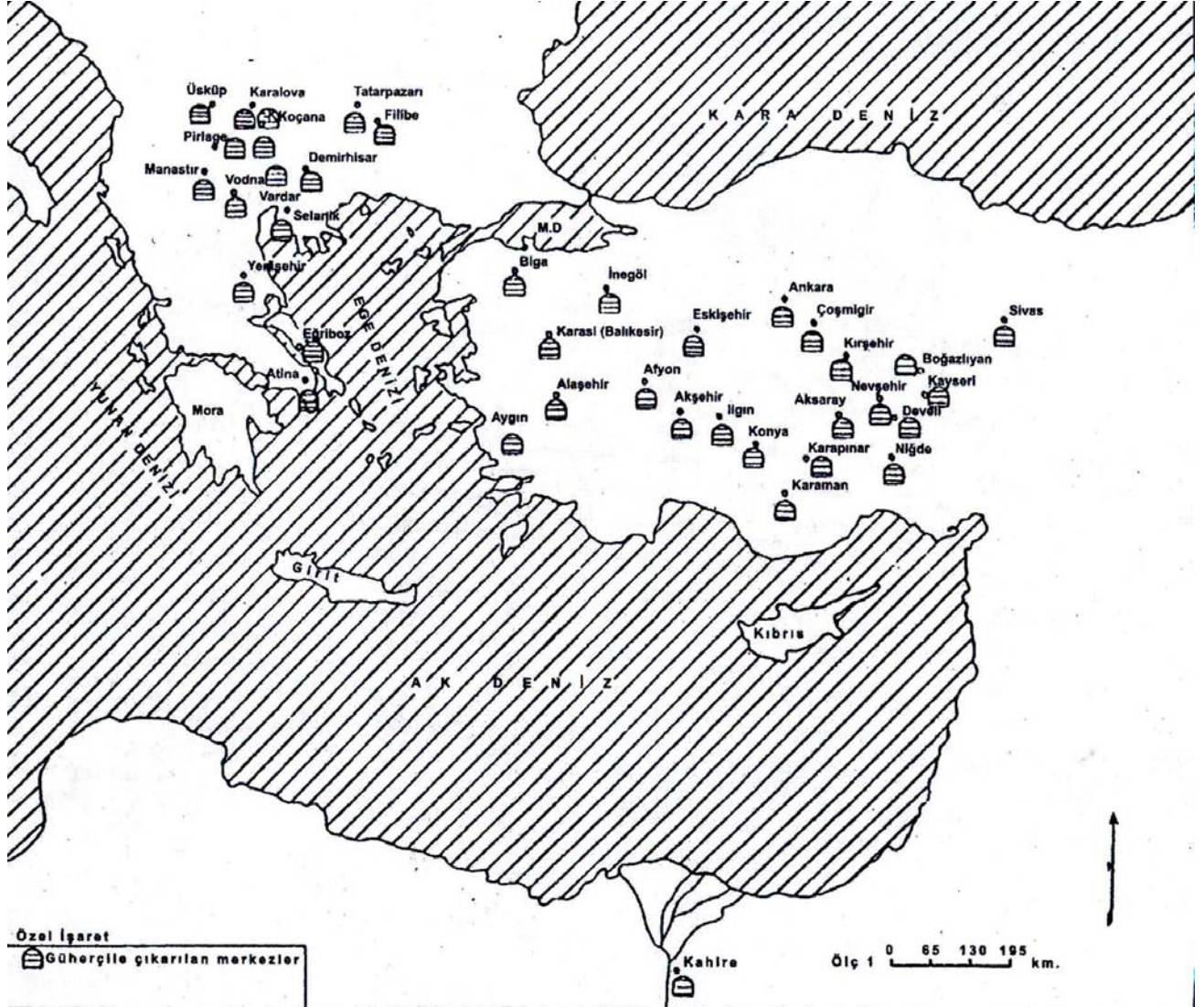
* Develi Belediyesi'nden temin edilmiştir.

EK-2: Develi Ovası ve Çevresi*



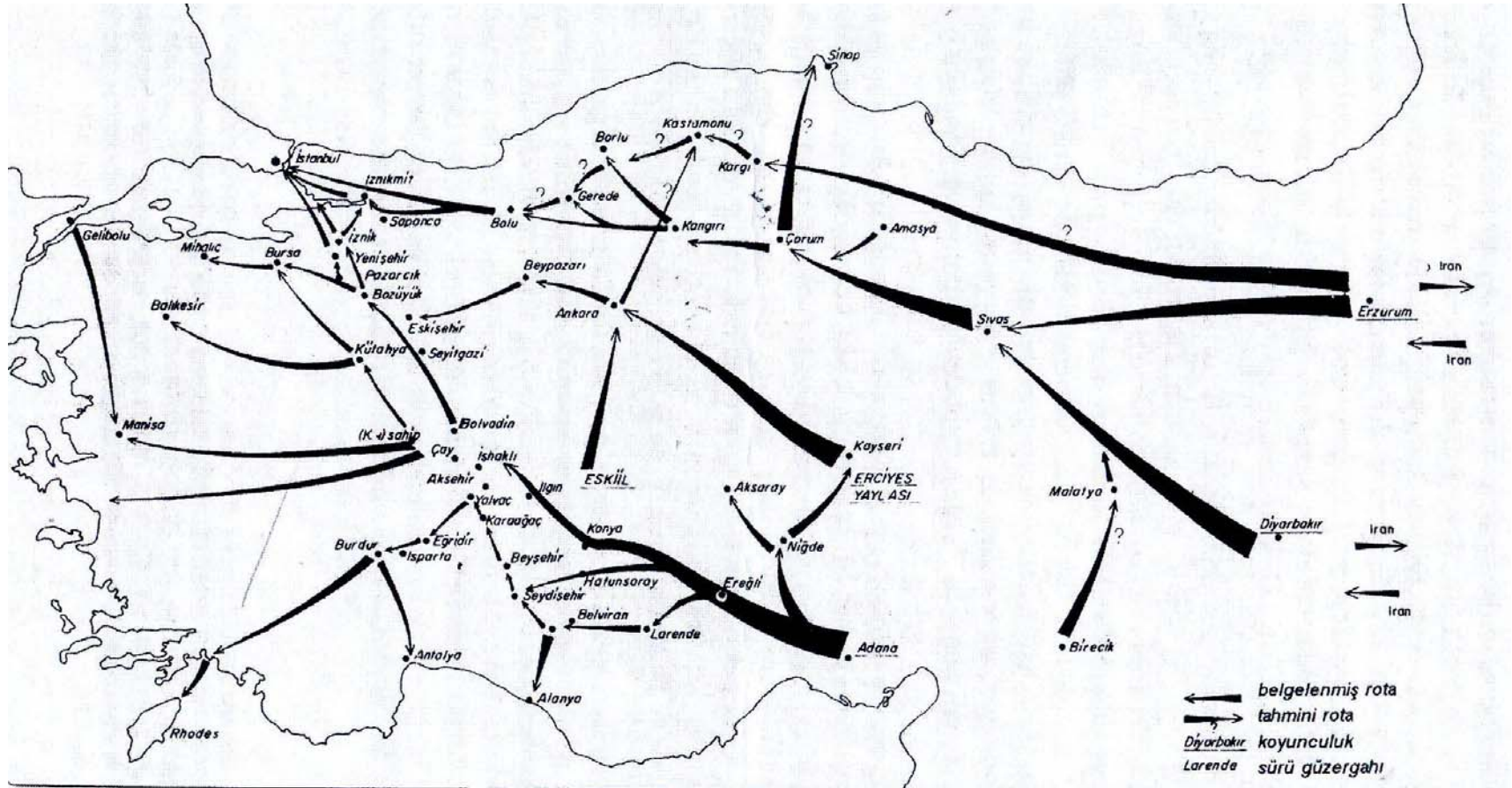
* Reşat İzbirak, **Develi Ovası ve Ekonomik Gelişmesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s. 57'den alınmıştır.

EK-3: Osmanlı Devleti'nde Güherçilenin Temin Edildiği Yerler*



* Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900*, KB Yayınları, Ankara, 2001, s. 273'ten alınmıştır.

EK-4: Osmanlı Devleti'nde Koyun Ticareti Güzergahları*



* Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 2000, s. 277'den alınmıştır.

EK-5:

قصیر۔ فاضل حسن حسرت

٢٢

اسکندر حافظ نام مکہ سے تفریح میں ملے مگر عرفیاں کو قصہ بہ سنا غنہ کا نہ دودھ لودھنی سا کندہ بیون اعلا

اولی محمد نام کسے و مستندہ باغی و بل در سبیل غرضہ الاجفی و لوب و فعا تہ طلب ایچہ اسمہ و اسنہ و فاعندہ

ابطال حق سودا ستم برونه بختند نه بختد قصه مخصوصی است عداوت همه اهل خانه سرع شریف و مجلسی معرفتی اید

روشنه و تپنده ای که جان مطلوبین غصیده کیفیت اشعاری خضوعه مبارکه را به الیوم سیاقه شرف

Kayseriyye Kâim-makâmı Halil Beğ'e

Üsküdarlı Hafız nâm kimesnenin takdim eylediği arz-ı hâlde Kayseriye Sancâğında ka'in Develü Kazâsı sakinlerinden Büyükağaoğlu Mehmed nâm kimesne zimmetinde bâ-tahvil dört bin kuruş alacağı olüb, defa'âtle taleb etmiş ise de edasında muhalefetle ibtal-i hâk sevdasında bulunduğundan bahisle tahsili husûsı istida'â olunmuş olmağla şer-i şerif ve meclis ma'rifetiyle rü'yet olunarak tebellüğ idecek matlûbenin tahsili keyfiyetin işâ'rı husûsuna mübâderet eylemeniz siyâkında şukka.

BOA. A. MKT. DV. 222/74, (18 Zi'l-kâde 1278).

EK-6: A

Kayseriye Sancağı Mutasarrıflığı

Tahrirat Müdüriyeti

aded

Umumi: 3511

Hususi: 109

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemineleridir ki,

Umûr-ı mahalliye-i vilayât müdüriyetinden muharrer 26 Nisan 333 tarihli ve 5302/71 numarolu emirnâme-i âlî-i nezâret penâhileri a'rıza-i cevabiyedir. Develü Kazâsının Zile Karyesinden Hasan bin Mehmed nâmına istikağına göre tedrisât-ı ibtidaiyye kanununa tevfikeyn mahall-i ma'ârif encümenince 15 Teşrin-i sâni 332 tarihinde üç yüz gurus tedrisat-ı ibtidâî'ye virgüsü tarh olunarak müddet-i mu'ayene zarfında itirâzda vukû bulmamış olmasına binâen kesb-i kati'yet eylemiş ve tediyesi icâbından meblağ-ı mezkûr merkûm tarafından ba ta'lîl virilmediği sûretde tahsîl-i emvâl kânûnuna tevfik mu'âmele-i zarûrî bulunmuş olduğu mahallî-i kâim-makamlığından işa'ıyla marûzdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindirki.

Fî 21 Receb sene 335 ve fî 13 Mayıs sene 333

DH. UMVM. 59/33

Mutasarrıf Vekili

Tahrirat Müdürü

(İmza)

EK-7: A

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesi Cânib-i Sâmîsine Ma'rûz-ı çâkerleridir;

Kayseriye sancağı dâhilinde ve maskat-ı re's-i ahkârânem olan Develi kazasının nefis-i Develi kasabasında kâin olup hârâdan hak ve kapısı üzerine vaz'olunmuş bir levha taşında "el-abdû'z-zaîf el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbi'l-latîf Nasrullâh bin Göçer Arslan el-câriyetü'z-zaîfetü el-muhtâc Rahmetullâh Sivasî bint-i Sa'îd ahsenallahü tevîkahû ve ce'âle hâzihî'l-hayra refikahu" ibâre-i müstemmiyle bâniyesi telvîh ve Hicret-i Nebeviyye'nin 686 senesiyle tevrîh edilmiş olan ve cesâmet-i mevkiiyyesi 34 zirâ-ı mimarî arz ve tûlünde ve resm-i bihîniyle metânet ve resânet-i inşâiyyesi de be-gâyet yolunda ve ebniyesinin hey'et-i muntazama ve tarz-ı musannaası dahi çeşm-i temâşâyı icap eder bir sûrette olarak şimdileri emsâlinin müceddeden inşâsı 5.000 liranın sarfıyla ancak vücûda gelir. Bulunan ve masârıf-ı tamiriyyesine karşılık olacak bir gûnâ vakfı olmamasından ve şu hâl ile bu âna değin tamir görmemesinden bazı mahalleri kağşayıp inhidâma yüz tutmuş olduğu mukaddemâ berâ-yı sîla kaza-yı mezkûre azîmet-i çâkerânemde görülmüş bulunan Câmî-i Kebîr-i Şerîf'in icrâ-yı ta'mir ve termîmine delâlet-i çâkerânem cemaati olup, gerek nefis-i kasabada ve gerek kurâ-yı mütecâvirede bulunan vatandaş-ı kemterânem kulları tarafından ricâ ve iltimas olunmuş Cenâb-ı mâlikî'l-mülkî lem yezâl hazretleri velinimetimiz padişâh-i diyânet-perver ve şehriyâr-ı âtîfet küster efendimiz hazretlerine bitmez ve tükenmez ömürler ihsân buyursun. Âmîn.

Memâlik-i vesîa-i Cenâb-ı Zıllullahîleri'nin her tarafında bu misillü müberrât ve emâkin-i dîniyyenin tezyîd ve inşâsı semtine de matuf olan eltâf u îtâf-ı seniyye-i cenâb-ı kîfî-sitânlarından Develi kasabası ahalisi kullarının dahi hisse-mend-i fahr ü mübâhat buyurulması için lütfen masârıfının Hazîne-i Hassa Hazret-i Tâcdârîlerinden ihsânıyla Câmî-i şerîf-i mezkûrun da icrâ-i tamiri hususuna müsâade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhînin istihsâli icabının icrâ ve bu vesile ile taraf-ı müstecmiü's-şeref-i hazret-i şehinşâhî için cümleden bir kat daha isticlâb-ı hayr-ı duâ buyurulması bâbında ve her halde emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 7 Rebîü'l-Âhir Sene 316 ve fî 11 Ağustos Sene 314

Keskin Kaymakamı
(Mühür)

BOA.Y.PRK.UM. 43 / 33

EK-7: B

ماہیہا بودہ جنابہ کما بائکات جلدی جاب ساسین

معمودہ چار کرد
 قیصر بختیاری دلفندہ دستقل راسم فرام او بدو دودہ فیضاتک نفس دودہ فیضندہ کاتہ ادوب خارادہ ملک دوسوی او زرنہ وضع اولفسہ بر دوطاشندہ
 اعیان الضیف الحاج الی محمد رب اللطیف نصراء بہرہ راسدودہ الماری الضیف الحاج محمدانہ سیواسی بنت سعید امسانہ توفیقہ و صولہ الخ رفیقہ عبادہ
 مشید بائسی نوع و ہجرت نوبہ نک التوز سکا الی سیددہ تورخ ایلہ ادودہ و جسات موفعی او نور دت زراع معاری ہرمہ و طولندہ و رسم
 بہرندہ شات در صانت اناسی دہ بقات بولندہ و انہ نک ہفت شغلہ و طرز مضعی دمی حتم تماشای اجمابا بر بر صورتہ او در و شکربری امثالک
 مجرداً اناسی سبیک لہ نک حرفید انجہ وجود کلور بولندہ و مصارف نمیری نہ قار شولہ او دہمہ برکونہ و فنی اولامسندہ و شوالہ ایدو آن دکیہ
 نمیر کلور ماسندہ بعضہ کلوری قاغابوب انہامہ بوز لوقسہ اولدیمچی مقدماتی صلہ فضاہ کتورہ عزبت چاکازمدہ کورطسہ بولندہ جامع نمیری بیک
 اجرای نمیر و زمین دولت چاکازم جماعتی اولوب کرک نفس قہر دہ و کرک قرانچاد ر دہ بولندہ و طند اسہ کز ام قودری طرفندہ چا و القاس اولدہ
 جناب ملاک الملک لم یزل عفرتری و لایمبیمتر بادشاہ یانیرور و شہر یار عالمقلک اندر عفرتریہ تمز و توکرز حرور احادیہ بوسون امیرہ ملاک
 و سبہ جناب کل اللہ بیک لہ طرفندہ بوسلہ مرات و اماکن دینہ نک تزبیر و اناسی نہ دہ معطوف اولدہ الطاف و اعطاف سبہ جناب لایمبیمتر نہ دودہ لی
 قہیبی اہالی قولدینک دمی عقد مذخر و مباہات بولسی ایچورہ لطفاً معانک خدیہ خاہم حضرت تاجا بریزندہ امساندہ جامع شریف مہور کردہ
 اجرای نمیری خصوصاً سبہ جناب خمد قنیاھنیک استعصالی ایانیک ابرا و بوسید اید دہ طرف سنج لوز حضرت شہنشاہیچون جمد دہ بر تانہا آتہ
 غیر عابور لسی بانبہ و لہر حالہ امر و فرامہ حضرت مہ داد کردہ v ریل اولدیم و ۱۱ اہوس ۱۱
 کسکہ دیم



EK-8: A

Ankara Vilâyeti dâhilinde Kayseriye Sancâğına muzâf Develü Kazâsının merkez hükümeti olan Everek Kasabası mahallâtından Fenese İslâm Mahallesinde sakine zâtı kasaba-i mezkûre mahâllâtından Meteris Abdülbaki Mahallesinden Osman Ağa bin Mustafa ve Mehmed bin Hasan nâm kimesneler ta'rifleriyle mua'rrefe olan Niş Muhacirlerinden Ümmügülsüm bint-i Mustafa nâm hatun Kazâ-i mezkûrun hükümet konağında mahkeme-i bidâyete mahsûs odada ma'kûd meclis-i şerifi'n-nûrda işbu raifû'l-küttâb Mehmed Efendi ibn-i Ahmed Efendi nâm kimesne mahzârında ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm idüb mezbûr Hamdi Efendi benim zevc-i dâhlim olup lâkin beynimizde münakerât vukûu'na binaen zevcim mezbûr Hamdi Efendi zimmetinde mütekarrir ve mâkud-ün-aleyh olan üç yüz elli bir gurus mehir-i mua'ccelem ile ve nafaka-i iddet-i ma'lume ve müennes-i sekenâm dahi benim üzerime olmak üzere mezbûr Hamdi Efendi ile muhâla'-i Şer'iyye ile hûlu' ol dahi hûlu'-i mezkûru ber vech-i muharrer kabul itmeğın minba'd her birimizin aheriyle da'vâ ve nizâı kalmamışdır didikde gıbbe't-tasdik-i şer'i mâvaka' bi't-taleb ketb olundu.

Fî'l-yevmî tâsi min-şehr-i rebiyü'l-ahir sene isnâ ve işriyn ve selâse mie ve elf.

DŞS. 39/19 s. 14

[illegible]

EK-9: A.Develi Şer'i Mahkemesi İzinname Defteri

Develi Mahkeme-i Şer'iyye İzinname Defteri

1321 – 1327

Numero 17 Sahife
27

Numero 134 Everek Abdülbaki Mahallesinden Ahmed bin Mehmed mehir-i mûa'ccale yine mahalle-i mezkûreden Nazife bint-i Mustafa Fî 26 Şevvâl 323 – Fî 10 Kanûn-ı evvel 1321.

DŞS. 27/1

EK-9: B.

EK-10: A

Adliye ve Mezâhib Nezâreti

Sicil-i Memûriyn Mûdürliği

Dahiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü, Efendim, Hazretleri,

Develü Kazâ kâim-makamı Şevki Beyin, Keşîşyan Haçador Efendi nâmında birisini bilâ-nizâm mahkeme a'zâlığına intihâb itdirüb sûi' muâmelata sebebiyet virdüğünden bahisle bâzı ifâde ve şikâyet hâvi vârid olan varaka leffen irsâl sûy-ı âlî-i asâfhaneleri kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindirki.

Fî 18 Muharrem sene 313 ve fî 29 Haziran sene 311

BOA. DH. MKT. 402/75

Adliye Nazırı

İmza (Rıza)

EK-10: B

بسم الله الرحمن الرحيم
 في شهر ربيع الثاني سنة ١٢٧٧

٧٧

دفتر تصدیق

دوئل اقامه
 در روز دوشنبه نهمین ماه از منتهای شهر رجب سال ۱۲۷۷ هجری قمری در محله کهنه بازار
 در روز دوشنبه نهمین ماه از منتهای شهر رجب سال ۱۲۷۷ هجری قمری در محله کهنه بازار
 در روز دوشنبه نهمین ماه از منتهای شهر رجب سال ۱۲۷۷ هجری قمری در محله کهنه بازار

EK-11: A. Develi Kazası Cizye Defteri

60 senesine mahsûben Kayseriye'ye ilhâk Develü Kazâsında mevcûd bulunan reâ'yânın esnâf-ı selâse üzeri muhbirât ve Kocabaşları ma'rifetleriyle tahrîr olunan cizye defteridir.

Karye-i Everek Mahalle-i Kenise Millet-i Ermeniyan

Karabet veledi Arakil 25 kuruş	Bogos veledi Andirik 5 kuruş	Oğlu Hıdırşe (?) 30 kuruş	Diger Karabet 13 kuruş	Diger Serkiz 15 kuruş	Kirkor veledi Laçin 51 kuruş
--------------------------------------	------------------------------------	------------------------------	---------------------------	--------------------------	------------------------------------

BOA. ML. VRD. CMH. d 428

ÖZET

SÜME Mehmet, Develi Kazası (1839-1910), Doktora Tezi, Ankara, 2008

Bu çalışmada Develi Kazası'nın fiziki, idari, sosyal, demografik ve iktisadi durumu incelenmiştir.

Temel kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan çeşitli tasniflerdeki defter ve belgeler, Milli Kütüphanede bulunan Şer'iyye Sicilleri ve Ankara Vilayeti Salnamelerinden yararlanılmıştır.

Giriş ve üç bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde Develi Kazasının fiziki ve idari yapısı ile nüfusu hakkında bilgi verilmiştir. Öncelikle Develi'nin coğrafi konumu ve fiziki özellikleri açıklanmış, mimari yapısı ile önemli mimari eserleri kısaca tanıtılmıştır. Develi'nin Osmanlı İdari Teşkilatındaki yeri tespit edilmiş, kaza yönetimi ve bu görevi yerine getiren idareciler hakkında bilgi verilmiştir. Kaynakların elverdiği ölçüde kazanın yönetiminde yer alan görevlilerin isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölümün sonunda ise 1830 nüfus sayımı sonrasında Develi'nin nüfusu hakkındaki bilgiler tespit edilmiş, Develi'ye bağlı nahiye ve köylerin nüfusu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Develi'ye yerleşen Yörük-Türkmen Aşiretleri, Tanzimât dönemi iskân politikası ve göçmenlerin iskânına dair gelişmeler açıklanmıştır.

Develi Kazasının sosyal yapısının ele alındığı ikinci bölümde "Osmanlı Millet Sistemi" hakkında bilgi verilmiş, Develi'deki Müslim, gayr-i müslim ilişkilerine dair örnekler verilerek millet sisteminin bir kaza merkezindeki uygulamaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ele alınan bir diğer konu ailedir. Aile kurumunu ilgilendiren nişan, evlilik, boşanma ve çeşitleri, nafaka, vekalet, vasi tayini, evlat edinme ve ailedeki çocuk sayısı gibi konulara değinilmiştir. İkinci bölümün sonunda Develi'deki eğitim faaliyetleri açıklanmıştır. İlk, orta ve yüksek öğrenim fonksiyonunu

yerine getiren Sıbyan Mektebi, Rüştîyeler, Medreseler ve buralarda okutulan dersler hakkında bilgi verilmiştir. Bu eğitim kurumlarının yanında azınlık ve yabancı okullarının faaliyetleri açıklanmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Develi Kazasının iktisadi hayatı başlığı adı altında öncelikle Develi'deki tarım ve hayvancılık ele alınmış, yetiştirilen tarım ürünleri, küçük ve büyükbaş hayvancılık faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Develi ve Develi dışında faaliyette bulunan esnaf ve tüccar zümresinin faaliyetleri örneklerle açıklanarak Develi'nin ticari açıdan önemli bir merkez olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölümün sonunda para, fiyatlar ve vergiler konusunda gerekli izahat yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Develi
2. Kaza Yönetimi
3. Tanzimât
4. Şer'iyye Sicili
5. Ticaret

ABSTRACT

SÜME, Mehmet, County of Develi (1839 – 1910), PhD Dissertation, Ankara, 2008

The physical, administrative, social, demographic and economic conditions of the Develi County were investigated in this study.

Records and documents in various classifications which are found at Prime Ministry Ottoman Archive, Legal Registries at National Library and Ankara City Annuals were benefited as the basic sources.

In the first part of the study, which is composed of an introduction and three parts, information about the physical and administrative structure and the population of Develi County was given. Firstly, geographical situation and physical characteristics of Develi were explained, architectural structure and important architectural works were introduced briefly. The role of Develi in Ottoman Administrative Organization was determined; information about the county administration and administrative staff who fulfill this duty was given. It is aimed at determining the names of the staff of county administration as much as the information sources provide. At the end of chapter, the population of Develi after the population census in 1830 was determined; information about the population of districts and villages affiliated to Develi was given. Moreover, Yoruk-Turkman Clans who settled in Develi, housing policies in Administrative Reforms period and the developments related to the housing of immigrants were explained.

In the second chapter, in which the social structure of Develi County was discussed, information about the “Ottoman Nation System” was given. Implementations of nation system in a county were mentioned giving examples related to the relationships between Muslims and Non-Muslims in Develi. Another issue taken into account in this chapter is the family. Topics

like engagement, marriage, divorce and their varieties, allowance, attorneyship, guardian appointment, adoption and the number of children in a family which are related to family institution were mentioned. At the end of the second chapter, educational activities in Develi were explained. Information about the Children School, Maturity Schools, Madrasahs and the courses taught in these schools was given. Besides these educational institutions, the activities of minorities and foreigners' schools were explained.

In third and the final chapter, firstly, agriculture and livestock in Develi were discussed under the title of Develi County's economical life; grown agricultural crops, livestock activities were explained. After that, it was mentioned that Develi is an important trade center illustrating with the activities of merchants and craftsmen working both in Develi and outside Develi. At the end of the chapter, required explanation was made about the currency, costs and taxes.

Key Words

1. Develi
2. County Administration
3. Tanzimât (Administrative Reforms)
4. Legal Registries
5. Trade